

W. L. A.

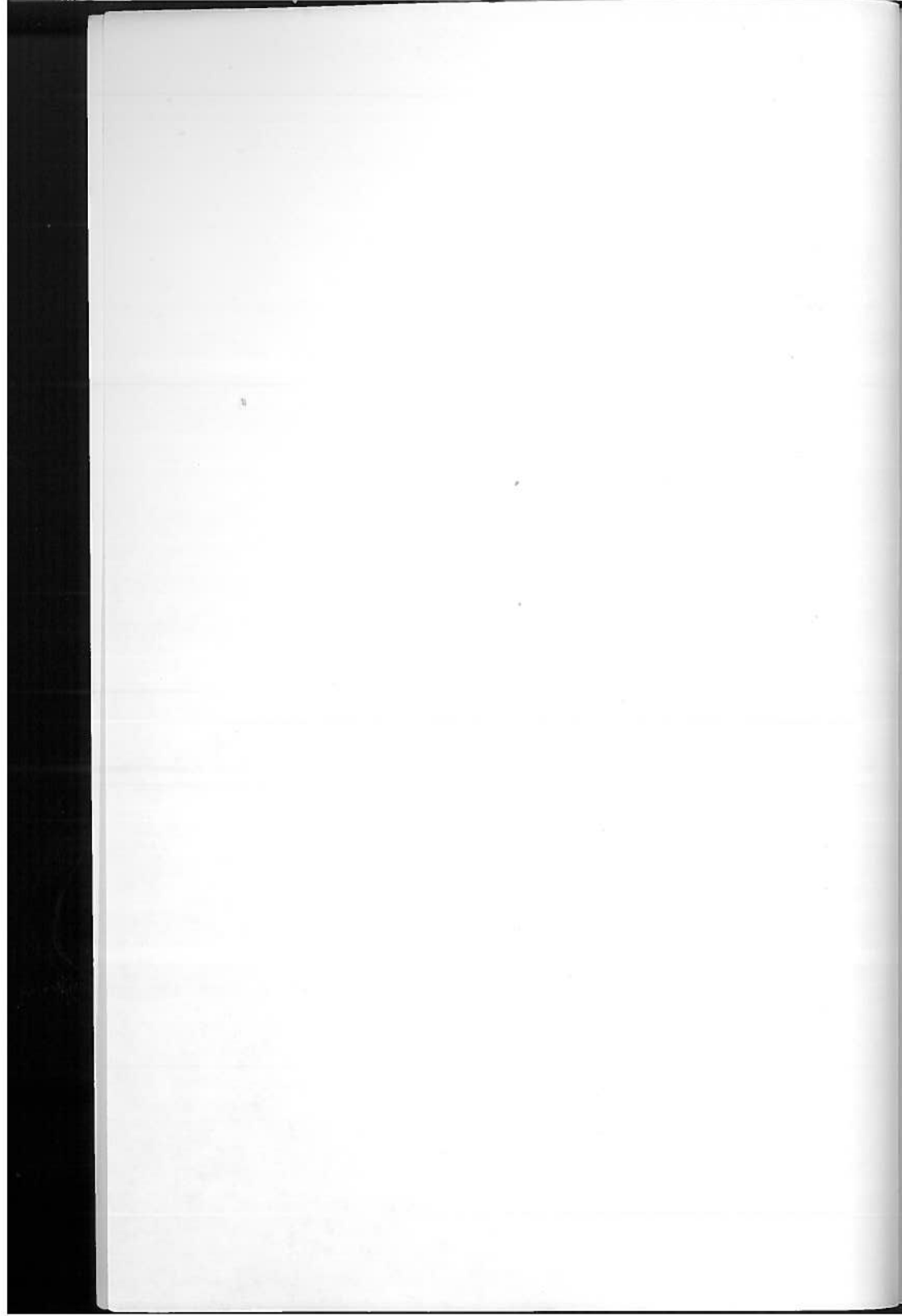
W. L. A. V. A.

W. L. A. A. A. A.

W. L. A.

W. L. A.

W. L. A.

Silsiladda
XULKA
SUUGAANTA
SOOMAALIDA

Qaybta 1

2512

XULKA

2512

2512

2512

Silsiladda
XULKA
SUUGAANTA
SOOMAALIDA

Qaybta 1

Axmed F. Cali 'Idaajaa'

2017

Copyright © Axmed Faarax Cali "Idaajaa", 2017

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in any retrieval system, or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. For permission requests, write to the publisher, at the address above.

Xuquuqda oo dhan way dhawran tahay. Buuggan ama qayb ka mid ah lama daabaci karo, lamana tarjuman karo la'aanta idan qoran oo laga helo qoraha.

Published by Looh Press

56 Lethbridge Close, Leicester, LE1 2EB, UK.

www.LoohPress.com, admin@Loohpress.com

Waxaa Faafisay Looh Press.

Typesetting by Mohammed Yusuf

Naqshadaynta Qoraalka: Muxammad Yuusuf

Cover Design & Managing Editor: Mohammed Abdullah Artan

Tifaftiridda Guud: Maxamed Cabdullah Cartan

British Library Cataloguing in Publication Data Available

ISBN: 978-1-912411-00-9

THE HISTORY OF THE

18

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

A

Cur

Alba

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

1870

1871

1872

1873

1874

1875

1876

1877

1878

1879

1880

1881

1882

1883

1884

1885

1886

1887

1888

1889

1890

1891

1892

1893

1894

1895

1896

1897

1898

1899

1900

TUSMADA BUUGGA

Arar xi

Maansada Soomaalida & Qaybaheeda	1
Heeso-dhaqameed	19
Heellada iyo heesta casriga ah	25
Astaamaha qaybaha maansadu ay wadaagaan	35
Curinta maansada: Ma hibaa? Mase waa barasho?	39
‘Allaa xoog leh...’: Ma gabay baa, mase waa.....?	45
Ararta iyo maansada	51
Maansada iyo qoonsiga farsamada cusub	73
Sheeko-xariirada Soomaalida	83
Suugaanta Xabsiga	99
Raage iyo geeridii walaalkiis; Ugaas Xuseen	111
Suugaanta Roob-doonta	117
Maansada iyo tilmaanta	141
Suugaanta habaarka & sheekooyin la xiriira	143
Suugaanta baadida iyo baadi-doonka	197
Maansada baryootanka	205

Tuse 219

ARAR

Buuggan ku hor-yaal (Qaybta 1d) iyo kuwa la eyniga ah ee xigaaba waxay xambaarsan yihiin qoraallo silsilad ah oo kala duwan, hase ahaatee, ku wada saabsan suugaantii hore ee Soomaaliyeed qaybo ka mid ah, hadday tix ahayd iyo hadday tiraab-faneed ahaydba.

Dhammaan waxay ku salaysan yihiin barnaamijyo Dhaqanka iyo Hiddaha Soomaalida aan kaga faalloon jirey, kana baxay idaacadaha Afsoomaaliga ku hadla qaarkood sida Raadyo Muqdisho, Raadyo Hargeysa, Laanta Afsoomaaliga ee BBCda iyo, ugu dambaysta, Laanta Afsoomaaliga ee Codka Maraykanka, magaceedana VOA lagu soo gaabiyo.

Barnaamijyadan oo weli 'VOA'da laga baahiyaayi waxay soo jitamayeen muddo 40-gu'-ku-dhowaad ah, laga soo bilaabo sannadkii 1979kii.

Dhegeysteyaal faro badan oo kala da' iyo kala degaan ah, in badanna ku taxnaa ayaa barnaamijyadaas jeclaystay; kuwaas oo qaarkood ay igula taliyeen inaan u rogo buugaag isxiga oo la daabaco, lana faafiyo, si Soomaalida iyo Afsoomaaliguba ay, timaaddada, wax uga dheefaana. Aniguna kama diidine, waan ka yeelay.

Badanaa, gabayada, geeraarrada iyo masafaoyinka qoraalladaan ku xusani ma dhammaystirna. Waa tusaaleyaal aan ka soo dhanbashay gabaygii ama geeraarkii weynaa ee, asal ahaan, ay ka midka ahaayeen.

Ha yeeshee, waxaan isku dayey akhristaha inaan farta ugu fiqo buugga, iyaga oo dhammaystiran, ay markoodii horeba ku soo baxeen, haddiiba buug ay ku soo baxeeni uu jiro. Sidaas oo kale. waxaan isku dayey inaan sharax dheeraad ah ka bixiyo (*footnotes*) erayada aan is'iri in la laqbeeyo ayay u baahan yihiin; taasina, siday ila tahay, waxay akhristaha ka kaalmayn doontaa garashada dulucda dhabta ah ee maansoyahan-hebel uu u dan lahaa.

Ugu dambaysta, waxaan diyaar u ahay inaan laab furan ku dhegeysto wixii dhalliil ah ama sixid ah oo akhristeyaashu ay ii soo jeediyaan.

Akhris wacan.

MAANSADA SOOMAALIDA & QAYBAHEEDA

1

Tan iyo waagii la abuuray, goor iyo ayaanba, Aadanuhu wuxuu ku jiraa halgan uu tayada noloshiisa ku hagaajinaayo. Qalab hor leh ayuu washeraa. Xag gaadiid iyo xag hooyba, mar walba wuxuu maamiyaa tabo cusub oo uu kaga saayid-caleeyo dhibaha dabeecadda, isla markaasna uu dheefteeda kaga faa'idaysan karo. Wuxuu soo saaraa, xilliyada kala duwan, kolba huga ku habboon ee qabow iyo kulaylba uu kaga gaashaaman karo.

Sidoo kale, wuxuu Aadanuhu wax ka baddelaa hannaanka fakerkiisa. Kolkii debin la joogoba, wuxuu soo rogaa habab kuwii hore ka duwan oo dareenkiisa hoose uu ku muujin karo.

Waxaa isbaddela hababka wax loo qoro, hababka loo maansoodo, hababka loo cayaaro, hababka loo heeso. Taasi markay dhacdona waxay saamaysaa qaar ka mid ah hiddihii la wada yiqiin; markaas oo ay bulshadu laba u qaybsanto: waayeel dhaqammadii uu arki jirey ku yoto'a oo waxyaabaha soo kordha ka hor-yimaada iyo dhallinyaro waxa soo derriyey inta u bogta dhab u hirgelisa, kuna xarragoota.

Si kastaba ha ahaatee, ugu dambaysta dhallinyarada ayay guushu raacdaa, kolka bulshada dhexdeeda ay ku faafaan dhaqammadii dhowaan-soo-galka ahaa, intii muddo ahna lagu muransanaa.

Haddaba, Soomaalidu waxay ku jirtaa ummadaha isbaddelka dhaqamadu uu saameeyey, welibana nolosheedii raacatannimo uu muddo gaaban si weyn wax uga dooriyey. Haddiiba meelaha uu isbaddelkaasu ka muuqdayna waxaa ka mid ah maansada oo qarniyo dhan ahayd goob ay Soomaalidu ku badiso, shisheeyihii ugu soo horreeyey ee hiddaheeda u kuur-galayna uu ku kuunyi jirey.

Badanaana, sheydaanka maansadu kolkuu ku soo dego, maansoyahannadii Soomaalida ee *raca hore* waxay u bayri jireen saddex hab mid ahaan; kuwaas oo kala ah: Gabayga, geeraarka, iyo jiiftada—oo iyada masafona loo yaqaan. Marka aan *raca hore* leeyahay waxaan maanka ku hayaa hal'abuuradii magaca dheer yeeshay ee qarnigii 19d iyo kii 20d hano-qaaday sida: Raage Ugaas, Faarax-Afcad, Aadan-Gurey, Sayid Maxamad, Qamaan Bulxan, Faarax Nuur, Cali-Dhuux, Carroole Maxamad Kali, Yawle, Ayax Maxamad Dhawre, Samatar Baxnaan, Cabdi-Gahayr, Cabdi-Galayax, Cali Cilmi Afyare, Aadan-Carab iyo tobannaankii kale ee ay xilli wada noolaayeen amaba ka dambeeyey, asii ay isku meekhaan dhowaayeen.

Waxaa i danqaysa inaan iraaqdo: Maantadan la joogo Soomaalida waa ku gabaabsi hal'abuurro u maansooda raggaas aan magacyadooda soo xusay tabihii ay u maansoon jireen. Waxaa muuqata inta gabaygii laga wahsadey, inta geeraarkii la cuslaystay, inta masafadii la iska illoobey in saddexdiiba *hees* laga doortay oo iyada uun murtidii loola bayray.

Nasiibdarro, waxayba hadda maraysaa in mugdi weyni uu Soomaali door ah ka galay waxa uu gabaygu yahay, isaga iyo geeraarku waxa ay ku kala geddisan yihiin, labadooda waxa ay jiiftadu kaga duwan tahay, saddexdoodu waxa ay heesta kaga duwan yihiin iyo afartooduba tilmaamaha ay wadaagaan!

Taas ayaana, malaha, sabab u ah in aan marar badan la kulmo Soomaali waayeel iyo dhallinyaroba leh oo, guud ahaan, suugaantooda iyo maansadooda aad u jecel, ha yeeshee qaybaheeda iyo, farsamo ahaan, waxa ay kala tahay aan wax badani uga bilawnayn. Kuwaas oo keliyana ma ahee, waxaa jira rag iyo dumar maansada iyo hal'abuurnimada caan ku ah oo—waa la yaabe—iyaga qudhooda ay arrimahaasi isaga qasan yihiin!

Sidaas daraaddeed, waxaa dhacda inaad maqasho iyaga oo gabay ku sheegaaya tix oo idil iyo dhammaan wixii dhegahooda ku soo dhaca oo qaab maanso leh; taasina, siday ila tahay, waa gef weyn oo loo hurti la' yahay inta goori goor tahay in dadka laga saxo.

2

Anigoo, haddaba, gefkaas isaga ah maanka ku haya ayay ila habboonaatay si koobnaan badan inaan halkaan ugu tusaaleeyo qaybihii maanso ee ay Soomaalidu tiqiin iyo ulajeeddooyinkii ay u badnayd inay qayb walba u adeegsato.

A. GABAY

Gabayga intaan u hor-mariyo aan iraaqdo: wax waliba haddii ay hormuud leeyihiin, isaga ayaa maansada hormuud u ah. Isaga oo qura ayaa lagu ogaan karaa inta ay gaarsiisan tahay awoodda hal'abuurnimo ee hebel-hebel ku duugan iyo kuwa la ayniga ah waxa uu dheer yahay. Shakina kuma jiro inay taasi xiriir la leedahay, farsamo ahaan, dhismaha meeriska gabayga ah oo ka dheer meerisyada qaybaha kale ee maansada. Sidoo kalena, meeriska gabayga ahi xagga qaafiyadda waa kaga duwan yahay qaybaha kale ee maansada. Meeris walba waxaa qasab ah in laga dhex-helo laba eray oo labaduba xaraf qura ka wada bilawda, halka maansada kale laga rabo hal eray oo xaraf keliya ka bilawda.

Sidaas daraaddeed, haddii hibada maanso-tirintu aanay hebel oo hal'abuur ah si weyn ugu tallaallayn, haddii aanay laf iyo ludba ugu aroorsanayn waxay u badan tahay inuu u bayro badda gabayga badaha ka jilicsan sida geeraarka iyo heesta.

Taariikhda maansada Soomaalida sida laga dheehan karo, raggii hore markii ay maagaan inay arrimo waaweyn ka maansoodaan, gabayga ayay adeegsan jireen. Tuducyo halqabsi leh oo tixaha uu mariyey ka mid ah ayay dadku jeclaysan jireen oo intay macaansadaan siday ugu celcelinayaan kor ka wada qaybi jireen. Waayada dambena, maalinta geedka shirka lagu arrinsanaayo, kob lagu gar-naqsanaayo galabta la isku hor-fadhiyo, dharaarta madal lagu dhan yahay lagu xaajaysanaayo ayay tuducyadaas ku maahmaahi jireen, kuwaas oo waayada dambe inta caan noqda hal'abuurkii tiriyeyna soo caan-bixin jirey.

Kolka, anigoo dhallinyarada Soomaalida u danaynaaya, waayeelka qudhiisana wax ay aqoon jireen xusuusinaaya maan tusaaleyaal gaaggaaban ka bixiyo wixii uu gabaygu ahaa ee uu welina yahay.

Tusaalaha 1d: Waa meerisyo dhab loo yaqaan oo uu Qamaan Bulxan tiriyey, kuna jirey gabay uu ugu jawaabaayey Cali-Dhuux; kaas oo, markaas ka hor, inta gabyey qolada Qamaan ka dhashay ku guubaabiyey godobtooda maqan inay ka doontaan qolo kale oo ay deris ahaayeen. Isaga oo Cali-Dhuux daacad-darro iyo laba-wejilennimo ku tuhmaaya ayuu Qamaan yiri:

*Baadida nin baa kula deydeyi daalna kaa badane
Aan doonahayn inaad heshana daa'in abidkaaye
Dadkuna moodi duul wada socdaan wax u dahsoonayne
Dellana ma laha aakhiro haddii loo kitaab-dayo e!*

—waa gabay ee geeraar ma aha, jiipto iyo heesna ma aha.

Tusaalaha 2d: Waa gabaygii caanka ahaa ee Salaan Carrabey uu tirin jirey. Waa tixdii 'Mayn' la baxday ee diraddiraha ahayd, tuducyadii ku jireyna ay ka mid ahaayeen:

*Haddaad dhimato geeridu mar bay nolosha dhaantaaye
Dhaqashiyo mar bay kaa yibiin dhereggu xaaraane
Dheddigaansho waa ceeb inaad dhemegsataa meele
Dhadhan ma laha Aadmigu wuxuu kugu dballiilaaye
Nin dhirbaaxo quudheed dugsadey dhaqayadeed maalye
Dhashaaday sugtaa xaajadaad dhawrataa abide!*

—kaasina waa gabay ee geeraar ma aha, jiipto iyo heesna ma aha.

Tusaalaha 3d: Meerisyada kale ee waxa gabaygu yahay aan ku tusaalaynayo aan ka soo dhanbasha gabay uu tiriyey maansoyahankii Reer-Ciideedka ahaa ee la oran jirey Saahid Qamaan. Wuxuu ula jeedey nin qoladooda Ugaas u ahaa oo inta maamulkiisii la saluugey dadkii uu u talinaayey ay ku tashadeen inay maamuuska ka xayuubiyaan. Saahid wuxuu ku jirey toddoba nin oo wada maansoyahan ah oo midkood waliba geed Ugaas Xaashi fadhiyey oo fagaare ah uu ka tiriyey tix uu ku muujinaayo sababaha aanu u mudnayn in dhuubka Boqortooyo uu dib dambe ugu xarragoodo!

Haddaba, gabaygii uu Saahid maalintaas mariyey aad ayuu ugu fiday Soomaalida dhexdeeda. Waa gabay Inta si xad-dhaaf ah caan u noqday Saahidna caan ka dhigay. Wuxuu ku soo gebagabeeyey tuducyo fikradaha sinnaanta aad loogu xusuusto oo ahaa:

*Rag waxaan ku maamuli aqaan ama ku maamuusi
Maso¹ inaanu nahay oy tolnimo meerto noo tahaye
Oon weliba kaga miil-caddahay miidhse diiddaniye;*

*Masallaha ninkaan ii dhigeyn midig ma saaraayo
Ninkii aniga iga maarmi kara uma muraad-yeesho
Muska Ina Afey² galo arlada kama miciin-moodo!*

1 Maso: siman; aan wax isdheerrayn.

2 Ina Afey: Faarax Afey; gabyaa Ugaaska taageere u ahaa.

—kaasina waa gabay ee geeraar ma aha, jiipto iyo heesna ma aha.

Tusaalaha 4d: Waa gabay Cali Jaamac Haabiil uu ugu baroordiiqaayey nin dhintay oo Xirsi Cilmi Goolle la oran jirey, ayna xigto ahaayeen. Waxaa tuducyadiisa ka mid ahaa:

*Gar adkaatay xaajada gurracan guurti kala maagtey
Haddii geedka laysugu yimaad golaha waayeelka
Nin waliba hadduu gees damcoo giijo madixiisa
Wax la wada gorfeeyaba halkii la isla goyn waayo
Gaagaabsayaa iyo isagu geesi hadalyaaba
Guddoonkii la wada raaci jirey gacanayaa mooyi!*

—kaasina waa gabay ee geeraar ma aha, jiipto iyo heesna ma aha.

Tusaalaha 5d: Waa tix gaaban oo uu tiriyeey nin la oran jirey Dirir Warsame, kana mid ahaa dadkii Sayidka iyo Daraawiishba colka la ahaa. Waa tixdii uu ku lahaa:

*Tol kaa maarmay gacal kaa milshiyey mudane kaa leexday
Xididkii aan maamuus lahayn ma libi baa dhaanta!
Marwo camal xun maangaab ninkeed maqasha baa dhaanta!
Mataan lidiq ah laas miile leh yaa mitamis dhaama!
Muslinnimo ninkaan kuula socon muuminnimo khaas ah
Gaal maxasta kuu dhawra ood magan-gashaa dhaama!*

—kaasina waa gabay ee geeraar ma aha, jiipto iyo heesna ma aha.

B. GEERAAR

Guud ahaan, curinta geeraarku waa ka fududdahay curinta gabayga, sababtuna waxay tahay meeriskiisa oo, miisaan ahaan, midka gabayga ka gaaban. Sabab kalena waa qaafiyadda oo halka ay qasab tahay meeris kasta oo gabay ah inay ku jiraan laba eray oo isku xaraf ka wada bilawda, meelo cayimanna ka kala gala, meeriska geeraarka waxaa looga baahan yahay eray keliya oo xaraf qura ku qaafiyadaysani inuu ku jiro.

Had iyo jeer, hal'abuurkii hore ee Soomaaliyeed wuxuu u bayri jirey geeraarka mar walba oo uu doono inuu ka mansoodo ulajeeddooyin intooda badani ay ku saabsan yihiin colaadaha tolalka dhexdooda ka qarxi

jirey iyo isu-diyaarintooda hore. Ulajeeddooyinkaas maansoyahannadii hore ay geeraarka kaga bogan jireeni way badnaayeen, waxaana ka mid ah guubaabinta colka la duulinaayo, garnaqsiga dagaallada ka dib la isku soo hor-fariisto, ammaanta fardaha iyo dabbaaldeggga lagu maamuuso nin madax ah oo markaas la duubaayo ama lagu murweeyo reeraha uu u duuban yahay mar uu dib ugu soo noqday, isaga oo intii muddo ah si uun uga maqnaa.

Si, haddaba, loo ogaado astaamaha uu habkani leeyahay iyo tilmaamaha u gaarka ah, aan tusaale u soo qaato laba geeraar oo, markii loo sheego, ay Soomaali badani garan doonaan.

Midka hore guuto camaaryaley ah oo la duulinaayo ayuu maansoyahanku ku guubaabinayaa, kan labaadna waxa uu hal'abuurkii tiriyey ku qeexayaa sida aanu colaadda u jeclayn ee uu cadowgiisa nabadda uga doono iyo, markuu ka waayo, sida uu isaga dhiciyo.

Col la dhuray tolkii Soomaaliyeed ee reer-miyiga ahaa kolka uu qolo kale ku duulinaayo iskama uu anabbixi jirine, odayada iyo, guud ahaan, waxgaradka reeraha ayaa la dardaarmi jirey. Waxay u sheegi jireen marka ay Reer-Hebel dul-tagaan sida ay u dhaqmayaan iyo halka ay ku joogsanayaan.

Mar walbase dhallinyarada duullaanka u darbani waxay dardaaranka odayada ka door-bidi jireen guubaabada gabyaaga oo meel ay tuban yihiin inta uu isa soo taago ka tirin jirey geeraar tirtiirsi miiran ah; kaas oo ninkii awelba geesiga ahaa dhiirranaan ku sii biirin jirey, kii fuleyga ahaana wadnaha u kaabi jirey!

Tuducyada geeraarkaasi marka ay dhegahooda ku dhacaan ayay dhallinyaradu, iyagoon dheg la qabto lahayn oo dhiig iyo dhagar maaggan waxay ku yaaaci jireen ciddii loo bukaan-qabey rugihii ay ku ogaayeen amaba loogu sheegay!

In kastoo Sayid Maxamed Cabdille Xasan aanu ahayn maansoyahan reerood, Daraawiishtii uu u arrimin jireyna ay ka koobnayd tolalka Soomaalida dhammaantood, haddana guyaashii uu halganka ku jirey marna kama ilduufin kolka colalka la duulinaayo saamaynta uu geeraarku u leeyahay.

Haddaba, maalin maalmaha ka mid ah ayuu Sayidku amray col Daraawiish ah in lagu saaro Ingiriis iyo Soomaalidii la jirtey, isagana ay xiiraxiraha ahaayeen. Markuu colkii diyaar noqday ayaa ammaanduuleyaashii midkood inta Sayidkii u galay u sheegay isaga uun dardaarankiisa iyo ducadiisa inay sugayaan. Faraskiisii Dhooddi-Meer oo si wacan loogu heenseeyey isaga oo ku jooga ayuu soo baxay oo inta ciidankii soo hor-joogsadey isha la wada raacay wixii hub ay wateen iyo

fardihii ay ku dagaal-tegayeen.

Cabbaar hadduu aamusnaa, hoosna u foorarey ayuu si kedis ah madaxa kor ugu qaaday oo inta faraskii ciribta ku dhuftay xagga guutooyinkii u safnaa u dhaqaaqay. Markaas buu dhegaha ugu shubay geeraarkiisii 'Sebaan-ka-sebaan' la baxay; geeraarkii uu ku faahfaahiyey sida uu Ingiriisku uga gardaran yahay, siduu raggiisii u laayey, sida uu ergo wax ugu waayey ee, inuu dagaallamo mooyee, isaga iyo Daraawiish aanay wax kale u bannaanayn. Wuxuu ciidanka xusuusiyey carruuraha agoonta ah ee Xarumaha Daraawiisheed ka buuxa iyo dumarka asayda sida ee raggii qabey ay ciidammadii Ingiriisku gardarrada uga makaleen.

Ciidankii Daraawiishta geeraarkii uu Sayidku maalintaas ku anabbixiyey ayaa waxaa ka mid ahaa:

Ma sebaan-ka-sebaan baan
Nabad saafi ahaayoon
Sukuudoo edeb yeeshay oon
Sawd xun aanan lahayn;

Ma sebaan-ka-sebaan baa
Safarkaygu xidhnaayoo
Suuqyadii Bullaxaar iyo
Saaxil aanan tegeynin!

Ma sebaan-ka-sebaan baan
Sida siiggiyo cawsha
Saraar-meerid ahaayoon
Saafuroo aan maqnaa!

Ma sebaan-ka-sebaan baan
So'-yaqaanka dugaaggiyo
Haaddii aannu sabayney oo
Soominnoo qadinayney!

Ma sebaan-ka-sebaan baan
Sabadii Cagociid iyo
Suubaankii Ballishiil
Soobir aanan ku maalin;

Ma sebaan-ka-sebaan baan
Sawjad aan nin lahayn iyo

Sebi aabbihi waayey
Sasab been ah ku daajey!

Ma sebaan-ka-sebaan baan
'Silcayey'da haweenkiyo
Salowgii ka baxaayey
Sarsarkii gelin waayey!

Ma sebaan-ka-sebaan baan
Ergo soogan ahaayoo
Suudigii aan maraayey
Summadeeyey jidhkayga!

Ma sebaan-ka-sebaan baan
Raggaygii la sadqeeyiyo
Soofkaygii la xaraashay
'Sed yaa iiga ceshooy'
Subax noolba lahaa!

Ma sebaan-ka-sebaan baan
Suweynoow³ ina daa iyo
'Sarkaaloow'da hayey oo
Saamacow laga waayey!

Ma sebaan-ka-sebaan baan
Su'aashii Rabbigay iyo
Suubbanooq nebigii iyo
Saalixiinta xusaayey oo
Saacaygii i hayey!

Saxayoo ma xumaynoo
Sarmaseegto u diidaye
Sowd kalaa dabo-yaallee
Bal aan kaana sifeeyo:

Ma xalaa la i suurshoo
Samadaa la i geeyey oon
Seleloon isla boodey oo

Saarkaygii i hayey!

Ma sawaadka⁴ habeen baan
Inaan suulasha laabtiyo
Sin inaan u fadhiistiyo
Seexadkii kari waayey!

Ma salaadda Ilaah baan
Sahwiyoona garan waayey
Ma soortii aan cunaayaa
Sibir ii dhadhantay!

Ma suugaantan nabdeed iyo
Samaan baan la helaynoo
Inaan saamax ahaadaan
Sina loo arkahaynin!

Ma samooladka⁵ roob iyo
Suuligii⁶ Maka yiil iyo
Sibbaakh-khayli la moodyoow
Dhooddi⁷ baan salabeeyey!

Ma fankaa sallaxoobey oo
Sinmayoo aan dhinnaynoo
Ma sakaarkiyo laabtay
Sikibowdey baruuri⁸!

Haddii, kolka, ay maansadu qaabkaas leedahay gabay ma ahee, ha ku sheegin oo jiipto ma ahee, ha ku magacaabin oo hees ma ahee, ha u malayn. Oo maxay tahay? Waa geeraar.

Tusaale 2d: Tixda labaad ee geeraarka aan ku tusaalaynayno waxaa lahaa Faarax Nuur oo ka mid ahaa hal'abuurradii Soomaaliyeed ee waaweynaa; gaar ahaan kuwooda awoodda curinta maansada garaadka dheer loogu

4 Sawaadka habeen: Mugdiga habeenka; gudcurka.

5 Samoolad (samoolad): Bartamaha xilliga guga.

6 Suuli: Dhar cudbi ah oo midab guduudan.

7 Dhooddi: Fardihii Sayid Maxamad kuwii ugu caansanaa midkood.

8 Arag Diiwaanka Sayid Maxamad, bogagga 188-191, daabacadii labaad, Jabuuti (2005).

daray. Taas ka sokoow, muddo dheer ayuu Faarax reerkii uu ka dhashay⁹ u ahaa hoggaamiye daacad ah.

Xilli colaadeed iyo mid nabadeed labadaba isaga ayay taladiisa ku meel-mari jireen, wayna ku kalsoonaayeen. Maansooyinkiisa caanka noqday sida ka muuqatana, wuxuu u ahaa hoggaamiye aad u dhiifoon oo aan la dagi karin, si weynna isaga xil-saaray dadkii uu ilayska u sidey ururintooda, bedbaadadooda iyo midnimadooda.

Raggii soo gaarey waxay weriyeen in Faarax ahaa nin aan colaadda ka talin; isaga oo mar walba maanka ku hayn jirey dhiigga iyo nolosha barbaartooda inuu baajiyo. Dhinaca kalena, wuxuu ahaa gardarrada quursiga huwan nin ka dirira oo yaraysiga aan inna wax dulqaad ah u lahaan jirin.

Si kastaba ha ahaatee, geeraarradii uu tirin jirey midkood ayuu Faarax wuxuu inoogu qeexayaa kol walba, ka hor inta aanu colaad guddoonsan, sida uu xagga nabadda ugu xagliyo iyo, marka lagu dirqiyo, xarragada uu u dagaal-galo! Muxuu, haddaba, Faarax sameeyaa si uu nabad uga helo cidda ay maantaas colka yihiin?

Lix arrimood oo midiba ay mid xigto ayuu la-dagaallanka cadowgiisa ka horraysiiyaa. Marka hore sariir wacan buu meel wacan ku seexiyaa. Marka labaad, caano-geel buu hareeraha ka dhigaa. Marka saddexaad, bariiskii Cadan laga soo rogey oo sixin lagu gaaciyey ayuu ka durduuraa. Marka afraad, gabar qurux badan buu u dhisaa. Marka shanaad, xoolo uu ku reeroobo ayuu xeryaha uga buuxiyaa oo gabadhii uu ka dabo-geeyaa. Marka lixaadna, seeddinnimo intuu ku beer-laxawsado ayuu garka iyo gondaha ku dhegaa; isaga oo ka baryaaya nabad iyo inuu cagaha meel dhigo.

Waa marka intaasiba qofkaas ay hakin weydo marka uu Faarax colaadda guddoonsadaa; markuu inta faraskiisa heensaysto uu caloolo-cad dhigo!

Wuxuu yiri:

Rag sebaan-ka-sebaan baan
Samaantuun badiyaa;

Hadduu saakimi waayo
Sariiraan u dhigaayoon
Iska seexo idhaa!

Hadduu saakimi waayona

9 Arab: Laf Isaag ah.

Caanihii hasha Suub baan
Saddex goor u lisaayoo
Ku sarriigo idhaa;

Hadduu saakimi waayona
Sumalkii rugta joogiyo
Sogobkaan u qalaa;

Hadduu saakimi waayona
Siirigii Cadameed baan
Subaggowgu badshaa;

Hadduu saakimi waayona
Gabadh suurad wanaagsan baan
Surraddowgu dhisaa;

Hadduu saakimi waayona
Xoolo gooni u soofiyo
Sadadaan ku ladhaa;

Hadduu saakimi waayona
Seeddow mood iyo mood iyo
Salaantaan badiyaa;

Hadduu saakimi waayona
Salaaddaan lallabaayoo
Meydal seedo madow¹⁰ iyo
Salligaan cuskadaayoo
Sulub eebo ku joogtaan
Sarartaa ku dhuftaayoo
Sanbabkaan ka baxshaayoo
Markaasuu sallimaa¹¹!

Allaha u naxariistee, Faarax Nuur ma gabyin. Masafo ama jiiftona ma tirin. Mana heesine, Faarax Nuur wuu geeraaray.

10 Meydal: Faras magaciis.

11 Wuxuu geeraarkani, markii ugu horraysey, ku soo baxay buugga la yiraahdo *Somali Poetry* ee ay qoreen I. M. Lewis iyo B. W. Andrezewski, Oxford Press (1964).

C. JIIFTO (MASAFO)

Sidaan meel hore ku soo sheegay, jiiiftada—masafona waa loo yaqaane—waa hab kale oo ka mid ah hababkii saddexda ahaa ee raggii hore ay adeegsan jireen markay doonayaan inay maanso curiyaan. Farsamo ahaan, dhinaca miisaanka markaynu ka eegno, meeriska jiiiftadu midka geeraarka waa ka dheer yahay, haddi labada qaybood ee uu ka kooban yahay isku mid loo aqoonsadona, meeriska gabayga ayayba ismiisaan le'eg yihiin, in kastoo ay habdhaca ku kala geddisan yihiin.

Sidoo kale, xagga qaafiyaddana labadoodu waa isaga mid oo waxaa qasab ah meerisyadeeda ku' walba oo ka mid ah in laga dhex-helo laba eray oo xaraf qura ka wada bilawda.

Ulajeeddooyinka ay jiiiftada u adeegsan jireeni soohdin ma lahayn, waxaase, aalaaba, lagu yiqiin wadaaddada kolba kuwooda aqoonta Diinta Islaamka iyo awoodda maanso-curinta la isugu daray. Kolka ay, haddaba, u tafo-xaytaan inay caamada wacdiyaan, qalbigana u jilciyaan ayay wadaaddada maansoyahannada ahi u soo diyaarsan jireen jiipto dareenkooda diineed gilgisha. Waxay curin jireen masafuoyin ay si guud ahaaneed ugu toosinayaan dhaqan-maalmeedka dadkii ay culimmada u ahaayeen, xiriirka iyaga iyo Eebbe ka dhexeeya iyo midka dhexdooda ah intaba.

Marka ay sidaas yeelayeenna, waxay wadaaddadu ogaayeen bulshadii Soomaaliyeed ee qarniyadii tegey sida layaabka leh ee ay u muuneyn jirtey maansada iyo maansoyahanka. Waxay kaloo ogaayeen, haddii maansada wax loogu sheego, sida fudud ee Soomaalidii xilliyadaas loogu saamayn karey, maankoodana loogu taabi karey.

Sidaas daraaddeed, ulajeeddo hor leh ayay wadaaddadii hore ee Soomaaliyeed ku soo kordhiyeen ujajeeddooyinka maansada; taas oo lagu magacaabo *Alif-ka-ya'* ama *Alifyeen*.

Haddii aan tilmaamo, waa maanso qayb-qayb isu raacsan, qayb walibana ay ku qaafiyadaysan tahay xaraf gaar ah oo ka mid ah xuruufta Afsoomaaligu ka kooban yahay; kuwaas oo shaqal iyo shibbaneba isugu jira. Waxay oran jiren: *Alif yeen, ba'i teen, laan yeen, kaaf yeen* ama *alif waxaan ka iri, ba' waxaan ka iri, ra' waxaan ka iri, jiin waxaan ka iri...* ilaa xuruufta Carabiga ah oo idil ay wada adeegsadaan.

Waxaa xaraf kastaba loo xanbaarin jirey qayb ka mid ah wacdiga uu wadaadku rabo inuu dadka u gudbiyo, halkaasna waxaa ka soo bixi jirtey tix isku dhan oo, in kastoo aysan xaraf qura ku wada tirsanayn, haddana in deelqaaf lagu sheego ay bulshadu uga bi'i jirtey. Masafuoyinkaas afkooda hooyo loogu tiriye ayay caamadii Soomaalidu ka door-bidi jireen kuwii

Carabiga ahaa ee aanay garan jirin mararka, iyaga oo dikriyaaya, ay wadaaddadu degmada dhexdeeda kaga luuqayn jireen. Sidaas darteedna, kuwaas Afsomaaliga ah ayay si fudud kor uga baran jireen, iyagoo macnahooda garanaaya, wacdiga iyo waanada ay sidaanna ugu xilanaaya.

Intaas haddaan iri, waxaa, malahayga, lagama-maarmaan ah inaan idiin soo gudbiyo laba jiifto oo aan ku tusaalaynayo, lagana ogaan karo tilmaamaha ay leedahay iyo habdhaca u gaarka ah.

Middahore waxaa, Allaha u naxariistee, tiriyey Xaaji Cali Cabdirraxmaan Fiqi 'Xaaji Cali-Majeerteen' oo ahaa qoraa mufti ah, kutub door ahna ka dejiyey kasmooyinkii xilliyadaas la yiqiin sida xiddigiska, handasada iyo, guud ahaan, culuunta Diinta Islaamka la xiriirta. Wuxuu ka mid ahaa culimmadii Soomaaliyeed ee bartamihii qarnigii 18d ilaa barkii hore ee qarnigii 19d uu magacoodu aad u dheeraaday. Dalalka Bariga Dhexe qaarkood ayuu Xaajigu joogi jirey sida Xijaas, wuxuuna muddo ku negaadey gobollo dalka Hindiya ka mid ah; halkaas oo uu Diinta Islaamka ka faafin jirey, masaaqid haddaba la yaqaanna uu ka dhisay.

Dooxada Nugaaleed ayuu muddo fadhiyi jirey; halkaas oo uu xer badan Diinta ku bari jirey, dadweynahana ka wacdiyi jirey. Aqoontiisa xagga Diinta ka sokoow, Xaaji Cali wuxuu ahaa maansoyahan Afsoomaaliga iyo Carabigaba ku gabya oo labada afba si wacan u yiqiin.

Qaybtii dambe ee noloshiisa, isagoo xer badan wata, wuxuu Xaajigu u soo wareegey xeebaha Benaadir, sida loo badan yahayna 1850kii ayuu duleedka magaalada Marka ku geeriyooday, laguna aasay¹².

Haddaba, masafuoyinka ay culimmada Soomaalidu tiriyeen midda ugu caansan, uguna qoto dheer ayaa Xaaji Cali laga dhaxlay. Waa masafu sidii gubato geyiga Soomaaliyeed u wada saabtay, waana dhif degaan iyo gobol Afsoomaaliga lagaga hadlo oo aan laga maqlin.

Jiiftadaas oo Xaajigu uu alifka soddonkiisa ku tiriyey, nasiibdarro, nama soo wada gaarin, inta ka bedbaaddey oo tuducyadoodii la helayna waxay kala yihiin: alifka, ba'da, ta'da, jiinka, xa'da iyo kha'da. Si, kolka, aan u tusaaleeyo waxa ay masafu tahay aan taas Xaaji Cali ka soo amaahdo tuducyadii uu ku tiriyey xarfaha alifka iyo jiinka. Alifka intuu ka bilaabay ayuu yiri:

Alif yeen Ibnaw-Aadni arrinkaad ka dhacan tahay!

Urur noolba lagu waani Arrafo iyo Soonqaad

Ilaah baa Ilaaheen ah dadna waa addoomihi

Adse weli ma aabayne ma Oboo kalaad tahay?!

¹² Halka laga galo magaalada Marka marka Shalaanbood laga yimaado ayuu yahay qabriga Xaajigu; meesha Cagaaran lagu magacaabo.

Taallooyinkeer awdan maadigaa ka amar weyn?
 Wedka duulka aynabay ad ma wuusan ku aqoon?
 Mase wuusan ku ogeyn mase waad ka adag tahay?
 Mase inuusan kuu iman axdi baw lahaydeen?
 Arxan inuusan gelaahayn Nebigii ma aynanin!
 Injiraha hadduu laayeyna waa inuu alaala yahay!

Eedaadye ku ogaada nimaan aakhiruu falan
 Ar wareegada adkaysta omos baa horreeya e
 Allow yaa ogeysiya inay eeraggo'an tahay
 An waa aamusahayaa wax afeefi iga tahay
 Ninna yuu hadhow ooyin goor talo abaajidey!!

Qaybo xarafka Ja'da ka mid ahaana wuxuu ku yiri:

Jiin yeen jabow Aadni ma jalbeebanaysaa
 Jid xun baad ku socotaaye jiscin maw helaysaa!
 Jeesees miyaa ku habban nin asaaggi jiifsaday?
 Jaankaaga waxaad fuudi jid Siraad ma moog tahay?
 Ninnana jaamo uma tolannin joonbiyadna ka af badan!
 Jileeciisu waa sida tin jaahiisna uma kaco
 Ninkaan jiirta laga saarin duul jahannamaad noqoy!

'An la iima jilib-dhigo' iyo jino-tuurku¹³ waa been!
 Muslin waysku wada jooge jinni yuusan kuu talin
 Nafta waad jeclaydeene jarka hayska xoorina!

Jahannamiyo ololkeeda ma nin jiir u laa jira?!
 Waa taad u wada jeeddey ragga jawhartiisii
 Maxaa niman jamaamuura jeexa looga soo kacay?
 Malaggii jajuubahayey ad ma joojinaysaa?!
 Jeerdhaafka nebi waayey ma jeclaysanaysaa?
 Qabriigii kuu jeexan loxodkiina kuu jaran!

Jiirkaaga dixiraa leh meelaha jinaadka ah
 Lafta joofa baa hari saantaada jilifta ah
 Jeer hore waxaad falatay jildigaa ku marag-kici

13 Jino-tuur: Cudud-muujis; muruq-muujis; faanfaan.

Warqad beriba lagu jidey jeebkaa lagu gelin!
 Wax adduunki lala joogey ma jikaartan baa jira!
 In Qiyaame jiri doono ninna yuusan jaaxidin!
 Jimcahaa dadkuu marag ah Jinnigiyo Wannaaskaba!

Jalaaleynku wuxuu sheegay ma ku jaaxideynaa
 An juujaa u dhiman maayaan waxba iiga juuseyn
 Adna waano uma jeeddo anna waaba jiiaday
 Haddii aadan jaqahaynin hadalkayga jawhar ah
 Jinnigii isha caddaa iyo Jafaliille kuu tali!

Maansada Xaaji Cali waa jiipto. 'Waa masafu'na waad oran kartaa, saa labadu waa isku mide.

Tixda 2d ee jiiptada tusaalaha u noqon karta waxaa, Allaha u naxariistee, tiriyey gabyaagii weynaa ee Cali Xuseen Xirsi lagu magacaabi jirey. Waa tix digasho oo uu u tiriyey nin Gumeysigii Talyaaniga u shaqayn jirey, jaajuus u ahaa, aadna u cadaadin jirey xubnaha Ururkii gobannimada Soomaaliya u soo halgami jirey ee SYL loo yiqiin. Ninkaas ayaa waagii dambe Boosaaso loo baddaley, halkaas oo uu ku geeriyooday. Sida la sheegay, iyada oo lagu aanaynaayo dhibkii uu Soomaaalida ku hayn jirey ayaa cid aasta dadkii reer-Boosaasood laga waayey! Cali Xuseen siduu masafadaan inoogu sheegaayo, bahal baa ninkii meydkiisa dibedaha ku cunay! Masafadaas qaybta ugu dambaysa ayuu, dabadeed, ku yiri:

Dadow maqal nin dulin qaaday ~ wax xillow dambeeyee
 Xaqu hadduu ku soo degona ~ ninna duugi maayo e
 Qabrigiina loo diidyoo ~ ku dabooli waaye e
 Wax dabayshu noo keentay ~ in dhurwaa daliigayel;

Diiwaanka kuma yaal ~ Shaafici nin diidaye
 Dariiqooyinkii dhaaf ~ nebigana dafaaryaye
 Dello ma laha aakhiro ~ ifkana derejo beelyaye
 Doofaar wedkii helay ~ u dubaaxin mayno e
 Hadduu daanka buuxsadayna ~ Rabbi waa ka daadshayel;

Ninkii saa damcaayee ~ dubka sare madooboow
 Waan kula dardaarmiye ~ dacwigayga maqaloo
 Ha ku dayannin kaa hoogey ~ dhulku yuu ku diidine!

Waxaa iyaduna jirtey jiiftada tix lagu tusaalayn karo oo, Allaha u naxariistee, uu tiriyey maansoyahankii weynaa; Cali Cilmi Afyare. Waxay ahayd 1967kii; markaas oo Gumeysigii Faransiisku uu Jabuuti ka abaabuley afti beenbeen ah oo, siduu ku andacoodey, dadweynaha lagu kala doorransiinaayey inay gobannimo rabaan iyo inay taliska Faransiiska ku sii hoos noolaan doonaan. Waa aftidii *oui* iyo *no* lagu magacaabi jirey ee dad faro badan oo gobannimada u halgamaayey uu Gumeysigu ku gumaadi jirey. Cali Cilmi maantaas ayuu jiiftadaan tiriyey; isaga oo Reer Jabuuti ugu hiillinaaya, Soomaalida guud ahaan u guubaabinaaya, Dawladdii Soomaaliyeed ee xilligaasna ku eedaynaaya inay ka gaabisey wixii uga aaddnaa Jabuuti iyo gobollada kale ee Soomaaliyeed, shisheeyuhuna uu la wareegey ama lagu wareejiyey.

Arartii uu jiiftadaas ku bilaabay ayaa ahayd:

Indhoweydba gabaygii ~ waanigi gulaalaye
Gardaadka iyo feeraha ~ kama soo gureynine
Sidii neef gidaad qaba ~ waanigi gabloolaye
Godolka iyo dhaydii ~ soo gaacin maynine;

Xalay gelin-dhexaadkii ~ dadku gama'sanaayeen
Wax i gaarey mooyiye ~ waan soo gufaacaye
Sida aar guhaad qaba ~ gurbanka iyo reenkee
Goob-xaaradkaan dhigay ~ iyo gahangahaygii
Guumeysta fiintiyo ~ galawgaa dhawaaqaye
Guulaamo iyo roob ~ guga lagama waayo e
Dirir goor caddo ah maray ~ kolna gaaxan maayo e!

Sidii Goonni iyo Raage ~ gal wiyeera maahiye
Sayidkii geddiisiyo ~ Cali-Dhuux ma gaaro e
Geesigi Qamaan iyo ~ guubaabshihii Cumar
Garashadii Cismaan Yuusuf ~ iyo gogol-dhiggiisii
Gahayr iyo Salaan baa ~ geel dhalay ku qaataye
Raggii gabayga loo qiray ~ weli lama gudbooniye!

Guun iyo cirroolaa ~ hadal gebaggabeeya e
Nimaan guud-cadde ahayn ~ waa gababax kiisuye
In kastoon ka guul helay ~ guutooyin faro badan
Weli gaadahaan rabey ~ geeddaa ka laabane;

Gurmaggo'an hadduu yahay ~ geed keligi goonniya

Gabayooxa dhaxantiyo ~ gariir kaama bi'iyoye
 Geerida walaalkaa ~ adna garab bannaanide!

'Gacalkay ha baabba'o ~ anna gaadis baan ahay
 Gardarriyo isyeelyeel ~ ubadkaagu haw go'o
 Guryahaagi oo maqan ~ hadba galax qabow shubo'
 Garaad-laaweyaalow gobannimadu maaha e!

HEESO-DHAQAMEED

1

Waxaan dhawr jeer ku celceliyey, gabayga, geeraarka iyo jiiftadu inay ahaayeen saddexda hab ee maansoyahannadii Soomaalida ee waaweynaa ay wax ku curin jireen. Hase ahaatee, taas macnaheedu ma aha habab kale oo wax lagu hal'abuura in aanay jirin. Waxaa jirey hab afraad oo, in kastoo saddexdaas aan soo sheegay uu ka meekhaan hooseeyey, haddana hal'abuurrada *raca labaadi* ay murtidooda ku gudbsan jireen. Waa habka *heesta* loo yaqaan oo iyada qudheedu jaadad badan u sii kala qaybsanta.

Marka wax lagu tirinaayo aad bay heestu uga fududdahay wax-ku-tirinta hababkii saddexda ahaa ee aan kor ku soo carrab-baabay; taas baana inoo fasiraysa sababta, goor la joogoba, hal'abuurrada heesaha curiyaa ay, tiro ahaan, uga badan yihiin kuwa gabya ama geeraarka iyo jiiftada ku maansooda.

Hees-dhaqameeddii hore ee hal'abuurradii Soomaalidu ay hirgeliyeeni ma ahayn wax, sida gabayga, inta keligeed la curiyo, farriimaha lagu gudubsado. Sidii ay u badnayd, hees waliba waxay ku larnayd cayaar la tumanaayo oo maaweelo iyo madaddaalo looga dan leeyahay. Ama waxay la socotey hawl markaas la qabanaayo oo miraheeda iyo luuqdeeda la isku illowsiinaayo hawkarka ay hawshaasi leedahay. Iyada oo taas maskaxda lagu hayo ayaa toddobaatannadii qarnigii 20d waxa ay cilmi-baareyaasha Akademiyadii Cilmiga iyo Fanka ee Xamar ka jirtey hees-dhaqameedda Soomaalida u qaybiyeen laba jaad oo ay u kala bixiyeen: *Hees-hawleed* iyo *hees-cayaareed*.

Si, haddaba, aan u ogaanno heesahaas labada jaad loo qaybiyey kuwa ay yihiin waxaa lamahuraan noqonaysa inaan tusaale ka bixiyo mid walba

heesaha soo hoos-geli kara, anigoo hees-hawleedda soo hor-marinaaya.

Guud ahaan, reer-miyigii Soomaalidu heesihii ay ku luuqayn jireen xilliyada ay ku foogan yihiin hawlaha canaabta badan ee ay noloshoodu ku tiirsanayd, welina ay ku tiirsan tahay waxaa ka mid ah kuwa xoolaha sida geela, lo'da, ariga iyo maqashiisa iyo fardaha; kuwaas oo la qaado marka la aroorinaayo ama la shubaayo ama la fulinaayo ama la geeddi-gelinaayo ama la daajinaayo ama galbihii la agaasimaayo oo la mayracaayo amaba xeryihii loo dhigay fiidadkii loo hoynaayo.

Ugaarta lafteedu (goroyo, cawl, biciid, sagaaro, iwm) waxay leedahay heeso u gaar ah oo ay *maanyo* ku magacaabaan. Waa heesaha ay dabatada Soomaalidu qaaddo marka ay ugaarta dagayaan ama, intay awrta u rartaan, ay ku sii socdaan berrimmada ay ku badan tahay.

Waxa kale oo iyaguna hees-hawleedda kuwa ugu caansan ka mid ah heesaha caano-lulista, badar-tumista, maqal-wadista, kebdo-samayska, carruur-maaweeliska, salsalka oo ah heesta awrta u gaarka ah, looguna luuqeeyo kolka la raraayo, iwm.

2

Haddaan u firsaday heesaha inta wax lagu hawshoon yahay ay Soomaalidu ku luuqayn jirtey, midda geela ayaa aniga iila murti badan. Wax walba oo meesigaas ku saabsan ayay geeljiruhu heestaas ku sheegeen. Waxay ku faahfaahin jireen sida xad-dhaafka ah ee ay u jeclaayeen, waxay ku muujin jireen dhibta iyo hawkarka ay dhaqashadiisa ka mudan jireen, marar badanna waxay ku sheegi jireen dheeftii ay ku qabeen iyo dagaallada dhiigga lagu daadiyo ee markiisa horeba lagu soo xero-gelin jirey. Sidaas darteed, gef weyn ayuu gelayaa cilmibaare kasta oo isku daya inuu wax ka ogaado xiriirka Soomaalida iyo geela u dhexeeya, isla markaasna ismoogeysiiya dulucda iyo murtida heesihiiisa ku soo arooray.

Nasiibdarro, heesahaas in dhowaale iyo in la xuso toona lama tirin oo geeljirihii sida dhabta ah geeljiraha u ahaa ma noola. Waayo hore ayaa geeljirkii hal'abuurka ahaa u dambaysey. Waxaa heesta geela curin jirey raggii bilaha idil horweynka iyo haleelada dhex-joogii jirey ee aan tuulooyinka u saqaafi jirin, cunto magaalona aan hunguri ka geli jirin.

Waxay heesta geelu ku bulaali jirtey, loona miciinsan jirey shubaasha ceelasha dhaadheer. Haatanse, waraha iyo berkadaha sidii geela loogu aroorsaday ee looga waraabsadayba, heestiisii dhawaaqa dheerayd ee ay doobabku isu jiihin jireeni sooma ay dhowaan! Gariirka iyo guuxa matoorradii ay waayadii hore hashu ka carari jirtey ayaa si degdeg ah wuxuu u beddaley codadkii quruxda badnaa ee ay ku soo hiran jirtey,

biyahana ay ku duddubin jirtey! Waxaa, kolka, inala gudboon inaynu iska iimaansanno heesahaas inaha inaga soo gaarey ee geeljirihii hore ay curiyeen; kuwaas oo, nasiibwanaag, boqollaal lagu qiyaasi karo.

Haddaba, heesahaas oo, sidaan soo sheegay, lagaga hadlo dhib iyo dheef waxa uu geelu leeyahay, isla markaasna aad loogu ammaano waxaa ka mid ah marka ay caano-badnidiisa tilmaamayaan tixdii ay ku oran jireen:

*Geesi gacantiyo
Garbahaa weyn;
Gaari guudkiyo
Ganbadaa weyn;
Goray gudibiyo
Gunbadaa¹ weyn!*

iyoo...

*Anoo Suub iyo
Soobir maalaan
seexan wayaye;
sac nin haystiyo
sagaaraystiyo
sabool ari luhu
sebaankii dheer
see u nool yahay!*

iyoo...

*Candho saab weyn
Oon siddo lahayn
Soo sidaay Suub!*

Marka ay sheegayaan meesha sare ee geelu uu nolosha geeljiraha ka joogona waxay oran jireen:

*Geerida harween
guud la firo iyo
guursi laga qaad;
Geeridaydana*

1 Gunbo: Candho.

*guryo ba'ay iyo
gablan laga qaad;
geeridaadana
gaawe maran iyo
gaajo laga qaad!*

Marka ay tilmaamayaan dhibta dhaqashadiisa ku sugan, gaar ahaan waraabintiisa iyo cirweynidiisana waxay ugu heesi jireen:

*Saaka hiirtaa
Hubka loo dhigay
Oo haddana weli
'Soo horaay'diyo
'Hoo'da la hayaa!*

*Saan u foorarey
Miyay farihiyo
Feerahayguba
Foolxumaadeen!*

*Jeeruu sacabbada
Sarta kala baxo
Amuu sararaha
Suuman adag iyo
Seedda kala jaro
Sidaas kuma tago!*

Jacaylka xad-dhaafka ah ee isaga iyo lahaanshihiisaba ay u qabaan ayay wax badan ka heeseen. Tusaale ahaan, habeedda oo ah kaadida sibraha geela ku hadha, dadka kale yeelkoode, geeljiraha waa u udgoon tahay oo way ku sunbaaxsadaan! Waxay ula mid tahay cadarrada kuwa ugu carafta badan! Markaas bay yiraahdeen:

*Ummul wiil liyo
Aroos maahide
Maxaa uunsigu
Kaaga soo uray?!*

iyo...

Weynidaayoo
 Wanaagsanidaa,
 Waxse kuu dhiman
 Adoo waaroo
 Aan wedba lahayn!

iyo...

Salaaddiyo Suub
 Salaaddaa daran
 Suub hadday timid
 Salaad la qallee!

Bahalka iyo colka ayay uga ducayn jireen sida:

Adoo fiid fuley
 Fiid dambeed fuley
 Bahal faro weyn
 Libaax loo filay
 Kaama dabo-fulo!

Haaruu shalay maray
 oo ku kala haray
 haadki-kama-dhace!

Waxay kaloo heesta geela ku tilmaamaan lahaanshihiisa dhibaataada ka sokaysa. Dagaal iyo dhiig daata mooyee inaan siismo iyo qabow lagu taabi karin ayay mar walba heestiisa isku xusuusin jireen.

Waxay oran jireen:

Meel xinjiri taal
 oo rag ku xarbiyey
 xayaad-ololaay!

iyo...

Xarbi nimaan gelin
 Oo xabbado ridin
 Soo xerayn waa!

iyo...

Dab nin qaatoo
Duula mooyee
Aan duceeyiyo
Diin quraan iyo
Diigo lagu waa!

iyo...

Sidii culimmada
Looma cabannine
Caarad-dhuub iyo
Caraa lagu helay!

3

Ka sokoow heesahaas la qaado jeerka qofka reer-miyiga ahi uu wax uun ku hawshoon yahay, waxaa iyaguna jira kuwo kale oo, sidaan soo sheegay, wadar ahaantooda, hees-cayaareeddo loo bixiyey. Sida had iyo goor ay kuwaas hore ula socdaan qabashada hawlaha kala kaanka ah ee bulshada ayay kuwaanina cayaaraha hiddaha ugu mataansan yihiin.

Waxay goor noolba ku lammaansan yihiin cayaaraha lagu madaddaasho ee ay reer-miyigu tuntaan, gaar ahaan kolkay inta aaranka tahay ay dhallinyaradu habeennadii isugu timaaddo goobo aan reeraha ka fogeyn, halkaas oo jiiibta, jaanta iyo sacabkaba ay si wacan isula helaan.

Haddii aan idiin magacaabo qaarka heesahaas ugu magaca dheer waxaa ka mid ah: saarka, Jaandheerta, batarka, dhaantada, geddoonka, walasaqada, kabeebeeyda, waalada, beerreeyda, shiribka, dawlo-damiinka, buraanburka, haanta, shamalka iyo wixii soo raaca.

Degaan walba oo Soomaaliyeed waxaa laga yaqaan mid iyo laba amaba ka badan, sida qaybaha maansada caadada u ahna, cayaar kasta heesteedu waxay leedahay luuq u gooni ah iyo astaamaha tixda Soomaalida lama-huraanka u ah sida qaafiyadda, miisaanka iyo habdhaca dareenka qofka soo jiidan kara.

Maxaa, haddaba, ku soo kordhay hababkii muddada dheer ay maansayahannada iyo hal'abuurradii Soomaalidu wax ku curin jireen? Maxaa gabaygii, maxaa geeraarkii, maxaa jiiftadii, maxaa heeso-dhaqameedkii la yiqiin goobtii suugaanta ku qabsaday ee lala tartansiiyey?

HEELADA IYO HEESTA CASRIGA AH

1

Maansada oo ku kooban gabayga, geeraarka, jiiftada iyo heesaha dhaqanka ayaa la soo gaarey abbaaraha dabayaaqadii 1900 iyo afartannadii qarnigii 20d. Maalin isla xilligaas ka mid ah ayaa meel Boorama iyo Jabbuuti u dhaxaysa waxaa ku jabay, baa la yiri, gaari uu wade ka ahaa nin Cabdi-Siinamoo la oran jirey. Dabadeedna, kolkii uu isagu cillad-bixin waayey, aqoonta farsamada baabuurta cid ku dhaantaana ay waddada ku soo mari weydey ayay noqotay goobtaas cidla'ciirsilada ah inuu dhawr habeen ku negaado. Malahayga, gaarigiina ka tegi waa, meeshiina wuu ku cidlooday. Dabadeedna, sida la malayn karo, wuxuu u baahday wax uu ku madaddaasho.

Markaas buu laacay teneg agtiisa yiil oo birqalaxda baabuurku ay ugu jirtey. Isaga oo teneggii faraha ku garaacaya ayaa cod habdhac wanaagsan lihi uga soo baxay. Markaas buu ku qaaday meerisyo cabasho ah oo xaaladdii uu ku sugnaa uu kaga calaacalayo.

Wuxuu yiri:

*Balwooy, balwooy hoy balwooy
waxaa i beleeyey baabuureey
Balwooy, balwooy hoy balwooy
Waxaa i beleeyey Boorama!*

Isagu way ku dhaafaysaa isma uu lahayn, waxayse noqotay hab hor leh oo isla markiiba loo bogey. Waa laga dabo-dhacay. Kolkii la maqlayba, dhallinyaradii baa inta la booddey magaalooyinkii ku fidisay. Haddiiba, waxaa looga raystay cayaarihii dhaantada iyo batarku ay ka midka

ahaayeen ee habeenkii oo keliya la tuman jirey, welibana lala fogaan jirey. Waxaa la helay, iyada oo la iska fadhiyo, wax aqallada gudahooda lagu tuman karo, habeen iyo dharaarna aan loo kala eegeyn. *Balwo* ayaa loogu waqlalay, gadaalkiina waxayba noqotay hooyada heesaha Soomaalida ee casriga ah, qalabka muusiggana lagu tumo.

Ha yeesh ee, sida la fili karo, qaybaha bulshada Soomaalidu dhaqankaas cusub ee soo kordhay uma ay wada bogin. Durbadiiba, waayeelkii baa sharaystay, waxaase ugu darraa culimmadii Diinta oo dagaal aan waanwaan lahayn kala hor-tagtay. Dadweynihii ayay kala dagaallameen. Waxay ugu macneeyeen balwadu inay tahay anshax Diinta ka hor-jeeda oo looga gol leeyahay uun dhallinyarada iyo hablaha da'da yar in lagu fasahaadiyo.

Waxaaba jirey wadaaddadii xilligaas wadaad ka mid ahaa oo qol uu isagu degganaa qol ka hooseeya laga dhigtay meel ay ku kulmaan, kuna tuntaan dhalinyaradii heellada ku daadatay oo rag iyo dumarba lahaa. Qaylada muusigga iyo codka fannaaniinta ayuu u adkaysan waayey. Markuu damcay inuu waaniyona, wayba ku jeesjeeseen, dhegey jalaqna uma ay siin! Dharaartiina wuu ka cibaadeysan waayey, habeenkiina wuu ka ledi waayey. Dabadeed, wadaadkaas oo la oran jirey Sheekh Maxamad Xasan ayaa wuxuu tiriyey gabay Carabi ah oo, guud ahaan, israacinta nolosha adduunyada uu dadka ku nacsiinaayo. Hase ahaatee, qaybaha ugu horreeya ayuu inta balwada belaayo ku fasiro iyada iyo inta ka dabo-dhacdayba ku canbaaraynayaa, isaga oo weliba diin-ka-baxna ku tuhmaaya!

Waxaa qasiidadiisii ka mid ahaa:

Ilaahii yaa Ilaahirxam.....

2

Muddo gaaban ka dib, balwadii waa laga digo-rogtey. Ama isla iyadii ayaa u xuub-siibatey heello oo xagga miraha balwada kala mid ah, kana kooban tixo miisaanka dhaantada lagu curiyo. Markaas bay ku luuqeeyeen; iyaga oo u tumaya dhawr shey oo ka mid ah qalabka muusigga Reer-Bariga, waayadaasna dalka dibedaha ka soo galay, gaar ahaan magaalada Cadmeed.

Waxaa qalabkaas ka mid ahaa kabanka, dafka, darbuugada iyo foorida. Erayadeeda ama meerisyada lagu qaado oo isku mid ah ayay haddana u sameeyeen laxammo kala duwan, dabadeedna, si loo kala garto, magac gaar ah ayay heello walba u bixiyeen. Heellooyinkaas oo badnaa waxaa ka mid ahaa Jawhar iyo luul, Subcis, Rifdoor, Raaxeeye, Ila dheel, Beer-

dillaacshe, Jiib, Saddex-qayd iyo kuwo kale.

Ujeeddo ahaan, jacaylka oo qura ayuu hal'abuurku heellooyinka kaga hadli jirey; taasina waxay sababtay in mararka qaarkood wadajirkooda loogu yeero *qaraami* ama *qaraam* oo afka Carabiga jacayl ku ah. Waxay ku habayn jireen codad aad u macaan, laguna qaado tuducyo gaaggaaban iyo meerisyo debecsana oo aad u gilgili kara, haba yaraatee, dareemmada qofkii codadka dhadhanka leh macaansigooda uu Eebbe wuxuun ka siiyey.

Badanaa, dulucda miraha heellada oo sida dhaantada meeriskeedu laba dhudood ka kooban yahay waa calaactal aad u daran iyo jacayl mar walba uu hal dhinac la saxariirsan yahay. Mar walba qofka aan jacaylka u debcin ee midka jecel ku gacan-sayra waxay raacin jireen nabsi oo ah awood dahsoon oo ay Soomaalidu taqaan; awood u hiilisa kolba ruuxii gardarro loogu taag-sheegto ama kolka laga wax roon yahay aan gacan la siin ama iska dhego-tira qof u qayshaday oo uu markaas wax kala qaban karo. Tuducyadii ugu caansanaa ee heellada lagu qaadi jireyna waxaa ka mid ahaa:

Halkaad qoontay way i qiiqdaayoo

Qofkii aan arko waan ka qariyaa!

iyo...

Iskaa siiyey oo si qura noqotee

Waan kuu samrayaa nabsiga sido!

Haddii aad ubax tahay mid aad u uroo

Udgoon badan baad ahaan layd!

iyo...

Daruur gorraxdiyo

Dabooshay cirkoo

Dabeed onkod iyo

Hillaac ku dartoo

Da'aysoo i doojiisaad tahay!

iyo...

Boggayga waran baad

Badheedh ku jartoo

Bagaanad ii dishoo

Aanad ii bixin!

iyo...

*Ayaamaa nabsigu ma eexdaanoo
Imminka anigaa ilmaynahayee
Billaynood adna maalin oydaa!?*

iyo...

*Wax badan buste saaray boogtaydoo
Markii ay bogsan weydey lay barey!*

iyo...

*Nabsigu wuu dhaxaaye kuma dhaafoo
Ma dheeraadee wuu ku dhinac-yaal!*

Allaha u naxariistee, gabyaagii weynaa; Cabdulqaadir Xirsi Siyaad oo 'Yamyam' ku magac-dheeraa ayaannu beri isla soo qaadnay murtida heellooyinka qaraamiga ah ka buuxda. Markaas buu wuxuu tusaale iigu soo qaaday nin ay saaxiib ahaayeen oo Sulub Cumar la oran jirey, kana mid ahaa hal'abuurradii miraha heellooyinka curin jirey. Siduu Yamyam ii sheegay, wuxuu Sulub ahaa nin jacayl feentay oo harag iyo hilibba ka idleeyey.

Wuxuu u ekaa, buu yiri, geed qallalay, dadkii horay u yiqiinna waxay ii sheegeen inaanu weligii guursan, waxa sidaa u engejiyeyna uu yahay jacayl soo maray xilligii uu dhallinyarada ahaa! Yamyam wuxuu igu yiri: Waxaan sheekadaasna dhab u rumaystay markaan isu eegay ninka muuqaalkiisa iyo erayadiisii uu ku ala'ladey ee caanka noqday. Anigoo sugi la' ayaan weyddiiyey erayadaasi kuwii ay ahaayeen. Dabadeedna, isaga oo ka yaabban inaanan aqoon ayuu yiri: Ma waxaadan maqal?:

*Hed mooyee habaarba looma dhintee
Haadduna subaxdii hortay ma kacdee
Aniyo hilibahaygi kala hoyannee
Labaysu hilowdey hayga hadhee
Hammoy beene sow tan lay helay!*

In kastoo sida balwadii ka horreysey iyo si ka daranba loo qoonsaday,

haddana degdeg ayay heelladii meel walba uga dhacday, dalkiina ugu wada fidday. Badanaa, miraheeda iyo laxammada lagu qaado toona hal'abuurradu ma kala sheegan jirin, taasna waxay kaga geddisan tahay noocyada kale ee maansada Soomaalida.

Sidoo kale, hooballadii heellada qaadi jirey waa u sinnaayeen, haddiiba cid lagu magacaabana, waxaa lagu magacaabi jirey kolba fannaankii laxanka u sameeyey. Heesaa waliba hadba tii uu doono ayuu ku luuqayn jirey, iyada oo aan lagula yaabin. Taasna waxay kaga duwaneyd heesihii ka dambeeyey oo tu' walba looga xishoon jirey fannaankii lagu bartay, waayadaan ka horna fannaan kale intuu ku dhiirrado inuu ku luuqeeyaa ay ahayd ceeb la siqoodo!

3

Sidii la filaayey, heelladii iyo dhallinyaradii guryaha gudahooda ku tuman jirteyba waxaa ku kacay waayeelkii iyo culimmadii geyiga joogtey. Mararka qaarkood waxayba ka dacweyn jireen xafiisyada maamulladii gumeysiga ee dalka ka jirey. Waayeelladaas oo awel hore waalid iyo wadaaddo u badnaa waxaa mooggan ku soo biiray raggii gabyi jirey oo iyaguna dareensaday heellooyinkii haddiiba gabayadoodii hareeyey, loogana bayray!

Runtii, way badnaayeen hal'abuurradii Soomaaliyeed ee hiddihii maanso ee hore uu la wanaagsanaa, sidaas darteedna heellada soo korodhay u arkay wax liita oo maansadii ummaddu ay ku faani jirtey dhaawac iyo dhaleecoba ku ah.

Taasna si aan u tusaaleeyo, waxaa malaha habboon inaan idin xusuusiyo in beryahaas ay Soomaaliya ka socon jireen gabayo silsilad ah oo maansoyahannadu intii muddo ah ay isugu hal-celin jireen. Waxay ku saabsanaayeen hantida noolka ah iyo midda moodka ah tan ay tahay in la eexaysto oo ay Soomaalidu ku mintiddo.

Haddii si kale loo yiraahdo waxay su'aali ka taagneyd: Ma waxaa wanaagsan geela oo la dhaqdo, lana dhaqaalaysto, dabadeedna inta hanti laga dhigto nolosha miyiga iyo hiddihii hore lagu negaado? Mase meesigaas iyo duur-ku-noolaadkaba waxaa ka raandhiis roon daaraha oo la dhisto, dabadeedna la dego ama la ijaarto, sidaasna lagu reer-magaaloobo?

Noolka iyo dheefta loogu xilan karo raggii u doodaayey waxaa hormuud u ahaa, Allaha u naxariistee, Cumar Xuseen oo 'Cumar-Isteelliya' loo yiqiin; kaas oo si farshaxannimo ku dhan tahay geela u tilmaamay, uguna ammaanay gabay dheer oo, ilaa maantaba, ay Soomaali badani soo daliishato, mar walba oo wxtarkiisa la isla soo qaado. Waa gabaygii uu

dhextaalka uga dhigay:

Ragga laxaha sii dhawrayow dhaqasho waa geele!

Dhanka kalena, waxaa jirey rag Cumar ka soo hor-jeestay oo iyagu moodka iyo magaalada door-bidaayey, geela iyo nolosha miyiguna ay wax liita la ahaayeen. Waxaa ka mid ahaa gabyaa la oran jirey Hurre Aadan oo tacabka iyo daaraha magaalada aad u ammaanay, tixdiisiina halkudheg uga dhigay:

Ragga geela sii dhawrayow dhaqasho waa moode!

Hase ahaatee, Hurre Aadan intii aanu u gudbin dulucda gabaygiisa ayuu qaybtiisa hore wuxuu ku ceebeeyey qaraamigii iyo heellooyinkii xilligaas lagu daatay iyo, weliba, luuqda lagu qaado oo oohinta carruurta uu ku maseeyey.

Wuxuu yiri:

Waayadanba gabaygii ma dhihin dheemmanta ahaaye
Dhawaaqii qaraamigu markuu 'dhaa' ka bixi waaye
Dhallaan ooyayaa lagu maslaa iina dhici waaye
Luuqdii horee loo dhashaan soo dhufanayaaye
Habluhu kay ku dhaantaynayaan hayga dhawrina e
Bal dhegeyso Cumarow murtida waa dhex-gelayaaye
Ragga geela sii dhawrayow dhaqasho waa moode'!

Hal'abuurradii kale ee heellada darraabay waxaa isna ka mid ahaa Cabdillaahi Suldaan oo Timacadde ku magac-dheeraa. Isla waayadaas gabay uu tiriyey arartiisa ayuu isaguna ku weeraray dhallinyaradii qaraamiga ku heesi jirtey; isaga oo ku eedaynaya maansadii Soomaaliyeed inay gacnahooda ku dhimatay! Waa kii lahaa:

Indhoweydba quruxdiisa gabay qaad isma lahayne
Wax waliba qisuu leeyihiyo qariyo maamuuse
Qawaaniinta maansaduna waa qalad la'aan sheege
Halkaan xarafku kuu qabanba waa laga qandoodshaaye
Maansada Qaraamigan² yaryare qayliyaa dilaye!

1 Gabayga oo dhan u doono: *Poesia Orale Somala*; bogga 125d; Prof. F. Antinucci & Axmed F. Cali "Idaajaa", Roma, Itaaliya (1986).

2 Qaraami: Eray asalkiisu Carabi yahay oo la macne ah jacayl (Gharam).

4

Iyada oo 1900 iyo kontonnadii aan la soo dhaafin, welina uu calankii heelladu babbanaayo ayaa waxaa ka garab-dhashay hab cusub oo hal'abuuradii reer-magaalku ay wax ku curiyaan; hab leh laxammo si gaar ah loogu sameeyey oo kuwii heellada ka geddisan. Heeso ayaa loo bixiyey, meerisyadooduna, miisaan ahaan, waxay la too ahaayeen heeso-dhaqameedkii ay awelba Soomaalidu tiqiin, waxaase lagu kordhiyey luuq aan horay loo aqoon oo midba gaarkeeda loogu qaado iyo muusig loo garaaco, loona adeegsadey isla qalabkii heellada loo tumi jirey.

Ujeedo ahaan, haddii ay heelladu jacaylka uun ku koobnayd, heesta casriga ahi way ka duwaneyd oo ka gudo weyneyd. Waxay noqotay hab ay hal'abuuradu kaga hadlaan dhammaan ulajeeddooyinkii uu gabyaaga Soomaalidu maansadii hore kaga hadli jirey: jacayl, faan, calaacal, baroor, tilmaan, ammaan iyo kuwo kale. Waxaa kaloo loo adeegsadey ulajeeddooyin gumeysigii dalka qabsaday ee kala qaybshey ka dhashay sida siyaasadda casriga ah, guubaabinta ummadda iyo fidinta fikradaha madaxbannaanida iyo midnimada.

Markii xagga gobannimo-doonka laga eego, yaa xilligaas joogey ama taariikhdiisa wax uun looga sheegay oo aan maqlin heesihii ay ka midka ahaayeen: '*Soomaaliyeey Toosoo, toosoo isku tiirsada*'. Ama '*Ka kacaay ka Kacaay, Kamma'kamma*' yimiyeey ka kacaay?

Xagga soo-dhoweynta calan-saarkii 1960kii, ma waxaa jira waayeel aan xusuusnayn heesihii ay ku jireen: '*Qoloba calankeedu waa caynoo, innaga keennu waa cirkoo kale*'? Ama '*Aan maalno hasheenna Maandeeq*'?

Xagga mabda'i xoraynta iyo midaynta 5ta Soomaaliyeed, yaa 1900 iyo lixdannadii qaangaar ahaa oo aan garaneyn heesihii ay ka midka ahaayeen: '*Hawdeey magacaagiyo haybso calankaaga*'. Ama '*Wajeereey ka soo hoyo hororkiyo waraabaha*'?

Xagga maamul-wanaagga iyo toosinta madaxda Dawladda, yaan xusuusnayn heesihii ay ka midka ahaayeen: '*Nin lagu seexdoow ha seexan*' ama '*Nin agoon ku xaday qalin qayr kama macaasho*'. Ama '*Beenloow faalallow*' iyo kuwii la ayniga ahaa. Heesihii xodxodada iyo jacaylka ku saabsanaa ee xilliyadaas la curin jirey cadad ma lahayne, inaad tiriso ha isku deyin, yaadan ku oomine!

Dhabtii, heesta casriga ah ee Soomaaliyeed waxay aad u bulaashay lixdannadii iyo todobaatannadii qarnigii 20d markay qayb lamahuraan ah ka noqotay riwaayadaha oo iyaguna suugaanta Soomaalida si xawli leh ugu soo biiray. Ilaa maanta riwaayaddii la dhigaayoba waxaa lagu

googgooyaa heeso kala duwan oo miisaanka geeraarka leh, kolbana meel laga soo geliyo.

Waa run oo heestu qaybaha maansada ayay ku tirsan tahay. Hase ahaatee, waxaa jira wax ay kaga duwan tahay. Waayadii hore curinta iyo faafinta maansadu waxay ahaayeen hawl uu qof keliyihi qabto. Gabyaaga ayaa tirin jirey, dabadeedna isla isaga ayaa dadka u sheegi jirey.

Heestuse hawl ay dhawr qofi wadajir u qabato ayay ku hirgashaa. Marka hore, hal'abuurka oo mu'allifkana lagu magacaabo ayaa erayadeeda curiya. Marka labaad, waxaa loo dhiibaa fannaan codka u sameeya oo sidii loogu luuqayn lahaa u qaabiya. Marka saddexaad waxay u gacangashaa fannaan kale oo u sameeya muusiggii loo tumi lahaa. Marka afraad, wuxuu mu'allifku u doortaa heesaagii qaadi lahaa; kaas oo, ugu dambaysta, kolka uu cajaladaha ku duubaayo la hor-tagaa koox u tunta oo ka kooban fannaaniin uu mid waliba ku takhasusay qalabka casriga ah ee muusiggu qaybaha uu ka kooban yahay.

Hawshaas sida wadajirka ah loo qabto oo loo faafiyona waxaa lagu tusaalayn karaa heesta caanka ah ee *Beledweyne* lagu magacaabo. Curiyaha erayadeedu waa Hadraawi, cod-sameeyuhu waa Cabdikariin-Jiir, heesaaga qaaday waa Xasan Aadan, kooxda muusigga u tuntayna waa Kooxdii Waabberi ee Wasaaraddii Warfaafinta ee Soomaliya ka tirsanayd.

5

In kastoo goobaha fanka iyo suugaanta ay heestii casriga ahayd si baaxad leh ugu faaftay, dadweynihiina uu badiba qaayibey, haddana maansoyahan indho quursi ku eegaa bulshada Soomaalida kama soo dhex-bixi waayin! Waxaan maanka ku hayaa, Allaha u naxariistee, gabyaagii caanka ah ee la oran jirey Cabdullaahi Macallin Axmed; 'Dhoodaan'na lagu naanaysi jirey. Wuxuu weligiisba ahaa maansoyahan dacalka haysta hiddihii hore ee wax loo hal'abuuri jirey oo haddii la reer-magaaloobey heesaha loo baddashey aysan maansadaba ugu jirin, inta alliftaana aanay hal'abuurrada ugu tirsanayn!

Gabayadiisii dambe midkood tuducyo ka mid ah ayuu Dhoodaan isugu hanbalyaynayaa habka uu isagu u gabyo oo ah kii raggii hore lagu yiqiin. Isla tuducyadaas uu isugu bogaayo ayuu heesahana ku liidayaa, isaga oo, si doqon-ma-garato ah, u darraabaaya hal'abuurro ay xarig-ku-joogsi lahaayeen, asii magac weyn ku yeeshay riwaayadaha iyo curinta heesaha inta la codeeyo ay hooballadu ku luuqeeyaan.

Wuxuu yiri:

*Dirgi gabaygu kuma ficaniyo waan darooryamiye
Kaga dayasho door kuma noqdiyo xaraf la doondoone
Duxna kuma leh dheef lagu dalbiyo ugu ducee ruux;*

*Derdersiintu waw daran tahee marin-daygow roone
Dersina maaha lays baro murtidu way da' weyn tahaye
Waa deeq Ilaahay baxsho iyo doobin³ goonniya e!;*

*Sida hees la darandoorriyo iyo koox la dananaysa
Durbaan muusig ima daahiyiyo duul xafida wiige
Dumarna kaygu uma baahna iyo daasad loo tumo e!*

Diin baa laga sheegay: *'Ninba dhan u badi'*.

3 Doobir: Nasiib; ayaan.

ASTAAMAHA QAYBAHA MAANSADU AY WADAAGAAN

1

Waxaa, haddaba, la soo gaarey markii aan sheegi lahaa saddexdooda iyo dhammaan wixii maanso ku abtirsadaaba tilmaamaha ay wadaagaan, kuwaas oo ah kuwa ka soocaaya hadalka caadiga ah ee ay dadku goor kastaba ku hadlaan, waxna isugu gudbiyaan. Tilmaamahaas waxaa ka mid ah:

1. *Qaafiyadda* oo ah eray ama laba eray oo isku xaraf ka bilawda, meerisyada tixda oo dhanna ku soo noqnoqda, meelo u astaysanna ka gala. Haddiise ay dhacdo oo erayada sidaas isu raacsan meerisyada tixda laga waayo, deelqaaf ayaa lagu tilmaamaa, iyaga oo kale qofkii tiriyana maansoyahannada laguma daro!

Aan, kolka, waxa uu deelqaafku yahay sii tusaaleeyee, waxaad ila malaysaan muuqaalkaan soo socda. Waa beel reer-miyi ah oo uu nurkii u samaaday. Waa gu' aaran ah. Hawkarkii jiilaalka ayaa haddiiba laga raystay. Daaq iyo biyoba, agagaarka aqallada ayay xooluhu ka dhergaan oo, waayeel iska daaye, carruurta looma diro. Ballidu way wada ceegaagtaa. Qorrax-dhaca tan iyo waabberigana, ci'da raha ayaan laga gam'i karin. Sidaas oo ay tahayna, cirku weli wuu cusub yahay oo indhowaaleba gabbal diiran ma lahayn. Geel, lo' iyo ariba, xooluhu darar bay candhada la qaadi la' yihiin, sidaas darteedna inta fiid hore la maalo ayaa madaddaalo loo faarumaystaa.

Doob iyo gashaantiba, dhallinyaradii oo hawshii ka dhammaatay, waayeelkii dhalayna iska ilaalinaysa ayaa midmid iyo koox-kooxba u dhuumata. Waxay u kala hor-maraan cayaaraha haddiiba la qabtay

ee sacabka iyo jaantaba leh, dhinac walbana ka yeeraaya. Maaweelo, xodxodo iyo muraad kaleba, halkaas bay ilaa waabberiga ku sugnaadaan. Dabadeedna, waa-soo-dhowaadka ayuu mid waliba reerkooda ku soo dul-dhacaa, iyaga oo daal iyo lulmo bestood la ah!

Dhinaca kale, odayadii iyo garmadowdii reeraha ayaa iyaguna gole si wacan loogu kashkaashay, loona dugsiiyey ku soo ururay. Kuwaan madaddaaladoodu cayaar iyo sacab ma ahee, waa suugaan fadhi la isugu tebiyo. Waa gabay iyo geeraar dhegaha loo raariciyo oo maansoyahannada reeraha midkood uu ragga ku maaweeliyo. Ama waa kal hore maanso la tiriyey oo, hadduu goobta fadhiyo, gabay-xanbaar yaqaani uu odayada ku jalbeebiyo.

Dabadeed, sidii loo sheekaysanaayey ayaa meel gees ah waxaa ka kuurkuursaday nin goobta wax ka fadhiyey; kaas oo ku yaboohay inuu ragga u mariyo tix uu sheegay inuu waa hore bartay. *'Bal mari' ayaa lagu yiri. 'Anigu gabyaagii tiriyey ma aqaan, kolleyse wuxuu ku ammaanaayey haweeney uu rabey inuu guursado'.*

Ninkii baa wuxuu tixdii ku bilaabay:

Lagu mood Madiixoo dhashiyo sidigta Dhoorwiile
Lagu mood madheedh-u-egeey dahabki Baariise;
Magaalada Berbera maalintii uunku wada joogey
Lagu mood hillaacii mug yiri ee yaabka loo go'aye;

Baddoo murugtey minawaarradoo buunka wada yeershey
Oo ay mawjaduhu wada qarxeen waa wax caro weyne
Lagu mood tiriiggii Cadmeed walalacdiisiye;
Lagu mood magaalada Bumbay lacagti tiiltiile
Lagu mood muluukiga hablaha nimanka Reer-Suure

Mar keliya ayaa qosol lala wada daatay oo, looma qarine, deelqaafkii uu ragga la hor-yimid ninkii lagu ceebeeyey. Mid ay kaftan lahaayeen oo hareertiisa fadhiyey ayaa kula boodey: *'War hebelow, gabay ma taqaannide, ragga gabayadiisa ha ka dila, deelqaaf iyo deelqaaf la'aanba haddii aadan kala aqoon'!* *'Maadaa iga badiya?' iyo 'anigaa kugu dhaama?'*; muran yar baa xigey. Dabadeedna, kii dambe ayaa la weyddiistey hadduuba isagu kii hore ka badiyo inuu tixda mariyo. Isna waa isku kalsoonaaye, qayb ka mid ah oo aan deelqaaf lagu ogeyn ayuu mariyey, isagoo weliba arar ka hor-marsaday oo yiri: *'Horta gabayga Cabdi-Gahayr ayaa tiriyey, gabar uu guurkeeda rabeyna uma tirine, gabar uu guursadey oo u aroos ahayd ayuu ku ammaanay, kuna soo dhoweeyey.*

Gabayguna wuxuu ahaa:

Kolka horeba guur waa milgiyo maarsi kale waaye
Ragga qaarse uma meel-dayee wayska mehershaaye
Anna waxaan ka miidhaa halkaan laga masuugeyne;

Haddaan lala mashaawirin tolkaa adiga oo maadh leh
Oo lagama-maarmee tashiga odayo loo miirin
Ninkii keligi maalootiyaa meel xun waw halise!

Lagu mood Madiixoo dhashiyo sidigti Maadhiine
Lagu mood madheedh-u-eggey dahabki Maarseey e;
Magaalada Berbera maalintii madasha loo joogey
Lagu mood hillaacii mug yiri ee muuqday laba jeere;

Baddoo murugtey minawaarradoo macallinkii dhoofshey
Oo ay mawjaduhu wada qarxeen moolka laga yaabay
Lagu mood tiriiggii Cadmeed muxubbadiisiiye;
Lagu mood muluukiga hablaha madaxda Reer-Suure;
Madowga iyo casaanka isku jira sida mas-ciideedka
In la maro madow iyo caddaan muumin iyo gaalo
Sida geedka maawerada waa muunad goonniyahe
Lagu mood dhirtii Maacaleesh¹ midabbadeediye;

Lagu mood magaalada Bumbay macawisii yiile
Lagu mood muraayadaan lahayn mirirku waa ceebe!

Halkaas markuu maraayo ayuu inta ku mergadey sii wadi waayey.
Markaas buu raggii u cudurdaartey oo ku yiri, '*Gabayga intaas baan ka hayaa, wuuse ka badnaaye, waan kala illoobey*'.

Waxaa, haddaba, layaab leh, reer-miyigii hore ee Soomaalidu, iyaga oo aan u xeraysan, iyaga oo aan dugsiiyo loogu dhigin, iyaga oo aan waxna qorin, waxna akhriyi jirin, inay, haddana, judhiiba kala garan jireen tixda deelqaafku ku jiro iyo midda hagaagsan ee u tirsan si waafaqsan maansoyahannadii hore xeerarkii ay maansada u dejiyeen, ha yeeshee aan weligood meelnaba lagu dhigin!

¹ Maacaleesh: Naanays uu lahaa nin beer qurux badan Hargeysa ku lahaan jirey.

2

Tilmaanta labaad ee gabayga, geeraarka, jiiftada iyo dhammaan wixii maanso ku abtirsadaaba ay wadagaani waa miisaanka oo isna la'aantiis uu meerisku noqonaayo ku' jaban, intii la rabeyna ama ka dheer ama ka gaaban. Markaas oo kalena waxay ninka tiriyey ku xaman jireen, *'hebel waa sheekeeyaye, ma gabyin oo ma geeraarin, jiiiftona ma tirin!'*

Ka sokoow, qaafiyadda iyo miisaanka oo tix walba curinteeda lamahuraan u ah, waxaa iyaduna jirta tilmaan saddexaad oo maansada Soomaalida ku mataansan; taas oo ah luuqda oo qayb waliba ay leedahay middeeda u gaarka ah ee loo yaqaan. Dhabtiiina, waayadii hore maansoyahannada aan tixahooda ku luuqayni aad ayay Soomaalida ugu yaraayeen.

Haddiise aanu gabyaagu maansadiisa ku luuqayn karin, asii uu damco inuu dadka u gudbiyo, cudurdaar ayuu ka hor-marin jirey. Wuxuu oran jirey: *'Ragoow, maanta fahmo-darraa i haysa oo luuq ma tahli karee, ha la ii dulqaato!'* Markaas buu sidii hadalka caadiga ah tixda u sheegi jirey. Waxayba maansoyahannada qaarkood lahaayeen luuq u gaar ah oo dadweynuhu kolkay maqlaanba ku garan jireen sida Cali Cilmi Afyare, Guuleed Jucfe, Cabdillaahi Suldaan Timacadde, Cali Xuseen Xirsi, Xaashi Cali, Cabdi Iidaan, Ibraahin Mire oo 'Fiqi-Buraale' loo yiqiin iyo qaar kale.

Waa run oo shuruudaha tirinta maansada lagama-maarmaanka u ah luuqda laguma daro, sidaas oo ay tahayna wax weyn ayay maansoyahanka ugu filan tahay. Hannaanka wax-gudbintiisa ayay luuqdu bishaa, dadka isaga dhegeysanayana wuu ku soo jiidan karaa kolka uu maago tix uu beryahaas tiriyey inuu cid uun ku saameeyo oo uu maanka kaga xado.

CURINTA MAANSADA: MA HIBAA? MASE WAA BARASHO?

1

Qofkii dhashaaba wuxuu ku dhashaa tilmaamo abuurkiisa guud ahaaneed ku dhafan. Waa tilmaamo qofka la kora oo ku tallaalan, ayna u badan tahay inta uu nool yahay inay la socdaan.

Dhismaha jirkiisa ayay qaarkood ku saabsan yihiin, qaar kalena awoodda garaadkiisa iyo maankiisa ayay la xiriiraan. Macnaheedu wuxuu yahay: Dadka qofba si buu Eebbe u abuuraa. Oogo ahaan, waa lagu kala duwan yahay oo laba si walba isugu egi ma jiraan, malahaygana, lama uumin qaar xagga dhimirka iyo waxgarashada si buuxda uga siman. Waa run oo dadka qaar baa loo buriyaa, looguna deeqaa in door ah oo ka mid ah tilmaamaha wanwanaagsan ee ay bulshadu jeceshahay, qaarna isla tilmaamahaas inta lagu yareeyo ayaan falkooda wanaag laga filan, taladoodana aan la tixgelin.

In kaleba iska daaye, laba walaalo ah oo isku hooyo iyo isku aabbe ah ayaa si walba u kala duwanaan kara. Mid baa dheer, midna waa gaaban yahay. Mid baa dheereeya oo dhasha goroyada cago ugu been-sheega, midna diin gaboobey wuu ka gaabiyaa. Mid baa aftahan ah oo markuu afka kala qaado lala ashqaraaraa, midna wuxuu noqdaa afgarooc aan wixii ku soo dhaca gudbin karin, hadduu isku dayona waxa uu sheegaayo aan la garan karin. Mid baa dabeecad qabow oo dulqaad miiran ah, midna dhiidhi baa ka soo horreeya oo qofkii ay laba eray isdhaafsadaanba waa lagu kala hagoogtaa. Mid baa geesi ah oo aan boqol dhabbe uga leexan, midna wuxuu noqdaa giiryaale aan shinbiraha hubin, haddii ay shababaxleeyaan! Mid baa deeqsi ah oo hadduu wax kale waayo awrka gurgur martidiisa u looga, midna waa muudal qadduuc ah oo aan xuunshada xaarka uga

kicin! Xagga waxbarashada, mid baa warka macallinka iyo casharkiisa durbadiiba la solansiiyaa oo si wacan u weeleeya, midna, xisaab sare iska daaye, '*laba laba ku dar*' ayaa lagu kari waayaa!

2

Sidaas oo kale, awoodda maanso-curintu waxay ka mid tahay awoodaha uu Aadanaha qaarkiis ku dhasho, qaar kalena aan wax laga siin. Waa tilmaan dadka qaar lagu gallado, qaarna laga qadiyo. Macnaheedu wuxuu yahay: Gabyaannimadu waa hibo abuurka qofka ku milan. Waa awood uurka hooyo lagala soo baxo. Waa tilmaan ruuxa loogu deeqaa uu iska dareemo goor hore iyo isaga oo aan weli qaan-gaarin.

In badan baannu la kulannay gabyaa caan ah oo ku sheekaynaaya tixihiisii ugu horreeyey kolkii uu isku duwey inaanu toban gu' dhammaysan. Allaha u naxariistee, gabyaagii weynaa ee Aadan-Carab la oran jirey wuxuu iigu warramay inuu sagaal-jir ahaa markuu mariyey tix uu ugu jawaabey nin isaga aabbihiis gabay ku maagay. Sidaas oo kale, 1900 iyo toddobaatanadii qarnigii 20d waxaa isaguna ii sheekeeyey maansoyahankii caanka ahaa; Cabdullaahi Macallin Axmed oo 'Dhoodaan' lagu naanaysi jirey. Wuxuu ii sheegay inaan wax qummani u dhexaynin markii uu hadal-bartay iyo markii uu gabayga bilaabay! Taasina waxay markhaati dheeraad ah u tahay ra'yiga ah maansoyahanku inuu ifka u soo baxo, isaga oo awoodda curinta maansaduna ay ku laran tahay.

Sidaas oo ay tahay, haddana, waa la joogoba, dadku kama daalaan in ay isweyddiiyaan su'aasha ah: Gabayga ma la baran karaa oo sida kasmooyinka kale uu Aadanuhu u kala kororsado, awoodda maanso-curintana ma loo kala kororsan karaa? In kastoo taasi ay mar walba su'aal taagan tahay, haddana waxaa hadba nagu soo kiciya oo na soo weyddiiya dhegeysteyaasha barnaamijkan ku taxan qaarkood.

Yeelkeede, jawaabta su'aashu waa *haa*, isla markaasna waa *maya*. Waa *haa* oo, guud ahaan, jacayl aad ah haddii aad maansada u hayso, markii tix cusub lagu mariyo haddii aad wada qaban karto ama inteeda badan aad ku celin karto; kolkaad sheekaynayso haddaad is'aragto adigoo *tixo maanso* ku maahmaahaaya; haddii aad wax badan ka qaybsan tahay maansadii raggii hore, isla markaasna kuwa kula xilliga ah waxsoosaarkooda aad wax roon ka og tahay; haddii aad iska dareento inaad leedahay awoodda kala-soocidda tixda hagaagsan, midda meel dhexaadka ah iyo midda liidata; haddii meerisyada deelqaafka leh ama miisaan ahaan jaban isla markiiba ay dhegtaadu dareemi karto; intaas oo awoodood haddii aad isku aragto waxaad u dhowdahay inaad tirin karto maanso aan deelqaaf

lahayn, maanso aan meerisyadeedu kala dheerayn, maanso habdhaca maansooyinka kale leeyihiin iyadana laga dareemi karo.

3

In kastoo ay arrintu sidaas tahay oo dadka qaarkiis ay dedaal iyo barasho awgeed wuxuun maanso salsallaaba ay kolkolka qaarkood tirin karayaan, haddana marnaba lama sinmi karto maansada ay hibadu soo saarto. Maansayahanka hibada u leh tiisu waa isku xiran tahay oo ujeeddada ay xanbaarsan tahay si buuxda ayuu ugu soo ban-dhigi karaa. Ha yeeshee, midda barashada lala kaashadaa way kala dalooshaa oo, in kastoo la dheereeyo, haddana qaybaheedu ujeeddadii loo mariyey ma koobaan. Maansayahanka ay hibadu ku laran tahay meerisyo tiro yar oo markiiba la qaybi karo ayuu ujeeddadiisa u xanbaariyaa, waxaana tixihiisa lagala soo dhex-bixi karaa tuducyo lagu hal-qabsado oo murti miiran ah.

Ha yeeshee, qofka barashada awgeed wax ku curiyaa tix gaaban kuma dan-bogan karo, wixiisuna shiiqsi dambe ma yeeshaan. Maansada barashada lagu dhaliyo waa lagu dhibtoodaa oo inuu ebyo maalmo badan ayay ninkeeda ku qaadataa, halka midka ku dhashay ay debnaha ka sarsaaran tahay oo markii la weyddiiyo iyo goobtii lagu haybiyoba uu Ismaaciil Mire sidiisii dadka kaga haqab-tiri karo.

Sidaas daraaddeed, in kastoo, farsamo ahaan, aad wax badan ka ogaato barashada sida maansada la isugu duwo iyo xeerarkeeda, haddana adiga iyo maansoyahanka hibada loo siiyey cirka iyo dhulku intay isu jiraan ayaad isu jirtaan, marka la isbarbar-dhigo midkiin waliba tixaha uu curiyo.

Sida Saahid Qamaankii uu tirinteeda Eebbe ku galladay nin barasho ku galay lagama fili karo intuu garnaqsado inuu meerisyo tiro yar ku muujiyo meesha sare ee qabkiisu joogo iyo, Ugaaska tolkaba Allaha ka dhigee, inaanu ninnaba deri u lahayn, wax sinnaan ka hooseeyana aan laga damci karin:

*Masoow aabbahay iyo halkaan Magan ka soo gaadhey
Maggawsina inaan layga siin maax la dhuranaayo
Oon malab rag kale loo shushubi wax uga miileeyo
Oon meesha taag nahay anaan murudna leefaynin
Oon maydhax aan igu xidhnayn mayllimmo u haysto
Oon weliba mood iyo salaan ula maleegnaado
Saddex magac Allee xaajadaas layma marinsiiyo
Sida koron xiniinyaha la mudey uma malluugnaado!*

Ma nin barasho keliyihi ay curinta maansada u geysey ayaa la garab-dhigi karaa Faarax Nuurkii uurka hooyadiis kala soo baxay ee, isaga oo qoladiisa u digaaya, meerisyada kooban ku qeexay hababka kala kanaka ah ee la isku khiyaamo, isna uu dareensanaa qayrada uu hoggaamiyo in lala maaggan yahay; Faarixii yiri:

*Qosol been ah fool wada qayaxan qiil aan garanaayo
Booraan afkii laga qafiley qabarna hooseeyo
Qusur oodan shebeg laysu qubay qoolad iyo xeelad
Qullaab iyo kullaab iyo lacaaf laysku qabanaayo
Qayaamada halkaa soo turqane qun uga soo jeedo
Dogon baa halkii lagu qatali qoorta soo dhigane
Maanaa mindiyo lay qarshaa lagu gali doono
Sidee baan qanboosha u cunaa qabiska waabayda?!*

4

Allaha u naxariistee, Aadan-Carab oo, geeridiisii ka dib, aan jeer ku tilmaamay maansoyahannadii hore kii u dambeeyey ayaa gabayadiisii midkood waxa uu inagu baray inay maanso-curintu hibo tahaye, aanay ahayn wax qasab iyo isjeclaysiin lagu taabi karo.

Wuxuu markaas u faanaayey niman si wadajir ah ugu soo gabyi jirey, isaga oo ugu baanaaya curinta maansadu inay tahay hanti isaga si gaar ah loogu xuddumay oo hibo iyo maqaaddiir ugu timide aanu, sidooda oo kale, bawsi iyo barasho ku helin. Waxaa meerisyadii gabaygaasna ka mid ahaa:

*In kastoo midhaha laga sinmiyo madasha luuqdeeda
Murti baan ka reebaa hadha iyo anigu maahmaahe
Miisaan haddaan hadal lahayn waa micno la'aane;*

*Maskax baan la haynnine horaa lay midiidimaye
Ma maroori baa gabaygu waa ii mihiib-galaye
Maa layga maashado haddaan la iga maarmaynin?!
Mulki baan u yeeshaye maxaa lay martiyi waayey?!
Maskab kuma qabee jeer miyaan laygu magacaabin?!
Waa maxay dadkuu mohanayaa meheraddaan haystey?!*

Anba kama mahoobbiyin tolkay maansadaas badane
Masar iyo Kharduunna uma tegin mana masaafoone

Kamana mudannin sheekh ii marshoo macarifo i dheere
 Waan mihindisaye iima dhigin macallin yeedhshaaye
 Waa sheey maqaaddiir ku yimid aan yar maamulaye
 Shoow duul masayr ugu dhintee madadkan lay siiyey¹!

1 Gabaygan oo dhan u doono: Aadan-carab, Idaajaa, bogagga 143-147 (London 2002).

'ALLAA XOOG LEH...': MA GABAY BAA, MASE WAA.....?

1

Ummad ahaan, dhibaatooyinka qoraal la'aanta Afsoomaaligu ay Soomaalida dhaxalsiisay ma tiro yara, waxaase ugu daran waayihii ina soo maray iyo, guud ahaan, taariikhdeenna siyaasadeed iyo midda bulshaba inaynu marti ugu noqonno shisheeyihii dalweynaha Soomaalida inta ku soo duuley xoogga ku qabsaday iyo weranwaryadii horseedka u ahayd. Laga soo bilaabo sannadihii ugu horreeyey qarnigii 16d ilaa bartamaha kii 20d, dhulka Soomalida ee Geeska Afrika ku yaalli wuxuu ahaa kob indhaha lagu wada hayo oo xoogaggii Reer-Yurub iyo kuwo gobolka ahiba ay tartan ba'an ugu jireen, bad iyo birriba, kolba meelaha ay istaraatiijiga u arkaan sidii ay ku taabi lahaayeen. Si ay dantaas u gaaraanna, waxay xoogaggaasi dhulka Soomaalida ku soo qaadi jireen dagaallo aan kalaggo' lahayn oo si arxandarro ah loogu xasuuqi jirey qaybaha dadweynaha oo idil; kuwii reer-miyiga ahaa, kuwii reer-xeebeedka ahaa iyo kuwii reer-magaalka ahaaba.

Intii tabarteed ah, Soomaalidu way 'girifgirif' tiri, iyada oo dhawr jeer isku dayday inay isdaafacdo, iskana rawdo colka ku soo duuley oo saancadde iyo saanmadoobeba lahaa. Hase ahaatee, taasi ma ahayn wax muddo dheer socon karayey, malahaygana waxaa loo aanayn karaa laba sababood:

Sababta hore waxay ahayd Soomaalida iyo cadowga ku soo duuley oo aan ka sinnayn xagga hubka iyo qalabka dagaalka loo adeegsado. Ciidammadii soo duuley waxay ka buuxeen hubka qarxa oo madaafiic, qoryo iyo rasaasba lahaa, halka, si ulakac ah, helidda hubka jaadkaas ah Soomaalida loogu diidey, loogana cuno-qabateeyey. Kolka, way iska caddahay labada dhinac, ugu dambaysta, midka ay guushu raaci karto:

ciidan ku soo duullaan-tegey maraakiib dagaal, madaafiic iyo saanad iyo mid warmo iyo fallaaro, inta miciinsaday, wax isaga celinaaya;

Sababta labaadina waxay ahayd mid la xiriirta Soomaalida qudheeda iyo dabeecadda *nolesheeda bulsho* oo toltol ku dhisnayd, welina ku dhisan. Sidaas awgeed, ma jirin Talis Dhexe oo ay ku midaysan tahay iyo ciidan ay wada lahayd oo ay dalkeeda ku daafacato. Taas ayaana fududaysay in tol walba halkii uu degganaa lagu galo, isaga oo aan haysan qalab uu wax isaga rabo, isla markaasna aan meelnaba ka jeeqaaqeyn gurmada uga yimaada tolalka kale ee dhurka iyo dhaqankaba ay wadaageen, in kastoo degaanno aan sidaas u kala fogeeyn ay, aalaaba, wada degmaysan jireen.

Dulucdu waxay tahay: Wanaag iyo xumaan wixii ay tilmaan lahaayeenba, 10kii qarni ee u dambeeyey dhacdooyinkii Soomaalida la soo gudboonaadey waxaa ogaanshahooda marti loogu yahay qoreyaal shisheeye oo u badan kuwii la socdey gumeysigii Reer-Yurub amaba horseedka u ahaa. Taasina ma sabab la'a oo far la'aantii uu Afsoomaaligu ku raagey ayaa ugu wacan.

Kolka, waa nasiibdarro innaba inaanay jirin, haba yaraatee, qoraallo taariikheed ama kuwo dhaqameed ama kuwo siyaasadeed oo Soomaalidii hore ay waayihii dalkooda ka qoreen; kuwaas oo haddii ay jiri lahaayeen la garab-dhigi lahaa wixii shisheeyuhu ay ka sheegeen oo ay hubaal tahay inay yihiin wax ay si aad ah dhexdhexaadnimadu uga fog tahay. Far la'aantii dheeraatay ee afku waxay sababtay inaan meelnaba maanta loogu irkaneyn wax la tixraaco oo abkii iyo absaxankii hore aynu ka dhaxalnay, markii laga reebo xoogaa suugaan ah oo qarnigii 19d iyo kii 20d facba facii ka dambeeyey uu, af ahaan, ugu soo gudbinaayey, sidaas darteedna, iyada oo kala dhantaalan, inaa soo gaadhey.

2

Anigoo, haddaba, maalin dhoweyd isku deyaaya inaan ka jawaabo su'aal dhegeysteyaasha midkood uu i soo weyddiiyey ayay fikradahaasi mar qura maankayga iyo maskaxdayda ku kulmeen. Runtiina, jawaabta su'aasha dhegeystuhu ma aha waxa i hawlay, su'aashaas oo ku saabsan toddobaaddadii inaa dhaafay isla barnaamijyadii *Dhaqanka iyo Hiddaha* ee Laanta Afsoomaaliga ee VOAda ka baxay. Intiinnii dhegeysatey haddii aydun weli xusuusataan, waxaan isku deyey barnaamijyadaas xiriirka ahaa inaan ku faahfaahiyo qaybaha maansada Soomaalida; kuwaas oo aan ku sheegay gabayga, geeraarka, jiiftada oo masafona loo yaqaan. Waxaa soo raaca heeso-dhaqameedii hore iyo, ugu dambaysta, heesaha casriga ah oo muusigga loo tumo, tu' walbana inta cod gaar ah loo sameeyo uu

heesaa loo xushay ku luuqeeyo.

Dhegeystuhu wuxuu i soo weyddiiyey meerisyada soo socda qaybaha maansada midda loogu abtirin karo; waa meerisyada ah:

*Allaa xoog leh diin baa xarbi leh tegis xajkii baa leh
Gob baa xidid leh xoor baa dhanyo leh dhaqasho Xiitaa leh
Xasad iyo xumaan laysku dilo xiisad beled baa leh.'*

Ma gabay baa? Ma geeraar baa? Mase waa jiipto?

Sida dhegeystuhuba uu su'aashiisa ku xusay tixda waxaa iska leh, Allaha u naxariistee, Sayid M. Cabdille Xasan, qaybaha maansada midda ay kaga abtirsataana waa gabayga ee geeraar iyo jiipto midna ma aha. Waxaase jira gabayga caynkaas loo tiriyaa astaamo uu kaga duwan yahay kuwa kale ee caadiga ah, waana sababta aan dhegeystaha ugu garaabaayo, isaga qudhiisana tuhunka ku dhalisay.

Meelo ka mid ah bogaggii aynu soo dhaafnay waxaan ku soo qaaday gabayga oo lagu tilmaami karo hormuudka maansada Soomaalida. Shuruudaha curinta meeriskiisa waxaa ugu weyn qaafiyadda kolba lagu bilaabo oo maansoyahanku uu ku idleeyo, sidaasna uu deelqaafka kaga ilaaliyo. Meeris walba waxaa qasab ah in laga dhex-helo laba eray oo labaduba xaraf qura ka wada bilawda, halka ay u badan tahay in maansada kale laga rabo hal eray oo xaraf keliya ka bilawda.

Ha yeeshee, gabayga noocaan ah, ama Sayidku ha tiriyo ama cid kale ha tirisee, marka aad u fiirsato waxaad ogaaneysaa in gabyaaga tiriyaa uu waajib isaga dhigo laba shardi oo dheeraad ah, qasabna aan ku ahayn:

Marka hore, aalaaba, wuxuu meeriska u qaybiyaa saddex dhudood oo mid waliba uu ka bilawdo xarafka uu gabaygiisu ku qaafiyadaysan yahay, halka—sidaan soo sheegay—gabayada caadiga ah looga baahan yahay oo keliya laba eray oo isku xaraf ka bilawda, meelo cayimanna meeriska ka kala gala. Waxay u badan tahay, saddexdaas dhudood ee meeriska noocaan ahi uu ka kooban yahay in ku' walba ujeeddo gaar ah loo xanbaariyo, sidaasna, macne ahaan, uu kaga madax-bannaanaado qaybaha kale ee ay meeriska ku wada jiraan;

Marka labaadna, waxa uu gabayga noocaan ahi kuwa caadiga ah kaga duwan yahay dabeecadda dhammaadka meeriskiisa. Guud ahaan, mar dhif ah mooyee, meerisyada maansada Soomaalidu waxay ku idlaadaan shaqallada gaaggaaban ee shanta ah midkood iyo xarfaha 'y'da iyo 'w'da oo afyaqaannadu ay iyagana *shaqal-ka-warqab* ku tilmaamaan. Hase ahaatee, meerisyada tixda uu dhegeystuhu i soo weyddiiyey waxay ku wada dhammaadaan erayga ah '*leh*' oo, sida la arki karo, shibbanaha '*h'da*

lagu magacaabaa uu u dambeeyo.

Labadaas shardi ee uu dusha u rito dartood, waxaa muuqata maansoyahanka habkaan wax u tiriyaa inuu doortay hab loo gabyo oo adag, hal'abuurrada u bareeraana ay aad u tiro yihiin. Mararka qaarkood waxaadba mooddaa in maansoyahanka sidatan u gabyaa uu dhoollo-tus ula jeedo; dhoollo-tus uu ku muujinaayo af'aqoontiisa iyo awoodda inta ay isku meheradda yihiin uu dheer yahay. Sidaas darteed, layaab ma laha tixaha qaabkaas loo tiriyaayi inay, tiro ahaaan, ku yar yihiin maansada raggii hore naga soo gaadhey.

Sayid Maxamad oo keliya ayaa laga hayaa tixo qaabkaas u tirsan oo, qaafiyad ahaan aan midaysnayne, uu tuduc waliba xaraf gaar ah ku socdo. Waxaa ka mid ah tuducyada xarafka 'xa'da ah uu qaafiyadda uga dhigay oo ah kuwii uu dhegeystuhu su'aasha ka qabey. Waxaa iyagana la hayaa tixo gaaggaaban oo kuwaas la dabeecad ah, asii ay qaafiyadda ku kala duwan yihiin; taas oo laga garan karo tuduc waliba inuu ka haray gabay markiisii hore iskiis u madax-bannaanaa, hase ahaatee ay weriyeyaashu kala illoobeen.

Waxaa ka mid ah:

R:

*Rabbaa deeq leh roob baa qabow raaxo nabad baa leh
Jannaa rug ah Raxmaan baa baryo leh raacis Nebi baa leh
Werdaa ridis leh weli baa rillo leh rabid shareecaa leh;*

X.

*Allaa xoog leh diin baa xarbi leh tegis Xajkii baa leh
Gob baa xidid leh xoor baa dhanyo leh dhaqasho Xiitaa leh
Xasad iyo xumaan laysku dilo xiisad beled baa leh.*

*Aqal xeerar weyn xaal gobaad xilasho gaaraa leh
Xurmo iyo wanaag loo xishiyo xidid Galbeed baa leh
Waxaan kaa xishoon iyo ximaar xeerwal Bari baa leh;*

J:

*Jannaa udug leh jiic baa godgodan Jahannamaa qiiq leh
Jigraa ridis leh xoolaha Jigjiga jooga anigaa leh*

Wuxuu soo jibaadaba libaax jees miraa mici leh!

Qaar ka mid ah Daraawiishtii uu uruuriyaha Diiwaanku la kulmay siday ugu warrameen, tixahaas aan isku xarafka ahayn ayaa ugu horreeyey maanso uu Sayidku tiriyo. Taasina, runtii, way ila ahaan weydey, maxaa yeelay igala adag wax qof gabay-barad ahi uu maanso ku bilaabi karo.

Qaar kale oo ka mid ah taariikhda iyo maansada Sayidka Daraawiishtii laga soo guuriyey waxay iyaguna ku warrameen, 1904tii ka hor, inaan Sayidku gabyi jirin; sannadkaas oo ahaa goobtii Jidbaale ee Daraawiishi sida xun ugu jabtay kii ay dhacday. Waa sannadkii iyaga oo qax ah oo cayr ah uu Boqor Cismaan u gacan-haadiyey ee ay Bari u geeddiyeen. Meel dhexe iyaga oo sii maraya waa sannadkii ay Boqorka ka soo gaadhey farriin uu ku ogeysiinaayo wixii ay ku heshiiyeen in wax iska beddaleen oo haatan aanu dhulkiisa ku marti-gelineyn, sidaas darteedna uu ka doonaayo, isaga iyo ciidankiisuba, inay dib uga noqdaan. Dabadeedna, waa sannadkii wixii Daraawiish uga soo doogey uu Wadaadku agagaarka Ayl iyo Gelingaalle la degey. Sida loo badan yahayna, waa sannadkaas ama kii ka dambeeyey marka uu tirinaayo gabayga calaacalka iyo xogwarranka isugu jira ee Soomaali oo idil wada gaarey; kaas oo haddii maansada Soomaalida aanu ku jireen ay wax weyni ka maqnaan lahaayeen; waa *Jiinley* sannadkii uu tiriye!

Mar labaad, taasi iyaduna waa i geli weydey, maxaa yeelay *Jiinley* way igala culus tahay markaas qof gabay-barad ahi maanso uu tirin karo!

In kastoo aysan labadu xiriir toos ah lahayn, haddana su'aashii dhegeystaha ayaa maankayga ku soo cusboonaysiisay far la'aantii uu Afsoomaaligu ku raagey sida ba'an ee ay mugdiga u gelisey guud ahaan taariikhda Ummadda, gaar ahaanna taariikhda suugaanta.

Bal malee, maansoyahannadii qarnigii 19d iyo kii 20d oo afkoodu u qornaan lahaa? Sow maanso aan kala dhantaallayn iyo suugaan badan oo milgo lihi maanta gacnaheenna kuma jirteen? Innaga oo hubna, sow maynaan ogaanneen Sayid Maxamad oo kale tixdii uu ku bilaabay iyo tii ugu dambaysey? Jawaabtu waa '*haa*', isciilkaanbi iyo calaacalse ma wax bay inoo tari? Waa mayee, kolka sow inalama gudboona ninkii gabyey tiisii inaan u riyaaqno, iskuna maaweelinno:

Wax la waayey Geelloow ninkii waalan baw duda e!

Allaha u naxariistee, Muuse Galaal oo ka mid ahaa cilmi-baareyaashii

1 Gabaygaan oo dhan u doono: Diiwaanka Sayid Maxamad; bogagga 175-176, Aw-Jaamac Cumar Ciise, Jabuuti (2005).

taariikhda Daraawiishta dabo-geli jirey, maansada Sayidkana aad u jeclaa ayaa Darwiish reer-Burco ahaa wuxuu weyddiiyey isla su'aashaan aan jawaabteeda goobeyno, su'aasha ah: Ma la yaqaan tixdii ugu horreysey mid uu Wadaadku tiriyaa tii ay ahayd? Kolkaas buu Darwiishkaasi² ku jawaabey: 'Waxaan maqli jirey isaga oo Diinta mooyee aan markaas ka hor wax gabay ah lagu aqoon ayaa maalin maalmaha ka mid ah waxaa lagu yiri, 'Sheekh Maxamadow, weligaa inna wax gabay ah ma isku dayday?'. Markaas buu mariyey masafu saddex tuduc ka kooban oo ahayd:

*'Waxa aradka laga sheego
Dhegahow aqdaamo ah;
Isha waxaan ka qaadana
Anigow ilaalo ah;
Arrin iyo wixii ii egna
Uurkaygaan ku haystaa!'*

—anigana taas ayaa ila ah wax la rumaysan karo.

2 Waxaa la oran jirey Maxamuud Jaamac, 'Maxamuud-Daallin'na waa lagu naanaysi jirey.

ARARTA IYO MAANSADA

1

Inta la hubo, erayga *arar* laba macne ayuu AfSoomaaliga ku leeyahay. Macnaha hore waxaa loo yaqaan berrimmada ku xeeran qoysaska reer-miyiga ahi ruumanka ay deggan yihiin ee xeryaha xoolahoodu ay ka oodan yihiin.

Kolkuu gugu hooro; roob mahiigaan ahi kolkuu cido meel deggan ku dul-gabdhamo; kolkuu ballida iyo jidhaammada wada buuxiyo; gal iyo goof waliba markay caadda maraan ee laasaha iyo ceelasha dhaadheeriba ay karkaarrada jebshaan; kolkay daadadku mulacyeeyaan oo xeryihii xoolaha loo dhigay iyo dhulkii ay u soof-tegi jireen la kala garan waayo; arigii doonka ahaa kolkuu caaco ee nugulkii diraacda kululi ku dhoweyd uu dhawr aqooloodba daaq u hollan waayo; kolkay circaddaa noqoto oo kararta uu Eebbe daruuraha ka soo daayey aawadeed ay madaxa kor u qaadi waayaan; kolkaas bay reer-guuraaga Soomaalidu intay gacmaha kor u taagtaan xagga Eebbe baryo ula jeestaan oo '*roobka naga qaad*' iyo '*naga jooji*' toona kuma dhiirradaane, '*Allow araraha iyo awro-daaqeenka*' ayay ku ducaystaan.

Erayga '*arar*' iyo '*araarba*' Soomaalidu way ugu dhawaaqdaaye, sidaan soo tilmaamay, waxay markaan ula jeedaan halka reerku ka oodan yahay dhulka ka yare durugsan ee awrta rarooyada ahi, iyada oo dabran, ay maalin-weynta u daaq-tagto, fiidkiina ay kurayadu ka soo hooyaan. Kaasi waa macnaha koowaad ee uu eraygaasi leeyahay.

2

Macnaha labaadi wuxuu ku lug leeyahay suugaanta iyo aftahammada Soomaalida. Hadalku ama *tix maanso* ha ahaado ama *tiraab-faneed* ha ahaadee, waxay aftahannada Soomaalidu u qaybiyaan *arar* iyo *duluc*. Arartu waa erayada gogoldhigga ah ee doodda lagu bilaabo, gaar ahaan marka ay dooddaasi tahay mid loola jeedo in dad badan maanka lagaga xado oo, iyaga oo aan is-ogeyn, mar qura lagaga yeersiiyo '*hawraarsan*', '*kaaga marag*' iyo '*allaylehe waa runtiis*!' Allaha u naxariistee, Faarax Xuseen Sharma'arke oo ka mid ahaa maansoyahannadii ararta culus ku caan-baxay ayaa geeraarkiisa lagu garan og yahay 'Atoor-guuyo-sagaaro' waxa uu ku sheegay halka qaybtaasi ay aftahammada maansada ka gasho.

Wuxuu yiri:

War Allaahu Akbareey

Ilaah baa amar weyn

Aadmi waaba laciif,

Islaankii awelkiisu

Ashahaadada weeye,

Aayaddii nebigeenna

Unuggeeda horeeto

Bisinkaan af-tognaa,

Gabaygana irdihiisa

Arar baa la yiraa!

Marka ay aftahammada joogto, ararta waxaa adeegsada doodaaga geedjoogga ah ee ku dedaalaaya gar maalintaas goobta taalla inuu ku guuleysto. Sidoo kale, waxaa isaguna adeegsada gabyaaga doonaaya in ujeeddadiisa uu culays dheeri ah ku kordhiyo; ka hor inta aanu u gudbin '*soo-shaac-bixinta*' farriinta uu gudbi isleeyahay; taasoo iyadana '*dulucda*' loo yaqaan. Waa macnahaas labaad midka aynu hadda ka hadlayno ee astaamaha habdhiska maansada Soomaalida la xiriira. Mase mooddaa, markaad dhab ugu fiirsato, inaanba labada macne kala fogeyn oo midna loola dan leeyahay afaafka ujeeddada iyo dulucda hadalka, midna afaafka reeraha iyo barta ay aqalladu ka dhisan yihiin? Waa suuraggal.

3

Su'aasha, haddaba, u baahan in halkaan lagaga jawaabaa waxay tahay: Maxay yihiin sababaha maansoyahanka Soomaalida ku xanbaara tixaha uu tirinaayo inuu arar ku bilaabo, dulucdana uu ka horraysiiyo? In kastoo aysan fududayn, 'kow', 'laba' iyo 'saddex' inta la yiraahdo in tiro go'an lagu soo koobo, haddana waxaa la maamin karaa inay jiraan sababo dhawr ah oo maansoyahanka arrintaas ku dhiirri-geliya. Ilaa afar sababood ayaan isku deyi doonaa barnaamijkaan iyo kuwa xiga inaan ku soo bandhigo, aniga oo mid walba u soo daliishanaaya tusaaleyaal aan ka soo xigan doono gabayo xilliyo kala duwan ay kala tiriyeen qaar ka mid ah maansoyahannada Soomaalida kuwa ugu magaca dheer.

Sababta koowaadi waa gabay-ku-faanka iyo u-hanjabidda maansoyahannada kale. Qacda horeba, maansadeenna ruuxii u fiirsadaa wuxuu moodi karaa, garna uu ku leeyahay arartu inay tahay qaybta uu gabyaagu u adeegsado is'ammaaniddiisa; xagga awoodda maanso-curintiisa iyo isaga qof ahaantiisaba. Taasina, in kastoo aysan run wada ahayn, haddana wax badan baa ka jira.

Waxaaba lagu dhiirran karaa in la yiraahdo, 'boqolkiiba konton, haddii aysan ka badnaynba, kama yara inta uu maansoyahanku ararta ugu adeegto muujinta aqoontiisa, tirinta tixaha nuxurka leh sida isaga loogu fududeeyey ee qayrkiis loogu dhibay iyo xiisaha xad-dhaafka ah ee dhegeysatadu ay mar walba maansadiisa u hayso.

Taas waxaa barbar-taal oo 'xinif maanso' markay jirto uu maansoyahanku ararta ugu adeegtaa u-gooddiga iyo guulguulka maansoyahannada kale. Wuxuu, aalaaba, ararta ku sheegaa, tiisa mooyee, maansadii kaleba, inay kala daloosho, Ilaahay amarkiisna, lagulama yaabo!

Allaha u naxariistee, gabyaagii weynaa ee la oran jirey Cali Cilmi-Afyare ayaa toddobaatanaadkii qarnigii 20d waxaa la weyddiiyey su'aal ahayd: Muxuu gabyaagu isu ammaanaa, sow tii ay Soomaalidu ku maahmaaahday; *nin is'ammaanay, waa ri' isnuugtey!* Wuxuu ku jawaabey: 'Waa maahmaah run ah, ha yeeshee gabayga iyo gabyaaga ma khusayso. Gabaygii aan arar iyo gooddi lahayn ayaaba lagu tilmaami karaa *ri' aan geeso lahayn* oo madax gamuuxan; *ri' seenyoon!*'

4

Dib markaan u milicsado raggii hore ee arartoodu ay dhab u cuslayd, waxaa, haddiiba, igu soo dhacaaya tix uu mariyey gabyaagii la oran

jirey Raage Ugaas oo taariikhda maansada Soomaalida kolka laga hadlaayo ka jooga halka uu Imru'ulqays ka joogo maansada Carbeed. Wuxuu ahaa maansoyahannadu mar walba oo ay is'amaanayaan nin ay reebaana. Macnaheedu wuxuu yahay, intii la waayaha ahayd iyo intii ka dambayseyba, nin ay u oggolaayeen kaalinta koowaad inuu kaga jiro xagga aqoonta maanso-curinta iyo soo-if-bixinta tuducyada waaweyn ee shiiqsiga dambe loogu xisho. Taasna aan ku tusaaleeyo tix wax yar laga hayo oo uu tiriyey gabyaa Cabdille-Laba-Maar la oran jirey.

Wuxuu yiri:

*Rati weyn ridmada qalin waa raro-gubyoodaaye
Hadduu aar wax reydalo dugaag sooma raadsado e
Raxantana maroodiga u weyn yaa u rida geede
Raageba rujaal buu ahaa reebay gabyaaye
Aniguna rankii baan ahoo riixay gaandhada e!*

Cabdi Maxamad Aw-Magan 'Cabdi-Galayax' waa tuu isna gabayadiisa midkood ku sheegay hadduu Raage waayadiisii inta gabayda uu bahal-dilahooda ahaa in isaguna kuwa dambe ee ay isku gedaha yihiin uu waayeelkooda yahay. Waa kii oran jirey:

*Waddammadase Raageba kol buu ugu war-dheeraaye
Anna wiilashaan haatan kacay wawgu weynahaye!*

Sidoo kale, Allaha u naxariistee, Cali Cilmi Afyare oo ka mid ahaa maansoyahannadii dalweynaha Soomaaliyeed qarnigii 20d sida weyn loo dhegeysan jirey waxaa isagana laga hayaa arar uu ugu gogol-dhigaayey masafu waddani ah oo uu tiriyey 1967kii; taasoo uu cadkooda ugu oggolaaday qaar ka mid ah maansoyahannadii ka horreeyey ee gabyi ogaa; isaga oo aan illoobin inuu magaca Raage u hormariyo.

Wuxuu yiri:

*Sidii Raage iyo Goonni ~ gal wiyeera maahiye
Sayidkii geddiisiyo ~ Cali-Dhuux ma gaaro e
Geesigi Qamaan iyo ~ guubaabshihii Cumar
Garashadii Cismaan Yuusuf ~ iyo gogol-dhiggiisii
Gabayr iyo Salaan baa ~ geel dhalay ku qaataye
Raggii gabayga loo qiray ~ weli lama gudbooniye!*

Guun iyo cirroolaa ~ hadal gebaggabeeya e

*Nimaan guud-cadde ahayn ~ waa gababax kiisuye
In kastoon ka guul helay ~ guutooyin faro badan
Weli gaadahaan rabey ~ geeddaa ka laabane!*

Raage ninka sidaas looga wada giigay ayuu ahaa. Yeelkeede, maansoyahannadii ay isaga isu gabyi jireen ee ay isku ilko-beeleen waxaa ka mid ahaa gabyaa la oran jirey Ina-Ammaan oo, nasiibdarro, tixihii uu isagu Raage ku maagi jirey amaba uu ugu hal-celiyey aan waxba naga soo gaarin. Waxaase beryo hore gacantayada soo gashay tix wada arar ah oo Raage uu isaga u tiriyey; taas oo markaad u fiirsato aad u malayn karayso inuu islahaa, ninka ku soo dhiirradey in moorada maansaba uu tuducyadeeda kaga saaro. Waa gabay meeris kasta oo ka mid ahiba uu waayadii dambe isu rogey maahmaah ay Soomaalidu soo xusuusato mar walba oo ay isxifaalaynayso amaba cay lafo-jebis ah ay laba qof oo kala dhintay aanay isaga tureyne, isku wareemayaan!

Marka hore wuxuu ku masaynayaa baraar so' iyo sar loogu hanqal-taago toona aan lahayn oo abaar kastoo dhacda aan kolnaba hilibkiisa dheef laga jeeqaaqin; nayl yar oo aan loo hunguriyoon, sidaas darteedna laxdii dhashay in la qasho aan looga maarmi karin. Marka xigana wuxuu ku maakubayaa bil saddex haddii lagu dheelmado ammin hore meel dhexe kaaga dhacda, iftiinkeedana aanu isku-hallayn lahayn. Mar saddexaadna wuxuu kala mid-dhigayaa baalka xuunshada oo aan waxba lagu falin, halka midka gorayadu haddii la safarsado uu xoolo badan gooyo.

Wuxuu yiri:

*Bus xagaa dhulkoo boodh ka kacay qaranka oo biisay
Berrin doog leh nayluhu gugay badalli-rooraane
Leg baruur leh bawdiyo shanshiyo badhi hadduu waayo
Baraar habarti loog kama furto gawrac kama baajo!*

*Bil saddexi galabtii hadday reero kaa bixiso
Barbarkaad u jeeddiyo iftiin beelo kuma geyso!
In kastoo la baanbuuniyoo baayac lagu doono
Bisinkiyo karaamada haddii loo buraanburiyo
Baal xuunsho beec iyo gorgoro beeso kuma gooyo!*

Marka afraad, wuxuu ku sheegayaa inuu la too yahay baqal inta lugihiisa dheerdheer arkay moodey inuu faras baxdoow ah tartan ku gaari karo. Marka shanaad, wuxuu ku tilmaamayaa inuu la mid yahay dameer laba aagaamood oo biyeysan la dhacdhacaaya, isla markaasna ay la tahay

—dhoon-horaad iyo dhoon-danbeedba—bacadlaha awr haamihii la saari jirey oo kale inuu isna sido! Marka lixaadna, wuxuu ku tilmaamayaa inuu la mid yahay dibigii geesaha weynaa ee ku jirey lo'dii inta raadkii libaaxa aragtay ku dul-balawdey, dabadeedna markuu bahalkii soo muuqday waxba ka celin waayey! Mar toddobaadna wuxuu ku maakubayaa kuray yar oo inta dayrtii dhoweyd la gudey isu maleeyey inuu ragga waaweyn la siman yahay!

Ugu dambaystana intuu baadi irmaan ku tilmaamo ayuu wixii ka naxayaba ugu yeerayaa inay bedbaadsadaan, inta aanu gantaalaha gabayadiisa ku gebawarin!

Wuxuu yiri:

*Baqal lugo ka dheer fardana beder ma gaadhsiiyo!
Baakuri tarkeed way bus-kicin laba boqooloode
Burrus qayl biyaha ceel ma sido mana bukuur-daayo!*

*Bahal raadki meel xalay libaax baabbushii mariyey
Waa baarataa lo'i hadday budul maraysaaye
Baqarkoo dhan dibigii isbiday dhiirri kuma biirsho!*

*Bisqanyaa rag kugu diraan biidna kuu tarine
Baalugo ismood wiil hadduu buuryo-goys yahaye
Meleg buu la booraamayaa buurriye! Ammaane
Bi'i waaye Habaryooniseey baadidaada cesho!*

5

Raggii dambe qudhoodu aad bay ararta noocaas ah u badiyaan, mararka qaarkoodna waxayba ila noqotaa in iyagu ay kuwii hore kaga horreeyaan!

Si kastaba ha ahaatee, markaan u fiirsado araraha maansada ee hal'abuurrada dambe ay soo if-bixiyeen ayay ila ahaataa in aanan ku gefsaneyn haddaan tusaale u haysto, Allaha u naxariistee, Cabdillaahi Suldaan oo 'Timocadde' loo yiqiin, ninkii la-dagaallanka qabyaaladda ay maansadiisu u badnayd ee lixdannadii qarnigii 20d sida weyn uu magaciisu u soo shaac-baxay. Wuxuu ka mid ahaa maansoyahannada Soomaalida kuwooda ugu ararta culus; taas oo ka muuqata bilawga tix kasta oo uu tirinaayo. Runtiina, wuxuu ahaa gabyaa ay arartu wax weyn ugu fadhido; gabay ama geeraar uu leeyahay oo aan arar lahaynna waa dhif iyo faro-ku-

1 Buurriye (cay): Dhutiye; socod-xume.

tiris. Wuxuu ahaa ninkii oran jirey:

*Malyanneerka arartuu ahaa macallinkaygiye
Mudanibi Afloow iyo sidii Muxumad maw yeedhshey!*

Bal u firso arar uu u yeelay, ujeeddo ahaan, tix aan waxba kaga duwaneyn kuwii uu sannadihii lixdannadii Soomaalida kaga waanin jirey qabyaaladda iyo dhaqammada xunxun ee, aalaaba, ku mataansan sida dagaallada toltolka ku salaysan, kala-qaadka xoolaha iyo marin-habaabinta hannaanka doorashooyinkii siyaasadeed ee beryahaas Baarlamaanka Soomaaliya loogu tartami jirey.

Wuxuu ku bilaabayaa dhawr meeris oo uu ku muujinaayo, guud ahaan, tayada maansadu siday hoos ugu dhacday ee ay ugu dhimatay gacnaha rag uu *qaraamiga yaryar* ku magacaabaayo; kuwaas oo uu ula jeedey dhallinyaradii hal'abuurrada ahayd ee inta reer-magaalowdey, eray iyo luuqba, hiddaheennii maanso isbaddelka weyn ku sameeyey. Waa dhallinyaradii badaha fudfudud ee maansada intay miraha ku tiriyaan muusigga la doonan jirey, dabadeedna inta ku heesay soo if-bixiyey heellooyinkii jacaylka ahaa ee inta laga dabo-dhacay dhulka Soomaalida, mar qura, sidii gubato xagaa, ugu wada baahey! Wuxuu ararta qaybteeda hore Timacadde ku yiri:

*Indhoweydba qaafkiisa gabay qaad isma lahayne
Wax waliba qisuu leeyihiyo qariyo maamuuse
Qawaaniinta maansaduna waa qalad la'aan sheege
Halkaan xarafku kuu qabanba waa laga qandoodshaaye
Maansada qaraamiga yaryare qayliyaa dilaye!*

Dhallinyaradii markuu sidaas u qallacay ayuu halhaleel wuxuu u gudo-gelayaa maansadiisa inuu tilmaamo. Malahayga, wuxuu dareensanaa weyddiin meesha ku jirta oo innaga dhegeysatada ahi inaan isweyddiinno laga yaabo, isweyddiin noqon karaysa: 'Oo Timocaddow haddii ay *'qaraamiga yaryari'* maansadii dileen, bal noo sheeg waxa taadu ay tooda kaga duwan tahay?'

Tilmaan layaab leh oo inay dhammaato mooyee ujeeddada uu ka leeyahay aan durba la garan karin ayuu inoogu jawaabayaa. Wuxuu soo qaatay dagaalkii labaad ee dunida iyo hoog iyo ba' wixii quruumaha kala gaarey. Qaaradda Yurub, gaar ahaan dalalka Faransiiska, Jarmalka iyo Talyaaniga qasaarihii dirirta ka soo gaarey iyo burburkii ku dhacay ayuu xusayaa. Wuxuu inoo sawirayaa 'jawi dagaal' oo laga cabsoodo marka uu

tirinaayo hubkii wax-ma-hanbeeyaanka ahaa ee qolooyinkii diriraayey ay isku gumaadayeen: Baaruud meel walba ka qarxaysa, taangiyo iyo baabuur gaashaaman, maraakiib dagaal iyo, waa wixii ugu ba'naaye, bambo-atoomiggii Jabbaan lagu ridey ee, maantaas ka dib, qab iyo ragannimo dambeba, uu haybintooda dan uga baxay!

Weli waxaa inoo bannaan inaan isweyddiinno waxa ka dhexayn kara dirirtaas iyada ah iyo maansada Timocadde? Waa tan jawaabtu: Qunbuladihii xoogga iyo deryaanka weynaa ee maalmahaas la isku ridaayey qaar la xoog ah, asii arar qaali ah iyo erayo maanso oo culculus ka samaysan ayuu isna dhegaheenna dushooda ku soo qubi doonaaye, ha loo toog-hayo oo ha la weeleeyo!

Wuxuu yiri:

*Qarka Orobba qaaliga Faraas goorriyada Maarsi
Quruxdii Almaan iyo dhulkii Muuse laga qaaday
Qalcadii burburay reerahay 'qaday' du yeedhaysey
Ninna lama qasbine war qasdeen inay qasaaraane
Wuxuu qalinku meeroaba markii laysu wada qaatay
Qab baa rag isu geeyaye markay qaraxday baaruuddu
Taangiga qafilan maalintuu qaatay minawaarku
Qalladdii Jabbaan lagu dhuftayuu qoob la rogi waayey
Qunbuloooyinkii oo kalaan maanta qubayaaye
Haddaad qaban karaysaan araar qaaliyaan tirine!*

Haddiise ay jireen maansoyahanno kale oo arartaba waqti-lumis u haystey, sidaas darteedna durbadiiba dulucda hoos ugu daaddegi jirey, Timacadde isagu taas wuu kaga duwanaa. Wuxuu rumaysnaa inay jiraan shuruudo dhawr ah oo, mar walba, ay tixda wanaagsani ku tilmaaman tahay, laguna garan karo. Waxaa ka mid ah ararta culus, luuqda macaan, carrabka soohidda meerisyada u tabo-baran iyo laabta aan dalabta lahayne ay daacadnimadu ka dhadhmaysa.

Arrintaas iyada ah waxa uu Timacadde ku xusay 1970kii gabay uu tiriye; kaas oo uu ku taageeraayey saraakiisha Golihii Sare ee Kacaanku markii uu go'aamiyeen in dalka laga eryo dhallinyaradii Maraykanka ahayd ee 'Peace Corps' ka loo yiqiin. Gabaygaas ayuu u yeelay arar gabay-ku-faan ah, isla markaasna aad mooddo da'yartii waagaas maansada bilaabaysey inuu ku tabobbaraayey.

Wuxuu yiri:

Casharkiisa gabay waanigaan curinnin waayaaye

Calooshayda waa taan ka jaray curitinkiisiye
 Caanaha anoo lay qabtiyo caawa ururkeenna
 Meeshiyo carruurnimo anaa caalim ku ahaaye;

Rag baa calaliyee maalintaan Caynabka u fuulo
 Caynaanka goortaan qabsado Calas la heenseeyey
 Cagta waxaan u saaraa jidkaan caanka ku ahaaye
 Cabaad-dheerahaan kaga tagaa cayn duleedka ahe
 Sidii aar cargaagtamey markaan dhuunta ka cisiyo
 Cusayb waan ka soo saari jirey meel cidhiidhiya e!

Arar culus codkiyo luuqdu waa cududaheediye
 Carrab laylyan laab culan haddii la cuskisiin waayo
 Cayo iyo wuxuu kaa noqdaa caws kaliishadaye!

6

Iyaga oo mar walba gabay-ku-faanka maanka ku haya ayaa, haddana, maansoyahannada qaar ka mid ahi waxay arartooda u adeegsadaan inay ku muujiyaan aqoonta dheer ee ay u leeyihiin degaannada dalka Soomaalidu uu ka kooban yahay, tolalka ku kala baahsan iyo, weliba, qoomiyadaha kale ee deriska la yahay. Tusaale ahaan, gabyaa reer-Mudug ah ama reer-Togdheer ah amaba reer-Waamo ahi kolka uu arartiisa ku xuso dhul ku kala yaal meelo degaankiisa aad uga durugsan iyo jilibbo ku abtirsada weligiis tolal aanu la sinjaarin, abidkiisna aanu ruuxna kala kulmin; marka uu gabyaagu sidaas yeelo wuxuu qaddarin iyo maamuus dheeraad ah kaga helaa dadka uu maalintaas tixihiisa u marinaayo iyo kuwa dib dambe ka maqli doona dirkaba.

Ragga, dumarka, waayeelka iyo dhallinyarada maantaas goobjoogga ah, isla markaasna u war-haya maansoyahanku kobta uu gabayga ka tirinaayo inaanu noloshiisa oo idil wax weyn ka fogaan ayaa inta ka yaaba afka maroorsha, isna weyddiisa su'aal aan cidna jawaab ka sugayn oo ah: 'Bal dhulkaan iyo dadkaan uu taxaayo, weligiiba indho kama qaadine, hadmuu bartay?! Maansha la yiri: *'jinni baa gabyaaga wax u sheega'*."

Ararta noocaas ah raggii hore ee gabyi jirey kama caagganaeyn. In kastoo ay u badnayd ujeeddadooda inay toos u abbaaraan, haddana waxaa laga dhex-heli karaa qaar tixahooda ararta ku bilaabi jirey oo la'aanteedba aan dulucda u gudbi jirin. Aan, haddaba, raggaas hore idiinkaga soo dooro gabyaagii weynaa ee la oran jirey Maxamuud Cali Beenaleey oo ka mid ahaa Galbeedka geyiga Soomaalida dadkii wax ka degi jirey, inta la

hubana nolol ku soo gaarey dabayaaqadii 1900 iyo soddonnadii qarnigii 20d.

Maalin maalmaha ka mid ah ayaa waxaa Maxamuud loo keenay tix gaaban oo isaga lagu maagaayo; taas oo, dhab ahaan, isla nimankii u keenay ay tiriyeen, iyaga oo ku masabbidaaya qolo kale oo uu garanaayey, asii ay markaas degaanka ku kala fogaayeen. Aan sii yare faahfaahiyee, waxaa beryahaas gabayo isugu hal-celinaayey nimankii tixdaas masabbidka ah Maxamuud u keenay iyo qolo kale oo ay rabeen inay ku diraan, dabadeedna markay foodda isu geliyaan uu iyaga dhinaca saaro, maansadiisana ugu hiilliyo. 'War bal tixda iigu celiya' ayuu nimankii u keenay ku yiri. Markaas bay yiraahdeen: 'waxay ahayd':

*Inta Bari jirtiyo Reer Warfaa ha is-bahaysteene
Ballan-qabaha Doolaal Jiciir haysku badiyeene
Biid hadduu u tari Beenaleey ha isku biirsheene!*

Maxamuud Cali iyo nimankii loogu sheegaayey tixdaas daandaansiga xanbaarsan inay u soo dhiibeeni weligood wax xinf-maanso ahi ma dhexmarin. Markaas buu garan waayey wax uu kaga talo-galo. Si uu u rumaysto iyo si uu u beensado midnaba waa laga madoobeeyey. Dabadeedna wuxuu go'aansaday 'hubsiino hal baa la siistaa' waa tii la yiriye, bal horta inta aanu jawaab-celin inuu kaadsado oo korto oo arrinta si hoose ugu dhabbe-galo.

Maalintaas buu tiriyeey gabay hanjabaad miiran ah, asii aanu cid gaar ah wax ugu dhibin; gabay ay ka muuqato in ciddii tirisay ay eedi doonto oo ay ku guban doonto dharaarta ay u caddaato ciddaasi midda ay tahay! Malahayga, waa gabayadiisa midka ugu caansan ee Soomaalida qaarkeed ay ku garan og tahay dhextaalkii uu u yeelay ee ahaa: 'Armuu gabaygu baabkii noqdaa dunida baarweeyey!'.

Waxay kaloo dad badani ay gabaygaas ku xusuustaan laba meeris oo meel dhexe kaga jira, aadna la isugu weriyo; kuwaas oo ah:

*Beentiyo runtuba waa dhow bay kala baxaayaane
Aan baxnaansho xaajada kobtii badhida loo saaro!'*

Runtii, in kastoo ay habboonaan lahayd gabaygaas quruxda iyo quluudda badan leh inaan halkaan ku soo guuriyo, haddana maanta waxay diiraddu ii saaran tahay arartii uu ku gardaadiyey ee uu ku muujinaayey aqoontii uu u lahaa degaanka Soomaalida iyo weliba carro-edegta ay baduhu u dhexeeyaan sida dalalka Carbeed qaarkood.

Wuxuu yiri:

Awel maanso waa taan ka baxay birimmadeediiye
 Waa taan ka baal-maray tixday belo ka oogneyde
 Wax i booqday mooyee haddaan soo baraarugaye
 Xalaa baabisada lay akhriyey goor habeen-badha e;

Beledweyne Baydhabiyo Xamar Baydisliyo koonfur
 Bullaxaar Berbera Saaxil iyo Buur-yar iyo Awdal
 Burciyo Looyo Baargaal Hobyiyo badaha liilkooda
 Basra iyo Xudeydiyo Maka iyo Cadan bataaxeeda
 Boholaha Hawaas iyo Jiggiga beledka Neyroobi
 Bay nimanka yaal iyo intii bidix u sii dhaafsan
 Baali Sheekh Xuseen iyo arlada bilaha loo jeedo
 Dadka badan anuu ii yaqaan baabka maansada e
 Badweyn iyo waxay igu og yiin bilicdi geeraare!

Ragga dambe ee ararta noocaas ah iyagana lagu kuunyaa ma tiro yara,
 waxaana tusaale u noqon kara gabay-geeraar uu leeyahay maansoyahanka
 lagu magacaabo Cabdi Maxamad Aw-Magan 'Cabdi-Galayax' oo Doollo,
 Doh iyo Ceelgaab ku barbaaray.

Arartiisan soo socotaayi waxay hordhac u tahay gabay-geeraar
 guubaabo ah oo uu tiriyey bartamihii sanooyinkii lixdannadii qarnigii
 20d, jeer ay colaadi ka dhex-aloosnayd nimanka uu ka dhashay iyo qolo
 kale oo degaanno isu ogog leh wada daaqsan jirey. Gabay-ku-faanka ka
 sokoow, waa arar, siday ila tahay, uu dhoollotus ula dan lahaa, uuna ku
 muujinaayey aqoonta uu u leeyahay dalweynaha Soomaalida, tolalka ku
 dhaqan iyo, guud ahaan, dadyowga iyo degaannada Geeska Afrika.

Wuxuu yiri:

Tunka Ayl Taleex iyo Nugaal Timirre meeshiisa
 Taallada Hargeysiyo Burciyo tacabka Buuhoodle
 Tareenaha Jabbuutiyo intii Taango laga gaaro
 Togga Adari tuulada Wardheer Tur iyo Laasoole
 Teyin iyo Mareeraale iyo webiga teedkiisa
 Tubta Xamar tafaha Jawhar iyo tayga Xamarweyne
 Toobiga Wajeer loo mariyo tacabka Baardheere
 Tuuf iyo Quraanyow Garraha labada tooxooda
 Tunni iyo Abgaal iyo Hawiye Tuurcaddiyo Booran
 Marreexaanka tuuraha Gedood Toga ku maalaaya
 Majeerteenka taagtiyo Hartiga turuqa waaweyn leh

Iiddoorka wada taajirey iyo tiirka Habaryoonis
 Ogaadeenka temeshlaynayee tirada loo daayey
 Intaasoon turaab iyo dhul iyo tol iyo meel sheegay
 Ta'da gabay anaa Yuusufow taarashkuu sida e
 Teebkiyo fartaan qoray nafluhu tacajab weeyaane
 Dadkuna ii tixgeli meeshan iyo toban-jirkaygiye
 Anigoon toddoba gaarin baan taani ku ahaaye!

Shaki iigama jiro arartaas raggii uu u mariyey inay ugu bageen, una maleeyeen 'dugsi jinni' inuu ka aflaxay!

Marar badan, maansoyahannada Soomaaliyeed waxay gabay-ku-faanka iyo ismuujintu geyeysiiyaan in tix idil ujeeddooyinkaas oo qura uu u tiriyo. Sida laga yaabo in barnaamijyadii hore qaarkood aan ku soo xusay, waxay taasi, aalaaba, dhacdaa laba gabyaa markii ay foodda isdaraan ee erayada wada hanjabaadda iyo quursiga miiran ah uu midiba midka kale, jeefaaf la'aan, ugu halgaado.

Waa dagaal-afeed haddii lagaga adkaado uu gabyaagu aad uga murugoodo, haddii uu ku libeystona uu baal dheer ku gashado. Waa dagaal-afeed aan midka gacanta waxba u ogeyn, waxa lagu dagaallamayaana waa hanashada dhegaha bulshada ay labada maansoyahan af iyo degaanba wadaagaan. Erayba erayga uu ka culus yahay waxa uu gabyaa waliba u dooranayaa waa aqoonsiga dhegeysteyaasha inuu isagu ku guuleysto, dabadeedna midka ay is-hayaan lagu yiraahdo, '*War hebeloow, hebel ma gaadhid oo kaa gabay-aqoonsane, ha ku dabo-lumin!*'

Garta sidaas u cad raggii naqi jirey Soomaalidii hore kuma yarayn, ciddii ay siiyaanna lagama murmi jirine, waxaa loo badnaa in lagu tixgeliyo oo '*hawraarsan*' la wada yiraahdo. Waxay ahayd bulsho ay ku badnaayeen rag iyo dumar aan jaamacado kaga soo bixin cilmiga lafaggurka maansada iyo, guud ahaan, suugaanta, sidaas oo ay ahaydna looga dambeeyey kala-saaridda gabyaaga runta ah iyo iska-yeelka!

7

Sababihii aan soo xusay ka sokoow, waxaa iyaduna jirta sabab kale oo gabyaagu uu la ararto; taas oo ah tilmaamidda xaaladda nafsadeed ee uu markaas ku sugan yahay. Had iyo jeerba, inta aanu gabyin, waa inay soo derriyaan arrimo dareenka hal'abuurka gilgila; dhacdo intuu haysan kari waayo uu door-bido dadka kuwa uu kalsoonida ku qabo amaba ay degaanka wadaagaan inuu u bandhigo oo uu helo culayska ay ku hayso cid la qaybsata. Tiiraanyo, wahan, walaac iyo walbahaar, intuba waa xaalado

markay hal'abuurka la soo dersaan geyeysiiya inuu tiriyo tixo loogu garaabo oo inta carrabka dadka ku soo noqnoqda xusuustooda ku hara.

Aalaaba, gabyaagu markuu tixaha caynkaas ah tirinaayo ma baano oo ararta gabay-ku-faanka ah iskuma hawlo. Arrinta dhabta ah ee uu la gubanaayo inta aanu soo dibed-bixinna, wuxuu isku dayaa erayo loo dhegtaago inuu ku muujiyo hugunka laabtiisa iyo waxa ay naftiisu la xasili la'ayd. Markaas buu soo gudbiyaa wixii tirinta gabayga ku hanboorriyey, iyada oo loo diyaar yahay oo dhegaha dadku ay si wanaagsan ugu wada furan yihiin.

Arrintaas waxaynu tusaale ugu soo qaadan karaynaa arartii Cali Jaamac Haabiil uu ka horraysiiyey tix uu ugu barooranaayey nin uu aad u jeclaa oo geeridiisa loo soo sheegay. Isaga oo Berbera ku sugan ayaa waxaa ugu yimid niman miyiga ka soo galay oo ay xigto ahaayeen. Kuwaas baa wararkii ay u sheegayeen waxay ugu dareen dorraad maalintii ahayd inay iilka dhigeen, axankiisiina la cunay nin la oran jirey Xirsi Cilmi Goolle oo isaga ay qaraabo iyo wadeyba ahaayeen. Cali dhulkii baa la wareegey. Markii baa muusood iyo xasilba ugu dambaysey. Dhaaxuu u soo joogey nin-door geeriyooday, nin-door ay xidid ama xigaalo ahaayeen, ha yeeshee siday middaani u taabatay geeri u taabatay weligiis ma ay soo marin.

Habeen-barkii goor ay tahay, dhinaciina uu dhulka u qaban waayey ayuu inta sal-muggiis u fariistay wuxuu tiriyeey tix gaaban, asii mudan inay ka mid ahaato dhaxalka maanso ee Soomaalidu ay qayrkeed ugu faani karayso. Si dareen-taabad leh oo ay caddahay inay ka dhab tahay ayuu tixdaas ararteeda ugu muujinayaa tiiraanyadii ay geeridaasi naftiisa ku maanshaysay iyo derintii uu ku jiiifey siday ugu ekayd meel uu halaq ku ilmo-dhalay oo aan lagu ledi karin.

Wuxuu yiri:

*Galgadkii xalay iyo Faaraxow gama' la'aantayda
Gogoshaan ku jiiifaday hurdada goodki igu yaacay
Gasiinkii la ii dhigay waxaan gawska uga daayey
Dar guryihi ka yimi baa war baas iila soo galaye
Goblamooyin waxay sheegayeen guuladarriyo hooge
Geeridii Xirseeey ii wadeen gacal ha waayeene
Gabbal baa u dumey reeribii galiga Booc yiille
Abidkii rag waa go'i jiree tanise waa goow e
Lix haloo uu goonni u lahaa gocanayee mooyi!*

Sagaalkaas meeris ee ararta ah markuu maqalkeenna ku soo jiito ee dareenka ay dhacdadaasi isaga gelisey uu innana, qayb ahaan, inagu

tallaalo aynu dulucda u gudbayaa. Murugada haysa markaynu u dhegtaagno ayuu bilaabayaa inuu tiriyo tilmaamo wanwanaagsan oo lix ah, ragga Soomaaliduna, hadday leeyihiin iyo haddii kaleba, ay jecel yihiin in lagu sheego; waa tilmaamihii uu gabyaaguna Xirsi ku malaynaayey ee weligiis iyo waaqiis uu, daraaddood, ku xusuusnaan doono. Waa geesinnimo, waa deeqsinnimo, waa gar-aqoon, waa dulqaad markii ay tolka dhexdiisa qulquladi ka aloosanto, waa fuullaanan-fardood oo waa heemaal iyo gole-joog-wanaag.

8

Marar kale ayuu hal'abuurku ararta u adeegsadaa inuu ku soo koobo dulucda uu ku soo gudbin doono maanso-weynta uu dadka soo hor-dhigi doono. Erayada arartiisu ka kooban tahay kolkaynu wax ka maqalno ayaynu, durbadiiba, garanaynaa tixda uu inoo soo sidaa nooca ay noqon doonto iyo waxa ay xanbaarsan tahay.

Macnaheedu wuxuu yahay: In badan innaga oo ararta ka ogaanney ayay dulucdu ina soo gaadhaa, badanaana ararta caynkaas ah waxay hal'abuurradu ka horraysiiyaan tixda waanada ah, midda calaacalka ah, midda ergeynta ku saabsan, iwm...

Aynu taana ku tusaalayno arar ay lahayd *Caynley* uu tiriyeey gabyaa waagiisii si weyn loo maamuusi jirey oo Cismaan Yuusuf la oran jirey. Kol dhow arartiisaas aan idin maqashiin doono waxa uu ugu furfurtay gabay waano ah oo uu u tiriyeey nin uu dhalay oo Cali-Baashi la oran jirey. Sida arartaas ka muuqatana, wuxuu Cismaan inankiisa ku dareemay dhallinyarayn iyo dantaa-moogi oo ah arrimo aanu waalidku warasadiisa ugu dulqaadan, gaar ahaan, hadduu waalidkaasi yahay mid, sida Cismaan, Diinta Islaamka aad u jecel, ku-xad-gudubkeedana aan fiirsan karin.

Isla marka ay arartu dhegaheenna ku bilaabataba, waxaan ogaaneynaa gabayga soo socdaa nooca uu yahay, ninka tirinaya dhaqammadii la toolmoonaa iyo cidda uu ku socdo waxa uu ku darraabaayo intaba. Innaga oo wax walba ka dheregsan oo u haliilsan arrimaha uu Cali-Baashi ku waanin doono inaan dhegeysanno ayuu gabayga weyni ina soo gaarayaa. Waase arartiisa uun waxa aan hadda u dan leeyahaye, waxay ahayd:

*Ciraab gabay ninkii Baashiyow caarifaa hela e
Kaan caynaddaydaas u baran curuf ku weynaaye
Bal caloosha geli dhawr hal baan kuu callimayaaye:*

Waa cad laysku uumoo harwada looma caal-helo e

*Hadba meelaan cidi gaarin bay calanka saadhaaye
 Calaba tii u dheer bay ninkaan celin ka tuudhaaye!
 Naftuna caasi weeyiyo sidii cadow shisbeeyaahe
 Intay caaq sidiis kaa dhigtay kugu cayaartaaye
 Markay taladu kula caaridaa la caqliyaystaaye!*

*Cibaadada aad fududaysan baa ciil iga hayaaye
 Waadiga culaab oo dhan moog sida carruureede
 Sow toban hal oo wada cajaba kuma ciraab-qaadan!*

Markaas ayuu si afatahannimo iyo aqooniba ku dheehan yihiin wuxuu midmid ugu tirinayaa qodobbo toban ah oo ay la ahayd Cali iyo inta la ayniga ahiba inay wax ku qaataan.

Waxaa ka mid ahaa:

- Cawo-bari la'aanta adduunka
- Wedka aan cidina ka baxsan karin
- Wacdiga aqoonyahannada diintu ay mar walba ku celcelinayaan
- Rixin-goysnimada iyo qaraabada kala jiidatey
- Qaar culimmada ka mid ahi siday yeelayaan ee diintii Eebbe, xoolo-badsii uun, ay u adeegsanayaan
- Isbaddelka cimilada iyo arsaaqda soo yaraanaysa, gaar ahaan roobka iyo miraha
- Colaadaha dunida oo idil wada saabtay iyo sida jilbaha loogu dhigay, maantaas ka hor, quruumo isu haystey inaan agtooda qori laga jabsan karin
- Isbaddelka ku dhacay dabaqadihii Aadanaha iyo sida taliyihii iyo loo-taliyihii ay isu soo gaareen isrogrogga dabeecadaha walxaha sida hodantooyada iyo saboolnimada, cusaybka iyo duugga, aaranka iyo abaarta, gabowga iyo dhallinyaronnimada, iwm....

Qodobka 10d ee gabayga ugu dambeeya ayuu Cismaan ku taxayaa dharaar noolba yaababka indhaheenna hortooda ka muuqda ee, iyada oo aan cilmi iyo kutubba loo baahan, ruux walba oo garaad ku jiraa uu ku waantoobi karo sida cirka dusheenna ah, qorraxda, dabaylaha, daruuraha, roobka iyo curashadiisa, dayaxa, habeenka iyo maalinta isweydaaranaya, badda marna caariga ah, marna buuxa ah, dhulka iyo abuurta tiro-dhaafka ah ee uu Rabbi ku uumay.

Wuxuu yiri:

Cirka naga korreeyiyo shamsada caanka laga yeelay
 Cibaarooyinkaa felegga iyo calawigaa meeri
 Caadkaa sareetiyo daruur cadar ah guudkeenna
 Dabaylaha celcelinaaya iyo curashadii roobka
 Cadaddii shuhuurtiyo bilaha la isku caadeeyey
 Cawo iyo dharaartiyo waqtiga laba cadceedooda
 Badda coonka la inoo dhigaye caari iyo buuxa
 Carradaan marayniyo khalqiga sida cammuuddaasa
 Intaas oo xigmado culus ah oo Caaddil ku abuuray
 Nin cabbaar yar eegaaba waa la cajabaayaaye
 Haddii adan cilmiga layna faray caynna ka aqoonnin
 Cibaarooyinkaa Eebbe sow kuma ciraab-qaadan?

9

Maansoyahannadii hore ee Soomaalida kuwoodii magac weyn lahaa si aad ah ayay bulshadu u tixgelin jirtey. Si weyn baa wararka iyaga ku saabsan iyo wixii ay tiriyaanba loo wadwadi jirey. In kastoo lagu tilmaami karo inay ahaayeen qareennada u taagan daafaca danaha qoladooda, haddana kolba maansoyahankii ay bulsho-weyntu gabyaa run ah u aqoonsato xiriirkiisu kuma ekaan jirin geyiga uu ku dhashay. Si fudud buu magaciisu ugu gudbi jirey tolalka kale, gabayadiisa qaarka xiisaha iyo xasaradda lihina meelo degaankiisa aad uga durugsan ayaa laga hayn jirey oo lagaga haasaawi jirey.

Dadweynaha uu ku dhex-nool yahay ayaa gabyaaga runta ah goor noolba u shin-tirin jirey. Gugii hore gabaygii uu tiriyey kan ku xigi doona ayay wada sugi jireen. Mararka qaarkoodna siday u doocdoocinayan ayay ka soo saari jireen tix laabtiisa ku qarsoonayd oo aanu weli cidna maqashiin, tix ku saabsan meel isaga iyo iyagaba bugtey oo in uu wax ka yiraahdo laga wada sugaayey. Taas bay inta la boodaan uu qaarkood ceesha iyo carshintaba ka marin jirey. Markaas bay safruhu meel walba ka ridi jireen. Markaas bay faafi jirtey.

Waxay socotaba, cidihii iyo degmadii loola dan lahaa ayay gaari jirtey, dabadeedna maansoyahannadooda ayaa jawaab ka celin jirey; waase gabyaaga u soo tiriyey hadduu yahay mid meekhaan sare suugaanta ku leh oo doodda uu soo bandhigay haddaan looga jawaabin uu isagu ku libeysan doono.

2 Gabaygaan oo dhan u doono: *Diiwaanka Cismaan Keenadiid* ee uu qoray Yaasiin Cismaan Keenadiid, bogagga 103-106, Xamar (1980).

10

Dadweynaha ka sokoow, waxaa iyana gabyaaga magaca leh aad uga haybasan jirtey madaxda Maamulladii Soomaalida ee qaybo dalka ka mid ah ka talin jirtey intii u dhexaysey waaxdii dambe ee qarnigii 19d ilaa kii 20d waaxdiisii hore.

Waxaan u jeedaa dhaqdhaqaaqii gumeysi-diidka ahaa ee Daraawiisheed oo xaruntiisu ay Taleex ahayd, Sayid Maxamadna uu hoggaanka u hayey, boqortooyadii filka weyneyd ee Baargaal ay xarunteedu ahayd, Boqor Cismaanna uu muddada dheer ka talinaayey iyo Saddanadii Mudug ka jirtey ee iyana magaalada Hobyood waayadaas ka jirtey, taladeedana ay isaga dambeeyeen Suldaan Yuusuf Cali iyo Cali Yuusuf oo uu isagu dhalay.

Saddexdaas maamul oo lahaa wax anshi Dawladeed iyo kala-dambayn lagu tilmaami karaa iyagu col xiirexiire ah ayay ahaayeen, ha yeeshee, waxay saddexduba ka sinnaayeen, degaankooda ha joogo ama sodcaal ha ku yimaadee, gabyaaga magaca weyn leh in dhulkooda lagu derajeeyo oo aan, kolnaba, lagu hoojin! Sidaas darteed bay, iyaga oo waxdoon ah, xarumaha maamulladaas u sodcaali jireen, halkaas oo ay madaxda hortooda ka marin jireen gabayo ammaan iyo duco miiran xanbaarsan.

Markase uu gabyaagu meelahaas oo kale u sodcaalaayo, siduu u joogo intuu kabaha cagta ku rito iskama uu anabbixi jirine, wuxuu iska hormarin jirey tixo uu ku sheegaayo meel hebla' iyo madaxda ka talisa inuu u socotayn doono. Farriintaas oo mar walba maanso ahaan jirtey ayuu u sii dhiibi jirey isla meeshaas nin ay saantiisu u jeeddo oo inta kor ka qayba gaarsiin jirey kolba cidda loogu dhiibo.

Badanaa, tixdaas farriinta ah wuxuu gabyaagu ka horraysiin jirey arar uu ugu ducaynaayo gabay-xanbaarka ka qaadaaya ee madaxda ay ku socoto hortooda ka marin doona.

11

Maansoyahannadii inta sidaas yeelay gabayga iska sii hormariyey waxaa ka mid ahaa gabyaa magac weyn lahaa oo Saalax Maxamad la oran jirey, '*Saalax-ma-lay-diray*'se loo yiqiin. Hilaadda 1900 iyo dhawr-iyto-bankii, isaga oo markaas magaalada Neyroobi ku sugan ayay ku dhalatay Hobyo iyo Suldaan Cali Yuusuf inuu u sodcaalo, isaga oo waxdheef doona.

Sida muuqatana, markaas iyada ah wax baa - mindhaa- ka kala daadsanaa oo inuu Reer-Suldaan u sodcaalo kansho uma uu hayn.

Maalintii dambe, isaga oo walaacsan, ayuu la kulmay nin Xasan la oran jirey oo u faarumaysanaaya inuu Hobyo u kaco. Kii buu weyddiistey inuu ka sii qaado gabay duco aad ah xanbaarsan oo uu ula jeedey Suldaanka iyo walaalihiiis, kuwaas oo uu ugu duceeyey barwaaqo oo idil iyo weligood inay iyagu dhammaan uunka kale ka gacan-sarreeyaan.

Ha yeeshee, wuxuu toodaas ka hor-mariyey duco kale oo uu si gaar ah ugu akhriyey gabay-xanbaarka tixda ka sii qaadi doona; kaas oo uu ugu duceeyey in sodcaalkiisa uu Eebbe u fududeeyo, isla markaasna uu ka codsaday tixdiisa farriinta ah inaanu isku ladine, iyada oo aan kala dhantaallayn, deelqaafna aan lagu ogeyn in madaxda ay ku socoto uu dhegaha ugu shubo.

Wuxuu yiri:

Xasanoow arlada Hoobayaad aad isleedahaye
Ayaan iyo labaa kaaga hadhay imitinkii mayle
Waa amar Ilaah iyo shil yimid waxaad ku ooshaaye
Ammaano-Alla! Faataxana waan kuu akhriyayaaaye;

Jidka oday iyo habar aan wax dhibin kaaga dhig Ilaahe
Aftidaan ku sii taarto iyo weri akhbaartayda
Oo hadalka caynkaan u idhi meel ha ka illaawin;

Taasi waxay ahayd ducadii uu gabay-xanbaarka ku gargaaraye, tii Saalax uu Suldaanka iyo walaalihiiis u dirayna wuxuu ku yiri:

Axmed iyo Suldaanka arag iyo weriyihii Muuse
Asmaa'iga arbacata-cashar iyo boqolka aayaadka
Iyo wuxuu igu soo af-tiray alif salaameed dheh
Ha eedina ayaamaha Jimciyo bilaha iideed dheh
Ha arkina abaar iyo col amase eedaad dheh
Halka oogadiinna ah cirkana laga irmaanee dheh
Aafaad la'aan tashigu kiin isugu ool dheh;

Fahmin wanan ah awr gool ah iyo dibi abeeroowdey
Ilaahay ka hela xaajadaad uga axtaadaan dheh
Mid orda mid oogada mara iyo aradka kii jiifa
Iftiinsade alleylkii guda oo goor walba ugaadha
Ka adkaada uunkaba dhammaan sida arnaa'uud dheh!

Waa dambe ayuu gabyaagu Hobyo isa sii taagey, halkaas oo uu bersaddii

Suldaan Cali ka mariyey geeraar qurux badan oo isugu jirey warbixin sodcaalkiisii ku saabsan iyo duco uu ku bantookhay isaga, carruurtiisa, xigaaladiisa, dhulkii uu ka talinaayey iyo askartiisa dirkaba .

12

Gabayada farriinta ah madaxda oo keliya uma uu diri jirine, wuxuu kaloo maansayahanku u dhiibi jirey nin kastoo magac weyn leh, markaasna uu dan ka leeyahay iyo, mararka qaarkood, tol idil oo uu guubaabinaayo ama qaar ka mid ah uu ka eed-sheeganayo amaba uu ku dhalliilaayo dhacdo inta la soo gudboonaatey aanay siday mudnayd u maaraynnin!

Malahaygana, tusaalaha ugu wacan ee ararta noocaas ah loo soo qaadan karaa waa tii, Allaha u naxariistee, Sayid Maxamad Cabdille Xasan uu ugu furfurtay gabayadiisa kuwa ugu caansan midkood; kaas oo ahaa farriin uu u diray degmo Reer Doollood ah oo uu jeclaa inay Daraawiish iyo halgankiisa ku soo biirto. Waxay ahayd cid ay degaankeedii dagaallo sokeeye ku qabsadeen, aadna ugu naafatay. Dhac iyo dil aan turriinsho lahayn cid lagula kacay oo inta tiro loo sheegtay qax iyo barabbax la baday; degmo in door ah oo barbaarteedii ka mid ahi ay, dabadeed, is'aragtay iyaga oo duud-xammaal Berbera ka ah, Hindigii Baaniyaalka ahaa ee joogi jirey adeegsigiisana naf bidday!

Sayid Maxamad oo arrintaas aad uga dheregsan ayaa maalintii dambe waxaa Taleex ugu yimid ergo ay degmadaasi soo dirsatay; taas oo markii la waraystay ku war-bixisay inay sahan ahaayeen. Waxay sheegeen, dhawr jeer oo ay tashi isugu yimaadeen, inay is-haybiyeen maamulladii dhulka Soomaalida waayadaas ka jirey koodii ay garabsan lahaayeen: Ma Ingiriis iyo Rayad bay ku biiraan? Ma Daraawiish bay noqdaan oo Nugaal bay u soo hayaamaan? Mase Reer-Keenadiid iyo Hobyo ayay la bahoobaan oo la jaal noqdaan?.

Aad buu Sayidku warka sidaas ah ugu guuxay. Waxaa u muuqatay sahankaas inaan Daraawiish lagaga rayn karin; inaan hanti iyo cududba lagu gaari karin, degmada ergadu ka timidna ay iyaga dooran doonto. Markaas buu raggii midmid u xooleeyey, midmid ugu arrad-tiray, midmidna kalgacal gaar ah u tusay! Dhawr toddobaad ka dibna, iyaga oo Daraawiish wada rimman, bay anbabax u faarumaysteen.

Maalintaas buu Sayidku tiriyey gabaygiisaan farriinta ah ee uu ugu talo-galay inuu ku soo lexsado degmadii ay ergadaasu ka timid, ayna ku noqonaysey. Intuu cid kale ku aammini waayey waa gabaygii uu qaybsiiyey Darwiish la oran jirey Xasan Gaaruf Qaloonbi oo ahaa nin ergada la hayb ah oo ay garanayeen, asii aan horay iyaga uga mid ahayn. Arar wada murti

ah oo kolkol dulucda gabaygaba laga jecel yahay ayuu ku bilaabay; taasoo uu Xasan ugu ducaynaayo.

Bilawgaba wuxuu ku xusuusiyey ammintu inay kaliil tahay, uuna ku sodcaali doono Hawd oo hawkar miiran ah, kulayl miiran ah oo harraad iyo dhanqalan miiran ah. Markaas buu ugu ducaynayaa guud ahaanba dhibta sodcaalka in Rabbi u fududeeyo oo inta uu waddada hayo cirka meelaha dushiisa ah uu cadar uga dhigo, kob aanu ka fileynna uu biyo ka siiyo. Wuxuu u rajeynayaa inuu ka bedbaado qodxo muda oo ay cagtiisu la hurgunto iyo jirdaha dogobbada ee dhulka daadsan oo uu ku turunturroodo.

Wuxuu yiri:

Xasanoow hub-qaaddaye haddaad naga hagaageyso
Hiyigaad ka sare-joogsatoo hiratey laabtiiye
Haddaad hiirta waabberi sengaha halabsatood fuusho;

Hilinkaad ku dhici waa mid aan laga habaabayne
Waa tuu haloosiga ahaa tan iyo Hiiraane
Ha yeeshee wax Hawd lagu yaqaan hawkar iyo oone;

Haddoo aynu joognaana waa hogo-kaliileede
Habaas idinku duula iyo boor hiriba mooyaane
Allihi harada noo buuxin jirey kuma harraadsiiyo!

Hinni awdan xagar huura oo halow ka soo duuli
Hunrigiyo kulaylkoo sidii holac ku leefaaya
Hagoog laydha hadhac kaa astura lagu hoosaasi

Hurgun gocondho hiil qodax leh iyo hiije iyo qaare
Hurmood gubad leh dogob huuro loo hadowgu naafteeyey
Hirrigtaad maraysiyo jirduhu kuma halaakeeyo.

13

Intaas oo keliya ducadii uguma ekayne, wuxuu haddana Eebbe uga baryayaa inuu ka indho-saabo dugaaggii iyo duurjoogtii waagaas dhulka Soomaalida ka buuxi jirtey, haatanse gabaabsiga ku ah sida wiyisha, geriga, qalanjada maroodiga, dhurwaaga, shabeelka, dawacada, weerka, yeeyda, halaqa waabaayadiisa dadka ku laaya iyo galowga cidiisa la sharaysto. Ugu dambaystiina, waa kii wadaadka ahaaye, ma uu illoobin Xasan iyo

ergadaba inuu u xirsi-xiro, gaar ahaanna suuradaha *Watiin*³ iyo *Li'iilaafi Qureysh*⁴ uu belaayo-xijaab uga dhigo.

Wuxuu yiri:

Wiyil hagaf leh aar soo handadi hiije-qabe reemi
Hirdi madax hankoobsiga ciddida mici haliileysa
Hurdan geri harraatida lugeed qalanjo heeraaya;
Hunnufaa dhurwaa iyo dugaag so' u halaqaaya
Shabeel horora hayrabo dawaco haramcad guuxaaya
Dhidar halab leh halowyaale weer haalufada yeey ah;

Bahal hoose halaq baas intii hed iyo waabay leh
Haaweyda meertiyo colkiyo haayirkiyo tuugga
Galow hiriifleeeyiyo juggleey wadane hawhaw leh;

Weliyada hanuunaan beryiyo hodonka Yaasiine
Habheebaha jidaasha iyo daal hanaq-go'ii dawga
Habeen io dharaar Eebbahay hadimmo kaa baaji;

Hor iyo gees hareer iyo gadaal halal nabaaddiino
Hooygaagu heeraar Watiin hoyasho Liiliilaafa
Hayaakiil ducaan ku naqee hibada aamiinso!

Arartaas ducada ah ka dib ayuu Sayidku u gudbayaa dulucda iyo gabayga weyn; isaga oo toos ula garnaqsanaaya cidda ay ergadu uga timid. Mar wuu gacashanayaa oo madaxa u salaaxayaa, marna wuxuu ku eedaynayaa inay ka abaal-dhaceen oo cadawgiisa ay jeer kala safteen, dabadeedna uu ku tuuray habaar laga aqbalay; kaas oo ay ku muteen ba'a iyo basanbaaska ay weli la dabandeebayaan. Dabadeedna ujeeddadii uu gabaygaba ka lahaa intuu u daaddego ayuu ku guubaabinayaa inay Daraawiish u soo guuraan; isaga oo ku hunguri-gelinaaya geel iyo fardo aan tiro lahayn oo ay cayrnimada kaga baxaan, xeryahooda maranna uu ka buuxin doono.

Qaybtaan oo ah tii uu gabayga ku soo gebaggabeeyeyna wuxuu ku yiri:

Anigaa idiin huba waxaad ku hinqabiyootaane
Kuman heegma kuman haawiyoo Hadi ka dooyeeye
Kumanyaal hanqaaraha kabtiga samada heehaaba;

3 Watiin: Suuradda 95d ee Quraanka kariimka ah.

4 Li'iilaafi Qureysh ama Suurat Qureysh: Suuradda 106d ee Quraanka Kariimka ah.

Kun haloosi kuman haydhafoo dabada hoogaansha
 Kun halqooqa wada taagayoo haadda la cayaara
 Heensaani idiin saarayaa xamarro heeg dheere;

Horweynnaan ku soo shubi xeryaha haawadee madhane
 Caanaha haleelada dhashaad habacsan doontaane
 Haamaha karuurkaad sidii heeshiguu dhiciye;

Nin ragaa hammiyee caalle waa hogashadiisiye
 Heydaarto meeshii leh waa laga huleelaaye
 Waa lagu hirtaa meel hadday halabo kuu taale;

Hub iyo maal hantiyo xoolo iyo hoo aan dami haynin
 Waxaad iga haweysaanba waad iga helayaane
 Soo heel-dhowdaay⁵! deeq Allaad ka hirqan doontaane⁶!

5 Soo heel-dhowdaay (heel-dhabasho): Soo aroora!

6 Gabaygaan oo dhan u doono: Diiwaanka Sayid Maxamad; bogagga 363-367, Aw-Jaamac Cumar Ciise, Jabuuti (2005).

MAANSADA IYO QOONSIGA FARSAMADA CUSUB

1

Hab-nololeed ay u baratay ayay bulsho waliba leedahay; nolol ay u haysato inay lama-dhaafaan tahay, siiba bulshooyinka raacatada ah ee sida xoogga leh naftooda kalsoonida ugu qaba. Farsamo cusub iyo dhaqan hor leh kii ay ahaatoba, kolkii ay wax cusubi bulshooyinkaas la soo gudboonaadaan oo dibedda wax ka soo galaan, yaab baa Rabbi ku ridaa, wayna ka argaggaxaan. Waxay u qaataan adduuno-geddoon iyo in la gaarey waqtigii aadanaha si wadajir ah aakhiradiisii loogu taxaabi lahaa. Marnaba iskuma dayaan inay aqoonta u saariyaan ama dedaalka cilmibaarista ay libta siiyaan ama ay maskaxda Aadanuhu horumarka ay gaadhey ku farxaane, waxay u qaataan wax la isku ibtileynaayo oo in la eedaa ay ka soo socoto!

Taasi waxay guud ahaan u saamaynaysaa, meel kasta ha joogeene, bulshooyinka dambeeya ee raacatannimada iyo kalluumaysiga uu habka noloshoodu ku tiirsan yahay. Soomaalidii horena kuwaas meel kasta ha joogeene kama duwaneyn. Waxaa la xusuusan yahay waayo dhow iyada oo xoolo-raacatada Soomaalidu ay dayuuradaha habaaraan markay soo dul-maraan, iyaga oo leh, *'idam-alla soo dhac! Burbur Ilaah idankii!'* oo ay baabuurtana dhagax kala daalaan waddooyinka ay ag-deggaan yihiin markay soo maraan.

Su'aal baa, kolka, meeshan ka dhalan karta, taas oo ah: Ma shisheeye-nacayb baa sidaas ugu wacan, mase waa cusayb-nacayb? Waxaan ka wadaa: Ma nacaybka farsamada shisheeye aawadeed ayay dayuuradda u habaarayaan, baabuurtana u dhagxinayaan, mase waxay diiddan yihiin, qaadan la' yihiinna waxa cirka sare hee haabaya ee aysan arki jirin?

Taas dambe ayay jawaabta su'aasheennu u dhowdahay, markii dhab

wax loogu fiirsado.

2

Guuleed Jucfe, Gamuute Cabdille Cali iyo Maxamuud Cali-Beenaleey waxay ka mid ahaayeen dadkii qalabka cusub ee dunida ku soo kordhay durbadiiba ka yaabay, isla markiibana wax ka yiri. Yaabkaas dadku wada qabey ha la qabeene, waxaa iyaga u dheeraa hal'abuurnimada, maxaa yeelay maansoyahanka magacaas u qalmaayi, badanaa, ka aragti dheer, kana fiiro durugsan dadka caadiga ah ee uu la nool yahay. Durbadiiba wax buu dareemaa, durbadiiba wax baa uga baxa, kolkaas buu gabay ama geeraar ku waariyaa. Gabyaagii Guuleed Jucfe Samatar¹ la oran jirey ee reer-Gedoodka ahaa ayaa 1900 iyo dhawr-iyo-soddonkii wuxuu arkay dayuurad samada heehaabaysa oo, in kastoo isagu uu rumaysan kari la'aa, haddana la leeyahay, *'dad baa ku jooga oo dhulkii ay rabaan haddiiba ku taga!'*.

Markaas buu tix uu tiriyeey oo *Cunsuraaley* loo yaqaan wuxuu ku darsaday tuduc uu ku soo qaaday gaadiidkaas cusub.

Wuxuu yiri:

*Calaamada Ilaahay ka badan cawska geedaha e
Casho noolba waxa kuu iman camal ad yaabtaaye
Carro dheer wax loo jeedi jirey bil iyo caynkeede
Sanaa cagaha loo daalin jirey cirif Nugaaleede
Carraabada ninkii Cadan ka yimid caawa soo hoyaye
Andheegada² cabaadda iyo dabayl ciiri baa sida e
In adduunba caynkaas ku lumay sow cunsuro maaha?!*

3

Gamuute Cabdille Cali oo ahaa gabyya caan ahaa, hawdka Burcaadna noloshiisa inteedii badnayd ku dhammaystay wuxuu isaguna 1900 iyo soddonnadii qarnigii 20d u soo joogey waxyaalihii uu Guuleed arkay kuwo la mid ah. Markaas buu tiriyeey tix dheer oo, in kastoo aan soo qaar-goosan doonno, uu arrimo dhawr ah kaga hadlay.

Yaabkiisii wuxuu ku muujiyey meerisyadan soo socda, isagoo xoogga saaraaya dayuuradda iyo taarkii farriimaha lagu tebin jirey ee adduunka

1 Wuxuu geeriyooday 1980kii; isaga oo aad u cimriyey.

2 Andheego: Waa eray macnihiisu yahay 'dayuurad' oo uu gabyaagu afka Sawaaxiliga ka soo amaahday (Andega).

meelaha ugu dambeeya wixii ka jira lagaga soo dawin jirey.

Wuxuu yiri:

*Oon iyo waxaan gaajo qabin orodna waayeynin
 Alleylkiyo nahaarkana kabtiga lala ekayneynin
 Bahal samada eeraamayoo la anbo-qaadaaya
 Iglan albaabbada Burciyo Awdal iyo Saaxil
 Waa duni akhbaar waxa ka dhaca saacad kuu imane
 Ibtilaha wax dhigay gaalada iyo udubka waarliise
 Waa duni waxaa lagu arkiyo aakhir-sebenkiye!*

4

Gabyaagii la oran jirey Maxamuud Cali-Beenaleey oo aad magac weyn ugu lahaa tirinta maansada, ahaana reer-Ciideed, ayaa isla xilliyadaas wuxuu isna mariyey gabay ka mid ah kuwa maansada Soomaalida laga tilmaamo. Dabayaaqada sannadkii 1934kii waa tuu Talyaanigu dhulka Xabashida ku qaaday o'olihii laxaadka lahaa ee ciidan; kaasoo muddo gaaban gudaheed uu ku wada qabsaday. Xukuumaddii Rooma ee Benito Mussolini hubkii ay goobahaas u isticmaashay ee ay ciidammadii cadawgeeda ku jebisey, markaasna gobolka ku cusbaa waxaa ugu ba'naa dayuuradaha dagaalka oo waagii beryaba iyagoo raxan-raxan ah ugaarsan jirey rugihii ay ciidammada Xabashidu fadhiyi jireen.

Ina-Cali-Beenaleey wuxuu ka mid ahaa dhulkii ay labada Dawladood ku dirirayeen reer-miyigii Soomaaliyeed ee degganaa, markaas buu indho hal'abuur wuxuu ugu fiirsaday faltanka dayuuradihii dagaalka ee Talyaaniga. Wuxuu la ashqaraaray bahashan sida haadda u xiimaysa ee ciidanka Xabashidu meeshuu galoba ka ugaarsanaysa, kuna gumaadaysa. Wuxuu la yaabay sida ba'an ee ay wax u laynayso iyo rasaastii iyada lagu rido sida aan loola heli karin ee ay meelo dhexe uga soo noqonayso.

Wuxuu la irkigay sida aan looga dhuuman karin, sida aan looga gabban karin iyo sida aan looga fakan karin! Afar geeddi bay ka guuraan, mase maalinta labaadba way dul-joogtaa! Way ka hayaamaan oo meelaha ay dirirtu ka socoto ee askaruhu isku hor-fadhiyaan ayay ka fogaadaan, mase saacado yar ka dibba waa tan ka dul-qablameysa ee madaxyadooda meel aan ka durugsanayn xawaaraynaysa!

Wuxuu wax maamiyo iyo wuxuu fekar ku maqnaadaba, wuxuu wax qiyaaso iyo wax ay la ahaan weydoba, ugu dambaystii, wuxuu Maxamuud Cali ka badin waayey ninkii bahashan sameeyey laba siyood mid ahaan inay ugu hirgashay; sibir iyo fal inuu kaashaday oo ay rooxaani wax u

sheegtay ama farsamo-aqoon siyaado ah oo uu dadka Eebbe dheer yahay inay ugu suuraggashay.

Markaas buu tiriyey tixdan aan kol dhow idiin marin doono ee sida layaabka leh uu dayuuradda ugu tilmaamay; tixdan inoo muujin karaysa aragtideeda amankaaggii uu ka qaaday xaddigii weynaa ee uu le'ekaa.

Wuxuu yiri:

Cirka waxaan sallaanku u sudhnayn sida sayaariinta
 Oon saraca hoosiyo arlada cagaha saaraynin
 Oo siifadduu kaga hanqarin haaddu sare joogsan
 Oo laga salsaliyoon lahayn siigo iyo leexo
 Oon lagu salaaxayn haddaad sumuc ku liishaanto
 Belaayadan qalbiga suurisaye samada xiimaysa
 Oo sool dhexeetiyo hawada sulunsulxaynaysa
 Oo gaal sameeyoon Ilaah nolol u suuraynin
 Yaa sebenka Ciid looga kacay sabashadeediye
 Oo sanada dayrtiyo arlada looga suudalaye!;

Dhulka wixii socdaa lagu holaa samay colaadeede
 Xagga sare wax kaa dilahayoo sun iyo baaruud leh
 Oo adan dagaal lagu sardamey kaga sed-qaadaynin
 Inaad samirto mooyee ma jiro waxaad samaysaaye!;

Sarsar awdan saamo iyo aqal siibad iyo daaro
 Siraad iyo bannaan soohdin sud iyo meel hawda
 Socod iyo negaansho iyo fadhi seexaashiyo rooris
 Sina waxaadan kaga maag helayn nalagu soo saarye!;

Saddex boqol haddaad sii dhaxdiyo saayid iyo maalmo
 Salaaddii dillaacdaba Ibleys dhalada kaa saaran
 Oo Eebbahay kugu salladay saancad kama weynal;

Sanco-lala-fajacalow ninkii bahashan soo saaray
 Sixir lagu tusyaa iyo farsamo wax u sameeyaaba
 Allaylehe ninkaasaa sancio saayiqnimo sheegtay!;

5

Bulshadii Soomaaliyeed ee xoolo-raacatada u badnaydi sidii ku habboonaan lahayd uma ay soo dhoweyn horumarkii xagga Sayniska iyo

Teknooloojiyada ee uu Aadanuhu gaarey. Waxaan u jeedaa: Horumarkaas isaga ah iyo mirihii ka dhashay kolkii ay Soomaalidu wax ka aragtay uma ay qushuucine, way qoonsatay oo ka shakiday oo haddana sharaysatay. Sidaan meelo hore ku soo xusay, waxay u qaadatay qayb ka mid ah astaamihii la sheegi jirey ee duni-geddoonka iyo suurkii oo mar aan dheerayn la afuufi doono!

Si kastaba ha ahaatee, farsamooyinkaasi ma ahayn wixii keli ahaa ee ay Soomaalidii waayadaasi qoonsatay. Waxay sidaas oo kale u qoonsatay dhaqammada qaar aysan arki jirin oo bulshada ku soo kordhay; ha ahaadeen dhaqammo qalaad oo shisheeyihii dalka xoogga ku qabsaday uu la yimid ama ha ahaadeen qaar dadweynaha dhexdiisa inta ka abuurmay ku faafay, dabadeedna waayeelkii iyo culimmadii Ummaddu ay ka cawdu-billaysteen!

Dhaqammadaas bulshada ku soo kordhay, sida degdegga ahna u saameeyey way badnaayeen, wayna kala duwanaayeen, si wacanna waxaa inoo soo gaarsiyeey qaar ka mid ah maansoyahannadii xilligaas oo aan ka il-duufin wixii soo derriyeey iyo sidii loo arkayba inay ka maansoodaan. Aan u horraysiiyo Guuleed Jucfe oo in badan oo dhaqammadaas ka mid ah tix dhan u huray; tixdiisii *Cunsuraaleey* la baxday ee tuduc ka mid ah aan barnaamijkii toddobaadkii hore idinku maqashiiyeey; tuducii ku saabsanaa dayuuradda iyo markuu arkay amaba looga sheekeeyey sidii uu ula yaabay.

Guuleed wuxuu ku garaadsaday iyada oo ninka geela badan lihi uu Soomaalida ugu hodonsan yahay, markuu soo muuqdana aan fadhiga lagu salaamine, loo wada kaco. Haddana, soddonnadii qarnigii 20d ayuu u soo joogey lacagtii iyo Liirihii Talyaaniga iyada oo la wada raadinaayo; iyada oo ninkii kadinka geela ah foofsan jirey inta sabool isu arkay uu barqo ka dhaqaaqay oo magaalada iyo makhaayadaheeda lacag ka doontay. Wuxuu ku garaadsaday iyada oo garta loo geysto culimmada iyo odayadii ka-ab-ka-ab tolka ay ka dhasheen madaxda u ahaa. Haddana, wuxuu u soo joogey rag inta u jilicsanaaday uu gumeysigu shuumay, mushaar u qoray, reer-hebel walbana ku qasbay inay iyaga uun ka amar-qaataan! Wuxuu ku garaadsaday fardaha oo lagu duulo, fardaha oo geela lagu soo dhaco, laguna soo dhacsado, fardaha oo yaradka lagu daro, fardaha oo kii baxdoow ah la tammadiyo, fardaha oo lagu taxtaxaasho, laguna xarragoodo. Haddana, wuxuu soo gaarey iyagii oo inta qiime-beelay dhaqaalihii laga deystey, ka dib markii ay baabuurto dalka soo gashay.

Wuxuu ku garaadsaday culimmada oo keligeed xirata dhar lagu yaqaan oo ay cimaamaddu ugu muuqaal dheerayd. Haddana, wuxuu u soo joogey wax uu maradaas u maleeyey oo dumarkii iyo dhallinyaradiiba ay wada

hagoogteen! Wuxuu ku garaadsaday qarraafka iyo gogoldhaafka oo lab iyo dheddig kii lagu maqlo ay bulshadu ku takoorto. Haddana, wuxuu u soo joogey iyada oo dhaqankaas silloon loo dulqaad leeyahay oo aan cidnaba lagula yaabeyn.

Markaas buu yiri:

Cubtan geela Cawl iyo Idiin Culus wadaasheeda
Boqol cago leh wiil foofsadaa cuud lahaan jiraye
Cayr weeye Liiraad³ ninkaan caawa meel dhigane
In makhaayad cayshkii dhex-galay sow cunsuro maaha?!

Arrin culus ammuuro iscusaday talo ciriiryootay
Curad iyo haddii caaqil iyo culimmo loo yeero
Xaajada carrada saabataye soo cag-dhigi weydey
Rag cuquulahaa fiirin jirey camal-wareerkaase
Baagada ninkii cuna u gee sow cunsuro maaha?!

Wax cimaamad loo qaadan jirey caabud Eebbahaye
Culimmiyo waxaa loo ogaa caalin diin galaye
Nafaa loo cubtamay oo dadkii caam ahaan xiraye
Ciyaal iyo carruur baa watiyo cabaso naagoode
Caarootigan laysku rogey sow cunsuro maaha?!

Caynaan fardood baa adduun caraf u roonaaye
Baabuur sidii loo cammiray caynna geli waaye
Ceesaan riyaad iyo baroor caar leh baa simane
Inaan haatan lagu ciil-baxayn sow cunsuro maaha?!

Naagaha cureejida qabee cagaha jiidaaya
Cashiyo leyl waxay goobayaan nimay ka cayshaane
Inaan sinada ceeb laga dhigayn sow cunsuro maaha?!

6

Allaha u naxariistee, Darwiishkii la oran jirey Ismaaciil Mire wuxuu ahaa gabyaa aad ugu dhego-daloola waxyaabaha hareerhiisa ka soconaaya; maansoyahan dareemi og isbeddallada xagga dhaqanka ah ee bulshadiisa ku dhacaaya. Aalaaba, isagu magaalooyinka ma tegi jirin, hase ahaatee,

3 Liiraad (lire): Lacag ay Dawladaha qaarkood isticmaali jireen, gaar ahaan Talyaaniga.

wuxuu warsan jirey dadka ka yimaada.

Haddaba, 1900 iyo afartannadii qarnigii 20d ayuu la yaabay dhaqammo dhawr ah oo markuu isagu dhallinyarada ahaa aan dhulka ka jiri jirin; kuwaas oo tixda soo socota uu qaarkood ku sheegi doono. Waxaa ka mid ah:

- Xiriirkii qaraabonnimoda ku salaysnaa iyo istaakulayntii xigtonnimoda ku dhisnayd oo Soomaalida dhexdeeda ku sii 'wis' leh;
- Fardihii lagu dhaadan jirey oo aan bahalka laga soo xeraysaneyn iyo dameerihii la yasi jirey oo la dhaqaalaynaayo, lana subag-siinaayo;
- Gabdhihii dhawrsanaan jirey oo inta miyigii ka wada yaacay markay magaalooyinkii tageen faraha lagu wada fiqaayo, iyo
- Dumarkii la qabey qaarkood oo raggii qabey inta ka rug-doorsaday kuwo kale iska mehersanaaya, kii horena '*ima qabo*' ama '*waan iska fasakhay*' af buuxa ku leh!
- Ugu dambaysta; aakhir-seben inay tahay ayuu Ismaaciil ka badin waayey, markaas buu Eebbe-weyne duco ula jeestey, isaga oo naarihiisa ka magan-gelaaya!

Tixdaas oo la yiraahdo '*Adduun dabadi*' tuducyadeedii qaarkeed wuxuu Ismaaciil ku yiri:

Dadka wada dhashaye aan lahayn diirnax iyo xeebad
Labada uurka soo wada dabtaye daacad kala weydey
Daa'imow maxaa xigi adduun dabadi weeyaane!

Daarahan kireysane hablaha lagu dembowsiiyo
Oo biilka laga doonayaa waa darxumo weyne
Daa'imow maxaa xigi adduun dabadi weeyaane!

Darmaanaha waraabaha '*dig*'liyo loo dayacay haadda
Dameeraha la badhi-siinayiyo diifan Xamar-qaayib
Madhibaanka doobinahayiyo gobaha daadduumay
Daa'imow maxaa xigi adduun dabadi weeyaane!

Naagahan dafiray kii qabee diidey gurigooda
Oo wada dareeraye nin kale doontay lacagtiisa
Daa'imow maxaa xigi adduun dabadi weeyaane!

.....
Hadday dunidu khayr leedahoo la isu deynaayo

Dadkii Xaawo laga uumay iyo duudki nebi Aadan
 Derejada kuwii loo dhalaan laga dareersheene
 Seben-aakhir inuu daahir yahay suurna dabo-joogo
 Doqon iyo ninkii nacas ah iyo daaldhahaan garane
 Cadaabaha dabkoodiyo Allow naar ha nagu daadin⁴¹!

7

Isbeddelladii kolba ku dhacaayey dhaqammadii Soomaalida lagu yiqiin
 raggii sida weyn ugu fiirsan jirey waxaa ka mid ahaa gabyaagii la oran jirey
 Cismaan Keenadiid ee Reer-Hobyoodka ahaa. Diiwaanka dhowaanta la
 daabacay ee maansadiisii lagu uruuriyey ayaan waxaan ku arkay tix uu
 lacagta ku haaraamaayo, isaga oo iyada dhabarka u saaraya wax Alle wixii
 dhaqanxumi ah oo ummadda u dambeeyey.

Sida tixda laga garan karo, wuxuu Cismaan qabey markii ay reer-miyiga
 wada ahayd ee xoolaheeda nool ay hanti oo idil u tiqiin inay Soomaalidu
 ahayd ummad dhaqan wanaagsan oo raggooduna 'goor-iyoxero' lahaa,
 anshaxa dumarkooduna uu lama-saluugaan ahaa. Waxay la ahayd lacagta
 iyo wixii u keenay inay sabab u ahaayeen iimaan la'aanta, bakhaylnimada,
 qaalliyada laaluushka guranaaya, dullaallada suuqyada taagan ee qaylada
 badan, isnicidda sokeeyaha, gumeysi-u-basaasidda, naxariis li'ida
 dukaanleyda, dhillaysiga, tuugada iyo dhammaan dhaqammadii foosha
 xumaa ee uu maantaas bulshada ku dhalliilaayey. Waxay ahayd bartamihii
 qarnigii tegey ama ka hor markii uu tixdaas ku lahaa:

Nin waliba wixii lagu dhaluu dhab u yaqaannaaye
 Dhaqaalkoodu Soomaali waa dheefta duunyada e
 Rubbadaha dhalaaliyo waxaa dhumiyeey moodkiiye;

Intay dhaqan hayeen xoolahay sidatan dhaameene
 Dhibaataadiyo baahidana waw dhabar-adkaayeene
 Xurmada laysku dhawraana waw wada dhacsoonayde;

Markay lacag dhabiisheed gashay kala dhaqaaqeene
 Haddii ayan ku dheelayn iyadu lama dhibtoodeene
 Kaan dhigani maantaas inuu dhiman ma moodeene;

Dhabcaal iyo bakhayl aadnigii kuma dhammaadeene

Jaajuuska dheelmani xumaan uma dhuhleeyene
Qaalliyaashu kuma dhiirradeen dhagar ay eexdaane;

Dullaalladu dhawaaq iyo cilaq lama dhukaameene
Suuqyadana dhaar been ah iyo dhirif ma joogeene
Dukaanleey dhadhaab iyo qalbiga dhagax ma mooddeene;

Layskuma dhowaadeen kufriga lamana dheehene
Dhallaankiyo khalqigu waalidkii dhalay ma daysheene
Naaguhu ma dhaafeen xilkii mana dhilloobeene;

Badahaas dhib weyn iyo khatar ah laguma dhoofeene
Tuugadu dhurwaayada sidood uma dhaceen daare
Hawana lama dhaqaaqdeen dadkii dhawrsanaan jiraye

.....
Dheregta iyo diihaalku ways dhinac-ordaayaane
Dhuuniga risqina waa intuu dhigay Ilaaheene
Isagaa inoo dhiibayee inaynu dhawrraa eg!

SHEEKO-XARIIRADA SOOMALIDA

1

Sheeko-xariiradu waa hab-suugaaneed caan ah oo dunida oo idil bulshooyinka ku dhaqani ay ka siman yihiin. Mararka qaarkood waxaa lagu tilmaamaa dhaxal uu aadanuhu wadar ahaan u leeyahay, in kastoo ummad waliba ay gaar u sheegato kuwo dhexdeeda ku abuurmay, summadda degaankeeduna ay ku taal.

Jaadad badan ayay sheeko-xariiradu u kala baxdaa. Qaar baa ku saabsan dhismaha dunida iyo ifafaalooyinka maalin walba ay indhuhu qabtaan sida cirka, dhulka, daruuraha, roobka, xiddigaha, qorraxda, dayaxa, habeenka, dharaarta. Qaar kale ayaa ku saabsan dugaagga iyo waayo hore dadyow uunnaa oo aadanaha kale aad uga waaweynaa, tiirriyona loo yiqiin. Qaar baa ku saabsan dadqalatooyinka sida Dheg-dheer, qaar kalena madax male'awaal ah sida Boqoraddii Soomaalida ee Arraweelo la oran jirey. Qaar baa ku saabsan dugaagga, qaar kalena nafley kalluun iyo dadba isugu dhafan sida gabarey-maanyo amase bahal jeexiis ah sida xungurufta. Xagga ujeeddada, sheeko-xariiradu waxay isugu jirtaa qaar carruurta lagu maaweeliyo iyo qaar waayeelka qudhiisu uu isugu sheekeeyo.

Aqoonyahannada cilmiga sinjiyadu (*anthropologists*) siday qabaan, sheeko-xariiradu waxay ka mid tahay hababka ummadaha kala duwan dhaqammadooda loogu gondo-dego, tagtadoodiina in door ah looga ogaan karo. Waxay iftiin ku daartaa heerka ilbaxa ay 'bulsho hebli' soo martay iyo aragtida ay ka haysato amaba ay ka haysan jirtey qadiyadda jiritaanka. Maadda iyo maaweelada ka sokoow, sheeko-xariiradu waa hab-suugaaneed ay bulshooyinku murtida kula baxaan, si koobanna looga dheehan karo waayo'aragnimadooda iyo falsafaddooda nolosha.

Aalaaba, sheeko-xariirada waxaa loo weriyaa, asal ahaan, sidii ay ahayd ee awooweyaal looga soo gaarey. Waxaase jira marar lagu soo bandhigo habab kale oo suugaaneed sida riwaayadaha iyo maansada.

Qoreyaashii hore iyo kuwii dambeba, si walba ayay sheeko-xariirada ugu adeegteen, iyaga oo ama sarbeeb uga gol leh ama ku xoojinaaya kolba farriinta ay bulsho-weyntooda u gudbinayaan. Soomaaliduna waxay ka mid tahay ummadaha sheeko-xariirada hodanka ka ah, murtidana kula baxa.

Maansoyahankii hore ee Soomaaliyeedna waana muu illoowsaneyn qiimaha suugaaneed ee adeegsiga sheeko-xariirada ku jira. Mar hore iyo mar dambeba, ma yara hal'abuurrada sheeko-xariirooyinka wax inagu tusaaleeyey ee aynu madaxa u wada ruxnay kolkii ay maanso noogu rogeen sheekooyin aynu yaraantii maqli jirney.

2

Waxaa taasna markhaati u noqon kara sheeko-xariirada, badanaa, ay Soomaalidu wada taqaan, ummado kale inay la yaqaannaanna ay aad suuraggal u tahay. Waa '*Qayb-libaax*' sheekada ku magaca dheer ee dhacday habardugaag oo idil maalintii ay hashu soo dhex-martay. Siday sheekadu leedahay, libaax oo Boqorka dugaagga ah ayaa, si hilibaha hasha loo qaybsado, wuxuu kolkii hore u yeeray dhurwaa, markuu soo garab-joogsadeyna wuxuu ku yiri: 'Dhurwaayow, hasha hilibkeeda noo qaybi'. Markaas buu yiri: 'Waa tahay Boqorow, hasha ma bar, mase bar, bar adigaa leh, barka kalena intayada kale ayaa leh'. Dabadeed, intuu qaybtaas qawadey ayuu libaaxii aad u carooday, markaas buu dharbaaxo xoog badan dhurwaagii ku qaaday; taas oo uu ishiisii midig ku waayey! Markaas buu, si aysan mid labaadi ugu dhicin, halhaleel goobtii uga cararay, isaga oo ay ili maqan tahay, dhiiggu uu gobo' leeyahay, diihaalna uu u dheer yahay!

Libaaxii oo dhirif awgiis micciyaha isku lisaaya ayaa kolkaas dawaco u yeeray. Wuxuu ku amray inay iyadu hasha hilibaheeda habardugaag u qaybiso. Say waa wixii dhiifoonayde, 'hawraarsan' intay tiri ayay qaybintii ku dhaqaaqday. Waxay tiri: 'Abti, hasha ma bar, mase bar, bar adigaa leh. Abti, hasha ma dalool, mase dalool, dalool adigaa leh. Abti, hasha ma waax, mase waax, waax adigaa leh. Abti, hasha ma fallar, mase fallar, fallar adigaa leh. Abti, hasha ma rimic, mase rimic, rimic adigaa leh. Abti, hasha wada qaado!'. Libaaxii oo farxad la kala batay, wax-qaybintii dawacadana u bogey ayaa iyadii su'aal weyddiiyey. Wuxuu ku yiri: 'Dawooy, yaa sidaan qaybta wacan kuu baray?'. Markaas bay ku jawaabtey: 'Isha Cumar ka lulataa i bartay!' ama 'Dhaban dhurwaa dharbaaxada ku taal baa i bartay!'.

3

Sheekoxariiradaas maansoyahannadii Soomaaliyeed ee inta gabayga u rogey wax ku tusaaleeyey waxaa ka mid ahaa Allaha u naxariistee; Xuseen Maxamuud Faarax oo 'Xuseen-Dhiqle' loo yiqiin. Waa ninkii muddada dheer Sayid Maxamad xoghayaha warfaafinta ula meel joogey ee maansooyinkiisa mar qura kolkuu u mariyo isagu, dabadeed, Daraawiishta sii qaybsiin jirey. Tan iyo dhallaannimo, weligiisba wuxuu ahaa guryaha Reer-Sayid nin ka tirsan. Jabkii Dariiqo ka dibna, wuxuu ka mid ahaa raggii hoggaamiyaha la qaxay ee markii dambe buurta limey la tegey; Disembar 1920kiina wuxuu ku jirey nimankii iilka dhigay ee xabaashiisii inta dul-gannoodsadey ay ilmadu gobo'laysey!

Goroyo gabbal u dhacay waa tii ay, dabadeed, Daraawiishi noqotay. Waa tay kala firirtay. Gaaggii ka haray waa tay iniba meel afka saartay: qaar Nugaal isaga soo noqda, qaar Baydhabo ka cid-gala, Haro-Doollood ama Haro-Xagarrey qaar u baynuuna. Nin waliba halkuu islahaa 'waad ku nabad-geli' waa tuu u dhaqaaqay.

Waxaase jirey qayb kale oo inay degaammadaas dib ugu soo noqoto lafaheeda uga baqday; waa aqalka madaxtooyadii Daraawiisheed intii ka tirsanayd ama lagu tirinaayey. Waa Reer-Sayid ama waa Reer Xasan-Nuur oo Ingiriis, Xabashi, Talyaani iyo Soomaaliba ay raadinayaan, wiil iyo waayeelna koodii gacan lagu dhigo aan dhiiggiisa dhulka loo oggolaadeen! Shiikh Yuusuf Cabdille Xasan oo ay Sayidka walaalo ahaayeen iyo Xuseen-Dhiqle ayaa u odayaal ah. Iyaga iyo raggii kale markay tashadeenna, waxay goosteen, Ingiriis iyo Talyaani intii laga iibsan lahaa, Soomaali oo idilba inay ka raad-gataan oo maatadooda galbeed iyo Gindhir ay la qabtaan. Waxay doorteen inay magan-galaan Caruusa iyo Reer-Daadhi oo ahaa qoyskii u talin jirey.

In kastoo kolkii hore si wacan loo qabtay, haddana maalmo ka dib baa gardarraysi lagu bilaabay. Haddiiba wixii gacmahooda dab ku harsanaa ayaa laga wada meersaday. Markii dambena dumarkii ay wateen baa loo soo dhigtay. Iyadoo aan cidna la weyddiisan baa Naado Buraale hortooda lagu guursadey! Cali Diniqo oo ka mid ahaa madaxdii sare ee Caruusada ayaa aqal iska gashaday. Qurux haddii la yiraahdo waa qoftii Daraawiish ugu haysatey; waa afadii Khaliif Shiikh Cabdille ee markuu ka dhintay uu Sayidku ka dumaaley, isna uu wax yar ka hor ka geeriyooday.

Taas iyagoo ku ciil-qaba ayaa maalintii dambe Caruusa oo idil duqii u boqranaa, Nuux Muxumad Daadhi, waxaa hunguri ka galay Jamaad Shiikh Cabdille oo ay Sayidka walaalo ahaayeen, gabyina jirtey. Walaalkeed

Shiikh Yuusuf ayuu abbaaray oo weyddiistey. Isna intuu, malaha, naftiisa uga yaabay ayuu halhaleel iyo tashi la'aan ku siiyey. Maxayse ugu taallaa: iyadii baa markii arrinta loo sheegay iska soo taagtey; iyadii baa sina loo marsiin waayey.

Boror Nuux Daadhi sidaas kuma uu harine, wuxuu u yeeray Xuseen-Dhiqle oo ay la ahayd inaan Jamaad waxba ku diidi doonin, sidii ay walaalkeed wax ugu diiddey. Show Xuseenna meel xun bay ka maraysaa oo gabadhaba isagaa ka daran. Waxa ay Caruusi ku fashay waa nin ka ciil-qaba; waa nin ku hammiyaaya siduu mar uun uga aarsan lahaa. Ha yeeshee, maantaas nin ay 'maya' u bannaanayd muu ahayn. Wuxuu garaysan waayey habkii Naado Buraale looga boolyey iyo sida fudud ee la rabo in Jamaadna loogala meero. Waxaa isula ekaaday xoog-sheegadka lagula xaajoonaayo iyo sheeko-xariiradii 'qayb-libaax'.

Markaas buu talo moodey waxa laga rabo inaanu hagaag u oggolaan, hagaagna u diidin, 'maya' iyo 'baa' toona inaan laga maqlin, isla markaasna carada laabtiisa buuxisey uu dibedda soo dhigo, Caruusana uu dhab u darensiiyo. Cishadaas buu tiriyey gabaygan aan qayb ka mid ah halkan ku werin doono ee lagu tirin karo suugaanta Soomaalidu ay ku faani karayso haddiiba, maalin uun, inta suugaamaha la tartansiiyo midda Soomaalida lagu soo daro.

Xuseen-Dhiqle oo dawacadii iska dhigaaya, Nuux Daadhina libaaxii ka dhigaaya ayaa sidatan u gar-naqsaday.

Wuxuu yiri:

Qiyaashow libaax baa dhurwaa qaybi yiri soore
Wuxuu yiri hilibaha jeex bal qalo qoon dhan baan nahaye
Markaasuu qabbabbaalihii qoonsaduu dilaye;

Dharbaaxuu il kaga qaaday uu hoor ka soo qubaye
Af-qashuushle goortuu dhintuu sii qataabsadaye
Qanbaruursi iyo oohin buu qoon-dunuunucaye!;

Dawacuu kolkaa soo qabsaday sida qisaaseede
Iyadoo qadhqadhi buu ilkaha qoor-qabkii xoqaye
Wuxuu yidhi: 'qanjaafulo-xumey tali qaddaarkaaga';

"Adeer gacalle qaar iyo dalool qaaxo iyo feedho
Qummud iyo baruur iyo leg iyo qawdhihii kuruska
Kuu wada qorsheeyaye islow neefka wada qaado!";

Markaasuu wixii qaday qabsaday qoobab-kadafleeye
Wax la yidhi: “qabiil ma leh Dayooy qayliyaha aare
Innagoo quruun dhana maxaa qado inoo diidey?”;

Qacdii hore haddaan deyey kobtii weerku sii qulushay
Bar baa kuu qismaa waa wuxuu eeday Qaaryare e
Aniguna qudhaasaan ahoo lay qulqulateeye;

Duqii noo qab weynaa wakaa qooqa loo dilaye
Qaddarkii Ilaah iyo Rabbaan quud ka sugayaaye
Qudhaydaan u yaabaye miyaan idin qasaarteeey?;
War maanoon qudraba haynin baa ‘qabash’ ka soo waaqsan!”;

Anna qayb libaax weeye taad igu qasbaysaane
Dadka igu qoslaayiyo kobtaan ka qalbi diidaayo
Qadayeey! adduunyo uma socon waad i qaharteene;

Qadankii Dariiqiyo haddaan qadimaddii waayey
Labadii qofee nagaga hadhay qaafadii dumarka
Tii quruxda roonayd hadday Cali la qooqeyso
Qudhoo keliya baa nagu hadhoo qalabku noo yiile
Tanna qaata Naadoba rag bay qaac u shidataaye!

Tashigiisu siduu ahaa, Xuseen-Dhiqle, hagaag wax uma diidin,
hagaagna wax uma oggolaan, wuxuuse tiriyeey gabaygaas ‘qayb-libaax’ la
baxay oo noqday Nuux Daadhi gabay hakiyey, bililiqaysigiina ay Jamaad
Sheekh Cabdille kaga bedbaaddey!

4

Sida sheekadaas *Qayb-libaax*, Soomaalida dhexdeeda sheeko-
xariirooyinka caanka ku ah waxaa iyaduna ka mid ah sheekada Boqorad
Arraweelo; taasoo lagu andacoodo kol inay dhulka Soomaalida meelo ka
mid ah ay Boqorad ka ahayd. In kastoo aan taas cidina caddayn karin,
haddana waxaad mooddaa bulshada qayb weyn oo ka tirsani jiritaankeeda
inay rumaysan tahay. Kolka, haddii ay jirteyna, waa Boqorad aan kutubta
taariikhda lagu xusin oo wax-qoreyaashii hore ay iska illoobeen. Haddii
aysan jirinna, waa qof dadkii sheekooyinkeeda maleegey ay u saariyeen

1 Gabaygaani sheekadii uu ku soo baxay oo faahfaahsan u doono: Taariikhda Daraawiishta iyo Sayid
Maxamad Cabdille Xasan, bogagga 370-371, Aw-Jaamac Cumar Ciise, daabacaadda labaad, Jabuuti (2005).

dabeecado layaab leh oo keli-talasnimo iyo naxariisdarroba ay saldhig u yihiin. Gobollada Soomaalida intooda badan waa laga yaqaan, waxaase xarunta Boqortooyadeedii lagu sheegaa degmada Ceelaayo oo waqooyi-bari Soomaaliya ka mid ah, halkaas oo xajuubkeedii inuu ku yaalna la isugu sheekeeyo.

Yeelkeede, sida la weriyo, hab afgenbi u eg ayay Arraweelo talada ku qabsatay. Waxay ahayd qof dumarka ka ad'adag oo anshiga ragga leh, waxna aan u ogeyn. Dabadeed, si ay laboodka xukunka ugala wareegto ayay maalin maalmaha ka mid ah waxay dumarkii oo idil ka dhaadhicisay dhawr cisho hawlaha guriga iyo carruurtaba inay ragga faraha uga qaadaan. Iyagiina way ka yeeleen, dabadeedna hawlihii lagu cidleeyey intii uu raggu ku mashquulsanaa, Arraweelona ciidan ay haweenkii ka samaysay ayay hubkoodii ku urursanaysey, sida la yiri, kolkay '*samaley warmala*' ka wada dhigtayna way qabqabatay!

Markay taladii u gacan-gashayna, waxay ku dedaashey inay hesho tabihii ay weligeed ku haysan lahayd. Go'aan yaab leh ayay markiiba soo saartay. Waxay tiri: "Rag oo idil waa in la dhufaanaa, kii diidana waa in la dilaa!". Amarkaas kolkii la fuliyeyna waxaa geyigii isugu soo haray haween talada haya iyo rag wada dhufaanay oo ay adeegsadaan, inay waxba ka dhiidhiyaanna aan laga ideyn!

In kastoose wax waliba sidii ay qorshaysay ay u dhaceen, haddana, waa dambe, ayaa Arraweelo waxaa ku soo kordhay welwel ay ka qabto rag aan la dhufaanin oo qoorihi inay weli geyiga ku nool yihiin; kuwaas oo xukunkeeda, berri-ka-maalin, halis ku noqon kara! "Sidee bay, kolkay, taas ku hubin kartaa?" ayay isweyddiisey. Waxay soo rogtey, markii ay debin joogtoba, dadka ay u taliso xujooyin ad'adag inay soo dhex-dhigto, kuwaas oo haddii ay muddo kooban ku furdaamin waayaan dil ku mudan jirey. Malaha, waxay islahayd: xujooyinka ad'adag, nin ay ragannimadiisu u dhan tahay mooyee, mid la dhufaanay ma furi karo!

Halkan baa waxaa sheekada kaga soo biira, dil iyo dhufaanidba, nin keligiis Arraweelo ka bedbaadey; nin garaad badan oo ku guuleystey xiniinyihiisa oo u nabad-qaba inuu geyigana wax kaga noolaado! Waxaa la oran jirey Oday-Biiqe, isaga ayaana dadka meel ugu jirey oo, si aan loo layn, xujooyinkii inkaarraa ee Arraweelo u furfuri jirey.

Sida, haddaba, lagu sheekeeyo: Maalin bay Arraweelo waxay dadkii ku xujaysey inay u keenaan dhig qaanso-roobaad le'eg oo ay aqal ku dhisato! Wax ay yeelaan markay garan waayeenna waxay la-tashi ugu tageen Oday-Biiqe oo markaas ku yiri: "U taga oo weyddiista udub le'eg oo dhigta lagu celiyo bal horta inay iyadu keento". Markaas bay walaacdey. Nabadgelyadeedii ayay u cabsatay. Waxay dareentay geyiga rag qoorihi

inuu weli ku dhaqan yahay. Kolkaas bay maalin kale dadkii waxay ku xujeysey harag labada docoodba dhogor ku leh inay u keenaan! Taana wax ay ka yeelaan markay garan waayeen bay Oday-Biiqe sidoodii ula ciirsadeen. Isna wuu u furay markuu kula taliyey inay dheg dameer u geeyaan. Taas markay ula tageenna waxaa Arraweelo ku sii badatay baqdintii ay weligeedba ka qabtey rag rag ah oo u babac-dhigi karaa dhulka inay joogaan, welina aan la wada dhufaannayn!

Si kastaba ha ahaatee, sheekooyinka Arraweelo loo saariyey laba siyood ayaa loo fasiri karaa: haddii ay yihiin kuwo raggu maleegey waxay u eg tahay inay uga jeedeen inay ku maleeyaan; haddiiba uu dumarku geyiga xukumi lahaa saxariirta ay iyaga badi lahaayeen iyo, guud ahaan, sida foosha xun ee ay wax yeeli lahaayeen. Taasna waxaan ka garan karaynaa 1900 iyo dhawr-iyoo-afartankii qarnigii 20d gabay uu tiriyey Faarax Xuseen Sharma'arke oo ahaa maansoyahan gobolka Gedo iyo, guud ahaan, galbeedka Webi Ganaane aad looga yiqiin.

Isaga oo da' yar in kastoo uu geeriyooday, haddana Faarax wuxuu ahaa gabyaa suugaanta Soomaalida ku soo biiriyey maanso qurux badan oo hal-muceedka iyo tuducyada halqabsiga lihi ay mush ka yihiin. Taana aan tusaaleeyee, isaga oo tixgelinxumo xagga bulshada ah ka cabanaaya wuxuu ahaa ninkii yiri:

*Tolkay baan nin-doorkiis agoon jeer god loo diro e
Boqorkii u daahira col bay ugu dedaaleene
Dayaxoodu goortuu dhacaay 'dugey!' yiraahdaane!*

Hase ahaatee, erayada sida weyn loogu xusuustaa waxay ku jiraan tix uu tiriyey mar uu ku tashaday maanso oo idilba inuu ka shiidaad-baxo oo aanu kol dambe gabyin. Sababihii go'aankaas ugu wacnaa oo 16ka ahaa kolkuu dadka u sheegaayey waa tuducii uu ku daray ee, dabadeed, dalka oo dhan caanka ka noqday:

*Shinbir duulis badan oo dhulkii degi agoon waayey
Mar uun buu libaax labadi daan dalaq yiraahdaaye
Inay edebtu shey door ah tahay yaan isaga daayey!*

Gabaygiisan soo socda, wuxuu Faarax Xuseen ku xusayaa sheekooyinkii Boqorad Arraweelo iyo xujooyinii ay dadweynaha ku tijaabin jirtey, Oday-Biiqe tabtii uu kaga bedbaadey iyo gadaalkii sidii iyada loo diley.

Wuxuu ugu horraysiinayaa xujadii ku saabsanayd ratigii ay dalbatay ee caddaysinka ahaa, haddana rarnaa! Wuxuu kaluu si qurxoon gabayga

ugu soo ban-dhigayaa falaadyadeedii layaabka lahaa kii ugu sii yaabka badnaa: waa gabadhii ay dhashay markay labada nin u wada dhistay ee midna ay ku amartay dharaartii inta qorraxdu cirka ku taal oo keliya inuu u imaan karo, kii kalena ay u sheegtay habeenkii oo qura inuu gabadha u fasaxan yahay! Si farshaxannimadu ku dhan tahay ayuu gabyaagu inoogu sawirayaa qorshahaas silloon dhibaatadii ka timid kolkii ay gabadhii wiil dhashay ee labadii nin ay isku qabsadeen iyo sidii gartoodii loo naqay!

5

Intase aanan gabaygaas soo gudbin waxaa lagama-maarmaan ah inaan sheego markii uu Faarax tirinaayey inuu u dan lahaa dumar u dhaxey odayo ay qaraabo dhow ahaayeen. Odayadaas oo siday isaga la ahayd haweenkii ay qabeen isu dhiibey, lana tashan jireyayuu sheekoxariiradan wax ku tusayaa, isaga oo ku baraarujinaaya inay mudan doonaan raggii ay Arraweelo u talin jirtey wixii xilka lahaa ee ay muteen. Sida muuqatana, wuxuu gabyaagu rumaysnaa maahmaahdii xilliyadaas bulshada Soomaalida inteeda badani ay rumaysnayd ee ahayd, '*Reer ay marreey u talisay murrugmaarrug baa u dambaysa?*'. Gabayga Faarax oo yare dheer waxaa ka mid ahaa:

.....
Arraweelo dumar oo dhan bay u aqli roonayde
Ayaduna awoowgeed-la-naar ma arrin fiicnayne
Goortii Ugaas laga dhiguu ololey suurkiie!

Nimankii amiirka u xukumay qoorihii eber
Waxay tiri: haddaan laga idlayn way ajalayaane
Aqli-naaqusaashii boqraday oooye dabadeede!

Arrinkeeda waa lagu lumaa oori caano lehe
Awr wada caddaysina asaan agabki loo waayin
Yay tiri: cadduuriyo ilgaal ku amriyoo saara!

Wuxuu yiri abwaankii ku jirey aqalka raartiisa
Intaad marisaan ratiga dhiiqadii adabla'
La ordoo ayadoo engegen aayar khabar siiya!

2 Marreey (mar): Waxaa loola jeedaa dumarka; tii marta xiran jirtey. Dhaqanka Soomaalidii hore kuma bannaanayn in haweenka lala tashado!

Gabadhii itaal badan rag waa wada indheeyaaye
Inanteedi toosnayd hadduu wada ilaalaystay
Nin waliba '*anaa eeddo kaa iibin*' buu yiriye;

Mid bay tiri: alleylkii la joog waana araddaaye
Oo yaanan kuu iman hadduu ooggu soo kaco e
Ha indhayn dharaartii wed baa jooga aqalkaase!

Mid bay tiri: shamsada eego oo waaga soo orode
Kana aarso maantii aday oori kuu tahaye
Oo agargarkeedaas ka durug aaska oo dumaye!

Isma oga raggana naagtu waw wada adeegtaaye
Uurowdey saa laba nin baan kala irdhaysnayne
Ummushay oo islaw bay dhashoo loona alalaasye!

Nin ilmo leh asaan arag dharaar aammin qabi waaye
Arbihii cawadi guuri jirey soo il-biriqleeye
Ayadoo nin kale '*aabbe*' yiri aragyey reerkiiye!;

Fuley baa abraaree harkii oodda soo jebiye
Eebada iyo gaashaanka iyo qaate ulihiye
Inkir iyo dagaal iyo fidnay kala ebyoodeene!;

Eelkaas wixii dhigayna waa habar-inkaaraade
La aroori oo niman-maslaxo loola soo orodye
Araddii mid baa helay ku' baa qaatay inankiiye!;

Waxay tiri: adeeg baan u diri aada samadaase
Oo qaanso-roobaad Allaan aqal ku weyneyne
Ee iila soo orod ragow yaanan ku idlayne!;

Lagu orodyey Oday-Biiqe waa talo adoogeede
Wax la yiri: awoowow fidnuu dhigay Ibleyskiiye
Ka arrimi cirkana eegnay oo Aadni tegi waaye;

Wuxuu yiri: u taga oo kufriga ehelka naareeda
Aannu yeellee meeshaan adaa noo amiiradahe
Aqballaye ayeeyooy la imo udub-dhexaadkiiye!;

Waxay tiri: odaa nool tashigan inan ma keeneene
 Aan arkee ayaan keliya rara beelahoo idile
 Afkuu gelisey meel oommanaa hilin abaaraade!;

Wuxuu oofta '*iga saara*' yiri guubiskii ugube
 Markay awrti kale daadatuu daaqay omoskiiye
 Ciyoontaba haween waa indhee aamminkaa galaye!

Aahiyo asqaa loogu go'ay oomasooraha e
 '*Aan aroorro eeddooy*' la yiri '*maalki naga oonye*';
 Waxay tiri il baan mayrayaa toban ayaamoode;

Dabadeedna waa kii ajaley ehelu-khayrkiiye
 Aqli-naaqus! goof oomman baa loo afaafadaye
 Ashahaado goortay ekayd oydey habartiiye!;

Iyadoo amuuddaye waxaa jooga ehelkeede
 Giddigoodna naagiyo Ibleys waa ilmo'adeere
 Labadaba ninkii aan inkirin waa allow-sahale!;

Taasi waa aragtida ragga; waa haddii raggii hore sheekooyinka Boqorad Arraweelo ay iyagu male'awaaleen. Haddiise sheekooyinkaasi yihiin qaar ay dumarkoodii abuureen waxay u eg tahay inay iyaguna ku muujinayeen caradii ka haysey raggoodii ku amar-ku-taaglayn jirey ee talada qoyska iyo midda bulsho-weynta toona aan, in yar mooyee, wax qumman uga oggolaan jirin.

6

Sheekoxariiradu waa qayb weyn oo lagu tiriyo qaybaha suugaan-afeedda ay Soomaalidu hodonka ka tahay, marar badan sida la moodose kuma saabsana maaweelinta dhallaanka oo keliya. Waase run oo cidina ma dafiri karayso inay tahay hab soo-jiidasho leh oo carruurta yaryar lagu seexiyo, laguna baro dabeecadda degaankooda iyo hannaanka nolosha bulshadooda.

Badanaaba, sheekoxariiro waliba waxay xanbaarsan tahay murti lagala soo dhex-bixi karo oo markeedii horeba looga gol lahaa; murti uu waayeelkuna wax ku qaato, dhallaankana waayada dambe ku soo duxda. Mar doodda ayaa lagu xoojistaa oo maalinta rag is'hayaa ay geedka ku garramayaan ayaa hadalka lagu quruxsadaa. Mar kale, hal'abuurrada

Soomaalidu iyadii oo ay tix u rogeen ayay ararta hore ee gabayadooda ka dhigtaan. Mar kalena, isla hal'abuurradaas ayaa adeegsada maalinta xaq cid kale kaga maqan ay aftahammadooda ku soo dhacsanayaan.

Intaas ka sokoow, waxaa mararka qaarkood dhici jirtey in colaad-maanso ay laba gabyaa ka dhex-aloosanto. Intii muddo ah siday hootooyinka maansada isugu halgaadayaan in marka dambe ay arrintoodu cay iyo aflagaaddo isu rogto, dabadeedna labada midkood inta miciin moodo uu sheekoxariirada u bayro, si uu dooddiisa ugu xoojiyo. Raggii ay taas oo kale ka dhex-dhacdayna waxaa ka mid ahaa labadii maansoyahan ee lagu kala magacaabi jirey Faarax Xuseen Sharma'arke iyo Maxamuud Muuse Mataan oo soddonnadii qarnigii hore maansadii ay isu tirin jireen awgeed ku eedoobey.

Gadaalkii markay isku cabeebeen, cid kala joojisana geyigii laga waayey ayuu Faarax soo xusuustay sheekaxariiradii maroodiga iyo atoorka ay Soomaalidu ka sheegi jirtey; isaga oo maroodiga iska dhigaaya, Maxamuudna atoor ku tilmaamaya.

Maroodigase waa la wada yaqaane, toloow atoorku waa maxay? Sidee bayse sheekadoodu u dhacday?

7

Sagaaradu (sakaaro) waxay ka mid tahay duurjoogta teeda la ugaarsado ee, wax ka hilib roon markay weydo, ay dabatadu dabinnada u dhigato ama intay gaggabis ku disho ay anfacu ka dhigato. Waa wax yaryar oo aad u gaaggaaban, tabar badanna aan lahayn, asii aad mooddo inay ugaarta kale abaaraha uga adkaysi badan tahay. Caadooyinka layaabka leh ee ay leedahay, duurjoogta kalena ay kaga duwan tahay waxaa ka mid ah saaladeeda oo aysan kala firdhine, ay isu soo ururiso, meel qurana ay tuumiso.

Cilmi-ugaareedka Soomaalida haddii ay tahay in la raacna, sagaaradu afar jaad ayay u qaybsantaa: Waa guuyo, waa manjo-cas, waa qusleey oo waa gol-cas. Keeda laboodka ah ayaa Afsoomaaliga 'atoor' lagu yiraahdaa, dheddiggeedana 'yac' baa lagu magacaabaa.

Xagga suugaanta markii la eego, waxaa jira maahmaaho sagaarada ku soo arooray sida '*harag sagaaro iiga kac mooyee iiga durug ma leh*', '*sagaaro mir-cawo iskuma mooga*', '*sagaaro laba tun oo la kala qalo ma leh*' iyo qaar la mid ah. Waxaa iyaduna jirta oraah caan ah oo ay sagaaradu ku xusan tahay, badanaana la maqlo laba ruux oo inta isku wanaagsanaan jirey maalin uun ay xurguf lama-filaan ahi dhex-martay, dabadeedna uu midkood ku sheekeeyo: "Tani si ay ku dhacday mooyee, aniga iyo hebel 'sagaaro biyo

waa cabtaa' iyo 'ma cabto' weligayo iskuma aanu qaban!'.

Hal'abuurradii Soomaalida ee maansooyinkoodii sagaarada ku soo qaadayna waxaa ka mid ahaa Salaan Carrabey. Gabaygiisii *Haadaaqsi* la baxay tuduc ku jirey waa kii ku lahaa:

*Nin sagaaro heetaynayoo haaban kari waayey
Isagoon hunguri waa shiddee hed uga yaabaynin
Haarweydu kama maaranteen heeshigaa dhalay
Haleelada ma daayeen nin cunay bilib ugaareede!*

Kolka, hadda uun bay habboon tahaye, aan soo gudbiyo sheekoxariiradii maroodiga iyo atoorka oo kooban; anigoo ku xijin doona geeraarkii uu Faarax Xuseenna sheekadaas ku xusi jirey.

Waxaa la yiri: Waa baa waxaa jiri jirey ceel biyo badan oo, markay oonto, ay duurjoogta oo idili u soo aroori jirtey, kana cabbi jirtey. Wuxuu ahaa ceel ay u sinnaayeen dhammaan duurjoogta kuweeda ugu waaweyn sida maroodiga, libaaxa iyo wiyisha iyo kuweeda ugu tabarta yar sida sagaarada, shinbiraha iyo bakaylaha.

Maalintii dambe xilli ay jiilaal kulul tahay ayaa waxaa ceelkii u soo aroortay sagaaro oo atoorkii Boqorka u ahaa uu hor-socdo. Markay biyihii cabtey, dhawr jeerna ay ku rakaadatay ayay u harsi-doonatay agagaarka ceelka geedgaabkii ku yiil.

Dabadeed, atoorkii oo calooshii buuxsadey ayay mar qura wax ku soo dhaceen. Tobaneeyo sagaar isaga oo hoggaaminaaya ayuu ceelkii dib ugu noqday oo inta ciid iyo dhoobo ka buuxiyey, haddana oodafo weynaatey afka ka saaray. Show kibir baa taabtaye, wuxuu ku tashaday maalintaas ka dib duurjoog dambe inaysan ka cabbini!

Muddo gaaban ka dibna waxaa isa soo dhigay maroodi iyo wiyil oon bestood la ah oo inta kalkoodii soo galay aroor ah. Kaalinkii ceelka markay u soo dhowaadeenna, waxaa u muuqday wax aanay fileyn; waxay indhaha ku dhufteen ceelkii oo ood afka laga saaray iyo atoorkii oo hor-fadhiya. Markaas bay yaab u go'een!

Hase ahaatee, cidda falkaas ku kacday inay atoorka tahay markay ogaadeen, kumay soo boodine, way u miyiriyeen. Maroodigii ayaa ku yiri: 'Waryaa atooroow, qorraxeed xun baan ku jirnaa, oonna waannu la liidannaaye, ha na oomin. Ceelka aad ciidda ka buuxisey annagaa qodeynee, geedkaas iska harso, hadhowna wax biyihiiisa afka saara adigu ugu horree'. Hadalkaas qabow atoorkii Rabbi wax ugama dhigin.

Haddiiba, taladii loo soo jeediyey wuu ku gacan-saaray, markaas buu, isaga oo yasaaya, maroodigii ku yiri: 'Ceelka cid ka cabbaysaa ma jirtee,

calaacalka intaydun iska deysaan xoog iyo itaal kaga cabba, haddii kale sawaxanka igala kor-tagal'

Maroodigii baa kolkaas, isaga oo aan dhirfin, wuxuu isku deyey inuu atoorka si walba ugu caqli-celiyo. Wuxuu u faahfaahiyey aayoxumida kibirka iyo gardarrada guuldarrada laga dhaxlo. Wuxuu xusuusiyeey in ceelka loo siman yahaye, aanu ahayn mid uu isagu gacnihiisa ku qotay ama uu aabbihiiis uga haray. Haddana, wuxuu u sheegay in, Eebbe-weyne mooyee, ciddii kaleba kibirka ay ku hoogto oo ku ba'do iyo in isaga iyo iyaga aan wax eed ahi u horraynin.

Dhinaca kale, wuxuu ugu caqli-celiyey isaga maroodiga ah iyo wiyilku mar hadday ceelka ka cabbaan inay muddo dheer ku qadaan, kana maqnaadaan, halka uu atoorku yahay midka dharaar walba iska ag-jooga ee ka waraaba. Sidaas darteedna ay ku habboon tahay, iyadaa dani ugu jirtaaye, intuu xagga nabadda u xagliyo inuu iyagana ceelka miile uga oggolaado. Ugu dambaystii, wuxuu ku cabsi-geliyey isaga iyo wiyilku inay uunka Eebbe ugu xoog badan yihiin; taasna uu ku ogaan karo geedaha quracda ah ee intay jirdo-siibeey ay iyagu dhulka soo dhigeen, atoorkuna uu indhihiisa ku arki karo.

Hase ahaatee, waxaas oo waano iyo tusaale ah, atoorkii wax yarna kagama dhibcin!. Waxaana la amankaagay geed-nagaarka jillabka lagu magacaabo markii uu geesihiisii yaryaraa dhawr jeer ku hirdiyey. Talo-xumadiisa, waxay ka ahayd dhoollotus uu awooddiisa ku muujinaayo, bahallada waaweyn ee meesha taaganna uu ku bajinaayo. Dabadeed, jawaab kale sidii looga sugaayey waa kuu atoorkii ku xilo-dalaaqay iyaga oo oomman inay oonkooda la fulaan, haddii kale dirir laysku baabba'aa ay goobta ka dhici doonto!

Maroodigii oo xilo-dalaaqaas ka hor aan caroon ayaa mugga camal-guhaadoodey, ciilna la madax-wareeray. Mar keliyuhuu go'aansaday inuu atoorka nafta weysiiyo, sidaasna kibirkiisa ay doqonnimadu wehliso uu ku eedsiiyo. Markaas buu jeenyihiisii balballaarnaa iyo foolkiisii xoogga badnaa intuu kala faanay ku dul-saalooday oo fud weyn madaxa kaga bashaaqay; halkaas oo, isla markiiba, uu atoorkii ku baqtiyey! Dabadeed, markii sidaas awoowgeed loo diley ayay, meel ay joogteyba, sagaaro oo idili kulan isugu timid. Waxay ku tashatay inay maroodi disho, welibana ay u disho isla habkii uu isagu wax u diley, sidaasna ay ugu aarto atoorkii ay ka soo fireen.

Maalintaas bay sagaaro ku heshiisey tu'waliba inay meel qura saaladeeda ku uruuriso, si, kolka dambe, markay isku biirsadaan ay u noqoto wax le'eg tii maroodigu uu abkood ku aynabay.

Siday, haddaba, sheekaxariiradu leedahay: Maroodi godobta kaga

maqan iyo sagaaro tashigii ay isku dhaarsatay ayaa ugu wacan saalo-
uruurinta joogtada ah ee ilaa maanta ay ku hawllan tahay!

Si kastaba ha ahaatee, Faarax Xuseen oo, sidaan soo sheegay, u dan lahaa
gabyaagii la oran jirey Maxamuud Muuse Mataan ayaa sheekaxariiradan
geeraar dheer u rogey, waxaana ka mid ahaa:

War Allaahu Akbareey:

Ilaah baa amar weyn

Aadni waaba laciif;

Islaankii awelkiisu

Ashahaadada weeye;

Aayaddii Nebigeenna

Akhriskeeda horeeto

Bisinkaan af-tognaa;

Gabaygana irdihiisa

Arar baa la yiraa;

Aaqiliin hadalkeedana

Maahmaah bay ku idlays oo

Tanaa noola ekoon:

War Allaahu Akbareey:

Atoor guuyo-sagaariyo

Aw-Bariis wiyleed iyo

Maroodaa is'ilaqay oo

Aroor bay ku kulmeen;

Abtaddihi³ dulmigeedana

Atoor baa u lahaayoo

Ceelki buu asaruurey!

Aw-Maroodi ku laab:

Atooroow ha na oomin

Amminkaan aynu joogno

Amnac baa la yiraa

Annana haatan nafteenna

Asqaan meesha na naal!

Ceelkanaad asaruurtey

Bal intaan ka qodeyno

3 Abtadde (Carabi > Ibtidaa'an): Bilawgii hore.

Aayar geedka fariiso;
 Amminkaan ka idlaynnoo
 Ilihiisa bannaynno
 Annagoon afka saarin
 Bal uurkaaga ka buuxso!

Atoorkii ku jawaab:
 Maroodoow orka daa
 Afku yuusan ku daalin;
 Ceelka waa laga oomi
 Anigaa asaruurey
 Ood-jiid baan ka qabaa!
 Ama oonka la luuda
 Ama oohinta daaya oo
 Addimmo ula imaada!

Waa ikhyaar camalkeede
 Aw-Maroodi ku laab:
 Atoorow abtigeenoo
 Aabi layskuma maago!
 Ilmo maahid carruur ah!
 Eedi nooma horraynin
 Idifleyda sagaarana
 Adigaa u amiir ah;
 Ceelkaad oodda kor-saartay
 Adoogaa ma lahayn
 Addinkaa kuma faagin
 Wax Ilaah aan ahaynna
 Amar waa ku lumaan!
 Anna eeqo ma fiicnee
 Ijaabaannu rabnaa;

Mar haddaan afka saarno
 Omos baan u fulnaa
 Ayaamaan ku qadnaa
 Adigayska ag-joogee
 Ammin doonta waraaboo
 Ayaantii aan nimaadno
 Miile noo oggoloow!

Intii Eebbahay uumay
 Wiyilkaan i ag-taagan iyo
 Anigoow addin weyn;
 Quracdaan alkaxayney
 Waa tan ceelka ag-taalla!
 Indhahaaga hortoodana
 Adba waad aragtaa!

War Allaahu Akbareey:
 Waa wax mawd ka adeegiye
 Inkiryoo kama yeelin oo
 Qusle aaqibo diidyey oo
 Jillab geeska la aadyoo
 'Inaad oon la fushaan
 Ama laysku idlaan' buu
 Araddii ku dalaqay!

War Allaahu Akbareey:
 Waa ninkii aad ogeyde
 Iligguu kala faanay oo
 Diguu oofta ka saaray oo
 Turaabtaas kula aasay!
 Atoor guuyo-sagaarana
 Araggiisba la waa!

Al'aankaas aynu joogno
 Aan maroodi asiibniyo
 Awoowgeen aan u aarreey
 Ab sagaaro qabtaayoo
 Waa tan hiisha uruurin!
 Aaqiliin hadalkeedana
 Maahmaah bay ku idlaysay oo
 Tanaa noola ekoon!

Sida sheekoxariirada laga dhadhansan karo, waxaa lamahuraan ah inta aadan cadowgaaga dagaal ugu bareerin inaad si buuxda taagtiisa u qiimaysid, dabadeedna wixii kuu soo baxa aad ku wax-qaadatid, murtidaasina waa sababta markii atoorku garan waayey uu awgeed ku naf-waayey!

SUUGAANTA XABSIGA

1

Taariikh-bulshadeedda geyiga Soomaaliyeed markii dib loo eego, waxaynu si fudud ku ogaan karaynaa xabsiyo dadka lagu xiraa in aanay ka jiri jirin, wixii ka horreeyey imaatinka Gumeysigii shisheeye ee qarnigii 19d dabayaaqadiisii uu midba dhinac qabsaday. Su'aashu waxay tahay: Maxay taasi ku dhacday? Ruuxa Soomaaliyeed miyaanu geli jirin dembiyada kala kaanka ah ee Aadanuhu uu Aadanaha kale ka galo, dabadeedna bulshada inteeda kale qofkii gaboodfalladaas midkood ku kacay ay mariso ciqaabaha uu xabsigu ka midka yahay?

Runtii, dembiyadii ka dhex-dhici jirey bulshadii Soomaaliyeed ee xoolo-raacatada u badnayd ma tiro yarayn. Sida Aadanaha kale ayay isdili jireen oo, in kastoo ay Muslin wada ahaayeen, haddana in nafta qof la weysiiyaa wax sidaas u culus lama ahaan jirin!

Xoolaha ayay kala dhici jireen oo dhacdo lala yaabo ma ahayn reero ay xalay xeryuhu u buuxeen in col ku soo waabberiisto, ka mooradduugo geel iyo meesiyo kale wixii ay dhaqanayeen, dabadeedna uu ka jiciirto iyaga oo aan neefna loo reebin!

Dumarka ayay boojin jireen ama ay faro-xumayn jireen, taas oo dagaallo lagu hoogo oo lagu ba'aa ay xigi jireen!

Ku-loollanka daaqa iyo kala-bursiga biyaha awelba dalka ugu yaraa, welina ugu yar ayaa foodda isu gelin jirey. Kolkolna waxay isugu baabb'i jireen wax in rag badani u le'daan aan mudnayn sida qabaal la jebiyeey iyo qayd yar oo wiil gaban ah laga qaatay!

Sidaas oo ay arrini ahayd, haddana geyiga Soomaalidu xabsiyo ma lahayn, haddii sababta la soo koobona waxaa wax laga saari karaa

dabeecadda dhismaha bulshada Soomaaliyeed. Aan yare faahfaahiyo.

Qoyska ka sokoow, unugga bulshadu wuxuu ku dhisnaa, welina uu ku dhisan yahay tolal uu midiba ku abtirsado aabbe hore oo ama run ah amaba aan ahayn. Waxaa suuraggal ah xilli-taariikheed aan la qeexi karin in aabbahaas ay dadka qaar maankooda ka male'awaaleen, sidaasna ku noqday absaxan lagu arooro oo jiritaankiisa la wada rumaysan yahay! In kastoo ay dhaqan iyo diinba wadaageen, haddana marnaba tolalkaasi iskuma ay deyin inay wada yeeshaan *Talis Dhexe* oo arrimaha noloshooda maareeya. Marka aan is'iraahdo 'Tolka Soomaaliyeed wuu ugu fiicnaa'na waxay ahayd markii uu samaystay xeerar, haddii ay iyaga wax kala galaan, ay ku kala baxaan iyo kuwo kale oo ay u irkadaan tolalka kale ee ay derisyada yihiin iyo isaga haddii ay shaqaqo ka dhex-dhacdo.

Hase ahaatee, xeerarkaasi ma ceeb la'ayn. Barbaarkii Soomaaliyeed ee reer-miyiga ahaa wuxuu haystey madaxbannaani aan soohdin lahayn; madaxbannaani u ballaaran sida dhulkiisa lamaddegaan-la-moodka ahi uu u ballaaran yahay. Isagoo aan ka baqayn in la eedsiiyo, cududda tolkana isku hallaynaaya ayuu si fudud dadka kale u gardarraysan jirey. Wuxuu ogaa, dil, dhac iyo gaboofal kale kii uu ahaadoba in dembiga uu galo aanu keligiis ku eedaynaan doonin. Tolka oo dhammi inuu u qoolan yahay ayuu ogaa! Markuu oggolaado oo qura ayuu xeerarkii jireyna u hoggaansami jirey.

In kastoo marmarka qaarkood geed lagu xiri jirey ama *awrka gurgur* laga gawrici jirey, haddana bulshadu ma lahayn hab wax lagu fuliyo oo dembiilaha ku dirqiya karey inuu yeelo guddoon-cigaabeed lagu ridey. Sababtaas oo lagu daray hiddahoodii reer-guuraannimo ayaa iska hortagey ummadaha ilbaxay intay ku daydaan inay iyaguna yeeshaan xabsiyo ay dembiileyaashooda ku cigaabaan. Sidaas daraaddeed, hay'adihii Dawladeed ee Gumeysigu uu dal-weynaha Soomaaliyeed ku soo kordhiyey ayuu xabsigu ka koow ahaa, markii ay Jamhuuriyadda Soomaalidu dhalatayna wuxuu ku jirey Hay'adihii Dawladeed ee laga dhaxlay.

2

Qarniyadii 18d iyo kii 19d dalka Itoobiya madaxdii soo martay waxaa, malaha, ugu caansanaa Boqor Menelik-kii-Labaad. Waxaa la caleemo-saaray 1889kii, dhabtiina wuxuu ahaa Itoobiyada maanta la yaqaan ninkii dhidibbada u aasay. Isaga ayay taariikhdu u aqoonsan tahay inuu ahaa, juqraafi ahaan, xaddiga weyn ee dalkaasi haatan leeyahay ninkii le'ekaysiiyey, Boqorkii wax la qaybsaday xoogaggii Yurub e xilligaas dunida

ka talinaayey, Afrikana kala hooshaayey sida Ingiriiska, Faransiiska, Jarmalka, Talyaaniga, Isbaanishka iyo qaar kale.

Taasi waa dhab iyo biyo-kama-dhibcaan. Ha yeeshee, waxaa iyaduna dhab iyo biyo-kama-dhibcaan ah ciidammadii Boqorku inay hoog iyo ba' ku fali jireen ummadihii kale ee ay Boqortooyadiisa deriska ahaayeen, askartiisuna ay degaammadooda ku soo weerari jireen. Ummadahaas oo ay Soomaalidu ka mid ahayd sina looguma oggolayn inay hantiyaaan hub iyo saanad ay guutooyinkii Boqorka isaga caabbiyaan. Sidaas darteed, iyaga ayaa inta badan laga gacan-sarrayn jirey, iyaga ayaana duullaammada naf iyo maalba ku waayi jirey!

Waxay muddo sidaas ahaatoba, waxaa la soo gaarey 1913kii; sannadkii uu geeriyodey Boqor Menelik-kii-Labaad. Nin ka naxay iyo nin ku farxayba, waxay ahayd dhacdo weyn oo waayaha Geeska Afrika dhab u gilgishey. Maantaasna waxaa la iswada weyddiiyey: 'Tolooow, geerida Boqorka maxaa xigi doona? Yaa u darsan doona? Yayse uga rayn doontaa? Su'aalahaas in jawaabahooda la ogaadaa waqti badan ma qaadan. Durbaba wixii geeridiisa xigi lahaa way soo if-baxeen, waxayse noqdeen wax aan la filayn. Waxay ahaayeen jeer ay dhaceen wax aan cidina malayn kareyn!

Dad badan oo gudaha dalkaas iyo dibaddiisaba ku dhaqnay ayay filan-waa ku noqotay oo yaab iyo irkig dhabannada la qabsaday markii la caleemo-saaray kii ugu horreeyey Boqor aan Kirishtaan ahayn oo ay Itoobiya yeelato muddadii dheerayd ee ay Taliska Dhexe lahayd. Boqor Liij Ilyaasuu oo Muslim ahaa ayaa, si lamafileaan ah, kursigii Boqortooyada ugu dangiigsadey!

Durba xiisad la wada dareemay ayaa geyigii dhan walba ugu fidday. Madaxdii Kaniisadaha iyo xubno badan oo qoyska Boqortooyada ka tirsanaa ayaa wixii dhacay dhaxal-wareeg u arkay, markaasna si aad ah uga umlay. Kuwaas oo wada jira ayaa isla markiiba bilaabay qorshihii ay Boqorka cusub kursiga kaga tuuri lahaayeen, ka hor inta aanu ku xididdaysan ama aanu Istanbuul xiriir adag la samaysan, Itoobiyana aanay sidaas kaga mid noqon qarammadii Muslinka ahaa ee uu Turkigu calanka u sidi jirey.

Dhinac kale haddii arrinta laga eegona, geeridii Boqor Menelik waxay ahayd dadyowgii ay deriska ahaayeeni dhacdo ay ku farheen. Waxay ahayd dhacdo ay wanaag iyo nabadba ka fisheen. Waxay u qaateen dhacdo ay kaga raysan doonaan gulufyadii hubaysnaa ee uu ku soo saari jirey iyo canshuur-madaxdii ay askartiisu, sannadka labadiisa madax, ka uruursan jirtey!

Dadyowgaas oo Soomaalida Galbeedka degtaa ay ka mid ahayd ayaa waxay hididdiilo hor lihi ku korodhay Boqor Liij Ilyaasuu kolkuu Xarun

cusub ka dhigtay Harar oo ah magaalo iyo imaarad Muslimiinta Geeska Afrika taariikh xusuus mudan u lahayd.

Taasina waxay dhashay Boqorkii cusbaa, hanbalyo iyo taageeroba, inay ugu soo qulqulaan ergooyin kala duwan oo ka kala tirsanaa Muslinkii gudaha dalka ku sugnaa iyo cirifyada ummadihii degaankoodu ahaa. Waxaase xusid gaar ah mudan halgamaagii Soomaaliyeed; Sayid Maxamad Cabdille Xasan oo Daraawiish hoggaamiye u ahaa inuu ugu horreeyey madaxdii Muslinka Geeska Afrika kuwoodii xiriirka dhow la samaystay Boqorkii dhallinta yaraa ee ay Itoobiya yeelatay.

3

Si kastaba ha ahaatee, Soomaalida Galbeedka ergo ka socota ayaa iyana magaalada Harar Boqorkii ugu timid. Waxay ahayd ergo ka kooban rag maqaawiir ah oo ugaaskii madaxda degaankooda ugu caansanaa uu hor-socdo. Waxaase ka magac dheeraa oo isaguna ku jirey maansoyahannadii gobolka iyo xilliga kuwii ugu caansanaa midkood; Qamaan Bulxan ayaa ergada ka mid ahaa. Markay yimaadeenna marti la maamuuso ayay Boqorkii cusbaa u noqdeen.

Hase ahaatee, Qamaan iyo ergadii uu ka midka ahaa oo weli magaalada Harar ku sugan ayaa waxaa bislaaday qorshihii shirqoolka iyo afgengebiga ee Addis Ababa muddaba laga maleegaayey. Buuraleyda sare ciidammo laga soo abaabuley ayaa lagu war-helay iyaga oo goor subax ah magaaladii ku gadaaman oo irdaheedii taariikhiga ahaa hor-tuban. Dhibaatooyin aan qiyaas lahayn oo naf iyo maalba leh ayay geysteen, waxaase ugu darraa dilkii Boqor Liiy Ilyaasuu. Dabadeedna, dadkii magaalada ku sugnaa waxoodii gumaadka ka bedbaadey ayaa waxay noqdeen wax cagaha wax ka deyey iyo wax la qabqabtay!

Nasiibdarro, ciidankii magaalada ku soo duuley dadkii, iyaga oo nool, ay gacanta ku dhigeen ayaa waxaa ka mid ahayd ergadii Soomaaliyeed ee, sidaan soo sheegay, Boqorkii la diley u martida ahayd. Iyagiina xabsi baa lagu tuuray, waxayna ahayd sannadkii 1916kii.

Haddaba, sannad-ku-dhowaad markay halkaas ku silcayeen ayuu Qamaan Bulxan yeelay, maantaas oo kale, isaga iyo raggii la ayniga ahaa wixii ay bulshadoodu ka fili jirtey. Wuu gabyey. Wuxuu tiriyey tix murugo badan oo Rabbi-bari ah; tix uu ku tilmaamay xabbiskii lagu hayey dandarro wixii uu ku mutay. Meerisyo aad mooddo dhiig iyo ilmo anqaas laga sameeyey in lagu qoray ayuu Eebbe ugu ashtakoodey. Dhab wuxuu uga sheegtay askartii meesha ku haysey naxariisdarradii ay kula dhaqmeen iyo daryeel li'idi ay ku eeganayeen.

Sida tixda ka muuqan doonta, in kastoo inuu baxsadaa ay marmar ku soo dhici jirtey, haddana riyo uun bay ahayde, wax uu ku dhaqaaqi karayey ma ay ahayn. Oo nin orod iyo socod aanu midkoodna ka suuraggeli karini sidee buu ku baxsadaa? Cunno-xumadii meesha ka jirtey ayaa geyeysiisey inuu tabar-beelo, inuu dhumucda dhenged le'ekaado, inuu weydoobo oo macluul la dirgan waayo! Nin nool baa inta derbiyo ka booda baxsan karee, ma wuu maanta toban tallaabana isdabadhigi karaa?! Waa 'maya' jawaabtu.

Si kale kuma garatide, waxay gaarsiiyeen heer ay noloshiiba dacar u dhadhantay. Say wax milgo ah ayay u yeelan weydey! Markaas buu, si kal iyo laab ah, wuxuu Eebbe-weyne uga durraansaday inuu ka koriyo saxariirtii isaga iyo ergadii kaleba la marsiinaayey. Haddiise aan taasi Looxul-maxfuudka ugu qorrayn, wuxuu ka beryey inuu xaggiisa u oofsado, illeen '*nafay naf ma tahay*' looma noolaado, '*way kugu jirtaana*' looguma mintidee!

Maantaas buu Qamaan tiriyey tixdan aan idin marin doono ee uu asaaska ugu dhigay qayb hor leh oo uu ku soo korodhiyey qaybihii la yiqiin ee maansada Soomaalida, ahna qaybta aynu ku magacaabi karayno maansada xabsiyada. Wuxuu Qamaan ku ala'ladey:

Eebbow dhistiyo ways hayaan dhagaxda waaweyne
Eebbow in dhuub le'eg cirkay nagaga dhaarteene
Eebbow dhulkay naga qarsheen dhererka loo yaale;

Dhudhummadiyo Eebbow nin xidhan dhaadadkaan ahaye
Eebbow bir lays dhaafshey bay *dhab* igu siiyeene
Eebbow kolkay dhababi waan dhogor-xumaadaaye;

Eebbow Axmaar dhirifsan baan dhab ula seexdaaye
Dhiiggayga Eebbow ka jecel Dhediyo Hoobaane
Oo dhalasho laysugu naxaa nama dhex-taal gaale;

Eebbow dharkiyo way marshaan dhexidhka naaguuye
Eebbow dhaqaaq ma leh ninkii lagu dhidbaa daare
Eebbow dhallaan sidii gal baan dhadandhateeyaaye;

Eebbow ma dheelmado intii dhagax la tuuraaye
Eebbow dhurwaa sidii haddaan dhibi lahaa ruuxa
Eebbow dhir baan mari lahaa dhacammo oodeede;

Haddaad dheregto Eebbow beryaad dhaxal ka haysaaye
 Eebbow dhadhamo fool xun waa lagu dhukaamaaye
 Eebbow waxaan dhuunyannaa laba dharbaanoode;

Eebbow ma soo kala dhacaan labada dhoomoode
 Dhan uun noo rid aakhiro jannaan dhagagsanaynaaye!

Ducada qaybteedii hore ayaa Qamaan laga aqbalay. Xabsigii iyo ciqaabtiisiina Eebbe-weyne wuu ka koriyey oo waa la sii daayey. Isaga oo bedqaba ayuu Ciid iyo reerahoodii dib ugu noqday. Maantaas ka dibna wuxuu noolaa 12 gu', malahaygana waa guyaashii uu tiriyey gabayadiisa kuwa ugu culculus ee ugu murtida badan, Soomaaliduna ay ugu jeceshahay.

4

Waxaa, sida Qamaan, isaguna jirey gabyaa, Allaha u naxariistee, Cismaan Keenadiid la oran jirey, kana mid ahaa maansoyahannada xabsiyadii gumeysiga ku jiri jirey, dabadeedna dibindaabyo wixii ay kala kulmeen gabayo noogu taariikheeyey. Sababta Cismaan loo xirayse maxay ahayd? Waxaa dhalay Suldaan Yuusuf Cali oo 'Keenadiid' loo yiqiin, ahaana dabayaaqadii qarnigii 19d ninkii asaasay gobolka Mudug Saddanadii jeer ka jiri jirtey ee magaalada Hobyood ay saldhigga iyo xaruntaba u ahayd.

In kastoo 'heshiisyo wadeynimo' Suldaan Keenadiid uu Talyaaniga kula jirey, sidaasna ilaalin iyo maamuusidba uu ugu lahaa, haddana isaga iyo Saddanadiisii toonihi kuma ay bedbaadin. Afar sano ka dib dhaqdhaqaaqii Daraawisheed markii xididdada loo siibey ayaa, waa siduu qorshuhu ahaaye, waxay gumeysteyaashii kansho u heleen inay gacanta ku dhigaan Hawd & Nugaal oo idil iyo dhammaan gudaha dhulkii uu Sayid Maxamad muddaba ka hor-joogey.

Sidoo kale, waxay ciidammo aad u hubaysan ku saareen maamulladii Soomaaliyeed ee, ilaa heer, madaxa bannaanaa, heshiisyada gaarka ahna kula jirey; kuwaas oo loo sheegi jirey, waxa loo jeedaa inay Wadaadka yihiine, ay iyagu colaadaha dhex-ku-bari ka noqon doonaan. Taasina waxay beenowdey dabayaaqadii 1925kii Xukuumaddii Talyaaniga ee Mussolini wixii ay maamulladaas axdi la lahayd markii ay jebisey ee Saddanadii Hobyood iyo Boqortooyadii Bariba ay xoogga kula meertay, kuna darsatay xeebaha Banaadir iyo koofurta Soomaaliya goballadii ay horayba uga haysatey. Waa waagii ay rumowdey saadaashii Sayid Maxamad ee ahayd: *'Waxaad iga dambaysaanba waa dayrta maanta ahe!'*

Suldaan Cali Yuusuf oo talada aabbihiis intuu ka dhaxlay xilligaas Hobyo ka talinaayey, in kastoo isagu uu si degdeg ah isu dhiibey, haddana dibindaabyadii iyo dulleysigii gumeysiga lagama nabad-gelin. Ciidammadii badda ee Talyaaniga ayaa xaruntiisii Hobyood madaafiic ku garaacay, isaga iyo in badan oo ay xigto ahaayeen inta markab lagu guray ayaa, iyaga oo maxaabbiiis ah, Xamar lagu soo shubay.

Sidaas darteed, Cismaan Keenadiid oo Suldaanka xoogga lagu muquuniyey ay walaalo ahaayeeni wuxuu ka mid ahaa xubnaha qoyskii Reer Keenadiid oo iyagana, kol dambe, xabsiga dhexe ee Muqdishow lagu xiray, iyaga oo aan garaneyn wax ay ku galabsadeen. Arrintaas ayuu Cismaan ka tiriyey tix uu ku tilmaamay noloshiis adkayd ee uu halkaas kala kulmay, wuxuuna kaga cabanayaa gardarradii caddayd ee lagu soo xiray. Si faahfaahsan wuxuu inagu ogeysiinayaa dibindaabyo iyo daryeel-xumo wixii xabbiska ka qabsaday. Arrimo dhawr ah ayuu si gaar ah uga murugoonayaa oo ay ka mid ahaayeen:

- Qolkii ciriiriga ahaa ee la baday inuu hooy ka dhigto, isla markaasna, inta baaldi loo dhex-dhigay, uu isaga qudhiisa u kortagol;
- Arradkii u dambeeyey; maalintii la soo xiray maryihii uu qabey markay korkiisa ku duugoobeen ee ay uskag la googgo'een;
- Jirkiisii oo habaaskii dul-fuulay dartiis la dhalan-rogmey, ka dib markii ay ilaaladu biyihii u tashiileen, wax weeso ka badanna ay uga dhaarteen. Markaas buu inta xagga Eebbe u jeestey saddexleydan si kal iyo laab ah ugu beryey.

Wuxuu yiri:

Eebow markaan baahannoba waa ku barinnaaye
 Biid kaa qarsoo lama arkiyo baab aad moog tahaye
 Bareer iyo qarsoodiba aduu kuu bayaan yahaye;

In bilaash naloo haysto waa kuu baxsoon tahaye
 Birjoonaha¹ waxay noo gesheen baaddil iyo xooge
 Bannaankiina noo qoonsadiyo baaraxnimadiiye;

Hadba inaad beddalatay maryuhu bilic ku yeeshaane
 Sida niman badaawiya hubkii naga basaasowye
 Waa baali iyo duug midkii bayr ahaan jiraye;

1 Birjoonaha (Asal Talyaani > Brigione): Xabsi; jeel.

Bedenkoo dhan iyo oogadii bi'i habaaskiiye
 Biyahaannu moogaanney iyo boorka nagu duulay
 Beerreey sideedaa jirkii bey na leeyahaye;

Barbar inaan u nuuxnuuxsanniyo bixid naloo diidye
 Barqiyo fidba waxaan yuururaa beyd ciriiriyahe
 Ninba baaldi baw yaal qol aan baaci le'ekayne;

Baasaha colaadeed halkii biimo iyo khoof leh
 Birtoo dhiig leh meeshii xun ee rag isku boobaayo
 Adigaa bariin kara ninkii biqi ayaantaase;

Burdihiyo Quraankaaga waa lagu bedbaadaaye
 Hadba waxaan bilawnaa asmada belo-xijaabkaahe
 Beri noolba waxa noo ratiban Beriyo Yaasiine;

Bisimmadiyo awlaadsigaan badinnay tawxiidka
 Bacdigii salaadaha intaan kugu baryoonayno
 Ha naga baajin kama aammin-xumin barakadaadiye!

Sidaan filayo, danta weyn ee gabyaagu ma ahayn inuu dhibaatadii xarigga tilmaan inaga siiyo, in kastoo uu taaba si weyn uga soo dhalaalay. Ujeeddadiisu waxay ahayd inuu tixda Eebbe ku baryo, kagana durraanto inuu ka saaro gacantii cadawga ee uu maalintaas ku jirey, waana laga aqbalay.

5

Maansoyahannadii Soomaalida ee inta la xiray xariggoodii gabayo ka tiriyey waxaa isna ka mid ahaa, Allaha u naxariistee gabyaagii la oran jirey Cabdi Iidaan Faarax. Wuxuu ahaa gabyaa caan ah oo si weyn ay bulshadu hal'abuurkiisa u tixgelin jirtey. Isagoo aan labaatankii weli u buuxsamin ayuu ku dhiirradey inuu gabay ku maago gabyaagii la oran jirey Qawdhan Ducaale oo ahaa ruugcaddaa da' iyo magacba aad uga weynaa.

Dabayaaqadii 1900 iyo kontonnadii qarnigii 20dna, wuxuu Cabdi si firfircoon uga dhex-muuqday dhaqdhaqaaqyadii siyaasadeed ee Soomaalidu ay gobannimadeeda ku raadsanaysey, isaga oo xisbiyadii beryahaas la asaasay midkood ku biiray, kana tirin jirey gabayo iyo geeraarro miro waaweyn oo hogotus iyo guubaaboba isugu jirey. Markii la soo gaarey 1960kii, maalintii 26kii Juun ee ay gobollada Waqooyigu

ku jireen dabbaaldeggii calansaarka, wuxuu Cabdi ka qayb-galay tartan maanso oo munaasabaddaas darteed loo qabanqaabiyey; kaas oo uu kaalintii 1d ku hantiyey.

Wax walboo kaleba haddii la iska daayo, waxaa Cabdi ammaan ugu filan gabayadii waddaniga ahaa ee ciidammadii Xoogga Dalka Soomaaliyeed uu ku guubaabin jiirey intii uu socdey dagaalkii 1977kii ee Itoobiya iyo Soomaaliya dhex-maray.

Dhabtii, Cabdi Iidaan wuxuu ka mid ahaa ragga aan diriqsane, maansada tirinteeda hibada runta ah u lahaa. Intaas ka sokoow, wuxuu dhab u yiqiin maansadii qirada weyneyd ee Faarax Nuur. Dhinac kalena, wuxuu ka mid ahaa maansoyahannadii aan gabayadooda sheegsheeg ku gudbin jirine ku luuqayn jirey, wuxuuna Eebbe ku mannaystay luuq qurux badan oo aan cidina lala lahayn. Sannadkii 1924kii ayuu dhashay, 1980kiina magaalada Hargeysa ayuu ku iishay. Wuxuu ka mid ahaa, xilliyadii dambe, tiirarkii xoogga lahaa ee maansada Soomaalida cuskiinada u ahaa.

Haddaba, 1967kii ayay ahayd markii Cabdi Iidaan la xiray. Xukun dheer ayaa ka dul-yeeray. Laba gu' ku-dhowaad kolkii uu qabbirraa ayay kulmeen xabsigii uu ku jirey sarkaalkii taliyaha ka ahaa, kaasoo ku yiri: "Cabdown, in lagu cafiyaa la arkaaye, madaxweynaha dalka; Cabdirrahiid Cali Sharma'arke 'arji codsi ah' u qoro, anigaa xafiiskiisa kuu geyne". Markaas baa waxa uu Eebbe afkiisa ka keenay: "Arji waxaan u qoranayaa Ilaaha weyn ee awoodda kama-dambaysta ahi ay isaga ku urursan tahay".

Gabay uu *Arji* ku magacaabay oo Rabbi-bari ah ayuu bilaabay kolkii uu sarkaalkii ka tegey; gabay si aan laaxin lagu ogeyn uu ugu faahfaahiyey awoodaha, magacyada iyo koosha uu Eebbe mudan yahay, isaga oo la moodo magacyadaas iyo sifooyinkaas wanwanaagsan inuu waayo badan baranaayey, buuniyada Diintana uu ugu xeraystay.

Wuxuu yiri:

Ilaaha loo baahanyeen baahanninoow Boqorkayow hee dheh
 Ilaaha weligi baaqiga noqdayow Boqorkayow hee dheh
 Ilaahaan xaq lagu beeninoow Boqorkayow hee dheh
 Ilaaha waaxidnimo loo bartayow Boqorkayow hee dheh;
 Ilaahii dunida baaraxa khalqayow Boqorkayow hee dheh
 Ilaahii inuu burburin sheegayow Boqorkayow hee dheh;
 Birtii culus Allaha kala jebshow Boqorkayow hee dheh;
 Ilaaha ciidanki badan yahayow Boqorkayow hee dheh
 Binii-aadni waa meel sokee Boqorkayow hee dheh
 Bismillaahi waa culus tahee Boqorkayow hee dheh
 Ilaahii dartiis lagu baryayow Boqorkayow hee dheh;

Ilaaha deeqsinnimo loo baxshayow Boqorkayow hee dheh;

Kolka bacadka yoolkiyo la tago belel qiyaamaa
Nin kastoo badraanihi kolkuu biidna tari waayo
Ilaaha xugunka keligi bogtoow Boqorkayow hee dheh;

Bar janno iyo cadaabtuu khalqiga ugu bushaareeyey
Badhba meeluu geeyaba kolkuu kala boqoolsiiyey
Ilaahii laba u kala baydhiyow Boqorkayow hee dheh;

Bidhaantii jirtaba kii arkow Boqorkayow hee dheh;
Bad wax mara birriga wax jiriyo buuro dabadooda
In bogliyo in baabbaco dhigtiyo baalka lagu duulo
Bushimo nool Allaha quudiyow Boqorkayow hee dheh;

Biyo oday intuu iga khalqiyo biliq yaroo dhiiga
Bilcan dumara uurkeed intuu igu barwaaqeeyey
Barna aniga oon qabin isagaan igu bukaysiinnin
Ilaahii nolosha igu soo baxshow Boqorkayow hee dheh;

Baabbaco addoon baan dhigtaye Boqorkayow hee dheh
Boqolkaaga magacee mid la' baan baaqa maqashiine
Ilaahow xadhigga sahal iiga bixi kuu baryootamaye!

Baryadii dhabta ahayd iyo duraamaamadkii isbihinbihintu wehelisey
Rabbi kuma diidine, wuu ka aqbalay. Maalmo kooban ka dibba isbeddal
xoog leh ayaa dalkii ka dhacay. Xukuumaddii Cabdi u xirnaa ee rayadka
ahayd ayaa la afgenbiyey. Waxaa la soo gaarey 21kii Oktoobar, 1969kii.
Maalintaas ayaa waxaa taladii dalka la wareegey saraakiil Xoogga Dalka
Soomaaliyeed ka tirsanayd; kuwaasoo markii ay guuleysteen oodda ka
qaaday maxaabbiiis faro badan oo, ayaankiisa, uu Cabdi Iidaan ku jirey.

Hase ahaatee, laba gu' ka dib ayaa boolisku Cabdi iyo rag kale soo
qabqabtay. Ammaanka qaranka dembi-ciqaabeed ku lug leh ayaa lagu soo
eedeeyey. Dabadeedna maxkamad baa waxay ku xukuntay xarig aan ka
yarayn kii uu dhowaanta cafiska kaga soo baxay, waxaana la geeyey isla
xabsigii uu ku jiri jirey. Muddo hadduu halkaas ku sugnaa ayuu maalin
maalmaha ka mid ah wuxuu ku tashaday inuu baxsado oo meesha iyo
kadeedka yaalba naftiisa ka samato-bixiyo. Goor aan indhuhu badnayn
ayuu derbi dheer iska jaray. Dhulka ayuu isbilqay, dabadeedna intuu 'kac'
isyiri ayuu hinqaday. Mase lug baaba 'baf' ah oo waa jaban yahay. Taah

iyoo alalad baa xigey. Wax yar ka dibna, askartii baa, isaga oo kuududa, halkiisii ku soo dul-joogsatey. Isbitaal baa loola cararay. Inta la soo kabay baa kobtiisii lagu soo celiyey. Maalintaas bay saraakiishii xabsigu waxay guddoomiyeen maxbuus halis ah in Cabdi loo aqoonsado, in kastoo uu jabnaana silsilad adag sariirta lagula xiro!

Isaga oo xaaladdaas adag ku sugan oo aan dhinacna u nuuxnuuxsan karin ayaa maalintii dambe waxaa qolkii uu ku silicsanaa ugu soo galay taliyihii jeelka oo ku yiri: "Cabdi lidaanow, waynu is-ogeyn oo waa taad berigii hore Ilaah bariday ee uu xabsiga kaa saaraye, maantana maxaad oran, cagta dhigi weydaye?"

Hadalkaas sarkaalka isaga oo la yaabban ayuu isla goobtii ku tiriyey tixdan gaaban, asii macnaha weyn xanbaarsan.

Wuxuu yiri: Waryaa sarkaalow, waxaan oran:

*Mar-wax-bixiye binii-aadni baa lagu maleeyaaye
Adigaan khasnadahaagu madhan mahade buuxaaye
Adiguu ku soo magan-galaa ruux madluunibiye
Kol haddii 'miciinow!' la yidhi meel kalaan jirine;
Magribkay cadceeddu u dhacdiyo muuqashada waaga
Madowga iyo iftiinka isbeddala maalinyo habeenka
Munasilul-quraankow fadliga Maxamad jaahiisa
Iyo magaca weynee carshiga yaan miskaansadaye
Haddana sacabbadaydii madhnaa meeshi soo dhigaye
Maantana Allahayow na furo kuu martaan nahaye!*

Dharaartaasna baryadiisii kuma uu hungoobin, malihiiisii kuma khasaarin. Magaca weyn ee Eebbe ee haddii lagu baryo aan lagu qadin ayuu cuskaday. Dabadeedna, cafis ballaaran oo ay Dawladdu mar kale maxaabbiiista u fidisay ayuu ku xoroobey. Kolka, sow kuuma caddaan inay run tahay maahmaahdii Soomaaliyeed ee ahayd: "Erayna la kala oran og, Eebena la kala baryi og!"

RAAGE IYO GEERIDII WALAALKIIS; UGAAS XUSEEN

1

In kastoo fikradda Dawladnimada iyo midda Taliska Dhexe ee badanaaba ku larani ay hiddaheeda ka maqnaayeen, haddana bulshooyinkii hore ee Soomaaliyeed waxay lahaayeen habab qeexan oo ay ku wada noolaadaan. Waxay lahaayeen dhaqammo, haddii aysan isku midba ahayn, aad isugu ekaa iyo xeerar, markay wax kala galaan, ay ku kala bixi jireen. Waxay u qaybsanaayeen tolal derisyo ah oo daaqa, biyaha iyo degaankaba wadaaga, kolkolka qaarkoodna, inta kala sheegta, ku loollama, kuna dagaallama.

Haddaba, Soomaalidii hore dhexdeeda dhaqammadii ku gaamurey, ayna ka sinnayd waxaa ka mid ah 'hannaankii madaxnimo' ee ay isku maamuli jireen. Waxaa u samaysmay qaabab laysugu taliyo oo dhaxaltooyo ku salaysnaa, inta badanna inanka curad uu, geeri dabadeed, aabbihiis ka dhaxli jirey. Tol waliba wuxuu lahaa madaxdiisa u gaarka ah; kuwaas oo ku kala duwanaa uun, magacyadii ay maamuus ahaanta u lahaayeen amaba loogu yiqiin. Tolalka qaarkood waxay ugu yeeri jireen suldaan, qaar kale Boqor, qaar kale garaad, qaar kale beeldaaje, qaar kale wabar, qaar kale ugaas, qaar kale imaam, qaar kale islaan, qaar kale malaakh iyo, mindhaa, kuwo kale oo haatan xusuustayda ka maqan.

Maalin loo ballamay ayaa ku' walba oo madaxdaas ka mid ah la caleemo-saari jirey. Isla goobtaasna way ku xoolayn jireen, iyaga oo ka dhawraaya intuu saboolo inay ceebi ugu soo dhuumato ama marti soo tammadisay wax uu siiyo uu u waayo. Muddo markii la joogona, dharaar loo ballamay ayaa loo dabbaaldegi jirey oo fardaha dushooda loogu geeraari jirey.

Waxay ahayd qaab lagu ogeysiin jirey inuu tolku wada okobban yahay oo tiisa uun lagu gawracan yahay. Mid walbase ma ahee, waa koodii la

mahadiyo; qolada kolba uu u boqran yahay waa koodii ku maamula gar aan leexsanayn, gacan aan laabnayn iyo guddoon aan jilicsanayn.

Guud ahaan waxay ahaayeen rag aad loo maamuuso, weedhoodana, si dhab ah, loo tixgeliyo. Hase la maamuusee, haddana madaxdii hore ee Soomaalidu xagga meekhaanka meel kama wada joogin. Qaar baa magacoodu ku ekaa reerihii ay u duubnaayeen dhexdooda oo keliya. Qaar baase warkoodu dheeraan jirey oo degaanka ay u boqran yihiin meelo aad uga durugsan laga hadal-hayn jirey, magacyadoodana lagaga haasaawi jirey. Qaar baa derejadii la huwiyey ay hafaryo ku ahayd. Qaar baase tilmaamaha dad-wadidda in badan ka lahaa oo qolyaha ay u taliyaan ka sokoow, derisyada ducadoodana gurubsan jirey. Qaar baa hadday iishaan aan la tebi jirin. Qaar baase, geeridooda cid maqashaaba ay dhab uga murugoon jirtey.

2

Haddaba, Galbeedka Soomaalida degta qayb ka mid ah ayaa horraanka qarnigii 19d waxaa u boqranaan jirey nin la wada jeclaa; nin loogu deeqay intooda badan tilmaanaha wanwanaagsan oo, meel uu joogo iyo xilli uu ku sugan yahayba, uu aadanuhu madaxdiisa ku jeclaado. Ugaas Xuseen Ugaas Warfaa ayaa la oran jirey, waxaana la weriyey inuu ahaa, cid ay isgaareenba, nin maamuus ku lahaa, Rabbina uu ugu deeqay awood hoggaamineed oo la wada mahadiyey. Wuxuu ahaa tolkii boqraday nin tabaalaha ka jiri ogaa, danahoodana ku foognaan jirey. Inay wax u kordhaan nin ku dedaali jirey, inay wax ka dhacaanna uga bi'i jirey. Dhexdooda markay tahay nin nabadda ka taliya oo, haddii ay isqabtaan, xoolihiisa iyo xirribtiisa, ku kala diri jirey. Derisyada colaadahooda wuxuu ahaa nin ka hor-joogsada, dagaalka kii laga maarmi karana aan u guddoomin jirin. Waxay ugu bageen eexo la'aantiisii. Waxay ku jeclaadeen deeqsinnimadiisii. Waxay ku maamuuseen garaad-dheeridiisii. Wuxuu iska ilaaliyey 'taliye jiitaa ah' inuu magac ugu baxo. Suu waxgaradkoodii buu taladii ugu yeeray, waxna ka siiyey. Kolkaas buu wuxuu ka keensaday, hub iyo ciidan toona isaga oo aan ku muquunin, inay dhab u maqlaan, tiisana uu ku meel-mariyo.

Ha yeeshee, waa adduun oo laguma waaree, maalintii dambe ayay caleentii Ugaasku cirka ka soo dhacday. Ammintii loogu jeclaa ayay tii Rabbi u timid. Dabadeedna waa loo wada baroortay; xigto iyo xidid, qoys iyo qaraabo iyo, dhammaan, intii tiqiin oo idil.

Waxaase hubaal ah dhacdadaas geeridiisa ku saabsani inay inaga daahnaan lahayd haddii aysan wax isu gelin gabyaa weyn oo si gaar ah ugu baroortay. Aan kuu jilciyee, waxay walaalo ahaayeen Raage Ugaas Warfaa

oo loo aqoonsan yahay Boqorka maansada baroorta inuu ahaa; kaas oo magaca walaalkiis inta inagu soo simay, weliba maansada Soomaalidana ku waariyey.

Raggii Raage yiqiinney raggii la sheekaystay oo aannu qaarkood la kulannay siday noogu warrameen, gabyaagu wuxuu beryahaas aroos ku ahaa degmo ka durugsan tii uu Ugaasku ku geeriyooday. Gabar la oran jirey Ina-Nuur-Yey ayuu dhowaan guursadey, wuxuuna mindhismo ku ahaa isla reer-xididkiis dhexdooda.

Isaga oo adduun isa siiyey, xarrago iyo taxtaxaash isaga oo ay uga caddahay, isaga oo inna in wax ka maqan yihiin aysan la ahayn ayaa warkan baas loo soo sheegay. Dabadeedna qorraxdii oo weli soo jeedda ayay isaga gudcur u noqotay. Murugadii dhammaysay ayaa ka qarisay kol dhoweyd dhir iyo xooloba wixii agagaarka uga muuqdey. Mar wuu habsadaa, mar kale wuu istaagaa, mar kalena jilbaha iyo calaactalaha ayuu dhulka ku mutaa. Fadhi iyo sarejoogba wuu ku xasili waayey ilaa ay fiid-dambe noqotay oo ci'dii dugaaggu ay isu baxday.

Markaas buu u luuday halkii uu reerkiisii cusbaa ku ogaa.

Isaga oo aan gabadhii waxba u sheegin ayuu aqalkii dalaq yiri oo madaxa iyo manjaha inta duubtay hoos ka ooyey. Waxay u keentay doobi caano ah. Isagoo aan dhadhamin buu iska durkiyey. Way ka beddeshey oo oodkac timir lagu jarjaray soo ag-dhigtay. Isagiina ma eegine, wuu ka sii jeestey. Mar saddexaad bay waxay ula soo gashay sarreen ay inta sonkor ku bilbishay ay haddana caano garoor ah ku gaacisay. Show isagana socsocodkeeda ayaaba dhibaayey, dabadeedna maradii ku dedneyd intuu iska qaaday ayuu dhawrkan meeris isaga aamusiyyey:

*Sonkor iyo sarreen malab leh iyo sixin ku iidaaman
Naa Sabca-seynabtii Adari iyo timirti Reer-Saaxil
Hay siinnin soortii shifaan lagu sadaadoone
Igana seexo meel la i saraan seedi kaa go'ine
Ama saaddannimadii harween saacadba i toosi!*

Tixdaas bay gabadhii cusbaydna ku ogaatey inay belo dhacday. Inaan Raage ahayn kii ay saaka barqadii kaftamayeen. Kii ay faro-ka-cayaarayeen. Kii ay isu qoslayeen oo foolkiisa iyo laabtiisuba ay u wada furraayeen. Isaga oo aan waxba u sheegin ayay habsatay wax aan fududayni inay ku soo kordheen. Mar kale ayuu madaxa iyo manjaha duubtay oo hoos ka ooyey, ilaa waabberigiina midkoodna midkii kale juuq iyo jaaq uma uu oran!

Aroortii markii la soo kaakacay ayay odayadii reeraha ku carartay.

Waxay uga warrantay wixii ay saygeeda xalay kala kulantay. Waxay uga sheekaysay isbeddalkii ku soo kordhay ee uu la doorsoomay. Markaas bay u direen laba nin oo soo waraysata; wixii gabadhu ka ogaan weydey laba ka soo ogaata. Hadday u tageenna wuxuu kala hor-yimid xalay gelinkii dambe murugadii haysey siinleydan uu sida layaabka leh ugu muujiyey. Wuxuu ku bilaabayaa arar kooban, ka dibna wuxuu erayadii ugu habboonaa inoogu sheegayaa isaga, qof ahaan, siday geerida Ugaasku naftiisa u gilgishey iyo, maantaas dabadeed, noloshiisa siday wax uga beddeli doonto.

Wuxuu yiri:

Sanfigiisa gabay waanigii waayo saamaxaye
 Waa kaan sedkaygii horiyo saamigii helaye
 Waa kaan sabciin iyo casharo suuto-aayaraye
 Waa kaan saxiimad ugu raray salawgi Baylaade
 Sinjibaar halkii tegi lahaa Seemad iyo Hooli
 Oon xalayto igu soo sur oran goor saqdii dhexe ah
 Eeggoon sur-dhagaxeed noqdiyo soocashiyo diiddo
 Show lay salaaxee intay suqayar baadhayso:

Salcaddaan fadhiyey Jaamacow la iga soo saarye
 Salka inaanan dhigin baa adduun laygu saakumaye
 Sida sugiye neef qali ayaan suuqa taagnahaye!

Haddaan geed siyaab looga dhigin saar ma joogsado e
 Suhayr ma arko labadii indhood nimay sarseereene;
 Soofuhu birta hadduu ka jabo saawir bay noqone
 Gobannimo raggii sare ka lumay waa siraad dama e
 Hadduusan fariyo soo-raac lahayn waa sakaar adhiye!

Markaas buu xusuusanayaa, qoys ahaan iyo qolo ahaanba, nabaddii iyo barwaaqadii ay muddada dheer ku soo jireen, wuxuuna si cad inoogu sheegayaa in tan oo kale la soo gudboonaan doonto inaanu weligiiba soo rogin! Haddana, wuxuu ka calaacalayaa maalinta shiranka la yahay ee xaajo ay qir iyo qir noqoto waxgaradkii tooda lagu kala dawoobi jirey inay uun-aakhiro u bateen. Sidoo kale, wuxuu magac-dhebayaa dhawr nin oo rag-horaad wada ahaa; kuwaas oo markaas ka hor sannado isu dhow reeraha ka geeriyooday, isaguna uu aad ugu tiiraanyoodey! Hase ahaatee, siduu qabo, giddigood oo la isku daray geerida Ugaas Xuseen ayaa isaga iyo reerahaba uga qoob-cuslayd!

Wuxuu yiri:

Wax dhan baan salaamiyo ahayn saafi nabadeede
Dhaaxaa sidii siiqda webi saa naloo wadaye
Anba saatan uun baydin noqon saabka kuma haynel;

Shir Sasabane oo saaddambaa amase saakuuna
'Suxulkaa ka soo leef' hadduu bedowgu sooyaamo
Raggii kala sabaaleyn jiriyo sayncaddaa madhaye;

Sanyaraan asaydiisa sidey laba sebaanoode
Soo-toosiyaa Aadan cunay sikhilki gaabnaaye
Sooraame aar baa hafsaday sararihii Nuure
Sebaankii dhoweyd Yuusuf baan siigadii dhigaye
Sahal bay ahaayeen kuwaan saa u leeyahaye
Maantuu sallaankii u jabay Samatar-Fooljeexel;

Sarsar igu bannaanaa mus iyo sud igu deyrreyde
Soo-jeedahaan ku hurdi jirey sulubki geeryooye
Sideen yeeli Eebbow qalbigu iga silloonaaye!

Sida inoo baxday, si tiiraanyo leh wuxuu Raage Siinleydan ugu qeexay
geeridii Ugaaska karintii ku bannaanaatay iyo, isaga gaar ahaan, hawlihii
afka ku soo kala qaaday. Waxay ahaayeen, maantaas ka hor, hawlo uu isagu
kaga gudbanaa oo manjo-marayn iyo taxtaxaash dambe aan u oggolaan
doonin!

SUUGAANTA ROOB-DOONTA

1

Dhulka Soomaalida oo Adduunkii Hore lagu magacaabi jirey Dhulka *Punt*, haatanse Soomaaliya loo yaqaani wuxuu ku yaallaa kobta Geeska loogu yeero oo dhaca qaaradda Afrika waqooyigeeda Bari cirifka ugu dambeeya. Xagga Barigu waa dhul hooseeya oo kulayl badan, waqooyiguna waa banan iyo buuro aan wax-beerista ku ficnayn, in kastoo ay ka jiraan dhanka biyaha iyo daaqa meelo ku yare roon, kuwaas oo ku teedsan biyomareennada, aalaaba, qallalan ee togagga lagu magacaabo. Wuxuu dalku leeyahay laba webi; waa Jubba iyo Shabeelle oo, guud ahaan, sannadka intiisa badan aan go'in. Waxay dhex-qulqulaan gobollada koonfur-galbeed oo ah dalka oo idil meelaha ugu dhiraysan ee kaymaha ballaari ay weli ku dambeeyaan.

Dhinaca xeebaha waqooyiga waxaa ku yaal buuraley silsilad ah oo loo yaqaan Golis; taas oo taxan laga soo bilaabo Raas-Casayr iyo meesha ay baduhu isaga darmaan ilaa Dhulsaraadka Amxaarada. Sida la og yahayna, buuraleydaas halka ugu dheeri waa buurta Surrad-Cad lagu magacaabo oo jooggeeda lagu sheegay ku-dhowaad 8000 oo cagood. Magaalada Berbera ayay dhanka bari kaga beegan tahay, qiyaastiina 150 kiiloomitir ayay u jirtaa.

Dalka intiisa badan cimiladiisu waa midda kulul ee lagu yaqaan agagaarka dhulbaraha degaannada ku yaal. Guud ahaan, heerkulkiisuna wuxuu u dhexeeyaa 80 ilaa 110 derejo oo qiyaasta Fahrenheitka. Arrintuse mar walba sidaas ma wada aha. Waxaa laga yaabaa heerkulkaas aan soo sheegnay mid ka yare laddifan in lagala kulmo dhulka qaarkiis sida bananka badaha u dhow, buuraleyda sarsare iyo, guud ahaan, agagaarka webiyada ee dhinaca koofur-galbeed; meelahaas oo iyaguna ku caan ah

huur iyo hawo qoyan oo aad u kulul.

2

Dunida oo idili siday u badan tahay, afar nur ama afar xilli ayay Soomaalida sanadu ugu qaybsan tahay; waa gu', waa xagaa, waa dayr oo waa diraac. Guga iyo dayrta oo keliya ayuun baa roobabka ugu waxtarka roon ee geyiga ka da'a cirka laga sugaa, in kastoo ay yihiin kuwo aan sidaas u badnayn, sidaas darteedna aan isku-hallays lahayn oo waayo la helo, waayo kalena baaqsada. Taasina waa sababta ay biyuhu dalka ugu yar yihiin ee daaquna uu gabaabsiga ugu yahay. Waa isla sababta ay abaaruhu ugu soo noqnoqdaan ee kolkii waa la joogoba, ay xoolaha iyo dadku u baabba'aan.

Taariikhda Soomaalida waxaa weli lagu xusuusan yahay magacyadii loo bixiyey abaaro ba'an oo xilliyo kala duwan dalka soo maray sida Haariya, Xaaraamo-cuna, Hawaara, Gaaddaweyn, Hargo-cuna, Mugweyn, Dabo-dheer, Baastaaleey iyo kuwo kale oo lagu hooban jirey.

Xagga sayniska iyo culuunta degaanka markii laga eego, waxaa jira sababo la yaqaan oo ay dartood abaaruhu ku dhacaan; kuwaas oo xaalufka dhulku uu ugu weyn yahay. Hase ahaatee, ummadaha Diinta Islaamka rumaysan oo ay Soomaalidu ka midka tahay waxay qabaan inay jirto sabab kale oo kuwaas ka weyn, darteedna ay abaartu ku timaaddo. Waxay qabaan inay ka mid tahay hababka uu Eebbe-weyne addoommadiisa Aadanaha ah u cigaabo; siyaalaha uu u abaal-mariyo markii ay ka leexdaan waddadii uu u jeexay ee waxyaabihii uu faray ay fartoomi waayaan, kuwii uu ka reebayna ay ka reebtoomi waayaan.

Sida Quraanka meelo dhawr ah kaga xusanna, cirka oo dhibcihiisa lagu celiyaa waa cigaab Eebbe, dhulka oo caws iyo miro dhali waayaa waa cigaab Eebbe, xoolaha iyo dadka oo gaasirmaana waa cigaab Eebbe; abaartuna waa intaas uune, meel kale ha ka doonin!

3

Haddaba, Soomaalida oo Muslin wada ahi kolkay abaari ku dhacdo maxay samayn jireen? Way isu soo bixi jireen. Wadajir bay u Alle-baryi jireen. Yar iyo weyn, culimmo iyo caamo, rag iyo dumar; ban diiran bay isugu iman jireen.

Daan-ku-qalinlaha hammigiisu dugsi-quraanka ku xiran yahay ayay goobta soo taagi jireen. Isagaan weli dembi loo qorine, intay looxa madaxa u saaraan oo qorraxda joojiyaan ayay ka codsan jireen, roob khayr leh,

dadka iyo duunyada, inuu Eebbe-weyne u weyddiiyo. Isla goobtaas ayaa salaadda roobdoonta loo yaqaan lagu tukan jirey; halkaas baana inta la ducaysto lagu kala dareeri jirey, iyadoo Deeqda Eebbe aad loogu kalsoon yahay.

Ardada Quraanka iyo wadaaddada ka sokoow, gabyaaga reeraha ayay maalintaas oo kale weyddiisan jireen isaguna inuu Eebbe baryo oo, hibada gaar ahaanta loo siiyey oo maansada ahna uu ku baryo. Bulsho ahaan, waxaa ka dhaadhacsanayd Rabbi agtiis inuu gabyaagu weji ku leeyahay oo sida habaarkiisa loo aqbalo ay u dhowdahay in ducadiisana loo aqbalo. Sidaas baa waxaa ku abuurantay, haba tiro yaraatee, maanso roobdoonta ku saabsan; taas oo qaybo ka mid ah barnaamijkan iyo qaar xigi doonaba aan ku soo qaadi doono.

Aan u horraysiiyo Cali Xuseen Xirsi oo ku caan-baxay maansooyinkiisii gobannimaddoonka u badnaa, uuna tirin jirey xilliyadii madaxbannaanida dalka halganka loogu jirey. Afartannadii iyo kontonnadii qarnigii 20d ayay Soomaalidu gabyaagii Xisbiga Leegada ku naanaysi jirtey; taasoo uu ku mutaystay wax-dareensiintii joogtada ahayd ee dadweynaha Soomaaliyeed iyo hagar li'idii uu dalka iyo dadkaba ugu adeegi jirey.

Haddaba, goor aan ku wado horraantii 1900 iyo lixdannadii inay ku beegan tahay, seben ay abaar darani dalka ku wada baahdey ayaa Cali Xuseen la weyddiistey gabay roobdoon ah inuu Eebbe ku baryo. Isna wuu yeelay, in kastoo sidii ay rabeen aanu arrinta u abbaarin. Waxay filayeen intuu gacmaha kor u taago inuu Eebbe dhab ugu baryo, iyaguna ay aammiinta ku kaalmeeyaan. Ha yeeshee, iyagii dhibbanaa ayuuba eed iyo canaan ku asqaysiiyey. Wuxuu u sheegay abaarta lagu salladay inay Eebbe ka mutaysteene, aanu ka gardarrayn!

Tix ay dulucdeedu sidaas tahay ayuu tiriye, taasoo uu ku bilaabay su'aal hordhac ah oo ahayd: Dadoow, haddaan idiin sheego abaaraha sababta keentay, kulayl awgiis sababta dhulkii loo joogi kari la' yahay, gofo' roobaad sababta cirkii looga waayey, sababta ay xoolihii u le'deen, sababta gaajada iyo arradku ay ummadda sed ugu noqdeen ee dhirtii ay u engegtey, bananka iyo bannaannada sababta ay ugaartii ugu wada baqtiday; wixii ay intaasiba inoogu dhaceen haddii aan idiin sheego, Ilaahay ma loo noqonayaa oo ma lagu waantoobayaa?

Su'aashaasna wuxuu ku yiri:

Nimanyahow abaaraha dhiciyo beliyo aafaadka
Dabka ololi uumiga ka karay aradka guudkiisa
Raxmaddii Ilaahay waxay noogu iman weydey
Ee adhiyo geelii marshaye eberka noo saaray

Arradka iyo gaajada waxay nagu alhuumeeyey
 Geeduhu waxay u engageen ubaxna loo waayey
 Ee ay ugaadhu u baqtiday ayda miranaysey
 Eelkaa wixii dhigay haddaan idin ogeysiiyo
 Ilaahay ma loo noqonayaa Axadki weeyaane!

4

Jawaabtii Cali uu dadweynihii ka helay waxay ahayd: 'Haayoo, Eebbe waannu u noqon, waanadaadana wax baannu ku qaadane, bal, Caloow, noo sheeg waxa annu galabsannay ee uu Eebbe roobkiisii nooga deystey. Markaas buu yiri:

Haddii ay islaannimo jirtoo la ijtahaadaayo
 Ashahaadda iyo toobaddii lama illaaweene
 Ilaahay ma loo noqonayaa Axadki weeyaane;

Goortay ilmo'adeerradii uurka ka collowdey
 Igaar waliba kii xigey markuu dhacay adduunkiisa
 Goortii ammaanada la cunay ehelku kuu dhiibtey
 Inkiraadi goortay timee aammin la iswaayey
 Afka buuxi mooyee markay aayar socon weydey
 Inay samadu naga oodantaa waa abaal-marine
 Ilaahay ma loo noqonayaa Axadki weeyaane;

Alalaasku goortuu ka karay or iyo duullaanku
 Nimaan Ayro kaa dhicin markii udubka loo saaray
 Oofaha markay kala heleen kaalka la afeeyey
 Goortay asayda u xidheen ooriduu mehershey
 Maatadu markay ooyayeen loo arxami waayey
 Markii aabbeyaal lagu dilee gaban agoomoobey
 Inay samadu naga oodantaa waa abaal-marine
 Ilaahay ma loo noqonayaa Axadki weeyaane;

Axdi nimaad lahaydeen markuu oofin kari waayey
 Aayadaha Diintaa markii 'ii'da laga doortay
 Isimkii Ilaahay markii la istixayn waayey
 Akalkaad cunayseen markii loo abtirin waayey
 Inay samadu naga oodantaa waa abaal-marine
 Ilaahay ma loo noqonayaa Axadki weeyaane;

Aakhiro illowdiyo jannada aqalladeediiye
 Addimaadda goortuu wadaad idin ogeysiyo
 Aadaanka oo yeedhay baad orod ku dhaaftaane
 Eeygii hadduu idin duwadey Aadanba habowshey
 Oo uu Ibleys idinku mudey shalay iraabkiisa
 Inay samadu naga oodantaa waa abaal-marine
 Ilaahay ma loo noqonayaa Axadki weeyaane¹.

5

Inteenna waayeelka ahi sidaynu u war-hayno amaba aynu u soo joogney, dhawr sano markii ay soo wareegtoba waxaa degaannada kala duwan ee Soomaalida ka dhici jirey, welina ka dhaca abaaro ay dadka iyo duunyaduba ku naaftaan. Nasiibdarro, dalka lagama aqoon cilmiga saadaasha hawada iyo cimilada, sidaas darteed abaarahaas bulshadu kama tabaabushaysan jirin. Laba xilli-roobaad oo isxiga markii la waayo ayuun bay ummaddu sansaan-abaareed dareemi jirtey, mid saddexaad markuu u raaco oo keliya ayuun bayna ogaan jirtey abaar ba'ani inay hareeraysay.

Hababka isgaarsiinta iyo iskaashiga caalamiga ah oo taag darraa awgeed, siday maanta isugu furan tahay dunidu isuguma furnayn, sida waayadan la isugu gurmadaa Aadanuhu isuguma gurman jirin. Sababtaas awgeedna, abaartii dhacdooba waxaa xigi jirey geeri aan xisaab lahayn iyo macluul baahsan oo, badanaa, aan waxba laga qaban kari jirin!

Si kastaba ha ahaatee, waxay abaaruhu ugu darraayeen intii aanay Soomaalidu baran ganacsiga badaha. Waxay ugu qoob-cuslaayeen dunida kale intii aanay xiriirka la yeelan. Xoolaha nool oo ahaa hantida qura ee ay lahaayeen, baad iyo biyo la'aan kolkii ay eber la noqdaan ayuu dadkuna gaajo iyo cudur u dhammaan jirey.

Tolal dhan ayaa tusbax go'ay noqon jirey; markaas oo tirada guud ee dadweynuhu ay aad u gaasirmi jirtey. Goortay talo faro ka haaddana, wixii la bedbaadin karo ayay bedbaadin jireen. Bar-xoolaad iyo dalag beereedba goortay ku diimaan ayay dadka wixii maantaas uu socod ku harsan yahay u luudin jireen meel wuxuun nolol ah ay ku maqleen, wixii kalena halkooda ayay uga dhaqaaqi jireen! Iyaga iyo maqaaddirta ayay isaga tegi jireen!

¹ Allaha u naxariistee, bishii Maarso ee sannadkii 1976kii ayuu Cali Xuseen ku geeriyooday Xamar, isaga oo 63-jir ah.

6

Anoo gaban ah ayaan waxaan maqli jirey abaar diirato ah oo dalka ka dhacday awgeed in tol Soomaaliyeed uu beri kob cidla' ah kaga tegey dumar tiro badan oo macluul la dirgan waayey! Waxay ahaayeen dumar markaas weli noolaa oo hebla' iyo hebla' loo garanaayo, dumar ay ku jireen hooyo iyo ayeeyo miiran oo, sarejoog daaye, fadhigii tahli kari waayey. Si loola joogo iyo si wax loogu qabto markay garan waayeen ayay calool'adaygeen. Waxaa la yiri, xero ay u oodeen bay sidii xoolihii ku gureen, dabadeedna intay oodafadii u dheereeyeen kaga dhaqaaqeen.

Malahaygana, si dhacdadaasi aanay xusuusta uga bixin, balli meeshaas ku yiil ayay bulshadii arrintaas ogeydi '*Naagoodays*' u bixisay, welina Soomaalida qaarkeed ayaa taqaan oo agagaarkiisa degta!

Dhinaca kalena, sidaan qabo meel cidla' ah lagama male'awaalin sheeko-xariirooyinka Soomaalida kuwooda dadqalatada ku saabsan sida Dheg-dheer iyo qaarka la midka ah. Mar walba oo sheekooyinka caynkaas ahi ay igu soo dhacaanba, waxaan iska kari waayaa inaan maleeyo wuxuun xiriir ah oo ka dhexeeyey iyaga iyo abaarihii hanti oo idil uu dadku ku waayi jirey, dalkana ka dhici jirey! Waase male, malena run ma wada noqdo!

7

Raggii tiriyey maansada xilliyada abaaraha Eebbe-weyne lagu baryo ee roob-doonta loo yaqaan waxaa, Allaha u naxariistee, ka mid ahaa Carays Ciise Kaarshe oo, sidaan mar walba iraaqdo, ahaa hal'abuurkii meekhaanka sare saarka soo gaarsiyyey, gabaygana la soo simay. Waxay ahayd sannadkii 1964kii ee qarnigii aynu soo dhaafnay iyo abaartii ba'nayd ee waagaas dalka ka dhacday, gobollada qaarkoodna '*Baastaaleey*' looga bixiyey.

Beryahaas ayuu Carays tiriyey saar roobdoon ah oo si qoto dheer uu Eebbe ugu baryey, isla markaasna uu ku faahfaahiyey, dad, duunyo iyo degaanba, dhibaatooyinkii ay abaartu dalka ku haysey. Isaga oo adeegsanaya aftahammo kasta oo uu ku muujin karo baahida iyo jilicsanaanta ay ummaddu qabto ayuu soo bandhigayaa sababihii ay la ahayd inay Soomaalidu Eebbe naxariistiisa ku mudan tahay; kuwaas oo ay islaannimadu ugu horrayso.

Wuxuu Eebbe uga calaacalayaa abaarta darteed, dharaar iyo habeenba, kulaylka lala harsan waayey oo lala hoyan waayey. Sidoo kale, wuxuu ka murugoonayaa dhirta qaawanida isku waraysatay ee markay dusheeda ku

qallashay ay caleentii ka wada bidday, dabadeedna u ekaaday wax aboor ka haagay.

Marka xigana, si uu baryadiisa u cusleeyo, wuxuu ka cabanayaa taagdarrida Soomaalida. Wuxuu qirayaa, in kastoo ay Dawlad tahay, haddana in aanay Soomaalidu isu kaalmayn karin oo xukuumaddu aanay lahayn awood ay abaarta wax kaga qaban karto, sababtoo ah iyadoo afar sano oo keliya laga joogo gumeysigii shisheeye markii uu dalku ka xoroobey. Wuxuu oranayaa, "Eebboow, haddaan Soomaali nahay, sanco ma naqaan. Eebboow, sida qarammada horay u maray farsamooyinka lagu tartamaayo aqoon uma lihin. Eebboow, waxaannu dhaqannaa waa xoolaha nool oo geelu ugu foolaadsan yahay, iyagiina abaartii baa la tagtay. Eebboow, caanaha iyo hilibka aan iyaga ka helno ayaannu weligayo ku noolayn, maantase waa nagu gabaabsi oo cayr iyo calool maran baannu ka simannay. Waxaannu nahay Muslin, Muslinkana waad u hiilisaaye, Eebboow, maanta na furo oo na bedbaadi".

Wuxuu yiri:

Habeenkii lama hurdoo
 Dharaartii lama harsado
 Cirkii waa hoolan yahay
 Dadkii 'haab'duu hayaa;
 Hodon adigaa aho
 Islaamka u hiiliyee
 Ilaahow na hanbo-qabo
 Na soo hoob waa hurraye!

Higliyo geedkii har weyn
 Abaar baa hoolatoo
 Harraad baa looga kacay;
 Hodon adigaa aho
 Islaamka u hiiliyee
 Ilaahow na hanbo-qabo
 Na soo hoob waa hurraye!

Cadow hoostiisa iyo
 Hog baa laga soo baxoo
 Tallaabadu hor uma kicin
 Haddaan haabhaabad nahay!
 Abaar nagu haawatiyo
 Hantaaturro kama baxnee;

Hodon adigaa ahoo
 Islaamka u hiiliyee
 Ilaahow na hanbo-qabo
 Na soo hoob waa hurraye!

Qaruumaha horay u maray
 Hub halisay suubsadeen
 Dayaxay haanhaansadeen
 Annuna xoolo aan horriyo
 Horweyn aan soofsanniyo
 Haleelo aan maalo iyo
 Hilbiyo caanaan niqiin
 Waa harag waxaan haysannee;
 Hodon adigaa ahoo
 Islaamka u hiiliyee
 Ilaahow na hanbo-qabo
 Na soo hoob waa hurraye!

8

Isaga oo aad mooddo inuu ku kalsoon yahay ducadiisa in la aqbali doono ayuu meelaha saarka ugu dambeeya waxa uu Carays Eebbe kaga baryayaa roobka uu Soomaalida ugu deeqi doonaa inuu noqdo mid lagu naalloodo oo dadka iyo dalka aan dhibaato u keenin.

Wuxuu ku xijinayaa, kooxo tiro yar oo habawsan markii laga reebo, ummadda inteeda badani inay Muslin qumman tahay, sidaas awgeedna ay Ilaaheed gar ugu leedahay inuu roobkiisa ugu deeqo. Ugu dambaystana, si isbihinbihini ku dhan tahay ayuu saarroowgu Eebbe uga durraamanayaa roob ka da'a ka-gees iyo ka-gees dhammaan dhulka Soomaalidu ay ku dhaqan tahay; roob doogga iyo tigaadda uu bixiyo lagu naalloodo, abaarta iyo wixii ay dadka baddayna lagaga soo kabto.

Wuxuu yiri:

Habeen roob soo hugmoo
 Hanqar iyo rida hillaac
 Ugaartaas hawdka iyo
 Haadkuba ay biyo helaan
 Dadkuna 'baakaalle!' dhaho
 Aan belo hoosta ugu jirin
 Adaa noo heli karee

Rabbigayow nagu hagoog!
Hodon adigaa ahoo
Islaamka u hiiliyee
Ilaahow na hanbo-qabo
Na soo hoob waa hurraye!

In doontoo hadaf jiroo
Barkeen uu yahay habaw
Hawraartii Nebiga iyo
Hoggaankaan haysannaa
Hooguhu waa hal iyo laba!
Hodon adigaa ahoo
Islaamka u hiiliyee
Ilaahow na hanbo-qabo
Na soo hoob waa hurraye!

Dhulkeennii hooyo waa
Ka wada haybaysannaa
Hagaag baan kuu beryaye
Midaan loo gelin hayaan
Aan belo hoosta ugu jirin
Adaas noo heli karee
Rabbigayow nagu hagoog!
Hodon adigaa ahoo
Islaamka u hiiliyee
Ilaahow na hanbo-qabo
Na soo hoob waa hurraye!

Hargeysa iyo Hurdiya
Hobyio Hoolaa-Wajeer
Hareeraha Haawinnaa
Halkaan iyo Buurhakaba
Hiiraan meesha ay dhahaan
Habaas-weyniyo Hawaash;
Intii geel laga hoyoo
Hoggaan awr lagu qabtoo
Haybtii Soomaalidiyo
Hilbuhu ay ka hadlayaan
Hagaag baan kuu beryaye
Hir doog leh iyo caleen!

Hodon adigaa ahoo
 Islaamka u hiiliyee
 Ilaahow na hanbo-qabo
 Na soo hoob waa hurraye!

9

Haddii si kooban loo qeexo, roob-doontu waa tuugmo; waa baryo, si kal iyo laab ah xagga Eebbe loola jeesto maalin gaajo iyo harraad lala ildaran yahay oo gaag-ma-reeba' abaarihi ay dhulka saabato. Markii ay naftooda iyo midda qoysaskooda ay u yaabaan, waa salaad iyo gacmo-warasho si wadajir ah ummadaha Muslinka ahi ay Ilaahood kaga durraantaan roob ay ku bedbaadaan. Waa bannaanbax Diinta islaamka lagu yaqaan oo bulshada meeshaas ku dhaqan qaybaheeda oo idili ay ka qayb-qaataan, iyada oo tuf-ku-khayrraha wadaadka ah iyo ardayga daan-ku-qalinlaha ahi ayaa aad uga muuqdaan goob walba oo, maantaas oo kale, roobdoon laga qalqaaliyo.

Labadoodaas – waa ardayga iyo wadaadkee - waxaa saddexeeya oo marar badan isagana goobahaas lagu arkaa degaanka markaas la joogo gabyaaga caanka ka ah. Barnaamijyadii kan ka horreeyey midkood sidaan ku soo xusayna, wadaadka iyo ardaygu haddii ay Quraan-akhriis roobdoonta kaga qayb-galaan, gabyaaguna wuxuu kaga qayb-qaataa maanso Allebbari ah; taas oo in laga aqbali doono ay Soomaalida badankeedu rumaysan tahay.

Hase ahaatee, maalmahaas oo kale tixaha la tiriyo qudhooda, isku si maansoyahannadu uma abbaaraan. Mid baa, isaga oo aan u gogol-dhigan, toos u bilaaba maansadiisa uu ducada ka buuxiyey. Eebbe ayuu aad isugu liidaa. Tabardarradiisa ayuu muujiyaa. Ilaah buu hufaa oo awood iyo hodontooyo oo idil isaga u qiraa. Erayba eraygii uu ka qoto dheer yahay ayuu ku duceeyaa, isaga oo aad uga cataabaaya dhibaatooyinka faraha badan ee abaartu ay dadka iyo duunyadaba ku hayso. Allaha u naxariistee, sidii Carays Ciise ayuu Eebbe ku baryaa tix u eg saarkii aan toddobaadkii hore idiin soo gudbiyey ee dhexsocotadiisu ahayd:

*Hodon adigaa ahoo
 Islaamka u hiiliyee
 Ilaahow na hanbo-qabo
 Na soo hoob waa hurraye!*

Dhinaca kale, waxaa isaguna jira maansoyahan baryada Eebbe aan ku degdegine, ka hor-mariya canaan iyo canbaarayn kulul oo uu u jeedinaayo

maantaas bulshada roobdoonta isugu soo baxday. Wadar ahaan, ummadda ayuu ku eedeeyaa inay iyadu abaarta galabsatay, sidaas darteedna aanu isagu Allaha weyn waxbana ka saareyn. Dembiyadii ay galeen iyo kuwa ay weli faraha kula jiraan intuu u sheego ayuu kula taliyaa inay toobadkeenaan; inay Muslin qumman noqdaan; in colaadda iyo daadiska dhiigga walaalahood ay baajiyaan, haddiiba roob iyo naxariista Eebbe ay rajo ka leeyihiin. Sidii Alle-u-naxariisaygii Cali Xuseen ahaa, ayuu gabaygiisa ku soo gebaggabeeyaa:

Eeygii hadduu idin durwadey Aadanba habowshey

Oo uu Ibleys idinku muday shalay iraabkiisa

Inay samadu naga oodantaa waa abaal-marine

Ilaahay ma loo noqonayaa axadki weeyaane!

10

Tix gaaban oo roobdoon ah waxaa isagana laga hayaa Allaha u naxariistee, gabyaagii caanka ahaa ee la oran jirey Cabdillaahi Suldaan, Timocaddana lagu naanaysi jirey. Gabay xoogaa dheer oo qodobbo dhawr ah uu ku soo qaaday ayuu ku soo gebaggabeeyey qayb uu ugu talo-galay roobdoon markaas dalka oo idil ka aloosnayd. Siday Soomaalidu tiraahdo, waxaad mooddaa markii la abuurayey isaga iyo Cali Xuseen in dhoobadooda isku meel laga soo qaaday.

Labadu isku degaan weligood ma noqon, sidaas oo ay tahayna waxay ahaayeen laba gabyaa oo cabsida Eebbe, qabyaalad-nacaybka iyo Soomaalinnimaduba ay aad ugu weynaayeen. Weliba intaan dhiirrado ayaan oran karaa: Labadooda iyo Carays Ciiseba waxay u dambeeyeen maansoyahannadii eraygii ay ku tiraabaanba uu daacadda ka ahaa; kuwii wanaagga ummaddoodu uu, dhaaxba, ka hor-muuqdey, maansoyahannadii dhaqankooda iyo gabaygoodu ay islaahaayeen ee afkooda iyo uurkoodu ay mid ahaayeen.

Si kastaba ha ahaatee, roobdoon ku aaddaneyd abaartii 1964kii dalka ku wada baahdey ayuu Timacadde tix Allebbari ah kaga qayb-qaatay. Ha yeeshee, baryada Eebbe toos uma uu gudo-geline, tabtii Cali Xuseen yeeli jirey ayuu yeelay. Dadweynihii ayuu dhab u haaraamay. Iyaga ayuu mas'uuliyadda abaarta iyo ciqaabta la marsiinaayo wax ka saaray. Oo toloow, muxuu sidaas u yeelay?

Meerisyadiisa soo socda sida ka muuqan doonta, guud ahaan dhaqammada Diinta Islaamka weydaarsan ee Soomaalida uu ku arkay ayuu gabyaagu saluugsanaa. Wuxuu aad ugu dhalliilaayey dilka iyo

dagaallada aan turriinshaha lahayn ee dhexdooda ka dhaca. Markaas buu ku xukumay inay yihiin duul ay islaannimadii kala fogaadeen; taas oo uu u soo daliishadey: xilliyada ay ladnaanta iyo barwaaqada ku jiraan, kibir awgiis, inay Eebbahood iska ilaawaan, ayna xusuustaan oo keliya, sida abaarta, qayb caradiisa ka mid ahi markay ku habsato!

Wuxuu Timacadde tixdiisa ku bilaabayaa tilmaan naxdin leh oo abaartii Baastaaley la baxday uu inaga siinaayo. Wuxuu ina dareensiinayaa in ay si walba uga duwan tahay abaar kasta oo markaas ka hor dalka ka dhacday. Oo halkee buu warkaasna ka helay? Odayo badan oo da' ah iyo waayo'arag door ah oo uu waraystay ayaa ugu warramay tan oo kale in aanay weligood u soo joogin.

Waxa ay tixdu dhammaanaysaa gabyaaga oo eray qur ah oo tuugmo ama duco ah aan ku tiraabin, asii Soomaalida u sheegay, hadday roob doonayaan, waxa ku habboon inay yeelaan iyo sababaha Rabbi deeqdiisa ay ku mutaysan karaan. Isaga oo aad mooddo inuu ku dhici kari la' yahay amaba uu ka xishoonaayo dadkan dhaqan-xumadooda iyo anshaxdarradooda uu arkay inuu Eebbe u baryo ayuu meeriska tixda ugu dambeeya waxa uu ku leeyahay; 'Maanta oo kale, Allihii roobka u di'in jirayow, Soomaali way liidataa...way dandarraysan tahay'!

Wuxuu yiri:

Abaar solohdey jiilaal surkaxan samada oo qiiqday
 Dhulkoo seemman geedkoo solmaye cawshu socon weydey
 Siigadii Hawaariyo ilaa saxalki Dooryaanle
 Intay sigatay waxaa ii warramay soo-jireennada e
 Mid ka siifad kulul maynu arag sebenka maantaahle!
 Waa tii sadhaayiyo colaad loo sakaar-jabaye
 Waa tii surkaa wada gigtay kibir saloogneycde
 Sayn-dheerihii inuu onkado lala saqaafaayey
 Subac iyo waxaa lagu baqdaa sadarka Yaasiine
 Samir iyo salaad iyo ducaa lagu sugnaadaaye;

Markay suruqdo uun bay indhaha sare u yuubtaaye
 Subaxday nimcadu taagan tahay waa sidii kale e
 Haddii aad iswada saamaxdaan saaka wuu curane
 Ilaahii dhibcaha siin jiroow way silloon tahaye!

11

Qarnigii 20d ee 10 gu' ka hor aynu sagootinney abaarihii Soomaalida la soo gudboonaadey ee magaca dheer yeeshay waxaa ka mid ahaa tii dhacday sannadkii 1974kii; abaartii saamaysay kumanyaal qoys oo raacato ahaa, dhaqaalaha xoolaha oo keliyana ku noolaa. Waa abaartii lagu baabba'ay oo dadkii iyo duunyadiiba ay si ba'an ugu tabaaloobeen. Markay soo gebaggaboobi weydeyna, waa abaartii ay *Dabo-dheer* ugu waqlaleen oo tiro aan yarayn oo reermiyigii xilligaas ka mid ahaa ay ku le'deen, wixii soo harayna ay degaammadoodii hore ka baro-kaceen.

Xukuumaddii Soomaaliyeed ee markaas talada haysey, waa abaartii ay kumaankun Soomaali ah ka bedbaadisey markay webiyada iyo biyahooda ay u daad-guraysay. Goortii ay habsatay inaysan ku fillayn, waa abaartii ay xukuumaddaasi dunida ugu qaylo-dhaansatay ee diyaaradihii waaweynaa ee Midowgii Soofiyeeti qoysas idil lagu soo raray, iyaga, aqalladoodii iyo wixii neefaf ahaa ee u haray, haddiiba ay wax u hareen. Waa abaartii, markii ugu horreysey, reermiyi badan *helikobtarka* iyo webiyadaba ay isbarteen oo, kolkii la soo dejiyeyna, Ceel-Axmed, Sablaale, Dujuuma iyo Kurtunwaarrey ay ka midka noqdeen dalka meelaha ugu magaca dheer.

Dawlad Soomaaliyeed oo awood lahaydi In kastoo ay markaas dalka ka talinaysey, haddana *Dabo-dheer* abaartii ay u bixiyeeni waxay meelaha ugu horreeya kaga jirtaa abaarihii dhibaatooyinka waaweyn ay ummaddu kala kulantay; abaarihii taariikhda Soomaalida galay ee dhismaha bulshadeedana aad wax uga dooriyey, aadna u dhaawacay. Sida ay waayeel badani weli xusuusan yihiinna, waxay ugu dambaysey abaarihii qarnigii 20d soo maray ee magacyada lagu xusuusto ay Soomaalidu u bixin jirtey; waayadii uu hal'abuurkeedu noolaa!

Waa tahay. Sida ay Soomaalidu yeesho iyo barnaamijyadii kan ka horreeyey sidaynu ku soo aragnayba, mar kasta oo abaar darani ay la soo deristo waxaa degaannada dalka oo idil laga qabanqaabiyaa roobdoon Eebbe-weyne lagu baryaayo. Haddaan idin xusuusiyona, baryadaas la isugu soo baxo waxaa laga qayb-geliyaa gabyaaga maalintaas goobjoogga ah; kaas oo madashaas ka mariya tixo roobdoon ah oo qof waliba uu ku celceliyo, inta goobtaas weli la joogo iyo haddii laga tagoba.

Haddaba, abaartii *Dabo-dheer* oo hal'abuuradii Soomaalida ee waagaasi ay maansooyinkooda aad ugu soo qaadeen, waxaa raggii gabyi ogaa ee dadweynaha roobdoonta kala qayb-geli jirey ka mid ahaa - Allaha u naxariistee - gabyaa la oran jirey Maxamad Guuleed Faarax-Cadde oo markuu noolaa ay 'Waalane' reer-miyigu ku naanaysi jireen.

Sida Cabdi-Galayax oo ay degaan-wadaag ahaayeen, wuxuu Maxamad Guuleed ahaa maansoyahan jacaylka geela lagu falay oo had iyo jeer afka ku haya tixihii uu meesigaas ku ammaani jirey ee waxtarkiisa guud uu sida faahfaahsan ugu tilmaami jirey. Tirada yar oo maansadiisii badda ahayd laga hayo haddaynu wax ku miisaanno, wuxuu ahaa gabyaa ay hal'abuurnimadiisu hibada dhabta ah ka dab-qaadanaysey. Noloshiisii oo idilna wuxuu ku dhammaystay bartamaha dhulka Soomaalida, gaar ahaan degaannada Buuro loo yaqaan, Haro-Doollood iyo geyiga xoolo-daaqeenka ah ee looga soo arooro ceelasha Cabudwaaq iyo Balanballe.

Tixdiisan roobdoonta ah inta aanu baryada Eebbe si buuxda u gudo-gelin, waxa uu gabyaagu u horraysiinayaa ammaanta Rabbi iyo kooshiisa. Awooddiisa aan soohdinta lahayn iyo kelinnimadiisa ayuu qirayaa. Sidoo kale, wuxuu ka markhaati-kacayaa aqoosha dunida iyo maamulkeedaba inuu isagu leeyahay, cidina aanay la wadaagin.

Halkaas hadduu maraayo ayuu malaha isweyddiiyey sababaha in baryadiisa laga aqbali doono uu ugu malaynaayo amaba uu ku mudan yahay? Dabadeedna, iyadoo aad mooddo inuu isla isagu isweyddiinta caynkaas ah isaga jawaabaayo ayuu ina barayaa inay jiraan sababo dhawr ah oo baryadiisa cuslayn kara, Eebbena uu aqbal kaga heli karo. Oo maxay yihiin? Waa saddex. Marka hore waa gabyaa, gabyaaguna bili iyo karaamo ayuu Alle agtiisa ku leeyahay. Marka labaad, Isniin oo ah maalin barakaysaan ayuu dhashay; waana isla maalintii (Nnkh) uu Nebi Maxamad dhashay. Marka saddexaadna, waa nin hadda ka hor saadaashiisa la arki jirey oo, iyadoo dhabowdey, ay dad badani u soo joogeen. Dhawrkaas ujeeddo ayuu hordhaca gabayga u xanbaariyey, isagoo ku laraya duco dhextaal ah oo, sidaan arki doonno, uu dhawr jeer ku soo celcelinaayo.

Wuxuu yiri:

Ilaahoow adaa aad ah oo lagu aguujaaye
 Ilaahoow Ilaah kale ma jro adiga mooyaane
 Ilaahoow aqooshiyo runtiyo amarku waa kaaye
 Ilaahoow abuurtaadu waa abad-ma-guuraane
 Ilaahoow anoo kale tix baa lagu ikraamaaye
 Ilaahoow Isniin baan dhashiyo ururki khayraade
 Ilaahoow orkaan saadiyaa la abshiraystaaye
 Ilaahoow ayaantaan gabyaa lay ogaan jiraye
 Ilaahoow adduunkaan ma arag odayo raagaaye
 Ilaahoow afguriyaa dhiciyo aamus iyo yaabe
 Ilaahoow ducada iga ajiib kuu ergaan ahaye!

Intaas markuu yiri ayuu si ay murugo ka muuqato wuxuu Eebbe ugu soo bandhigayaa darxumada iyo dacdarrada ay abaartu ummadda Soomaalida ku hayso sida geerida badan ee macaluusha dhulka ku wada baahdey ay sababtay, nafaqodarrada awgeed carruurta godka qarkiisa wada saaran, ariga dabar-go'ay, xoolaha tarab-tarabta u le'dey ee meel walbaba daadsan, xigtada isnacday ee aan waxba istarayn, waxna isugu ool, isxiriirintii qaraabo ee ay diintu dadka fartay oo laga talo-baxay, aanyawsiga ummadaha shisheeye oo aan laga sarriiganeyn, geelii iyo lo'dii oo tabaaloobey, caanihii laga maali jireyna aan indhowaaleba laga jeeqaaqin.

Wuxuu yiri:

Ilaahoow dadkii iilayoo alawi loo luudye
 Ilaahoow ilmuhu waa signiin arina naafoowye
 Ilaahoow inbiib baannu nahay eegga dabadeede
 Ilaahoow unuun iyo lafaa irridka noo yaale
 Ilaahoow afguriyaa dhiciyo aamus iyo yaabe
 Ilaahoow ducada iga ajiib kuu ergaan ahaye!
 Ilaahoow arxamo ways nacdiyo ehel la tuugaaye
 Ilaahoow adeer iyo walaal ways ag-marayaane
 Ilaahoow cilmiga aakhiriyo eed la garan waaye
 Ilaahoow Ugaandha iyo Ruush laga arsaaq-doonye
 Ilaahoow Amxaarada cunnaa loo abeedsadaye
 Ilaahoow ikhyaartii lo'ley ulo ma tuuraane
 Mar haddayan aalada wadwadan agabla'weeyaane;

Ilaahoow addoolada nirgaha loo anqarin waaye
 Ilaahoow haruubkaa engagey tan iyo limey e
 Ilaahoow afguriyaa dhiciyo aamus iyo yaabe
 Ilaahoow ducada iga ajiib kuu ergaan ahaye!

Ugu dambaystiina, duco toos ah ayuu gabyaagu Eebbe-weyne ula jeensanayaa. Isaga oo naftiisa iyo ummad-weyntaba u hadlaaya ayuu Rabbi ka baryayaa cirka oo inta marqaha laga furo geyiga ku hoora, daaq iyo ubax lagu il-doogsadana ka soo saara, onkod iyo hillaac ay dhegaha iyo indhuhuba ku diirsadaan, dhibic aan cudur iyo aafo lahayn, geela oo reer walba inta u dhala, caanihiisa laga haago, subagga la lusho oo qunbeyaasha la haysto ka bata, gaadiidkuna uu qaadi waayo iyo, markaas, aroos iyo isguursi ay barbaartu u faarumaysato.

Wuxuu tixdiisii ku soo gebaggabeeyey:

Ilaahoow abaartana dawee ilina noo hoorto
 Ilaahoow cirkuna noo onkodo ubaxna noo laaco
 Ilaahoow jir aan aafu wadan nagu ekee maanta
 Ilaahoow carradu aarantoo aayar lagu naaxo
 Ilaahoow Abeey noo dhashoo inanku layn waayo
 Awaarihiyo siigada Alloow roobku ku arooro
 Alloow subag ardaayada ku xiran awrtu sisi weydo
 Ilaahoow aroos loo bixiyo ilaxir gees weyn leh!

Muddo haatan laga joogo 32 sano - waa 1979kiiye - ayaan Maxamad Guuleed magaalada Balanballe kula kulmay, tixdaas roobdoonta ahina waxay ka mid ahayd gabayo iyo geeraarro goor dambe oo habeen ah uu halkaas iigu mariyey. Sida dhowaan i soo gaadheyna, dhawr sano ka hor ayuu gabyaagu ku geeriyooday magaalo-madaxda gobolka Mudug ee Gaalkacyo. Allaha u naxariisto.

12

Waxyeellada ba'an ee dadka iyo degaanka ay ku qabato ka sokoow, abaartu marar badan waxay foodda isu gelisaa qaar ka mid ah xubnaha uu qoyska reermiyiga ahi ka kooban yahay. Sayga iyo ooridiisa ayay murammo ka dhex-aloostaa. Marar kalena, isaga iyo innammada uu dhalay ayay kala dishaa. Biyaha iyo daaqu markay gabaabsi noqdaan ayaa waxaa isna gabaabsi noqda nacfigii xoolaha lagu qabey ee dadku uu ku noolaa. Geela, lo'da iyo ariguba way jilcaan, dabadeedna waa gablolaan. Cid wax laga maashadaa ma jirto, saa degaan degaan dhaamaa ma jiree! Kadimmo idil iyo fadhiyo lo'aad oo dhego dhan iyo aryo tirooyin ah oo weli xeryaha ka buuxa ayaa laga dhex-waayaa neef weel loola galo ama la qasho oo hilbihiisa loo hawoodo. Wuxuu ninkii lahaa ka heli waayaa awr, dibi, orgi ama cokat inta magaalo loo safarsado wax jidiinka la mariyo lagu soo doorsado; markaas buu u ekaadaa, ama uma ekaadee, wuxuu noqdaa nin hodon iyo sabool mar qura wada ah. Markaas buu dulqaadkuna yaraadaa!

Sida laga fili karo, xilligaas oo kale dedaal dheeraad ah ayay qoysaska raacatada ahi isku guubaabiyaan, si ay u bedbaadiyaan, xoolo iyo dadba, wixii ay bedbaadin karayaan. Xilkaasina, guud ahaan, waa mid saaran xubnaha qoyska dhammaantood, gaar ahaan intooda waayeeelka ah; labood iyo dheddigoodba. Haddana looma wada sinnee, waa xil si gaar ah u saaran odayga reerka, oorida ama ooryaha uu qabo iyo carruurta kuwooda roorroon. Markase hoos loo daaddego, welwelka ugu weyn qofka

ay abaartu ku qabataa waa odayga. Isaga ayaa, aalaaba, hawlaha intooda badan wax laga weyddiiyaa. Isaga ayaa xubnaha qoyska shaqooyinka u kala dira, una kala qaybiya. Negaansho, sahan, geeddi iyo hayaanba, isaga ayaa ka taliya oo tiisa ayaa lagu go'aansadaa.

Hase ahaatee, meelmarinta xilkaas ruuxa kale ee uusan marna uga maarmini waa oorida oo la'aanteed aan reerku sina u dhaqmi karin. Barbarkeeda haddii ay ka liicdo waa ba' iyo hoog iyo qoyskaas oo cimilada u nuglaada, dabadeedna ku baabba'a! Taas iyada ah si aan dhab ugu garannona waxaa habboon inaan xusuusanno hawraartii Soomaaliyeed ee ahayd: *Ninka iyo jiilaalka waa u dagaal, hadbana kii ay ooridu u hiilliso ayaa adkaada!*'.

13

Astaamaha ay leeyihiin dartood, hawlaha wax-bedbaadinta ee xilliga abaartu waa qaar aan isku-ladid ku geli karin oo maalmaha toddobaadka aan maalinna nasasho oggolayn! In kastoo abaar iyo aaranba baylihinta xoolaha aan la isugu dul-qaadan, haddana xilliga roob-waagu waa ugu daran yahay. Canaabta, kulaylka iyo nacfi-yarida ayaa qofka saameeya, markaas baa waxaa fududaada in si fudud la isu eedeeyo! Waayeelka reerka ayaa midba midka kale farta ku godaa, si eedda wixii ba'samay uu qof waliba isaga duwo! Taasna waxaa lagu tusaalayn karaa sheekada soo socota ee aan kol dhow aan idiin soo gudbin doono.

Dabeecadda degaankeeda ayaa Soomaalidii reermiyiga ahayd waxay siisay aqoon dheer oo ku saabsan daryeelka xoolaha sida dhulka meelaha ugu daaqa wanaagsan ee geela ama lo'da ama ariga u roon, ceelasha kuwa ugu biyaha fiican ee laga waraabiyo, cudurradda meesi walba ku dhaca iyo waxa lagula tacaalo. Sidoo kale, waxay yiqiinneen dabeecadaha kala kaanka ah ee jaadadka xooluhu ay kala leeyihiin, kuna kala geddisan yihiin. Sidaas darteed, waxay u daymo-yeelan jireen, xagga taranka, bilaha sanada kuwa ugu habboon ee ay tahay iduhu in ay rimaan ama ay dhalaan.

Waxay waayo'aragnimadu bartay inay nugul yihiin oo roobka suququlka ah iyo abaarta dheeraata toona aanay u adkaysan karin. Iyaga oo sidaas ah ayay haddana ugu daran tahay haddii ay dhalaan xilli qallalan oo geed ay wax ka gooyaan iyo biyoba '*ma arage, ma aragtay?*' ay noqdaan; kolkaas oo iyaga iyo naylahuba ay tarab-tarab u le'daan, inta xoolaha kale ay weli tugtug leeyihiin. Taas baana sabab u ah xilliga guga' in ay sumalka iyo sabeenaha kala ilaaliyaan. Taas xaqiijinteedana waxay u soo rogeen farsamada xamilka loo yaqaan ee xoolo-raacatada Soomaalidu ay hirgeliyeen. Isaga oo dheddigoodka la daaqaaya ama xerada kula jira waa

farsamada sumalka looga hor-joogsado, goor u daran, laxda iyo sabeenta inuu rimiyo. Waxayse xamilkaas ka furaan bilaha dayrta dhexdooda; iyagoo maskaxda ku haya shinka iduhu inuu 5 bilood yahay, sidaas darteedna ay dhali doonaan bartamaha guga' oo ah xilli roob badan iyo daaq wanaagsanba laga fisho.

14

Sheekadaan oo ka dhacday Berbera ama agagaarkeeda waxay ku aaddan tahay dabayaaqadii qarnigii 19d; hilaadda 1800 iyo siddeetannadii. Iyada oo abaar tan maanta lagu jiro la mid ahi ay geyiga faro kulul ku hayso ayay idihii waxay u dhaleen qoys Soomaaliyeed oo reermiyi ahaa! Sidaan soo sheegayna, waxay ahayd goorta inay dhalaan meesigaas laga ilaaliyo; waxay ahayd cir qaawan iyo dayr baaqsatay. Dabadeedna, siday maalinba laxi uga baqtiyeysey, sabeen markaas curatay siday uga dhimanaysey, siduu baraarkii tarab-tarab ugu le'anaayey ayuu, subaxdii dambe, qoyskii xero maran ka soo ag-toosay; xero aan neef madax madoobi ka muuqan! Maalintaas bay afadii reerku dhab u calaacashay. Way balaahuwday oo barooratay. Waxay u ooydey idihii dabar-go'ay ee badankooda ay iyadu hooyooyinkood ka soo jiiddey, daryeelkoodana ay, dhaaxba, u soo burburtay. Markaas bay odaygii isku rogtey. Ciilkii iyo caradii haysey bay isagii kula dhacday. Dhibta reerka soo gaadhey bay saygeedii wax ka saartay. Waxay ku eedaysey inuu isagu idaha isku laday, inuu gugii hore sumalka ku sii daayey, halkii ay ahayd inuu kala xayiro oo wananka qooqay uu xamilka u giijiyo!

Hase ahaatee, odaygii reerku canaantaas kulul ma garawsan. Wuxuu u qaatay gardarro aan geed loogu soo gabban; maag aan qaban oo ay afadiisu kula soo kuftay. Markaas buu - gabyaa buu ahaaye - wuxuu yeelay maantaas oo kale raggii la midka ahaa wixii ay yeeli jireen: Wuu gabyey. Wuxuu mariyey tix degaankii lagu curiyey caan ka noqotay; tix uu ku gar-naqsaday, eedda ay ooridiisu u haysatana uu isaga dalfiyey.

Laba doodood oo uu eeddaas isaga daafacaayo ayuu gabayga ku soo qaaday. Doodda hore wuxuu u xambaariyey ararta iyo dhawr-iyto-banka meeris ee uu xijiye; wuxuuna ku diidayaa haaraanka aan sababta iyo dhammaadka toona lahayn ee, waagii beryaba, ay afadiisu la dul-taagan tahay. Dabadeedna, wuxuu ka codsanayaa inay canaanta badan ka deys, maxaa yeelay -siduu isu arko - waa nin danaha reerka kol walba u tafo-xaydan; nin la too ah awr hayin ah oo agab iyo wixii kaloo la saaroba la gurguurta. Kaas oo kalena aayar baa la hor-kacaaye, xarigga laguma soo jiido, illeen qaalin la laylyaayo ma ahee. Markaas buu u sheegayaa

cabashadeedu inaysan gar ahayn, taasoo uu u soo daliishadey anfacada hilibka iyo caanahaba leh ee ay iyadu haysato, halka ummadda badankeedu ay abaartan diiratada ah la liidato.

Waxa ka maqane ay hibaneyso ayuu garan waayey, markaas buu doonay inuu wax ku tusaaleeyo qaar ka mid ah tolalka Soomaaliyeed ee abaartaasi ay xoolo-tirtay, haatanna looba baqaayo. Waxaase layaab lahayd dadkii ay abaartaasi sida xun u saamaysay inuu ku daray Mr Hunt oo Soomaalidu ay *Handhar* ugu yeeri jirtey; kaas oo ahaa Badhasaabkii ugu horreeyey ee Gumeysigii Ingiriisku uu Berbera u soo magacaabay markii uu Waqooyiga gacanta ku dhigay.

Wuxuu yiri:

Naa hooy habeen iyo dharaar hadalka guudkayga
Halkaan meesha qaban xaajadaad igu huruufeyso
Hayin awr ah lama layli karo oo haamo kuu sida e
Wax hoggaanka lagu soo dhuftaa haaruflaha qaalin!
Hadhka Saaxil hoosada Berbera yaad ka hirqataa dhay e
Hadwis baad aroortii cuntaa ood habaqsataa heene

.....
Waan kugu hallaabaye maxaad hibatey ood weydey?!
Isaxaaqa kii hodon ahaa waa halcanayaaye
Caligeri ma haybsado fardaha hebelladoodiye
Hub ma qaato Maxamuud Garaad hanaddadiisiye
Heelliyo cayaar kama tumaan harada Caymeede
Habeen kama casheeyaan guryahay hibadu saarrayde
Barkadkii haweysnaan jiriyo Hagarba caydhoowye
Lo'jirkii hanbada weyn lahaa dhiil ma heensado e
Habeen laguma dhaxo nimanka Nuux kob ay hawaaraane
Handharna u tallaab sebenka dhacay haniyo-gooygiye!
Daaroodku haaraha ku yaal waa hiftaa weliye
Afartii Isaaq kama hadline Haarriyaa dhacaye
Arlaba haybi oo maanta waa holon Khamiisaade!

15

Doodda labaad ee gabyaagu isku daafacayna waxay ku dhan tahay meerisyada uu tixda ku idleeeyey oo ah qaybaheeda kuwa ugu culus, malahaygana waa qaybta inta halqabsiga laga dhigtay gabayga intiisii badnaydi ay ku bedbaaddey. Waa meerisyada uu kaga dabaakhtamaayo eeddii ahayd daryeelka idihii reerka inuu isagu isku laday, taasina ay

baabba'ooda ku wacnayd. Wuxuuse ku bilaabayaa su'aal uu afadiisa kaga naxsaday; su'aal layaab leh oo aanay fileyn. Waxa uu weyddiiyey: "Ina-Hebaleey, waadigan idaha inaga dabar-go'ay ii haystee, koron iyo baarqabba, duunyada aynu dhaqanno awrtii ugu xoogga badnayd haddii ay abaartani ka adkaatay oo baqtigeedii tubaha lala mari la' yahay, bal - waa yaabe - yaad iyadana ku eedayn? Ma anigaa awrtaasna sumallo ku sii daayey?!

Ugu dambaystana, afadiisa iyo dumarradii kale ee qaraabada ahaaba wuxuu gabyaagu xusuusinayaa idaha loo haysto hagar li'idii uu, weligiiba, ku dhiqi jirey iyo wixii kob caleen leh intuu ugu sahan-tegey uu xeryaha uga dhigay. Maantana, siduu rumaysan yahay, waxa dhacay abaarta ayaa u eeddoone, waa gardarro in isaga lagu hiifo ama wax laga saaro.

Wuxuu ku soo baggabeeey:

Haddii awr yawaad lagu ogaa heeryo inuu qaado
Asuu wada habsadey hilimmadii laga hayaamaayey
Oo uu so' iyo hilibba gabay kaana yaa u hayey?!
Waa taan horseedka ugu tegey hilinki dheeraaye
Waa taan horjoogoo ku furay hogob caleen weyne
Waa taan xeryaha u hirgisoo heer ma aan dhigine
Waa taan hurdaye maanigaa heensatada keene
Muxuu dumarku ii hiifayaa hagarta maanaa leh?!

Malaha dareente inaanan idiin sheegin gabyaagii tiriyeey tixdan filka weyn ee aad maqasheen, sababtuna waxay tahay weriyeyaashii nagu soo simay oo iyaga qudhooduba aan magaciisii garaneyn.

16

Maantana waa sheeko kale oo la ayni ah tii toddobaadkii hore aan idiin mariyey; sheeko gabay lagu waariyey, sheeko ku saabsan sida mararka qaarkood ay abaartu isaga hor-keento xubnaha qoyska Soomaaliyeed ee reermiyiga ah. Intiinnii dhegeysatey sidaad malaha xusuusataanna, barnaamijyadii *Dhaqanka iyo Hiddaha* ee bishii hore halkan ka baxay midkood sidii aan ku tilmaamay, Dabodheer waxay taariikhda Soomaalida ugu tirsan tahay abaarihii ugu darraa ee qarnigii 20d dadka iyo degaankeeda soo maray. In kastoo ay ahayd abaar ay qoysas badani dhibaato xoog leh ka muteen, haddana waxaa jirey laba arrimood oo ay kaga duwaneyd, kagana roonayd kuwii ka horreeyey.

Arrinta koowaadi waxay tahay iyada oo ku soo beegantay xilli uu dalku

lahaa Dawlad xilalkii saarraa uu ka mid ahaa bedbaadinta iyo daryeelka ummaddii ay maamulka iyo maqooradkaba u haysey. Tan labaadina waxay tahay abaarta oo dhacday toddobaatannadii qarnigii 20d. Waxay ahayd waayo xiriirka caalamiga ahi uu aad isu beddaley, farsamooyinka isgaarsiinta iyo isu-war-hayntu xilli ay meelo sare gaareen, seben la hirgeliyey hay'ado dawli ah oo qarammada dunida ka dhexeeya, una daneeya, u-gurmashada kolba qoladii tabaalowda goor waajib la isaga dhigay oo gargaarka aadaminnimada ku salaysani uu noqday xaq ummaddii dhibaataysani ay ku leedahay kuwa wax uga tari kara. Labadaasiba, in kastoo aanay abaartii horjoogsan, haddana waxay yareeyeen wixii waxyeello ahaa ee ay geysan lahayd haddii aanay iyagu jirin.

Si kastaba ha ahaatee, hawlaha xukuumaddii xilligaasi ay dadweynaha ku bedbaadinaysey waxaa ugu weynaa daadgurayntii baaxadda lahayd ee boqollaal qoys oo reermiyi ah looga soo raray berrimmadii ay degi jireen ee ay abaartaasi leeftay. Siday weli dadka qaar xusuustaanna, daad-gurayntaas iyada ahi waxay ahayd mid loo sinnaa, waxaana jirey bartilmaameedyo dadkii tabaalaysnaa loo sheegay oo markii ay ku soo ururaan dayuurado lagaga qaadi jirey. Hase ahaatee, hayaankii koofureed ee bedbaadinta looga gol lahaa dadka oo idili ma wada guddoonsan, umana wada fududaan. Waxaa jirey rag aan weli cirka ka quusan ama, xaalufba ha ahaadee, dhulkii ay weligood yiqiinneen inay ka baro-baxaan ku dhici kari waayey, dabadeedna halkoodii qallaha iyo qaddarta Eebbe ku sugey.

17

Abaarba ha ahaadee, dhulkoodii ay yiqiinneen raggii, haddaba, ka fuqi kari waayey waxaa ka mid ahaa Jaamac Xasan Shirwac nin la oran jirey oo degaammada Ceelcad, Mudug iyo Galguduudba ku dhaqan jirey. Jaamac-Dayuurad ayaa lagu naynaasi jirey, wuxuuna ahaa gabyaa tixo halqabsi leh tirin jirey oo meelahaas aan soo sheegayna si weyn looga yiqiin. Abaartii Dabodheer nin ay si xun u saamaysay ayuu ahaa, taas oo markii dambe xubnaha qoyskiisa qaarkood iska hor-keentay, isaga iyo afadiisiina foodda isu gelisey.

Gurmadkii Dawladda iyo hayaankii bedbaadinta ee dhinaca koofureed markii uu ka wahsadey, Rabbina uu ceshadey deeqisii uu cirka ka keeni jirey oo, caad bey leh ha joogtee, daruur biyeysani ay ka muuqan weydey ayay Reer-Jaamac naftii isugu timid! Cad iyo caanoba way ka quusteen; xoolihii ay haysteeni markii sabada aqalka iyo agagaarka xeryaha ay ku wada le'deen. Waxay is'arkeen iyaga oo hor-tuban xeryo haawanaaya iyo

guryo wax walba oo nafta lagu sharciyo ka maran!

Maalintaas bay xubnihii reerku su'aalo isugu noqdeen. Waa la istuhunsadey. Waxay isweyddiiyeen: Toloow, yaa ugu wacnaayoo, Reer-Jaamac dacdarradaan baday, diihaalkan ay qabaanna ku jirrabay? Dabadeedna, wax la wadoba, wixii eed ahaa oo idil ayaa odaygii dhabarka loo saaray. Indho-xumadii qoyska ka muuqatey ayaa loo qabsaday; taas oo lagu sababeeyey, mar hore iyo mar dambeba, inuu ka dhego'adaygay talo kasta oo la islahaa 'waa lagu bedbaadi kari lahaa'.

Waxaa ugu darrayd haweeneydii u dhaxdey oo, malaha, markay cabdaddeeda u yaabtay jinnigii isha caddaa isagii ka necbaatay! Waagii beryoba way haaraantay. Qorraxdii dhacdaba way habaartay. Waxaa ka dhaadhacday, keeda mooyee, nin rag ah oo idili inuu bedbaadada reerkiisa u xusul-duubay. Waxay aammintay, keeda mooyee, nin rag ah oo idili inuu u guntadey daryeelka xoolihiisa, markay la noqotay, qoyskooda ha joogtee, cid waxaddoodii ka faro-marani inaysan jirin! 'Ninna reerkiisa wanaag kama hagradee, heblaay odayga haaraanka badan ka daa' markii lagu waaniyona waxay oran jirtey: 'Ninkani hadduu reerkaan dan iyo daarad ka leeyahay, wax kaleba yeelkoode, boqollaalkii qoys ee ay Dawladdu Koofurta dalka u qaadday muxuu nooga reebay? Muxuu cidlada noogu guddoonshey?'.

Indhaha markay saartoba, erayo canaan iyo quursi miiran ah ayay roobka kaga dhigtaa. Ardaageeda kolkuu fiidkii soo galona, milif yar intay meel ugu tuurto ayay kob ka yare durugsan isduudduubtaa! Eedaheeda tirada badan inuu iska daafaco kolkuu u hogbadana way ka hadal-badisaa, markaas buu inta foolka ka dadbo isaga tagaa!

Muddo haddii ay sidaas ula dhaqmaysey ayuu Jaamac dhab ugu carooday. Wuxuu naftiisa la shawroba, waxay talo kaga dhammaatay, mar dambe inuusan gabbane, uu ooridiisa la garnaqsado oo iyada iyo derisyadaba uu u muujiyo eedaha ay u haysato inuu xalay-dhaley ka yahay! Oo halkee buu wax ka bilaabaa? Isaga uun buu ku ciil-bixi karaaye, Allayehe ha gabyo. Ha tiriyo gabay Mudug iyo Ceelcad oo idil wada mara oo qofkii maqlaaba uu madaxa u ruxo, isagana ku gar-siiyo.

18

Dharaartaas buu gabyey. Hor iyo abbaatona wuxuu ku arartay afadiisu inay tahay ruux ay garashadu ku yar tahay oo doonista Eebbe-Weyne aan aqoonsanayn, rabiddiisana aan u jajabnayn. Haddii kale, sidii uu isagu soo dejiyey, abaarta geyiga ku wada habsatey sidee bay ugu hiiftaa?! Bartood caanaha la waayey, doogga laga samray, xoolaha dabargo'ay, waayeelka

dhanqalmay iyo carruurta jalatay; ma guddoon uu isagu leeyahay bay ku yimaadeen, abaarta iyo tabaalaha ka dhashay sidee bay ugu haaraantaa?! Hoog iyo ba' waxa dunida ballaaran ka taaganse ma isagaa eeddeeda leh oo wax laga saari?!

Dhibihii maalmahaas jirey ee la hadal-hayey, wararkana ku jirey iyo dhacdooyinkii waaweynaa ee bilawgii toddobaatannadii qarnigii 20d ugu muuqa dheeraa intuu carrabka ku dhufto ayuu si guulguul ku jiro wuxuu afadiisa u weyddiinayaa: Qofyahay, ba'a abaartu keentay haddiiba aad wax iga saaraysid, kolley dhibaha kale ee dunidana waad ii haysataaye, ma aniga ayaa sabab u ah, mase Eebbaha weyn oo, if iyo aakhiroba, isagu maamulkooda iska leh?! Qayb ka mid ah gabaygii dheeraa ee Jaamac-Dayuurad uu afadiisa kula gar-naqsaday ayuu ku yiri:

Naa hooy! codkaad xalay lahayd waa cilmi la'aane
Carro'edeg wax wada saabtay baad ka camlinaysaaye
Caleen doog leh lama haysto iyo caano-dhamiddoode
Nin waliba ciyaalkuu dhaluu la calwasaadaaye!
Cishadaad qaddaa baad i oran: 'cawro waysaga e'
Cindallaahi waxa nooga yimid haygu caasiyine!

Maanaa cirkaan di'i lahaa curashaduu diidey?
Dhulka cawska maanaa ka jaray coodka lagu foofsho?
Maanaa ariga caatada ka dhigay caano laga waayey?

Cadan iyo Berbera maanigaa celiyey beecooda?
Maanaa caddaan iyo madow wada collaysiiyey?
Calaaqaadka maanaa u jaray dunida ciirciirtay?

Maanaa ciriiriga ka dhigay cayshka iyo soorta?
Maanaa ceelashii wada qufulay ciriqa baasiinka?
Maanaa kufriga caasigaa kaga cabaadsiiyey?

Carab iyo Yahuud maanigaa ciidammada laayey?
Cali Yuusuf maanaa qabtiyo caaddilkii Boqorka?
Caad iyo Namruud maanigaa cayrshey labadiiba?

Maanaa dharkeennii caddaa calal-guduud dhaafshey?
Cadrad gabar ah maanaa ganbada caado uga yeelay?
Maanaa Dawladdeennii casiley caaddil noqon weydey?

Cududda iyo maanaa Siyaad ciidanka u dhiibey?
 'Caynaanka hay' maanigaa caalan maqashiiyey?
 Maanaa ciddiinniyo tolkaa kaa casabo-gooyey?

Cunno maanigaa kaa qadshoo ceego kugu dhuujey?
 Caqlinnaaqus maanaa ka dhigay adiyo caynkaaga?
 Cusri baa dhacaye sow yusriga kama cid-dhawrayno?!

Su'aaluhu ha badnaadeene, jawaabtoodu waa mid qur ah, waana iska caddahay. Sida uu filaayo, waa inay noqotaa: Maya, intaba Jaamacow, adiga wax lagaa saari maayo, maxaa yeelay dhacdooyinka aad taxday iyo tu' kasta oo kaleba waxay ku salaysan yihiin waa talada Eebbe iyo doonistiisa aan cidina hor-joogsan karin. Dhinaca kale, siday ila tahay, iyaba Muslin bay ahayde, afadii Jaamacna jawaab middaas aan ka fogeyn inay diyaar la ahayd, in kastoo taas qudheedu aanay ku qancin eedihii ay saygeeda u haysatey inay kala soo noqoto amaba ay ka kala yarayso. Allaha u naxariistee, waa Jaamac laftiisu siduu iigu warramay 1978kii mar uu magaalada Cabudwaaq iigu sheekeeyey, in door ah oo maansadiisii ka mid ahna uu halkaas iigu mariyey.

MAANSADA IYO TILMAANTA

1

Si guud markii wax loogu fiirsado, ifka wixii ifafaale ka jira oo idil, dadku way wada arkaan oo waa loo wada indho leeyahay. Dhulka, cirka, hawada, badaha iyo webiyada, cimilada, roobka iyo duufaannada, abaarta iyo aaranka, xoolaha oo duurjoog, dabjoog iyo dugaagba leh, dhaqammada kala geddisan ee dadyowga dunida ku kala baahsan; intaasiba waa ifafaaleyaal qof kasta oo nool u muuqda oo uu si uun ku dareemi karo.

Iyada oo sidaas ah oo ifafaaleyaasha dabeecadda iyo kuwa noloshuba ay horteenna waran yihiin ayaan haddana isku indho lagu arag. Waxaa jira dadka qaar aad mooddo indhahoodu inay indhaha inta badan ka duwan yihiin. Waxay ku hawllan yihiin aragtida hore intay ka gudbaan inay u daaddegaan dulucda jiritaanka iyo farsamada bulaalka iyo baabba'a. Waxay hawshoodu tahay haddaan guuldarraysanno inay afkeenna ku baroortaan, haddii ay inoo ahaatona, iyaga oo inaga wakiil ah, inay heeso-farxadeed ku luuqeeyaan! Malaha garataye, cidda aan u jeedaa waa qolada fanka, gaar ahaan suugaanyahannada oo iyaga qudhooda ay maansoyahannadyu ugu horreeyaan.

Waxaa aad iiga dhaadhacsan hodontooyada xagga erayada markii laga yimaado, hibada ugu weyn ee hal'abuurka runta ah uu Eebbe siiyey inay tahay awoodda wax-tilmaamidda. Bal u fiirso: hebel oo maansoyahan ah iyo adiga oo aan ahayni markii aydun dhul abaari dilootey ku dhex-sodcaasaan, dabadeedna, maalmo ka dib, aydun ku soo noqotaan, iyada oo intii aad ka maqnaydeen intay roobab fiicani maaruqeen ay dhirtii cagaar ka wada yeeleen, quruxdii noloshuba ay u soo hoyatey, foolxumada geerida waxay huwanaadaanba! Dhacdadaas iyada ah, markii lagaa

waraysto, sidii aad u sheegto iyo hal'abuurkii aydun u soo wada joogteeni siduu gabayga ugu tilmaamo waxa u dhexeeya ayuun baa u dhexeeya awoodda tirinta maansada duulka hibada loo siiyey ee xagga Eebbe laga guddoonsiiyey iyo inteenna kale.

Markaynu maansada Soomaalida u kuur-galno waxaynu ogaaneynaa tilmaantu inay tahay ujeeddo iskeed u taagan oo la mid ah ujeeddoooyinka waaweyn ee ay hal'abuurrada Soomaalidu ka maansoon jireen. Waxaa dhaxalka maanso ee aynu leennahay ku badan tilmaanta geela, tilmaanta fardaha, tilmaanta goobaha dagaalka, tilmaanta quruxda dumarka, tilmaanta dhulka iyo cimilada, tilmaanta dadka iyo dabeecadaha kala gaarka ah ee uu Eebbe ku abuuray.

Iskeedse ha u taagnaatee, tilmaantu, haddana, waa ujeeddo aan sina uga maqnaan karin ujeeddoooyinka kale ee maansada kolka uu hal'abuurku wax ka tirinaayo. Ammaan-gabdheed haddii uu u qalab-qaato, sow inuu quruxdeeda iyo qiimigeeda tilmaamo ma aha? Geel iyo fardo haddii uu ammaanaayo, waxtarkooda sow inuu tilmaamo ma aha? Laba qolo haddii uu isku diraayo wixii hortii kala gaarey iyo qolada maantaas laga wado, sow inuu wax u tilmaamo ma aha? Geeri sokeeye oo loo soo sheegay haddii uu ka calaacalaayo, tiiraanyada iyo murugada ay taasi naftiisa ku abuurtay, sow inuu tilmaamo ma aha? Sidaas darteed ayay tilmaantu mar u tahay ujeeddo iskeed u madax bannaan, mar kalena qayb uga tahay ujeeddo kasta oo ay maansoyahannadu wax ka tiriyaan.

Haddaba, kol hadday arrini sidaas tahay, waxaa hubaal ah awoodda wax-tilmaamidda iyo tilmaan-quirexu inay yihiin waxa koowaad ee qofku tilmaanta maansoyahannimo uu ku heli karo. Waana isla awooddaas iyada ah hal'abuurrada qudhooda miisaanka ay tahay in lagu kala sarraaysiiyo, maalinta ay '*bedertan maanso*' joogto.

SUUGAANTA HABARKA & SHEEKOYIN LA XIRIIRA

1

In kastoo aynu Muslin nahay oo aynu aaminsan nahay, shar iyo khayrba, inta aynu nool nahay wixii inagu dhici lahaa inay cindallaahi horay uga xukunnaayeen, haddana ducada waynu jecel nahay, habaarkana waa neceb nahay oo belaayaynu ka filannaa. Duco waa khayr iyo wanaag aad qof ama koox la jeclaato, afkana aad kaga tiraabto. Waa hab aan abaalgud ka tagganayn oo loo akhriyo qof aad jeceshahay ama wuxuun waxtar ah kuu hidiyey, weliba jeer aad u baahnayd.

Habaarku; isaguna waa lidka ducada, qaamuuska Afsoomaaliguna wuxuu ku laqbeeyey qof ama wax kale oo loo baryo inay wax xumi gaaraan. Waxaa la mid ah amaba u dhowdhow erayada ah yu'asho, illaaco, kuhaan, dhaawasho, inkaar, aweyti iyo asmo oo iyadu ah magacyo gaar ah oo Eebbe leeyahay, wadaaddada yaqaanina ay wixii dhiba ku habaaraan.

Wuxuu habaarku ka yimaadaa qof la haydaarteeyey oo aan lahayn itaal oogo iyo xeel aan habaar ahayn oo uu isaga celiyo cidda haydaartaysey. Awood li'idu waxay kan la haydaarteeyey geyeysiisaa inuu u qaylo-dhaansado awood kale oo u hiilisa, ugana aar-gudda ciddii gardarrada ugu taagsatay. Wuxuu dulmanuhu miciinsadaa Eebbe-weyne, awliyadiisa caanka ah, awooweyaal hore ama rooxaan uu isleeyahay hadduu u qayshado waxay awood u leedahay inay aarkiisa u soo fududaato, hoog iyo ba'na ay ku markato ciddii inta itaaldarradiisa ku haadsatay wax ku yeeshay.

Dhaqanka Soomaaliyeed kolkaynu u noqonnana, waxaan ogaaneynaa inuu habaarku meel weyn kaga jiro fekerka in door ah oo bulshadeenna ka mid ah. Wax badan oo uu qofka Soomaaliyeed samayn lahaa ama aanu

ka siqoodeen ayuu habaar-ka-cabsi aawgeed isaga daayaa. Sidoo kale, wax badan oo aanu sameeyeen iyo wanaag uusan yeeleen ayuu qofkaasi yeelaa, isaga oo ka baqaya, haddii aanu yeelin, in habaar ku dhaco. '*Waa nin habaaran*' ama '*waa habaargabe*' ayaynu ku sheegnaa qofka dadka luggooyada ugu maqnaada, had walbana, hiif iyo haaraan mooyee, aan laga mahad-sheegan.

Bulshada Soomaalidu siday rumaysan tahay, qofkaas oo kale, ciribxumo ayaa u dambaysa, waxaana, goor ay noqotaba, ka soo if-baxa astaamaha habaarkii ay la heleen dadkii uu luggooyin jirey. Qofkaas oo kale, kolkuu cudur xumi geesaha u dhigo ama inta dhasha laga qabsado uu gablamo ama ay carruurta ka le'ato amaba ay xarig-lama-sitaan u bataan waxay bulshadu isugu sheekaysaa: '*hebel waxaa ka soo baxay haddii iyo habaarkii dadka*'!

2

Guud ahaan, in kastoo laga cabsado habaarka qofka taagta daran ee la gardarraystay, haddana waxaa jira dadka qaar aad mooddo in la isku raacsan yahay inaan habaarkoodu dhulka dhicin, lagana digtoonaado in ama wax loo dhiibo ama wixii ay calmadaan loo diido. '*Waa qumay*' ayaynu ku sheegnaa haddii uu nin yahay, qof dumar ah haddii ay tahayna '*waa qumanyo*' ayaynu ku tilmaannaa; iyada ayaana laga sii baqaa. Qofkaas oo kale bulshadu waa isu sheegtaa, waxaana loo huraa wax aan loo hureen hadduu ahaan lahaa ruux dadka badan la too ah. Qumayga iyo qumanyadu ma aha *habaar-la-helid* wax aan ahayn dad ku caan-baxay amaba lagu tixgeliyo; weliba lagama ducaysto, saa waxaa la qabaa inaan ducadoodu kicine. Oraahda ah, '*Qumanyo ku qaadday*' waa oraah ay Soomaalidu isku habaarto oo aan weli xusuusteeda ka bixin.

Qumayga iyo qumanyada ka sokoow, waxaa jira dad kale oo habaarkooda laga baqo, sababo kale dartoodna la isaga dhawro. Waa dad bulshada qaybaheeda ku kala abtirsada, asii da'ahaan iyo meekhaan ahaanba ku kala duwan: yar iyo weyn, culimmo iyo caamo, rag iyo dumarba way leeyihiin. Waxaa dadkaas ka mid ah waalidka oo waxaa ka mid ah madaxa tolka – magac kasta ha loo bixiye – oo waxaa ka mid ah ilmirlglaha oo waxaa ka mid ah daan-ku-qalinlaha oo waxaa ka mid ah wadaadka oo waxaa ka mid ah, uguna daran gabyaaga; kuwaas oo, iyaga iyo habaarkoodaba, aan midmid uga faalloon doono.

Aan ugu horraysiiyo labada waalid iyo habaarkooda, aanna iraaqdo: Maanka qof kasta oo Soomaali ah waxaa ku kaydsan inay waajib tahay carruurta inay waalidkood si kasta u dhawro, wax walbana ay iyaga u

hurto. Ama dhaqankeedu ha ugu wacnaado ama Diinta Islaamku ha ugu wacnaato ama labadooda oo wada-jiraa ha ugu wacnaadeene, Soomaalidu waxay dhab u aamminsan tahay waalidka oo lagu af-celiyaa inay xaaraan tahay, guuldarrana laga kororsado; waalidka oo la qadiyo ama xoolo laga lexo-jeclaystaa inay hidde-xumo tahay, ciribxumona laga dhaxlo; waalidka oo la isku dhereriyaa inay anshaxdarro tahay, waxa laga filan karo oo keliyihina ay yihiin hoog iyo ba' iyo haantooleey!

Marna hiddaha Soomaalidu dulqaad uma laha qofka la dhalay in sidii laba siman uu kuwa dhalay ula dhaqmo. Hadduu waalidku wax kaa qabsado inaad isku dhejisid ma bannaanee, waa inaad halhaleel ugu sii deysaa. Haddii uu talo kuu soo jeediyo, ha yeeshee ay adiga kula ahaan weydo, 'maya' qayaxan lagama hor-geeyee, waa loo miyiriyaa. Waxay kula tahay ayaa si qabow loogu bandhigaa, kolkaas oo laga yaabo inuu kugu raaco. Haddiise uu tiisii hore ku adkaysto, waxay bedbaadadu ku jirtaa inaad ka yeesho. Haddii xataa aadan ka yeelayn waxaa loo muujiyaa inaad ka yeeli doonto, si goobta aad joogtaan aanu caro kala tegin, dabadeedna aan habaarkiisu kuu haleelin.

Waa Aadane oo waa suuraggal marmar inuu waalidku warasadiisa ka gardarraado. Sidaas oo ay tahayna hiddaheennu ma oggola in lala garramo, waxaana facshar weyn ay bulshadii hore ee Soomaalidu u tiqiin qofka iyo aabbihii ama qofka iyo hooyadii in meel fagaare ah gartooda lagu galo!

Habaarka waalidka guuldarrada laga dhaxli karaa waa waxay Soomaalidu wada rumaysan tahay oo, tix iyo tiraabba, suugaanta ummadda aad ugu xusan. Arrintaasna raggii gabayadooda ku xusay waxaa ka mid ahaa Aadan-Gurey Maxamad Cabdille oo ku jirey maansoyahanndii qarnigii 19d kuwii ugu magaca weynaa, noloshiisii dheeraydna ku dhammaystay degaanka Ximan loo yaqaan ee bartmaha Soomaaliya ku yaal. Tuduc ka mid ah tix uu tiriyey oo 'Angarafaleey' ay bulshadu u bixisay ayuu Aadan-Gurey inoogu sheegay arrimo dhawr ah oo qofku uu khayrka iyo ijaabada ku seegi karo, kuwaas oo uu ku daray xoolaha wadaadka oo la dhaco iyo waalidka oo habaar laga kasbado.

Wuxuu yiri:

*Culimmada ninkii ka ordiyeey eray xun gaarsiisey
Laba soo ogaayaye ninkii waalidki inkaaray
In ijaabo loo celin hayaa sow angaraf maaha!*

3

Dareen-wadareedka bulshadu siduu isku raacsan yahay, habaarka waalidka waa la iska ilaaliyaa, waxaana la qabaa, muraad u hagaaga, nolol xasilloon iyo nabad gudaha ahiba inay u beelaan kolba dadka dhalay qofkii ay ku halgaadaani. Murtida Soomaalida ee casriga ah kolkii loo noqdo, arrintaansa markhaati looga doonto waxaa dhallinyaradii 1900 iyo toddobaatannadii maankooda ku soo dhici karaysa hees jacayl ah oo waayadaas uu fannaan da'yari ku calaacalay. Waxaa la yiri, inan ay sheeko ka dhexaysey ayuu fannaanku aad u jeclaaday. Hurdo iyo harba waa u daayey. Kolkuu anfacadii uga go'ayna, caday buu ka dhuubnaaday. Si kale kuma garatide, daqiiqad walba oo noloshiisa ka mid ah ayay la wareegtey.

Hase ahaatee, himiladiisii ahayd inay xilihiisa noqotaa, gadaalkii, way u hirgeli weydey. Dadkii dhalay ayaa iska hor-taagey, siduu isagu u qaatayna, ceeb kale muu lahayne, jeebabkiisii marnaa buu eersaday, gabadhiina uu ku waayey! Waxaa soo gaadhey in la siiyey nin kale oo iyada iyo waalidkeedba wax ugu fillaa. Dabadeedna, wuxuu jeclaystay '*ninkii way diiddey*' in warka loogu daro, mase dhicin.

Allaha u naxariistee, fannaankaas oo lagu magacaabi jirey Cabdirraxmaan Xasan ayay maskaxdiisu maantaa darartay, isaga oo door-biday wixii la soo gudboonaadey inuu suugaan inoogu soo gudbiyo. Markaas buu heesay. Wuxuu tiriyey heestii ay murugadu ku saynsaabnayd; waa heestiisii *Raftiq* la baxday ee uu isku duwey kolkuu garan waayey rafaadkii la marsiinaayey waxa uu ku galabsaday. Wuxuu dib u milicsaday dhaqammadii uu naftiisa ku yiqiin iyo dabeecadihii isaga u gaarka ahaa. Wuu isxisaabiyey, dabadeedna wuxuu isweyddiiyey: Rag Alloow, haddii aanan abiidkay xoolo agoomeed dhicin, gar la ii keensaday haddii aanan eexo ka gelin, wadaad Quraanka Eebbe dibedda ka shubaaya haddii aanan nafta ka qaadin, intaan caasi ku noqday haddii aanay waalidkay habaar ii guntin, been iyo wax aan jirin sheegistood haddii aanan caado ka dhigan, intaasba haddii aanan weligeys ku kicin, maxaa – waa yaabe – ayaankayga xumeeyey? Maxaa wahanka iyo walbahaarka qayb iiga dhigay? Saddexda beyd ee ay heestu ka kooban tahay midka ugu dambeeya ayaa wuxuu ahaa:

Mufti Diinta raadshoo
Quraan-ruuga maan dilin
Habaar-waalid maan rogan
Runna been kamaan dhigin;

Adaan raadcadaadii
 Inta aan u rubad-go'ay
 Welina aan rucleeyaa;

Roobkii da'aayiyo
 Ramaaskii ka soo baxay
 Ima raalli-geliyaan!
 Rafiiqaygiyeey, warmaad igu riddee
 Hay riiqine, rarka iga dul-qaad!!

Sida uu fannaanku meerisyadaas inagu dareensiinaayo, habaar-waalid wixii laga helaa waa guuldarro iyo tafantoof aan dhammaad lahayn!

4

Soomaalidu, guud ahaan, habaarka way neceb tahay, wayna sharaysataa. Dhaqanka ummadda sida lagu yaqaanna, waxaaba jira dad gaar ah oo qaybaha dadweynaha ka tirsan; habaarkoodana ay ka baqaan. Sidaas darteed, waxay bulshadu ku dedaashaa, welibana ay isku waanisaa in la iska ilaaliyo habaar kasta oo qaybahaas middood uga imaan kara. Waa taan meel hore ku soo qaaday habaarka dadka wax dhalay ay ku halgaadaan kuwa ay dhalaan qaarkood; waa habaarka waalidka oo, sida la aaminsan yahay, laga dhaxlo silic iyo saxariir adduunka ah, aakhiro waa halkeedee!

Habaarka waalidka sida ay bulshada Soomaalidu u sharaysato ee ay hoogga iyo ba'a uga filato waxaa inoo sii iftiimin kara sidii ay ugu magac-bixiyeen dhulka ay degmaystaan meel ka mid ah; halkaas oo ah waddo -, galbeedka dhulka Soomaalida, reer-miyiga ku dhaqani ay yaqaannaan oo ay ku sodcaalaan. Waa waddo aad u dheer oo taxan laga bilaabo degaanka Buureed ee galbeedka geyiga Soomaaliyeed ka mid ah, Ceelgaab dhulka ku magacaabanna way sii dhex-jeexdaa ilaa ay gasho Shiilaabo oo ah dhulka Doh la yiraahdo halka ugu magaca dheer.

Dadka carrigaas aqoonta u lihi siday iigu warrameen, waa dhul aad u ballaaran, waddadaas iyada ah ee isku xirta marka lagu lugaynayana si daran baa loogu rafaadaa. Dhererkeeda ka sokoow, dhulka ay dhex-martaayi waa hawd jiq ah oo haddii la maago in iyada doc uun looga leexdo aan tallaabo qura la geddiyi karin. Waa waddo ciddii ku sodcaashaayi ay kala kulanto oon, gaajo, kulayl, daal, cagomurux iyo dandarro oo idil. Weliba waxay ugu daran tahay xilliyada jiilaalka oo dhinacyadeeda iyo dhulka u ogogga leh toona cido loo harsado ama loo hoydaayi aysan degganeyn.

Haddaba, dhibtaas iyo cagomuruxaas lagala kulmo iyaga oo maskaxda ku haya ayay reer-miyigii ku sodcaali jirey waxa ay habaar-waalid u bixiyeen waddadaas iyada ah iyo weliba dhulka ku xeeran. Sida, kolka, magac-bixintaas laga garan karo, waxaa iska cad in la leeyahay: Waddada caynkaas ah wuxuun baa la badaa oo keliya ruux leebabka habaarka intuu waalidkiis ku halgaadey la helay; waxaa ku sodcaala oo qura qof markiisii horeba ku xukunnaa habaarka waalidka guuldarrada ka dhalata in ifka lagu dhadhansiyo, noloshana lagaga gooyo.

Dhinaca kale, haddii ay bulshadu qabto inay lagama-maarmaan tahay habaarka waalidka in la iska ilaaliyo, waxay kaloo qabtaa ducadoodana in la jiriyo. Meel ay joogtaba, waxay Soomaalidu waajib u aragtaa inay warasadu u dedaasho ducada labada waalid sidii ay ku taabi lahayd; taas oo laga fisho khayr iyo wanaag badan oo ifka keliya aan ku koobnaane, ruuxa lagu galladaa ay u badan tahay in uu aakhirana u aayo.

Allaha u naxariistee, gabyaagii Reer-Buuhoodle; Aadan Yuusuf Axmed oo Aadan-Carab loo yiqiin ayaa 1968kii gabay-siyaasadeed uu tiriyey wuxuu ku daray tuduc uu ku muujiyey qofkii ducada waalidkiis ku guuleystaa wanaagga iyo dheefta uu ka heli karo.

Wuxuu yiri:

*Dooxada waraabtay oo in badan daadku mulacyeeyey
Iyo duco hadduu waalidkaa dacalka kuu buuxsho
Labaduba duraayay ahayd inay dux reebaane
Waayeelna wuxuu daalacdaa doogta loo dhimane'!*

5

Dadka qaarkooda ay Soomaalidu karaamada u tiriso, sidaas awgeedna ay habaarkooda ka baqdo waxaa isaguna ka mid ah tolka uu ka dhashay ninka madaxda u ah oo, weliba, ka-fac-ka-facna ay awooweyaashiis u soo talinaayeen. Ninka uu xilkaasi saaran yahay oo ay Soomaalidu ugu yeedho magacyo kala duwan sida Ugaas, Boqor, Suldaan, Garaad, Wabar, Malaakh iyo qaar kaleba waxa uu ahaan jirey nin la maamuuso; nin in la xumeeyo laga dhawrsado, nin taladiisa la yeelo, weedhiisana si wacan loo dhegeysto.

Markii muddo la joogoba, tolkii Soomaaliyeed ee reer-miyiga ahaa shirarkii uu isugu imaan jirey waxaa hagi jirey ninkaas iyaga u duuban. Talo kasta oo ay odayadu gaaraan isaga ayaa u guddoomin jirey oo markii

1 Gabayga oo dhan u doono: Aadan-Carab, Idaajaa, London 2002 (daabacaadda koowaad).

la wada yeelo ku ducayn jirey. Nin uu u roonaa iyo nin uu u darraaba, kolkii uu guddoonkaasi dhaco waa la wada raaci jirey, in lagu gacan-sayraana dhif bay ahayd. Taana waxaad ka garan karaysaa maahmaahdoodii ahayd: *Gar dabadeed guugguu baan nacay!*

Hase ahaatee, marmar ayaa la arki jirey fadaq aan loo ducayn oo, kolkuu arko inaan isaga dani ugu jirin, ka hor'imaan jirey taladii iyo guddoonkii, bah iyo Boqorba, wadajirka loogu gaarey. Fadaqaas oo kale diidmada guddoonka tolka kuma ekaan jirine, wuxuuba madasha ku aflaggaaddeyn jirey guurtidii guddoonkaas ku soo talisay iyo, weliba, duubiga reeraha ee ku dhawaaqay, kuna duceeyey. Markaas bay inta shirka fadhidaa waxay qoonsan jirtey deelqaafkiisa aan meesha qaban; waxaana loo wada fili jirey aayo-xumo goobtaas ka raacdaa inay la carraabi doonto!

Waayaha dambe haddii ninkaas fadaqa ahi uu si uun u guul-darraysto oo cudur aan dab iyo sarid toona lahayni uu ku dhaco ama uu saboolo oo, aroorta hore, gorof maran geelasha kula soo kallaho amaba qaar carruurtiisa ka mid ahi ay asaaggood ka haraan; markii la arko ninkaas oo dhibaha haysta si uun ula dalleensan ayay odayada taariikhda noloshiisa yiqiini soo bixi jireen oo waxa haysta sababtooda u sheegi jireen. Waxay u aanayn jireen in laga gaarey duqii reeraha u duubnaa maalintii uu geedka shir ku caayey, madashii ilgeyrta ahaydna uu ku aflagaaddeeyey!

Sidaas daraaddeed, ninkaas madaxda ah habaarkiisa iyo dhugashadiisaba aad bay uga cabsoon jireen; gaar ahaan kolkuu yahay nin ku tilmaaman garsoor aan dhinacna u dheelliyin, gar-eexo aan weligiis naqin, qormada uu u taliyana sinnaan ku dhaqa, danaheedana aan ka seexan.

6

Fadaqaas habaarka duubka tolka laga gaari jirey ka sokoow, madashii lagu dhan yahayba waxaa jirey rag kale oo, sida la rumaysnaa, ay illaaco ka dabo-geli jirtey; kuwaas oo doodaaga geedjoogga ahi uu ugu horreeyey. Taasna aan ku tusaaleeyo Allaha u naxariistee, nin Kaahiye Gaareey lagu magacaabi jirey oo ka mid ahaa qarnigii 20d dadkii gobollada dhexe ee Soomaaliya ku dhaqan jirey. Raggii yiqiini siday ku tilmaameen, wuxuu ahaa nin aan weligiis gar lagaga adkaan, sida qareen tababbaran oo kalena dacwiga cidda ka soo hor-jeedda dabaysha u raaciya!

Soomaalidu sida qabtona, ninka sidaas ku caan-baxaa wuxuu halis u yahay inuu habaar ku dhaco. Waxaa isha la hela garta maalintaas geedka la keenay intii goobjoogga u ahayd ee aftahannimadiisa la ashqaraartay. Sidoo kale, waxaa iyana la qabaa isaga ama ragga uu dhalay inay eersan karaan habaarka dadkii uu afkiisa xaqoodii ku duudsiyey; kuwuu inta

marinkoodii ka habaabiyeey uu gartoodii oo cad gardarro u rogey.

Ninkaas, waa Kaahiyee, ayaa berigii dambe xanuunsaday. Waxaa ku dhacay, baa la yiri, cudurka ay Soomaalidu shinbirka u taqaan ee waxyeelladiisa uu afku la marooro. Nin ay wadey ahaayeen, asii ay muddo kala maqnaayeen oo, cudurkaas ka dib, soo booqday ayaa ku yiri: 'Maxaa, Kaahiyow, afka kaaga dhacay?'. Kolkaas buu ugu jawaabey erayo aad u tiro yar, ha yeeshee si wacan inoogu soo koobaaya wixii ay Soomaalidii hore ka rumaysnayd aftahanka geedjoogga ah iyo halista ilaysiga iyo habaarka ee uu geedka shirka kala tegi karo. Wuxuu ninkii wax weyddiiyeey ku yiri: 'Hebelow, afku afkuu eeday' oo uu uga jeedey cudurka afkiisa marooriyeey inuu isla afkiisu u keenay'. Waxaa ka dhaadhacsanayd goob Alle goobtii ay gari taal oo uu ka dabeebtoba 'hilimmada hadalka heli ogaa, afka Alle ku goo' sidii loo lahaa in afkiisii kala jeestey, sidaasna uu aftahammadisii ku eersaday!

Soomaalidii reer-miyiga ahayd waxay si weyn uga cabsan jirtey habaarka iyo isha ninkii ay ilmiriglaha ku tilmaami jirteen; kaas oo la arki jirey oo qura xilliyada dagaallada iyo sebaannada ay colaaduhu aloosan yihiin. Aydun, haddaba, si wacan ilmiriglaha u garateene, aan sii faahfaahiyo. Laba qolo oo Soomaali ah ayay si uun colaadi u dhex-mari jirtey. Inta ay goor barco ah isu soo saftaan ayay birta isaga asli jireen goobo lagu hoogo oo lagu ba'o; goobo waaga dambe magacyo u gaar ah taariikhda bulshada ku geli jirey sida Caloolacad, Dibbira', Gel, Caal-weyn, Hoobaaq, Dayax-weerar, Meygaag-ciidan, Canla', Mug-weyn iyo qaar kale oo weli la xusuusan yahay amaba xusuus-wadareedda ummadda ka baxay.

Sida la wada og yahayna, weligeedba goobaha dagaallada guusha lagala laabto looma sinnayn. In kastoo tolkii Soomaaliyeed aanu dhaqan u lahayn jab ku dhacay inuu qirto, haddana labada qolo mid ayaa laga il-heli jirey; taas oo markii ay jabto inteeda aysan birtu salfan oo goobta ka baxsataa ay u badnayd in la isaga haro.

Ha yeeshee, kolkol waxaa dhici jirtey ciidanka guuleystey dhallinyaro ka mid ahi inay baqe-eryadaan koox ama nin colkii jabay ku jirey oo iyaga ka baxsanaaya. Maantaas oo kalena waxaa la malayn karaa ragga colka ka cararayaa inay kala dheereeyaan, kalana tabar roon yihiin. Waxaa ka mid ah qaar in la qabtaa ay adag tahay oo cagahooda mahadiya iyo qaar gaabiya oo markiiba inta habsooba tallaabo geddiyi waaya, markaasna cadawgii uu ka baxsanaayey uu si fudud gacanta ugu dhigo.

Ninka, haddaba, ay cagihiiisu bixin waayaan oo la qabto waa la kaxaysan jirey, waxaana la geysan jirey degaankii iyo rugihii colka guuleystey ay, markoodii hore, ka soo duuleen. Kolkaas baa bartamaha reeraha geed ku yaal lagu xiri jirey; waxayna u qaybin jireen dhallinyaro ilaalisa inta aayihiiisa laga arrinsanaayo.

Sida la malayn karo, ninkaas cadowgiisa u gacan-galay wuxu ku sugan yahay xaalad naxdin leh oo siday ugu dhammaan doonto aanu suurayn karin. 'Col baqday lagaala har!' ayay isku habaari jireen, hadba kii uu habaarkaasi ku dhacaana wuxuu mudan jirey saddex middood:

In inta lagu weyraxo haddiiba kurka la hor-dhigo oo uu sidaas ku ahaado;

Haddii uu yahay nin magac leh in qoladii uu ka dhashay loo diro farriin loogu sheegaayo haddii ay rabaan hebel oo nool inay 100 halaad ama ka badan ay ku furtaan oo intaas oo maalmood muddo aan ka badnayn nimanka uu u qabbiran yahay geela tiradaas leh ay xeryaha ugu soo shubaan, iyo In la iska sii daayo inta ragga uu lahaystaha u yahay qaar ka mid ahi ay ku hagoogtaan.

Colka guuleystey inta uu tashigaas rogogaayo, ninka u xirxirani wuu maqlayaa, waxaana suuraggal ah goobta lagu hadlayaa inay tahay isla geedka uu ku xiran yahay hooskiisa. Isagu kolba ninkii hadalka qaata ayuu isha la raacayaa; isaga oo afkiisa dhawraaya, kana filanaaya talo lagu sii daayo intuu meesha ka soo jeediyo in haddana laga yeelo. Waa gartiis oo waa nin xirxiran, wax kalena uma bannaana. Awood uu naftiisa ku bedbaadiyaa kuma harsana, tab uu ku baxsan karaana uma muuqato. Hadalka la hayo meelna kama soo geli karo oo waxba isaga laga weyddiin maayo talooyinka la qaadaa-dhigaayo ee aayihiiisa ku saabsan.

Sidaas darteed, ninkaas isaga ah iyo kolba xaaladda murugada leh ee uu ku sugan yahay tu'la mid ahi kii ay la soo gudboonaato ayay Soomaalidii hore *ilmirigle* u bixiyeen, siday ila tahayna waa ku sugeen.

Si kastaba ha ahaatee, taariikh-dhaqameedda Soomaalida markii si guud loo milicsado, colaadihii dhex-mari jireyna dib loogu noqdo, waxaa inoo soo baxaysa in loo badnaa ilmiriglaha in aan la diline, la bixiyo. Sidaan kol dhow carrabka ku soo dhuftayna, dadka inta habaarkooda iyo ishooda la iska ilaaliyo ayay ku dari jireen. Waxayba bulshadu iska raacsanayd ninkaas oo kale kii inta ku dhiirrada dilaa inuu indhaha beeli doono oo, goor ay noqotaba, mar uun cid usha u qabata uu u baahan doono!

Aan, kolka, tusaale idinka siiyo ilmirigle colkii uu dagaalku ka dhexeeyey rag ka mid ahi ay gacanta ku dhigeen oo intii muddo ah kolkuu geed ugu xirraa ay gadaalkii sii daayeen. Wuxuu ahaa dagaalyahan caan ah oo bulshadiisii dhexdeeda magac dheer ku lahaa. Waxba maynaan qori jirine, siduu maluhu yahay bartamihii qarnigii 18d ayuu dagaalyahankaasi noolaa, waxaana la oran jirey Aadan Xasan Kooshin, 'Aadan-Dinix' na waa lagu naanaysi jirey. Dagaalyahannimada ka sokoow, wuxuu ka mid ahaa waayihisii raggii gabyi ogaa ee dhegaha furan tixahooda lagu dhegeysan jirey; siday ila tahayna taas ayaa loo aanayn karaa sababta sheekadiisani ay inagu soo gaadhey.

Yeelkeede, Aadan-Dinix jilibkii uu ahaa iyo waxaa colloobey jilib kale oo ay tol-wadaag dhow ahaayeen. Rag badan ayay iska laayeen, xoolo badanna waa kala dhaceen. Ceel iyo carshinba intay iska ilbaadsadeen ayay nin-doorkii iska makaleen. Colaad aan waxba la isu reeban oo hebelkii magac lahaa oo idil birta laga aslay ayaa ka dhex-aloosantay, in kastoo, markii ay isu abtirsadaan, ay odayga saddexaad ama kan afaraad ay ku kulmayeen. Sow wax lala yaabo ma aha?

8

Maalintii dambe iyada oo aan weli colaadihii laga heshiin oo jilibba uu jilibka kale jab la maaggan yahay ayaa Aadan-Dinix oo socoto ahi waxa uu u dagtay dhallinyaro dagaalyahanno ah oo ka tirsan jilibkii ay dirirtu ka dhexaysey. Markaas bay inta hareereeyeen gacanta ku dhigeen. Say haddiibana, geed qurac ah ayay laba-dible ugu xireen, iyaga oo malaha illowsan wixii ay isu ahaayeen, dan iyo daaradna aan ka lahayn. Wixii dhallinyaro ahaa baa warmaha u looshaday, si ay odayga ruuxa u weysiiyaan. Waxse taas iska hor-taagey colkii qabtay garmadowdii ka midka ahayd; kuwaas oo gabyaagana dhab u yiqiin, rabeyna inay bixiyaan ama, ugu yaraan, laga hadalsiiyo inta aan la dilin. Ninkii colka ugu da'da weynaa ayaa ku yiri: 'Wax dhan baad gabayday ood geeraartaye, bal maantana maxaad, Aadanooow, oran lahayd?'.

Markaas buu gabyey. Wuxuu tiriyey tix dhawr tuduc ka kooban, gabyaannimadiisana markhaati u ah; tix waayo'aragnimadiisii laga garanaayo oo qaybteeda hore uu isagu isaga warramaayo, dabadeedna uu ku xusaayo dil iyo dandarro wixii labadooda jilib ay colaaddu soo marsiisay; isaga oo isla markaasna ku talinaaya, dadku wuu diriraa, wuuna heshiyyaaye, wixii soo dhex-maray inay xalay-dhaley ka noqdaan.

Wuxuu yiri:

Warmahayga dhiig inaan ka tiro uma tumaallaysan
Ha yeeshee nimaan ii tureyn uma taxniigoodo!

Culimmada Tinbiga weyn leh oo tahajudkaa maahi
Ha yeeshee salaad kolaan tukado toobad ma illaawo!

Gobannimo haddii loo tartamo tiigso ma iraaqdo
Ha yeeshee haddii la ab-tirsado igu takoor maaha!

Ragga turuqa waaweyn leh tookha badan maahi
Ha yeeshee haddii laysu tago layma tabar-dhaamo!

Nin togtiyo nin toogtiis qaddiyo nimay u toostaaba
Ninna looga turi mayn warmaha Riibi loo tumaye
Laba toolin baa ari tubtiis taagan weligoode
Isku tiinbannoo haatanaan timildhow joognaaye
Tolan-qaadey Kuulcaddihii toojeysa ahaaye;
Dhul tarraray rag waa toli karaa taako labadeede
Marka mays tufnaa waynnagii tiirrida ahayne!

Tixdaas markay maqleen ayay dhalinyaradii iskummar qosol la kala jeesteen. Waxaana dhaqanka bulshada ceeb ku ahaa, adigoo nin weyn ah, inaad calaacasho, in kastoo aad gacan cadow ku sugan tahay. Calool'adayga ayay muuneyn jireen. Waxay aaminsanaayeen maahmaahdii ahayd, '*Haddaad dhimanayso dhareerka waa layska duwaa!*'. Sidaas darteed, hadalkii gabyaaga talo oday uma ay arkine, waxay u qaateen tarsiis ay baqdini ka keentay iyo marmarsiinyo uu naftiisa ku bedbaadinaayo. Markaas buu, ilmiriqleba ha ahaadee, wuxuu ka cabsaday, geeridiisa ka dib, in la isugu warramo: Aadan-Dinix wuu baryootamay maantii la dilaayey!'. Kolkaas buu dib uga gurtay wax yar ka hor taladii uu soo bandhigay, wuxuuna soo jeediyey mid ka duwan oo dulucdeedu tahay: Haddaad mooddeen inaan fulayobey, haddeerba i dila, weligeedna yaan la heshiin, dab dambena yaan la kala qaadan!

Wuxuu yiri:

Ninkiise inaan tawaawacahayyo taarwo fuley mooday
Nafta tacaddigeedaan arkiyo agabla'day taale
Tubtu Ilallah Eebbow haddaan toobad soo celine!

Dabadeed, 'ha la dilo' iyo 'ha la bixiyo' ayuu colkaa ka arrinsaday, ugu

dambaystiina waxay toodii meel-martay nimankii ku taliyey in la bixiyo. Ma xigtadii dhoweyd ee ay ahaayeen buu, darteed, ku baxsaday? Mase, waa ilmiriglee, habaarkii dilkiisa uga imaan karayey ayay ka yaabeen oo sidaas bay ku bedbaadiyeen? Waa su'aal aan jawaab loo hayn oo raggii goobtaas joogey ay la god-galeen.

9

Ilmirigle, sidan soo sheegay, waa dagaalyahan dhinacii uu ka tirsanaa laga adkaaday, dabadeedna isaga oo nool la qabtay, maalin ay diriri dhex-martay colkii uu la soo dagaal-galay iyo col kale oo ay goob isku heleen. Sidii loo badnaa amuu dhaqankuba ahaa, ninkaas oo kale lama dili jirin, waxaana la rumaysnaa qofkii inta u gacan-qaada dilaa, ha dhowaato, hase dheeraatee, inta habaar xumi ku dhaco inuu falkiisaas eedi doono.

Hase ahaatee, maantaas ilmiriglihii uu ahaa darteed hadduu Aadan-Dinix ku baxsaday, waxaa jirey nin isna magac dheer lahaa oo qolo ay col ahaayeeni ay qabatay, dabadeedna ilmiriglihii uu ahaa aan dan laga yeelan, waxna ay u lilleyn weydey. Ninkaas oo la oran jirey Xuseen Xasan Rooble wuxuu ahaa gabyaa weyn oo reer-waqooyi ah, gabayadii uu tirin jireyna in door ah weli laga xusuusan yahay. Agagaarka Hargeysa iyo gaaroodiga koofurta uga aaddan ee xoolo-daaqeenka ah ayuu, badanaa, ku dhaqan jirey, qaybihii hore ee qarnigii 20dna inuu nolol ku soo gaarey ayaa la hubaa. Waxaase jirtey sheeko xiiso leh oo mudan inaan idinku jalbeebiyo, ka hor inta aanan idiin soo gudbin isaga oo ilmirigle ah sidii iyo sababtii loo diley.

Gabyaannimada ka sokoow, wuxuu Xuseen ahaa dagaalyahan aad looga yiqiin geyigii uu joogi jirey iyo, sidoo kale, tolalkii Soomaaliyeed ee reerahooda ay dersi jireen. Maansadiisa bedbaaddey sida laga garan karna, wuxuu ahaa ammaanduule col-wad badan oo tiro dhallinyaro ah markuu isla helaba qolo ku dhardhaara; isagoo ama geeldoon ah ama aardoon ah! Dhacdooyinka taariikhda noloshiisa lagu xiriiriyaa siday sheegayaanna, wuxuu ku tilmaannaa nin godobta ka maqan aan sahal uga harin, haddii xataa ay godobtaasi kaga maqan tahay sokeeye ay xigaalo iyo xigto dhow yihiin.

1900 iyo dhawr-iyto-bankii qarnigii 20d ayaa gabyaaga Berbera lagu xiray, waxaana xiray maamulkii gumeysigii Ingiriiska ee beryahaas ay magaaladaasi xarunta u ahayd; taas oo ku timid shirqool kas loogu dhigay, odayadii jilibkooduna ay u maleegeen. Sababta xariggaas odayadii wax ka ogaa siday ku warrameen, waxay colaadi dhex-martay laba lafood oo ku wada abtirsanaayey isla tolkii uu Xuseen u dhashay. Goobo dhawr ah ayay

foodda isku dareen. Geelal badan bay kala qaadeen, ragna wayska laayeen. Waxay gaadhey intay aad u kala irdhoobaan inay daaqii iyo degaankiiba ku kala tagaan, dhabna u kala ufoodaan.

Ha yeeshee, colaad waliba waa tan heshiiska ku dhammaatee, kol dambe ayaa labadii lafood waxay dareemeen tubtii ay hayeen wax aan guuldarro ahayn in aanay ku gaari karin. Markaas bay odayadii labada dhinac isa soo hor-fariisteen. Garnaqsi ka dibna, waxay go'aansadeen wixii soo kala gaarey inay ka heshiayaan, geelashii ay kala dhaceen inay isu celiyaan, raggii ay iska laayeen qoladii dheeri yeelataana inay oggolaato mag laga siiyo. Sidaas bay guurtidii isku dhaarsatay, wadaaddadiina ay ku duceeyeen.

Laakiinse, taladaas lagu nabday waxaa gaashaanka ku dhuftay Xuseen Xasan oo, sidaan soo sheegay, labadii lafood ee heshiisku dhex-maray middood u dhashay, welibana raggii hoggaamin jirey ka mid ahaa. Muxuu, haddaba, qoonsaday? Ma wuxuu rumaysnaa heshiiskii la gaarey inay iyagu ku hulganaayeen? Mase wuxuu la xintamaayey odayadii dhinacooda wada-xaajoodka u galay oo, malaha siday la ahayd, awoodi waayey, dhiig iyo dhaqan, xaqii ka maqnay inay wuxuun ka soo celiyaan? Sababta ma naqaan, waxaase la hubaa markuu Xuseen si walba isu hortagey in heshiiskaas intii muddo ah ay waxba ka hirgeli waayeen.

Dabadeed, markii la ogaadey inuu ku hawllan yahay qalqaalo duullaan iyo shalay waanwaantii la wada gaarey siduu dhexda uga kala jebin lahaa ayaa odayadii dareen galay. Markaas bay, iyaga oo wadajira, tashi kale isugu soo noqdeen. Gadaalkiina, waxay isla heleen Xuseen oo ku sugan degaanka inaan nabadi ka hirgeli karin, sidaas darteedna loo baahan yahay in si uun looga fogeeyo. Dabadeedna, Suldaankii iyo guurtida laftii uu ahaa ayaa go'aansaday in la xiro oo inta maamulka Ingiriiska loo gacan-geliyo, xabsiga Berberana lagu habsado.

Wuxuu feejignaadaba, maalintii dambe ayuu ku dhacay dabinkii loo dhigay. Goor galab ah ayay farriini Berbera uga timid; farriin rag uu garanayaa ay u soo direen oo dulucdeedu ahayd: Xuseenow, waxaa xeebta Berbera taagan maraakiib Ferenji oo doonaysa shaqaale Soomaaliyeed... haddaad timaaddo shaqo waad ka heli, 'siimaan' baa lagu qori, dhawr sano ka dibna, waxaad soo noqon jeebabkaaga oo lacagi ka buuxdo; taas oo kadimmo geel ah kuu goyn doonta!'. Suu ma laballabayne, intuu rumaystay buu halhaleel waddadii cagta u saaray, dhawr cisho dabadoodna xeebta Saaxil ayuu isa sii taagey, isaga oo geela uu feermaannima ka iibsan doono uu maankiisu kala agaasimaayo! Dabadeedna, waa siduu tashigu

2 Siimaan (Ingiriis > seaman): Qof maraakiibta shaqaale hoose ka ah; baxaari.

ahaaye, xabsigii baa lagu tuuray!

Waa xabsigaas meeshii uu ka tiriyeey gabayadiisa la hayo midka ugu caansan, waa gabaygii uu kaga cabanaayey odayadii qoladiisu sidii ay xabsiga ugu illoobeen ee ay ugu soo gurman waayeen, isaga oo, mar walba, xusuusinaaya, col iyo nabadba, wixii uu tolka ugu fillaa iyo kaalintii uu ugu jirey cid u geli karta sida aanay u heli doonin. Waa gabay dheere, aan ka xuso dhawr tuduc oo laga garan karo siduu xabsiga uga xanuunsanaayey iyo war li'idii haysey.

Wuxuu yiri:

Suugaanta maansada haddaan siinka ka higgaadsho
Abiidkay ma saranseeriyee waan susubiyaaye
Soofaha lab baan kaga jaraa saxarka baallaaye
Goortaan siyaakhadiyo baan sare u qaadaaye
Markaas bay safruhu ula kacaan Sede Marreexaane
Aan safeeyo maantana tixdaan xalay ku soo jeedey;

Si Alliyo faduul baan ku imid sabada xeebeede
Weligeyba saar iima qaban suudha doonyaha e
Senge dhabarki saymiyo col baan saami ku lahaaye;

Sir iyo caad samaan iyo xumaan waxaan sameeyaaba
Anba waan ka soo saari jirey saymo kii gala e
Sahlanaa ammuurtaydu sow lalama sooyaamo?!

Siyaaxeey haddii lala tagoo siigo kor u duusho
Halkuu fuluhu seeraari jirey saajacnimadayda
Suryadaan ka soo laabi jirey surinki yaa joogsan?!

Awal iyo Subeyr oo dhan baan kaga siyaabnaaye
Geelaan silsiladda u ahaa sudihi yaa daajin?!

Haddii uu sokeeyuhu isdilo waa surdubo jaane
Gartaan qolo ku suuldaari jirey nimanki yaa saari?!

.....

Suldaankiyo cuqaashii miyaan sixin khabaarkayga
Isagaase xaajada sirgaxan saabadeyn jiraye
Saaxiibkay Maxamuud miyaa seegay marinkiisa?!

.....

Miskiin! Waxay Xuseen oo kale ugu ducayn jireen: Allow nimaan wax ogeyn ha cadaabin! Waa isla raggii xabsiga dhigay ragga uu u qayshanayaa ee hiilkooda uu dherersanayaa!

Isagoo ilmirigle ah sababtii lagu diley haddaan u soo daaddego, waxaa la yiri, beri dambe ayaa waxaa maagay gabyaa ay qolo wadaageen, asii ay laba lafood kala ahaayeen oo Jaajaale la oran jirey; kaas oo Xuseen ku sheegay inaanu reeraha u dhalane, uu soo-seexis yahay! Hadalkaas ayaa dhab u damqay, markaas ayuu tiriyey gabay uu ku faahfaahinaayo isaga iyo laftiisu wxtarkii xaddiga weyn leh ee weligeedba uu tolkoodu ku qabey, halka lafta Jaajaale aanay wxtarkaas oo kale sina u sheegan karin. Qof ahaanna, wuxuu ku faanay deeqsinnimo iyo codkarnimo, isagoo dhinaca kalena ku baanay inuu yahay nin geesi ah oo aan boqol dhabbe uga leexan; taas oo uu markhaati uga dhigtay siduu u kala gaabiyey qolo ay diriri jireen. Kolkaas buu gabaygii wuxuu ku daray:

Cisigu Reer Ducaaliyo anuu igu cillaallaaye

Intaan Caliyo Haaruun ka diley ciidda waa tahaye

Cid ka sheegta cawskoo kaluu cunay waraabuuye!

Waagii dambe, isaga oo markaas gabow bestiis la ah oo siddeetan iyo sagaashan u dhexeeyaa ayuu sodcaalay. Agagaarka Awaare isaga oo maraaya ayuu ku soo dhex-dhacay degmo ka mid ah reerihii uu oran jirey, 'intooda gacantayda ku baxday cawska way ka badan tahay!'. Dabadeedna, inta la gartay baa la qabtay. Birta ayaa loo listay, ha yeeshee ma ay mindiraacine, wixii laga yeeli lahaa ayay debin ka tashadeen. Ugu dambaystiina, waxay go'aansadeen, marba hadduu ahaa coobir biri-ma-geydo ah, in aan la diline, la bixiyo. Sidaas baa lagu sii daayey.

Hase ahaatee, waa meel wax laga wadaaye, isaga oo raggii sii daayey aan weli ka qarsoomin ayaa waxaa goobtii soo istaagey oday dhan uu ka yimid aan la aqoon. Markii lays waraystay, wixii dhacay iyo ninkii la sii daayey magaciisana loo sheegay ayuu ku calaacalay: "Alla dugaye, ma waxaad sii deyseen ninkii oran jirey: 'Intaan Caliyo Haaruun ka diley ciidda waa tahay?!'. Saa isla markiiba dhawr wiil oo meeriskaasi ka caraysiiyey ayaa inta ka dabo-tegey naftii ka qabatay, wax yar ka dibna warmahoodii oo dhiig casi ka tifqaayo ayay kala soo noqdeen! Allaha u naxariistee, ilmiriglihii uu ahaa Xuseen Xasan ku bedbaadye, gabaygiisii hore ayaa diley!

10

Habaarkooda dadkii ay bulshadu ka baqi jirtey kuwii ugu darraa wadaaddada ayaa ka mid ahaa. Hase ahaatee, inta aanan arrintaas hoos ugu daaddegin, aan idiin soo hormariyo meekhaankii uu wadaadku Soomaalida dhexdeeda ku lahaa iyo hawlihii uu u qaban jirey.

Diinta Islaamka oo ay ku abtirsato darteed, si wanaagsan ayay Soomaalidii hore u maamuusi jirtey culimmadii Kitaabka Eebbe xanbaarsanayd ee gudbinta farriimihiiisa u jeebbanayd. Taasina ma sabab la'ayn oo dhawr waxyaalood oo ay bulshada ugu fillaayeen awgood ayaa lagu weyneyn jirey: Quraanka Kariimka ah ayay ardada yaryar u dhigi jireen. Markay weynaadaanna, Tafsiiirka iyo Fiqhiga shareecada ayay bari jireen.

Waxay ka jawaabi jireen, diin ahaan, wixii bannaan iyo wixii xaaraan ah. Dadweynaha ayay wacdiyi jireen oo maalmaha iidaaha iyo kolba madashii lagu kulmo ayay nuxurka caqiidada afkooda ugu sheegi jireen. Hantida qofkii geeriyooda laga dhaxlo ayay kuwa xaq u leh u kala qaybin jireen. Waxaa wax laga weyddiin jirey axkaanta cibaadada iyo sida ugu wanaagsan ee Eebbe loo caabudo. Ragga iyo dumarka isguursanaya ayay isu meherin jireen. Dad iyo xooloba, wixii buka ayay diin saari jireen oo qardhaas u goyn jireen amaba ay tahlil u tufi jireen. Maalintii inta la guuro xeryo cusub la dego ayay, col iyo dugaagba, reerka uga xirsi-xiri jireen, xoolihii baxsadana birbiriso lagu helo ayay u akhriyi jireen. Waxay abaabuli jireen sannad walba bisha Mawliid kulammada loo qabto xuska Rasuulka Islaamka, nabadgelyo iyo naxariisi korkiisa ha ahaatee, markaas oo waayihii noloshiisa ay caamada u faahfaahin jireen. Haddaan soo koobo, waxaa wadaaddadii hore ee Soomaalida loogu irkan jirey fulinta dhammaan wixii arrimahaas la too ah oo, iyaga mooyee, aan caamo waxba ka aqoon.

Intaas ka sokoow, wadaaddadu waxay qayb weyn ka qaadan jireen deminta colaadaha. Iyaga oo ku kalsoon saamayskii weynaa ee ay dadweynaha ku lahaayeen ayay marar badan wacdigooda oo keliya waxay ku joojin jireen dagaalladii tolalka Soomaalida ka dhex-dhici jirey. Labada col ee is-hor-fadhiya ayay kala dhex-geli jireen. Aayadaha Quraanka ee cadaabka aakhiro tilmaama intay ku cabsiiyaan ayay markiiba hubka kaga dhigi jireen, dabadeedna wixii xaq ah oo ay kala hayaan ayay u kala qaadi jireen; dhimasho, dhaawac iyo dhac xoolaad wixii ay noqotaba. Taana waxaynu u daliishan karaynaa – Allaha u naxariistee - Sayid Maxamad Cabdille Xasan oo lagu bartay qaboojinta colaadihii ka aloosmi jirey

degaankii uu ku barbaaray dhexdiisa iyo heshiisiinta qabaa'ilka, ka hor intii aanu ku caan-bixin halgankiisii gumeysi-diidka ahaa ee xoogaggii waaweynaa ee xilligiisii uu kala hor-tegey.

Iyaga oo calankii Dariiqadooda babbinaaya, Shiikhoodiina uu hor-socdo markay soo muuqdaan ama dikri-salaantooda meel fog laga maqlo ayay wadaaddada fadhiga uga kici jireen. Martiggelintooda ayay ku tartami jireen. Gole dugsoon iyo gogol wacan ayay, haddiiba, u wanaajin jireen. Xoolaha reerku haysto neefka ama neefafka ugu shilis ayay u loogi jireen. Habeenkaasna cidda ay martiyaani waxay isu arki jirtey khayr iyo ijaabo cid ay u soo hoydeen, mararka qaarkoodna waxaaba dhici jirtey, barakaysi awgeed, in la weyddiisto toddobaad ama ka badanba inay halkoodaas isaga negaadaan. Iyaguna maalmahaas ay degmada ku dhex-jiraan ayay dadweynaha ka jaahil-bixin jireen wixii ka soo oodma oo masalooyin diineed ah.

Waxtarka wadaaddada ayay u arki jireen wax waajib u dhow oo ay khayr badan ka filan jireen, sidaas darteedna waxay u badnayd reerihii ay martida u ahaayeen maalinta ay ka anbo-baxayaan in la guddoonsiiyo xoolo nool oo ay sii kaxaystaan. Aadkeedana, qof inkaaran mooyee qof kale wixii ay afka ku kala qaadaan uma diidi jirin, codsigoodana kuma gacan-sayri jirin. Bulshada oo idil ayaa u haysatey inay yihiin dad Eebbe agtiisa weji ku leh oo wixii ay ka durraantaan ka heli og, dad, ciddii ay u duceeyaani ay ku liibaanto, ciddii ay habaaraanna ay guuldarraysto.

Raggii madaxda ahaa ee waxtarka culimmada ku dedaali jirey, ducadoona jirin jirey waxaa ka mid ahaa S.M. Cabdille Xasan oo isaga qudhiisuba ahaa Shiikh caalim ah oo kasmooyinka Islaamka laga wada martiyo. Wuxuu ahaa nin ay wadaaddadu meelo fogfog ka soo tammadiyaan, gacmo buuxana ay kala soo laabtaan. Gabaygiisa caanka ah ee ka bilawda:

Xuseenow war baan kuu hayaa waxaad tidhaa weeye
Walaaloow wacdiga layna faray ila wanaag weeye
Wanada Astaadkeennu yidhi weedh aan rabo weeye;

Walbahaarka aakhiro inaan wax u tabcaa weeye
Wax sanoo an dooniyo inaan wax xun nacaa weeye
Wabiinnimo ma fiicnee inaan warac noqdaa weeye;

Waayeelka xaajada inaan ugu wacaa weeye
Haddii ay walaacaan inaan wadhi idhaa weeye
Xaqa lagama waabtee inaan 'waa kan' odhan weeye;

Gabaygaas oo dheer meel ka mid ah waa kii ku daray:

*Wadaadkii kitaabbo leh inaan wan u qalaa weeye
Walanqibiyo dhaydana inuu walamsadaa weeye
Weylaalis meel wacan inaan ugu wadhaa weeye³!*

Beri kalena gabayadii uu tirin jirey qaarkood ayuu ku canbaareeyey tolaalkii Soomaaliyeed ee Ingiriiska la jaalka ahaa, halgankii Daraawiisheedna ku gacan-sayray; kuwaas oo uu mar walbaba islaannimadooda shaki gelin jirey! Dabadeedna, wadaad gabyi jirey oo qabaa'ilkaas ka soo jeedey, ahaana Reer-Ceeriggaabo ayaa dacwigaas Sayidka gaashaanka ku dhuftay! Waxaa la oran jirey Aadan Axmed Dubbe, 'Gabayxoog'na waa lagu naanaysi jirey.

Maalintii dambe ayuu xaruntii Daraawiisheed ee Taleex niman u socda wuxuu Sayidka ugu sii dhiibey tix ay in yari naga soo gaadhey oo uu arrintaas ku diidaayo, dad Muslin ah inay yihiinna uu ku caddaynaayo.

Wuxuu yiri:

*Dariigada Axmadiyaannu nahay eheladeediye
Afkana kama dhignoo Jaamacaan idilki haynaaye
Ummuuruddiinka waxaan raacsan nahay nebi Ibraahiine
Gaalada ninkii nagu ismaa waanu na aqoone
Insha'Allaahu aakhirana waysku arki doonnaaye!*

Sayid Maxamadna murti-dhaari buu ahaaye, markii ay tixdaasi u timid ayuu garawsaday 'Gabayxoog' inuu yahay wadaad waxyaqaan ah oo, isagoon caran, caytaminna, jawaab nin weyn goobta soo dhigay!

Maalintaas buu goostay inuu xiriir dhow la yeesho. Oo waa wadaade, intuu waxtaro ducadiisa ha gurubsado oo liibaan aakhiro iyo mid adduunba ha ugu duggaalo, sidaasna Daraawiish iyo halgankeeda hiil ha ugu helo. Muxuu, haddaba, yeelaa, halkee buuse wax ka bilaabaa? Wuxuu markii hore ku hammiyey inuu, hadiyad ahaan, faras baxdow ah, ugu diro. Ha yeeshee, kolkii dambe way la ahaan weydey, maxaa yeelay maantaas Gabayxoog da' buu ahaa, nin faras dushiis qaban kareyna muu ahayn. Allaylehe, kolka, weligiiba gaadiid oday isagaa ahaaye, baqal wanaagsan ha u diro. Markaas buu neefkii uu u dooray oo si wacan loo shaqlay rag Daraawiish ah ugu sii dhiibey.

3 Gabaygaan oo dhan u doono: Diiwaanka Sayid Maxamad, Cabdille Xasan.

Baqalkuse keligiis ma ahayne, waxaa iyana ula socotey masafu qurux badan oo Sayidku uu wadaadka ugu sheegaayo sababaha uu baqalka ugu soo diray ee senge ama geenyo midkood uu ugu soo diri waayey. Sababahaas oo sagaal ahaa, tu' walbana tuduc gaar ah uu ku sheegay, aan qaar ka mid ah halkan ku xuso.

Wuxuu yiri:

Marna baad an leeyahay bilna kuuma imannine
Biyo aan ku siiyana bushimaha ma saarine
In kalay buleysaye adse beer ma dubannine
Bismillee bilawgaan baqalka kuugu soo diray!

Baasaha abaareed hadday beeshu geeddido
Boqoolaha hadhsimadii haddii budulka lagu dhaco
Buska inaad ka fuushaan baqalka kuugu soo diray!

Haddaad baadi-doon tahay baytaalis xoolaad
Aadan badaha dheer iyo birri kale u saafurin
Badhax inaad ku rarataan baqalka kuugu soo diray!

Nin wadaad basariyana barakaa ka raacda e
Anna waan u baahnahay ducaad igu bantookhdee
Inaan khayr balleeyaan baqalka kuugu soo diray!

Bacdigeedna aakhiro bacadkiyo kulaylkii
Ban-caddaha qiyaamaha sida bilig hillaac yidhi
Baalal inaan ka yeeshaan baqalka kuugu soo diray⁴!

Sidaas bay ducada wadaaddada u jirin jireen oo, weliba, ninka madaxda ahi uu taageeradooda u dooni jirey. Maantaas kaa dibna, da'ba ha ahaadee, wuxuu Gabayxoog noqday gaashaan bir ah oo aftahammadiisa Daraawiish ku daafici jirey, wuxuuna tiriyey oo loo hayaa gabayadii Sayid Maxamad iyo guutooyinkiisii lagu ammaanay, laguna taageeray midka aan is'iraahdo, 'waa ugu culus yahay oo ugu murti badan yahay'.

4 Geeraarkaan oo dhan u doono: Diiwaanka Sayid Maxamad, bogagga 72-73, Aw-Jaamac Cumar Ciise, Jabuuti (2005).

11

Muddo qarniyaal ah ayaa ragga Soomaalidu waxay isu qaybin jireen Wadaad iyo Waranle. Waranluhu wuxuu ahaa ninkii dagaalyahanka ahaa ee hubka boobi jirey maalinta qolada uu ka dhashay iyo qolo kale intay qulquladi dhex-marto ay diriri lamahuraan noqoto. Wuxuu ahaa ninkii qaadka geela aan looga maarmi jirin, haddii kooda la dhacana wax ka soo dhicin jirey. Badanaaba, geyigu geyi colaadeed buu iska ahaaye, waranluhu waa ninkii ay reeruhu isku hallayn jireen ee, maalka iyo maataduba, ay dartiis ku nabad-geli jireen.

Wadaadkuse, isagu dagaallada kama qayb-geli jirin. Geel muu soo dhici jirin, haddii cidahooda laga qaadana wax kama soo dhicin jirin. Hubkii dhawrka jaad ahaa ee dirirta loo tuman jireyna waxba kama uu lahayn. Guud ahaan, waxay wadaaddadu ahaayeen dabaqad aqoon leh oo, aalaaba, ka sarriigata dhaqammada xunxun ee bulshada dhexdeeda ku faafa, muddo ka dibna ay u barato; dabaqad dilka dadka iyo dhaca hantida qalaadi aanay la fududaan jirin, sida caamadana aan ugu degdegi jirin.

Waa run oo wadaad waliba qabaa'ilka Soomaalida middood ayuu ka dhalan jirey, hase ahaatee, gar iyo gardarraba, taladooda kuma raaci jirin, sida waranlahana wixii ay odayadu gooyaan isagu kuma gawracnaan jirin. Taas ayaana ugu wacnayd inay wadaaddadu dhexdhexaad ka ahaadaan colaadihii toltolka ku salaysnaa, sidaas darteedna markii tuke cad la arko ayaa la maqli jirey Shiikh la yaqaan oo reer-hebelkii uu ka dhashay awgeed loo dilo. Waxay kaloo iyadana ay dhexdhexaad ka ahaan jireen kolba, aqoontii diineed ee ay lahaayeen darteed, gartii loogu keensado, in kastoo mar dhif ah la arki jirey wadaad inta qoladiisa u nuglaada u eexda! Malahaygana, waa kii caamadu intay ku garatay ay, dabadeedna, ku baxday maahmaahdii ahayd: *Figi babdiis kama janno-tago!*

Hankii ugu weynaa ee culimadii hore ee Soomaalidu wuxuu ahaa dadka oo ay Diinta baraan, kuna dhex-faafiyaan. Markii waa la joogoba, waxaa bulshada dhexdeeda ka soo if-bixi jirey Shiikh caalin ah oo kasmaoyinka Diinta Islaamka wax badan ka yaqaan, lagana martiyo. Siday u badnaydna, Shiikhaas oo kale qolada uu ku abtirsado dhexdeeda caan kuma noqon jirine, wuxuu u dooli jirey dhul ka fog rugihii uu ku barbaaray oo Soomaalida kale ay degto. Halkaas ayaa looga samayn jirey Xarun uu dadka Diinta ku baro; Xarun waayada dambe ballaarata oo meelo aad uga durugsan halka ay ku taal looga soo cilmi-doonto, lagana aflaxo.

Maalintaas buu warkiisu meel walbaba gaari jirey, dabadeedna

culimmada kale ee ay samida yihiin si looga sooco, loogana aqoonsado ayay magaciisa hore waxay raacin jireen, asal ahaan, qoladii uu u dhashay ama magaaladii ay xaruntiisu ku oolli jirtey. Sidaas darteed, waxaa taariikhda Soomaalida soo maray culimmo, haddii aan sidaas loogu ab-tirin, aan la garan kari jirin; kuwaas oo aan hadda ka xusi karo Sh. Cabdullaahi-Qudubi, Xaaji Cali-Majeerteen, Sh. Uweys-Baraawi, Sh. Xasan-Barsane, Xaaji Maxamad-Ogaadeen, Sh. Cali-Nayroobi, Sh. Muxyiddiin-Celi, Sh. Aadan-Cawro-ma-leh, Sh. Yuusuf-Direed, Sh. Cabdullaahi-Baardheere iyo, malaha, qaar kale oo hadda maankayga ka maqan.

Sheekha magaciisu sidaas u dheeraado ee Xaruntiisa la soo tammadiyaa ardadii uu wax bari jirey *xer* ayaa lagu magacaabi jirey, waxayna ka kala imaan jireen tolalka Soomaaliyeed oo idil, iyada oo aan sina loo kala sooci jirin. 'Xerta Shiikh-hebel' ayaa loo aqoon jirey, marmarka qaarkoodna kolba Dariiqada ay ku abtirsadaan ayaa lagu tilmaami jirey. Runtiina, sidii dad tol qura ah ka soo wada jeeda oo dhib-iyo-dheef-wadaag ah ayay u dhaqmi jireen, loolana dhaqmi jirey.

Dhaqaale ahaan, hadba bulshada ay xaruntoodu ku dhex-taal ayay ku tiirsanaan jireen. Runtiina, goor hore ayay Soomaalidu waxay soo rogtey hab lagu taageero xerta kuwooda aan degaankaas cid ku lahayn; hab lagu daboolo baahidooda maalmeed muddada ay kutubta Sheekha ka raacanayaan. Habkaas oo *jil* loo yiqiin waxa uu nuxurkiisu ahaa qoyskii awoodi karaaba inuu dusha u rito cunto-siinta xerow ka mid ah wadaaddadii, aalaaba, da'yarta ahaa ee xaruntaas waxbarashada oo keliya ugu soo sodcaali jirey, dabadeedna gu'yaal idil ku negaan jirey. Sidaas darteed, xeraysiga iyo jilkuba waxay iila eg yihiin habka dunidan casriga ahi ay ku magcawdo '*scholarship*' oo innaga Soomaalida ahi aynu 'deeq waxbarasho' u bixinnay, Dawladaha iyo hay'aduhuna ay ku taageeraan ardada qaarka haynta qoysaskoodu aanay fiicnayn, isla markaasna wax u baranaaya inay shahaadooyinka sarsare wax ka taabaan.

Taakuladaas gaarka ah ka sokoow, waxaa iyana jirtey hanti dadka degaanku ay Sheekha iyo xertiisa ku kaalin jireen, xoolo noolna u badnayd. Siyaaro ayaa loo yiqiin, waxayna ka imaan jirtey rag iyo dumar ajar-doon ah ama muraad kaleba leh oo hantida ay hurayaan ka filanaaya inuu Eebbe ugu fududeeyo arrimo ka murugsan oo welwel badan ku haya, maarona ay u waayeen. Magaca Sheekha ha ku yimaadeen ama midmid xerta ha loogu galladee, xoolahaasi markay Xarunta soo galaan ayay isu rogi jireen hanti wadar ahaan loo leeyahay, asii maamulkooda Sheekha weyn looga dambeeyo. 'Xoolo Xereed' ama 'xoolo Dariiqo' ayaa lagu magacaabi jirey, Soomaalidii jacaylka geela ku fallaydna uma badnayn inay ka soo dhacdo inay ku dhiirrato. Waxay ka baqi jireen habaarka wadaaddada iska leh ee

ay aaminsanaayen inay asmadu ku laran tahay, in laga aqbalona ay u dhowdahay. Gabyaagii weynaa ee la oran jirey Cabdi-Gahayr waa xoolihii uu dhacooda ka digaayey markuu lahaa:

*Haddii culimmo maalkeed la dhaco magan Ilaahay ah
Miinshaar wax goysiyo hadday malaha xoog weydo
Sow inay marraha soo akhriyi laga malayn maayo!*

12

Ragga Soomaaliyeed wuxuu Wadaad iyo Waranle u qaybsanaadaba, waxaa la soo gaarey dabayaaqadii qarnigii 19d markii uu Sayid Maxamad bilaabay halgankii hubaysnaa ee dalweynaha Soomaalida uu kaga xoraynaayey gumeysteyaashii caddaanka iyo madowgaba lahaa, waagaasna dalka qabsaday, kalana qaybsaday.

Dagaalyahannadii uu Daraawiishta ku asaasay waxaa ka mid ahaa wadaaddo ay isku degaan ku barbaareen; kuwo ay xer wada ahaan jireen, qaar intay wada xajiyeen ay dhawr sano Maka soo wada joogeen iyo kuwo, markuu dalka ku soo laabtay ka dib, uu isagu kutubta qaarkeed u bilaabay, waxna baray. Qaar wadaaddadaas ka mid ahi xarumihii Daraawiisheed ayay garsooreyaal ka noqdeen, qaar kale ciidammadii ayay bareyaal xagga Diinta ah u noqdeen, qaar kalena iyagoo, laga yaabo, labadaas hawloodba inay wax ka hayaan ayay duullaammadana ka qayb-geli jireen. Taas dambena waxay ahayd xaajo ugub oo bulshadii ka yaabisay, maxaa yeelay, sidaan soo sheegay, dagaal iyo abaabulkiiis toonihi kuma jiri jirin hawlihii culimmada lagu yiqiin, laguna maamuusi jirey.

Haddaba, xilligii ay Daraawiishi soo shaac-baxday ee si degdeg ah uu wadaadkii waranlaha isugu rogey ayaa waxaa jirey maansoyahannadii Soomaalida qaar ka mid ah oo ay arrintaasi dareenkooda soo jiidatey, dabadeedna falceliskoodii iyo kii dadweynahaba ka tiriyey tixo maanso oo weli wax laga hayo. Tusaale ahaan, iyagoo dhismihii dhaqdhaqaaqa ku hawllan oo ciidan ahaan iyo hanti ahaanba aan weli gaamurin ayay, maalin maalmaha ka mid ah, waxay Daraawiishi guddoonsatey inay weeraraan degmo ka tirsanayd tolalkii Soomaaliyeed ee Ingiriiska kala saftay, diideyna inay halgankoodii ku soo biiraan. Waxaa colkaas ammaanduule ka ahaa wadaad la oran jirey Shariif Cabdalla Shariif Cumar oo ay Sayid Maxamad wadey ahayeen. Degmadii oo warmoog ah ayuu colkaasi goor fiid ah weerar ku ballaariyey; dagaalkaas oo waagii dambe taariikhda ku galay magaca 'Dayax-weerar'. Raggii degmadaas laga diley ka sokoowna, waxa laga soo mooradduugey dhammaan wixii geel ahaa ee xeryaha ugu

jirey ama geedaha Eebbe daaqa ugu maqnaa.

Gabyaa aan magaciisu na soo gaarin ayaa, haddaba, dhacdadaas looga sheekeeyey, markaas buu aad ula yaabay. Hase ahaatee, lama uu yaabin inta col la duuliyey in reero nabad u fadhiya la geliyey. Lama uu amankaagin rag guryahoodii iyo xoolahoodii dhex-jooga in la laayo. Lama ashqaraarin xoolo- islaameed in la soo dhaco; iyada oo dadkii lahaa aan neefna loo reebin. Wuxuu la yaabay oo keliya ammaanduulihii ciidankii Daraawiisheed oo ahaa wadaad Shariif ah! Markaas buu inta geeraaray wuxuu yiri:

*Col Ashbraafi wacaysiyo
Caalin reero dhacaayiyo
Cilmi geel lagu qaadi
Casiiskii i abuurtayow
Cimri yuu ku simaayoo
Ciribteeda ogaada!*

Waxaa isna jirey gabyaa kale oo liqi kari waayey dhaqankii cusbaa ee culimmadii Daraawiishtu ay ku soo kordhisey bulshadii Soomaaliyeed ee bilawgii qarnigii 20d. Wuxuu ahaa nin arki jirey wadaad qayro meel deggan inta u yimaada wacdiya oo tubta diintu tilmaantay ku haga, dabadeedna subaxda dambe ka jiciirta, isagii oo raalli ah iyo dadkii oo hanuunsan. Gabyaagaas oo isagana weriyeyaashu aanay ku guuleysan inay magaciisa inagu soo simaan ayaa laga sheegay inuu yiri:

*Waa tii wadaad reer u yimid waanin jirey jeere
Waa tii waxyeelladi ahayd wan ay u loogaane
Wadeeco Alla! diintii haddaa weerar loo rogaye!*

13

Sidaan soo sheegay, maamuus badan ayay Soomaalidu culimmada u hayn jirtey, xertoodana aad bay u dhaqaalayn jirtey. Sakada iyo xoolo kaleba waa la siin jirey, kuwoodana, dhac iyo tuugo toona, looma dhowaan jirin!

Ha yeeshee, waxaa jirey nin ka bayray xeerkaas ay bulshada Soomaalidu wada okobbanayd; habaarka wadaaddada ee la sheego ciddii ay ku halgaadaan in aanay la gefin nin aan dan ka geli jirin; nin dhaca caamada iyo kan culimmadu ay isaga sooran u ahaayeen. Waa nin caan ah oo haddii magaciisa la soo qaado, ay u dhowdahay, waayeelku inuu wada garto.

Waxaan u jeedaa Cali Aadan-Goroyo oo Soomaalidu ay 'Cali-Dhuux' ku garan og tahay, lafo-gureyaasha suugaanta Soomaaliduna aysan marna ku murmin maansoyahannada heerka koowaad kuwa ugu sii horreeya inuu ka mid yahay.

Wuxuu aad ugu caan-baxay silsiladdii maanso ee magaca '*Halac-dheere*' taariikhda suugaanta ku gashay, kana bilaaban jirtey tix gaaban oo uu tiriyey gabyaagii reer-Hobyoodka ahaa ee Cali Sharma'arke la oran jirey. Silsiladdaas waxaa isku maan-dhaafay, isuguna hal-celiyey maansoyahannadii *miisaanka culus* ee xilligoodii farta lagu fiiqi jirey sida Qamaan Bulxan, Sayid Maxamad, Faarax-Caytame, Cali Sharma'arke, Goonni Cabdi Xaaji iyo Cali-Dhuux oo isaga iyo Qamaan ay si gaar ah isugu fiirsanayeen.

Toban sano wax aan ka badnayn iyada oo curashadii silsiladdaas laga joogo ayuu Cali-Dhuux tiriyey gabayga waayadii dambe '*Guba*' la baxay ee silsiladda kale ay ka dhalatay; maansadeenna diraddiraha ah gabayga ka tilmaaman ee magaca dheeriga ah uu bulshada kaga helay, isaga qudhiisuna wixii uu maanso tirin jirey gabaygii uu ugu jeclaa, dabayaaqadii 1900 iyo kontonnadii siduu ugu warramay taariikhyahanka Soomaaliyeed; Sheekh Jaamac Cumar Ciise jeer ay Hawd ku kulmeen.

Gabyaannimada ka sokoow, muddo dheer buu Cali-Dhuux ahaa colwadeen duullaammada abaabuli og; dagaalyahan, badanaa, ammaanduule ah oo dhaca geela haddii uu xilli ka waantoobo aan midka xiga ka ooli jirin, ka-bil-ka-bilna aan wada moogaan. Taana waxa uu kala mid ahaa raggii ay isku gedaha ahaayeen; raggii aamminsanaa geel la'aani inay nolol la'aan tahay, ayna sharaf la'aan u dhiganto, tixdii Asman Xasan-Deri raggii madaxa u ruxi jirey markuu lahaa:

*Badda jeexayaa iyo birriga jaanta mariyaaba
Wallee geel jacaylkaan u qabo waw jirrabi ruuxa!*

Waa raggii iyaga oo Muslin ah haddana markay ceelka ka shubayaan hashu ugu heesi jirey:

*Salaaddiyo Suub
Salaaddaa daran
Suub hadday timid
Salaad la qallee!*

Waa raggii Axmed-Dirir⁵ ugu bogi jirey markuu lahaa:

Adhi iyo lo' baa lagu baxshaa aano kuu timide
Aar-laaga geela ah naftaa lagu ilaashaaye
Kolay aabbahaa tahay nin kale looma aammino e!

Kurayada ay barbaarinayaan lahanshaha geela markay ku guubaabinayaan raggii dhegaha ugu shubi jirey:

Goodeey geesigu
Geerida horteed
Gaadasheeyoo
Geel la'aan diid!

14

Da'daas jacaylka geela dubaaqooda lagu daabacay ayuu Cali-Dhuux ka mid ahaa, isagase waxaa u dheeraa inuu u bareeri jirey xoolo-Dariiqo iyo geelal ay xeri lahayd; kuwaas oo, sidaan soo sheegay, ay Soomaalida kale dhacooda ka baqi jirtey. Inta la hubo, laba jeer ayuu wadaaddo meel deggan wax ka soo dhacay, kana soo mooradduugey, sako iyo sadaqo si ay ku soo galeenba, tuldihii uu dadweynuhu ugu deeqi jirey. Weliba, falka caynkaas ah kama uu qoomamoon jirine, inuu ku gar leeyahay ayaa ka dhaadhacsanayd, sidaynu dib ka ogaan doonno.

Markii hore waxay ahayd isaga iyo afar kale, iyaga oo geeldoon ah, mar ay Galbeed u duuleen. Niman waxay ahaayeen dhallinyaro ah oo isagu uu hormuud u ahaa; niman isku dhaarsaday, sir iyo caad tabtii ay ugu suuroggashaba, iyaga oo aan geel wadan in aanay degmada ku soo noqon. Dabadeed, waxay jar ka dhacaanba, goor barqadii ah ayay ku soo baxeen geel soddomeeye ah oo qaan iyo curadba leh, toon hareeri badanna daaqaaya. Durbadiiba labadii kuray ee la joogtey ayay waraysteen. Intay cabsiiyeen bay haybsi ugu dhaqaaqeen, markaas bay isu sheegeen oo cidda ay yihiin iyo meesha ay degmadoodu taalna u faahfaahiyey. Say mar qura ayay shantoodii isdhugteen. Say muraadkoodii bay heleene, way isu muusoodeen. Show geelu waa baylah oo rag looga baqaa hareeraha kama taagna! Show wadaaddo Dariiqo ah ayaa iska leh oo labada kuray ciidan aan ahayni uma maqna!

Isu-baaqis mooyee, iyaga oo aan wada hadlin ayay geelii horta

5 Waxaa la oran jirey Axmed Nuur Aadan-Qoolaab, 'Axmed-Dirir'na waa lagu naanaysi jirey. Wuxuu ahaa gabyaa weyn oo soo gaarey bilawgii 1900 iyo toddobaattannadii.

marsadeen, labadii kurayna ku kaxaysteen. Illeen raacdo ka dabo-timaadda kama ay baqeyne, meel dhexe hadday marayaan oo ay la yare-fogaadeen ayay cayradii uga tureen! Aayar bay sii hawadiyeen, wax yar ka dibna wiilashii bay inta iska sii daayeen dib iyo reerahoodii isaga direen. Iyagiina siday hitiqiskaas ugu wadeen ayay geelii la cid-galeen, kolkay qaybsadeenna nin iyo shan halaad ayay u heleen oo 'Eebow mahaddaa!' ku celceliyeen!

Dhawr cisho ka dib ayaa halkuu degganaa waxaa Cali-Dhuux ugu yimid qaar ka mid ah wadaaddadii geela lahaa. Inuu u celiyo xoolahooda ayay ka durraanteen. Wax walba oo ay islahaaayeen, 'waad ku qancin kartaan' ayay codsigooda ku larayeen. Hase ahaatee, Cali waa ugu soo loodsami waayey. Hadba wadaadkii ugu weynaa ayaa kitaab la soo baxa; isaga oo ka soo daliilinaya aayadaha iyo xadiisyada tilmaamaaya dhaca xoolaha Muslinka kale ciribxumada laga dhaxli karo! Maalmo idil ayay halkaas ku sugnaayeen oo marna dikri qabsanayeen, marna Cali iyo kooxdiiisa wacdiyayeen! Weriyeaasha qaarkood siday ku warrameenna, wuxuun qalbi-jileec ah ayaa afartii kale ku soo kordhay, markay hayn waayeen tusbaxyadii, kutubtii, ubbooyinkii iyo akhriskii Quraanka ee, inta ay u toosaan, ay wadaaddadu habeen-barkii ku dheeraysanayeen. Waxaas oo idilse, Cali-Dhuux ma saamayn, waxna kama doorin tashigiisii ahaa, wadaad kastaa ha lahaadee, in aanu geelaas tuludna ka celin.

Dabadeedna, maalintii u dambaysey ee uu quusinaayey ayuu gabyey. Marka hore, wuxuu wadaadka u sheegay fikraddii uu aamminsanaa ee ahayd nimaan geel lahayni inuu sharaf-laawe yahay, isaguna aanu la'aantiis ku geli karin. Hadduu geel tabcan waayo waxa sugayaa waa magaalooyinka xeebaha ku yaal intuu u doolo inuu gaalka xukuma u shaqeeyo, shaahana u kariyo; taas oo uu iskala weyn yahay. Sidaas darteed, wuxuu ku waaninayaa wacdiga tirada badan inuusan isku xabeebine, uu ka nasto; marba hadday arrini halkaas ka joogto.

Wuxuu yiri:

Sharad bay mareen Awgayoow shanaan u weynaaye
Ninkaan Shiriyo Heemaal lahayn sharaf ka dheeraaye
Karuur shaw leh caanaha Shamaal looma soo shubo e
Shacabkana ma dhaafoo badduu shebeg ku tuurtaaye
Shuqulka gaalka kama maarmo oo shaahu kariyaaye;

Aniguna shahiid waa waxaan shiiluhuu ridaye
Shiinkiyo werdiga aad akhriyi shicir-ku-aadaanka
Waxba hays shirrabin waan arkaa Sheekh inaad tahaye!

Ugu dambaystiina, wuxuu wadaadkii war oo dhan ugu soo gebaggabeeyey: Wadaadoow, geel aan kuu celiyo ma haaneedi doontide, meesha isaga tag. Anigu isaga iyo dhaqashadiisa mooyee, hawl kale oo aan garanayaa ma jirto, adiguse Quraan baad taqaan oo isaga ayaad wax ku heli; isaga dartiis reerkii aad ku hoyataaba fadhiga ayuu kaa kici, wanan shilis buu kuu loogi, xoolona wuu ku siine, halkii aad ka timid ku noqo, geel anaa u baahane, adiga baahiyo kuuma haysee.

Wuxuu yiri:

Sheyb waalan iyo wiil yar baa Shaac idiin naqa e
Shan haddaan ka helay maalintii Shaaxin sidigteeda
Caanaha hadhuubkaan shaqladay ee Sheema laga buuxshey
Shukraan naqo shaxaan dhigtiyo shalaqso mooyaane
Shaki bayga galay awgayoow inaan shaqeeyaaye;

Adigaaa Shilaabiyo yaqaan sheedihii webiye
Adigay degmadu kuu shirayn wanan la shiilaaye
Intaad aayar sii shabaxsataan shiiqso garawgaaga!

Tixdaas buu wadaadkii ku quustay. Kabihiiisii buu halhaleel u illaday. Markaas buu waddadii uu ku yimid dib ugu noqday; isaga oo mindhaa, afka iyo uurkaba, ka habaarramaaya!

15

Runtii, layaab ma lahayn oo geela in la kala dhacaa waxay ka mid ahayd hiddihii lagu yiqiin Soomaalidii xilliyadaas ee reer-miyiga ahayd. Sidaas darteed, marnaba wixii Cali-Dhuux lagu qoonsaday duullaanka iyo geelqaadista ma ahayne, waxay ahayd in uu ka soo qaaday wadaaddo xer ah iyo Dariiqo-diineed oo, badanaa, bulshadii waayadaasi ay xoolahooda ka caagganaan jirtey.

Hase ahaatee, sheekadaas iyo tixihii uu gabyaagu ka tiriyey inta aanan idinku jalbeebin, aan wax yar ka iftiimiyo xiriirkii u dhexeeyey isaga iyo hoggaamiyihii Daraawiishta; Sayid Maxamad Cabdille Xasan; kaas oo aan weligiisba wanaagsanaan.

Agagaarka Buuhoodle ayuu Cali-Dhuux ku dhashay gurgii Gobeyane loo bixiyey ee qiyaasta sannadkii 1865kii ku beegnaa, sidii isaga qudhiisa

laga weriyeyna, laba habeen oo isxiga ayay labadoodu dhasheen⁶. Jilib-hoosaadkii Sayidka reer-abtiga u ahaa, ciidankii Daraawiisheedna tiirhexaadka u ahaa ayuu ka dhashay. Sidaas darteed, wuxuu ka mid ahaa beryihii horeba dhallinyaradii degaanka ee dhaqdhaqaaqaas ku biirtay, in kastoo isagu goor hore oo weli loo wada jidbeysnaa uu ka baxsaday, kana soo hor-jeestay. Dabadeedna, muddo aan yarayn ayuu, af iyo addinba, Daraawiish kula diriraayey, waxna aanu u reeban!

Yeelkeede, sababihii uu Daraawiish kaga tegey ayaa dhawr siyood loo weriyaa. Aniguse markii aan rogrogey, waxaa ii soo baxday inuu qaayibi waayey habkii kala-dambaynta ku dhisnaa ee, bilawgiiba, uu Sayidku Dariiqada ku maamulay. Taana waxaad ka garan kartaa, markii uu baxsaday ka dib, tix uu soo tiriyey oo uu ku diiddan yahay habkaas amar-kala-qaadashada ku salaysnaa ee isaga iyo reer-miyigii uu ku dhex-barbaarayba ku cusbaa, kuna adkaa.

Wuxuu yiri:

*Teeriga' raggii lalama dhaco toogashona waaye
Tiiraanyo kuma seexanno iyo taharo caydhiine
Hadalkii la tuugeysan jirey waan ka togannaaye
Ninna ima taxaaboo anaa tay ku meel-mara e!*

Cali-Dhuux oo ahaa gabyaa afqabeen ah ayaa goor walbaba wuxuu tirin jirey tixo wax-ka-sheeg miiran ah oo uu Sayidka magaca kaga xumaynaayo, isla markaasna uu ku weysiinaayo taageerada bulshada, gaar ahaan laftii uu isagu ku abtirsanaayey. Dhabtii, tixahaasi si weyn ayay waxyeello ugu geysteen magacii Daraawiisheed iyo haybaddii hoggaamiyaheeda, dhanka kalena waxaa lagu tilmaami karaa inay ahaayeen tu' ka mid ah sababaha xiddiggiisii hal'abuurnimo cirka sare ku shareeray. Waxaa ka dhaadhici la'ayd wadaad qoladii uu ka dhashay aanay webi Shabeelle ka sokayni inuu Nugaal ka taliyo oo, weliba, jifadii uu isagu ahaa inta ciidan ka qorto uu qaar xujeeyo, markaasna dilo, qaar kalena, inta fagaare soo taago, uu jeedal dubka kaga murxiyo.

Wuxuu yiri:

*Arxan nimaan u gelahaynin oo Ina-Ogaadeen ah
Aabbowda uun bay hayaan kii arsaa'ilaye!*

6 Arrintaas wuxuu Cali-Dhuux u sheegay Aw-Jaamac Cumar Ciise oo ahaa taariikhyahan caan ah, dabayaaqadii 1900 iyo kontonnadiina Hawdka Buuhoodle kula kulmay. Labadaba Allaha u naxariisto.

7 Teeri: Waran.

Waxaa iyaduna jirtey tix aad caan u noqotay oo uu shaki ku gelinaayo Sayidka diintiisa iyo daacadnimada halgankii uu hoggaanka u hayey, isagoo isla markaasna isugu hanbalyaynaaya rag xarunta ka baxsaday oo ay xigto ahaayeen, isaguna uu u gacan-haadiyey.

Wuxuu yiri:

Allaahu-akbar Eedaanku waa kaa afkiyo beene
Ashahaadey gaalkubase waa ehelu-naarkiiye
Asaxaabihii – olol-ku-dhace – waw abtiriyaaye!

Ubbo-weeso waan kugu arkaa agab salaadeede
Hadduu uurka kaa jiro werdigu kaama orodneene;

Waxaan uubateeyaba tolkay oodda soo jebiye
Abtiyaalladaa iyo ku nace ururki Reer-Khayre
Arboow Jaamac iyo Aadan iyo Oogle⁸ kaa tage e
Ardalyahow raggaad ku amranayd idinka maahayne
Waa uur-gasloow Aadan-Dhagax odayadaadiiye
Abtirsiiinadaa waxay gashaa eyda Reer-Xamare!

Wuxuuse ugu darraa, caado-dhaafna lagu sheegi karaa bilawgii 1920kii markii ay Daraawiishi jabtay ee Sayidka intuu ku digtey uu ku oran jirey:

Waa lagu digtaa duul hadduu kuu darraan jiraye
Daadduunka Aw-Maxamad qabo waan ku diirsadaye
Bal dayooy wadaadkii wakaa sii dabayshadaye!

Tixo caynkaas ah oo tiro badan ayuu had iyo jeer Daraawiish u soo marin jirey, wadaadka qudhiisuna kuwo aan ka shiiqin ama kaba daran ayuu kaga jawaabi jirey. Ha yeeshee, nin madax ah iyo nin aan ahayni haddii ay isu gabyaan waxay u daran tahay ninka madaxda ah, taasina waa marag-ma-doonto!

Aan, haddaba, dib ugu noqdo sheekada duullaankii labaad ee Cali-Dhuux uu geela kaga soo qaaday wadaaddadii xerta ahaa ee, isaga ka hor, xoolahooda in la dhaco ay bulshadu ka siqoon jirtey. Si kastaba ha ahaatee, kolkii la maqlay inuu geelaas xerada ku shubtay waa lagu hiifay oo, Wadaad iyo Waranleba, waa lagu haaraamay.

Weliba falkiisaas waxay bulshadu aad ugu qoonsatay culimmadii iska

8 Jaamac, Aadan iyo Oogle waa Sayidka abtiyaashiis-rumaad.

lahayd markay inta ugu soo ergootey uu sina ugu garaabi waayey. Wax kastoo loo sheegayba dan kama uu gelin, hiifkii iyo haaraankii bulshadana ma garaysan.

Wixii uu falay inaan dembi ugu jirin, dhaca geeluna uu bannaan yahay ayuu u qiil-doonay oo, weliba, siduu ku andacooodey, Diinta uga soo helay. Taana wuxuu u soo daliishadey Sayid Maxamad oo wadaaddadii Soomaalida ugu aqoon badnaa, sidaas oo ay tahayna dhaca geela xalaashaday, mar walba oo uu u dagtana dadka iska leh ka soo mooradduugi jirey!

Aragtidayda, gabyaagu Muslin buu ahaa oo fikraddaas iyada ah ma rumaysnayne, waxay qayb ka ahayd dacaayadihii uu goor walba Sayidka ku dhaawici jirey, si uu uga soo reebo dadkii halgankiisa u suufiyoon jirey.

Wuxuu yiri:

*Culimmada kalaa xeeladdoo xaasid ku ahayde
Sayidkii wadaaddoo dhan xidhay Weris xalaaleeye
Xaaraan hadduu yahay maqdaca Xila ma qaadeene;
Aakhiro xisaab ma laha geel oo Xaquba sheegye
Xoolaha kaleetiyo isagu waaba kala xeere
Xaashida Kitaabkuna Idiin ma ay xaraamayne
Nin kastoo xadreeyaaba waa u xusul-duubaaye
Haddaan Xaajiyadu weerareyn Xer uma duuleene!*

Wadaaddadii geela lahaa sidaas kuma ay samrine, dib bay Cali ugu soo noqdeen, iyaga oo mooggaan wata Sheekh caan ahaa oo Xaaji Axmed la oran jirey. Hase ahaatee, in kastoo uu Sheekhu dedaaley, haddana kuma guuleysan inuu xerta geeloodii u soo naqo. Ugu dambaystiina, wuxuu Cali-Dhuux tiriyeey gabay dulucdiisu tahay in geelu daawo yahay oo uu dadka ka dhexeeyo, isaguna uu dhaciisa iskaba deyn lahaa haddii ay culimmaduna iska deyn lahayd. Isaga oo Sayidka u jeeda ayuu ku bilaabayaa wadaadku tolalka Soomaalida inuu qaarna geelii ka dhammeeyey, qaar kalena uu hadda u mindiyo-lisanaayo; taas oo uu ku macneeyey inay ku timid masalo uu Diinta ka helay! Sheekhii inuu la ergeeyo ay xertu u soo wadatayna wuxuu kula taliyey: Xaaji Axmadoow, ogaantay, aroos baad ahayd, barwaaqona waad ku dhex-jirtaye, waxaan kugula talin lahaa gurigaagii iyo afadaadii cusbayd inaad isaga noqoto. Oo gaajada, daalka iyo oonka aad halkan ku qabto yaad ku darxumoone, orod oo reerkaagii qabo, geel aan celiyaa igama soo dhowee!

Wuxuu yiri:

Sayidkuba Idiin waa dalbaday waana daahiraye
 Uma deynin, Daarood wuxuu Deero foofsadaye
 Iiddoor hadduu damacsan yahay inuu ka deebshaaye
 Dabkii uu tabcaday iyo sengihi duubigaw xidhaye
 Diintuu ku haystaa inuu daawo yahay geele!

Dulmi ma laha duunyadaa kalaa lagu dembaabaaye
 Aakhiro dellaa loo hayaa ruux u duulaba e
 Anna sheekhyadaa igu diree Deleb ma qaadeene
 Dan haddii ay geel uga baxaan uma dedaaleene!

Dayib inaan odhanaynin oon Debecna dhiibeynin
 Oo aan diidey Xaaji Axmedow Dahab lagu sheegye
 Caligii durraammada wax badan ducada ii qaaday
 Iyo Faarax wuxuu diin akhriyey igaga waa deeqe
 Dariiqada iyaba waa hayeen waase taan diraye!
 Dugsi iyo aroos diirran bay derimo kuu tiile
 Doobke cad baad dhami jirtee yaadan dacaroone
 Dibjiryadiyo daalkiyo asqada dib uga luud caawal!

Ruux kasta oo noloshiisu dheeraato sida u dambaysa, Cali-Dhuux wuu gaboobey. Boqol buu cago-cageeyey. Markaas oo kalena, qofku dib buu isku xisaabiyaa. Waagii uu xoogga ahaa waxyaalihii uu ku kici jirey ayuu qaarna isugu bogaa, qaarna ka qoomamoodaa. Waxaa, haddaba, Cali ku kulmay dhawr cudur oo, da'diisii awgeed, uu adkaysi u yeelan waayey; kuwaas oo laga xusi karo xanuunka haragga ku dhaca ee qofku inta isxoqo aanu ciddiyaha isaga turin iyo cudurka ay gacmaha iyo luquntu la ruxdaan ee aqoon yahannada Kasmada Daawadu ay 'Parkinson' ku magacaabaan. Markaas bay la noqotay wadaaddadii uu geelooda dhici jirey habaarkoodii inuu haleelay. Dabadeedna, isaga oo falkaas ka qoomamoonaaya ayaa laga sheegay inuu yiri:

*Canfarkiyo canbaartiyo waxaa cunaya jiidhkayga
 Wax i cawryey waa culimmadaan Cawl ka saanyadaye!*

Wadaad Darwiish ahaa oo la oran jirey Abbokor Seed ayaa 1973kii Xamar noogu sheekeeyey. Wuxuu yiri: Cali-Dhuux oo aad u xanuunsan, markaasna gugiisii batay ayaa ii yeeray. Wuxuu igu yiri: Abbokoroow, waxaan kaa durraansanayaa inaad Quraan igu akhrido, iguna tufto; wadaadkii Sayidka ahaa in la iga gaarey baan u malayne!

16

Guud ahaan, maansadu milgo weyn ayay Soomaalidii hore la lahayd, sidaas darteedna qofka hibada loo siiyey dadka waa uga soocnaa. Si aad ah ayaa loo tixgelin jirey oo si maamuus leh ayaa warkiisa iyo taladii uu maalintaas soo jeediyoba loogu dheg-taagi jirey, bulsho-weyntuna ay isugu tebin jirtey. Meelo aad uga fog halka uu gabyaagu degaanka ku leeyahay ayaa magaciisa laga hayn jirey oo geyiga Soomaaliyeed intiisa badan ayaa tixihiisa laga marin jirey. Had walbase ma ahee, waa haddii lagu barto gabay wanaagsan iyo murti halqabsi leh oo loo riyaaqo.

Tolalkii Soomaaliyeed ee reermiyiga ahaa kolkii uu midkood qolo kale weerar ku bixinaayo, waxa uu ku dedaali jirey gabyaa iyaga ahi inuu colka raaco. Ujeeddaduna waxay ahayd gabayadiisa iyo geeraarradiisa guubaabada ahi in ay dhallinyarada duullaanka ah geesinnimo siyaado ah ku beeraan.

Guubaabada ka sokoow, halka loo bukaan-qabo inta loo sii socdona wuxuu tirin jirey tixo dhaawasho daarran oo uu Eebbe kaga baryaayo colku inuu soo guuleysto, gacmo buuxana uu la soo noqdo. Sidaas darteed, inta ay waddada sii hayaan tixahaas ayay dhallinyaradu ku maaweli jirtey, iyaga oo ay la tahay in kuhaanka gabyaagooda la aqbali doono; in kastoo ay og yihiin reeraha ay ku duulayaan inay iyagu ka gardaran yihiin! Si kastaba arrinta ha loo arkee, waxaa jirey abaalgud gabyaagaas si gaar ah loo siin jirey haddii uu colku soo guuleysto oo inta geel soo helo uu saanyado. Ragga kale saamigii uu ula sinnaa ka sokoow, waxaa isaga lagu gunnayn jirey tulud dheeraad ah oo, marnaba, aan muran la gelin jirin; taas oo hal-gabay ama hal-geeraarshe ay ku magacaabi jireen.

Warfidiyeenka qoladiisa ayuu gabyaagu ahaa, wixii xaajo ah oo qolo kale uga xirmana isaga ayaa ka doodii jirey. Gabay cay ah ama aflagaaddo kale ah haddii gabyaa kale uu cidahooda ku maagona, isaga ayaa jawaab ka celin jirey, iyada oo aad mooddo reerkooda inuu u joogo jagada hay'adaha Warfaafinta ee Dawladaha casriga ahi ay samaystaan.

Haddii laba qolo dareen kala galo oo ay dirir isugu soo saftaan, isaga ayaa dhexdooda inta soo joogsada gabay maslaxo-doon ah ka marin jirey, halkaas oo uu ku kala dareerin jirey, ka dib markii garran iyo geedka shir loo ballamo. Immisa dagaal oo dad iyo duunyoba huf lagu noqon lahaa ayaa nin gabyaa ahi baajiyey?! Allowse badanaa inta uu huriyey oo lagu hoobtay!

Wadaadka iyo gabyaaguba dhawritaan iyo maamuusid gaar ah ayay bulshada ku dhex-joogi jireen. Geedka shirka kolkii la isugu yimaadana

Ugaaska tolku halka uu fadhiyo meel aan ka fageyn ayaa iyagana loo bannayn jirey.

Kolkuu jiilaalku dheeraado oo uu cirku gofo' diido, gabyaaga ayay weyddiisan jireen inuu Eebbe gabay ku baryo; iyaga oo rumaysnaa in haddiiba ducadiisa samada laga aqbali doono. Hubka wadaadku hadduu ahaa asmo iyo Quraan, hubka gabyaaguna wuxuu ahaa erayadiisa habaarka ah ee qofkii uu ku gano aanu la waayin; taas oo ah sababta ay af-ku-leeble ugu bixiyeen. Sidaas darteed, ma badnayn xoolihiisa iyo xubnaha qoyskiisa midnaba in, si fudud, loogu dhiirrado, maxaa yeelay waxaa bulshada ka dhaadhacsanayd sida ducadiisa loo aqbalo in habaarkiisana loo aqbalaayo, haddii xataa aanu weligiis iyo Allihiis foodda dhigin!

17

Habaarka gabyaaga Soomaaliyeed wuxuu muddo dheer ku ekaa qof ama koox Soomaali ah; qof ama koox degaan ka dhexeeyo, isagana wuxuun gaboodfal ah kula kacay. Hase ahaatee, sanadihii ugu horreeyey qarnigii 20d ayaa waxaa loo soo joogey habaarkii oo inta soohdimihii Soomaalida ka gudbey u tallaabay qaar ka mid ah shisheeyihii dalka qabsaday.

Waa bilawga sannadkii 1913kii. Waxaa Berbera soo gaarey, si wacanna loogu soo dhoweeyey sarkaal Ingiriis ah oo Nayjeeriya laga soo beddaley. In kastoo uu ahaa sarkaal siyaasadeed oo aanu askari ahayn, haddana shaqadii loo soo magacaabay waxay ahayd qabaa'ilkii Soomaaliyeed ee Dawladda la jirey inuu weerarrada Daraawishta ka ilaaliyo, isla markaasna uu iyaga qudhooda ku dirqiyo dhaqanka kala-dambaynta inay u hoggaansamaan. Wuxuu abaabuley, isla markaasna uu madax u noqday ciidan Rakuubley ah oo ceelka Burcaad Xarun looga dhigay, amarradii la soo siiyey ee magacaabistiisii la socoteyna waxaa ka mid ahaa inuu iska ilaaliyo iska-hor'imaad toos ah oo isaga iyo guutooyinka Sayidka dhex-mara.

Sarkaalkaas oo la oran jirey Richard Corfield, Soomaaliduna ay 'Koofil' ugu yeeri jirtey wuxuu ahaa nin geesinnimo loo qiray, isla markaasna aad u kibir badan oo jeclaa kolba taladii uu soo jeediyaa inay haddiiba meelmar noqoto. Waxaa lagu tilmaamay nin gacan kulul oo ciddii ka hor-timaadda ciqaabta kula degdega, isaga oo aan innaba tixgelin jirin qofka ama tolka uu ciqaabayaa inuu iyaga raacsan yahay iyo in kale. Sida la sheegayna, hawlihiisii wuxuu ka bilaabay qabaa'ilkii iyaga taageersanaa murammadii ka dhex-jirey inuu ka gar-naqo, markaasna uu tolalka qaarkood ganaax iyo ciqaab kaleba ku soo rogo.

Maalintii dambe, qolo uu ku xukumay inay gardaran yihiin ayuu ka

soo dhacay geel iyo xoolo kaleba, isaga oo, si degdeg ah, ugu wareejiyey qoladii uu u xukumay. Mararkaas oo kale sidii dhici jirteyna, reerihii geelaas lahaa waa cayroobeen. Dabadeedna, cad iyo caanoba markay sidii Cageey ugu diimeen, carruurtiina ka jalatay ayaa waxaa gabyey gabyaa iyaga u dhashay, dadkii la dhacayna ka mid ahaa; gabyaa magaciisa Ina-Weyso-Xume naloogu sheegay oo aannaan waxba ugu dari karin. Kaas ayaa wuxuu tiriyeey tix habaar ah oo uu Richard Corfield ku halgaadey, isla markaasna sababta habaarkiisa uu ku carrab-baabaayo.

Gadaal baan tixdaas iyada ah idiinka sheegi doonaaye, waxaa la soo gaarey bishii Agoosto ee isla sannadkii 1913kii. Ciidan Daraawiish ah oo Ismaaciil Mire uu ammaanduule u ahaa ayaa inta Taleex ka duuley wuxuu galay degmo ballaaran oo agagaarka Burco tiil, kana tirsanayd qabaa'ilkii ay Ingiriiska gacansaarka lahaayeen. Markaas bay ka soo qaadeen giddii wixii ay geelal haysteen; dabadeedna nimankii lahaa oo qaylodhaan ah, Koofilna u colcolaadinaaya ayaa Burco isa sii taagey. Isaguna ma hoojine, markiiba ciidankii Rakuubleyda ee uu u talinaayey ayuu diyaariyey. Tallaabada caynkaas ah isaga oo aan oggolaansho u haysen, Berberana u tebin ayuu go'aansaday inuu geelaas ka dabo-tago oo uu Daraawiish ka soo dhiciyo.

Waa nin ay belo wadataaye, ciidankii ayuu halhaleel u dhaqaaiyey. Daraawiish oo geelii Beer la sii maraysa ayuu meel shishe ka arkay. Ha yeeshee, ma uu weearine, intuu hareer-maray ayuu u sii fariistay buurta Dulmadoobe salkeeda, halkaas oo uu islahaa, 'Daraawiishi geela way soo marin doonaan'. Dhaqdhaqaaqii Corfield iyo ciidankiisii, Daraawiishi way u war-haysey, huurse iska saari mayn oo marnaba inay cid kale uu babac-dhigi karto lama hayn! Waa siduu malaynaye, waabberigii ayay Daraawiish oo geelii wadataa buurtii soo abbaarsiyeen. Xabbaddii baa haddiiba la isku tuurtuuray. Dhinac waliba dhinacii kale ayuu ku hurgufey wixii uu rasaas haystay. Raggii goobtaas ku baxay kuwii ugu horreeyeyna waxaa ka mid ahaa Richard Corfield; ammaamduulihii Rakuubleydii Ingiriiska. Halkaas buu ciidankiisii ku jabay. Halkaas bayna Daraawiishi ku guuleysatey; halkaas bay baal dheer ku gashatay.

Goobtaas oo magacyada Dulmadoobe iyo Ruuga labadaba taariikhda ku gashay, waxaa laga tiriyeey gabayo digasho ah oo suugaanta Soomaalida meel sare kaga jira, aadna caan u noqday. Waxaan u jeedaa gabaygii Ismaaciil Mire uu goobtaas kaga xogwarramaayey, kana kici jirey:

*Annagoo Taleex naal jahaad taladi soo qaadanay
Toddobaatan boqol oo Darwiish togatey neef-doorka
Sayidkayagu tii uu na yidhi Torog wada heensaynnay!*

Iyo kii uu Sayidku Koofil uu ku sagootiyi jirey, lafaggureyaasha suugaanta Soomaaliduna ay ku tilmaameen Boqorka maansada digashada iyo ku-wiirsiga. Waa gabaygii ka bilaaban jirey:

*Adaa Koofiloow jiitayaan dunida joogeyne
Adigaa jidkii lagugu wadi jimic la'aaneede
Jahannama-la-geeyoow haddaad aakhiruu jahato!*

Dhinaca kale, waxaa isna jirey gabay baroor ah oo geeridii Koofil ku saabsanaa, gabyaa Ingiriis ah oo ay saaxiib ahaayeenna uu afkooda ugu qoray. Hase ahaatee, sidaan idiin hor-mariyey, waxaa jirey gabyaa Soomaaliyeed oo ka tirsanaa rayadkii Ingiriiska la jirey; kaas oo, intaan Daraawiishtu dilin, sarkaalkaas gabay ku habaaray. 'Koofil waa lagu dhugtamey oo Dulmadoobe ayaa lagu diley' markii la maqlay ayaa la xusuustay tixdii gaabnayd ee dhawr bilood ka hor uu Ina-Weyso-Xume ku habaari jirey; waa tixdii ahayd:

*Sayidkoo wax galay raacdadoo la isku soo gaarey
Adigiyo gubniga aad waddaa goobataal noqoye!
Gidhliggaanku kaa joogsey oo guuxa kaa demiye
Ku googgooste nimankii kufriiga gaajaduu qabaye
Guga ha gaadhin adigaa tolkay gaajadaas badaye!
Afkuna gaw ku yidhi xaajadaad gees u badisaaye!*

Dabadeed, 'Allaylehe, wuu la helay' ayaa la isugu sheekeeyey, bulshadiina waxay isla dhex-qaadday gabyaaga Soomaaliyeed siduu habaarkiisa Muslinka wax ugu yeeli karo inuu gaaladana wax ugu yeeli karo!

18

Maansoyahannadii Soomaalida ee ujeeddada habaarka magaca dheer ku yeeshay waxaa ka mid ahaa nin, Allaha u naxariistee, la oran jirey Xasan Shiil oo ahaa gabyaa waagiisii aad u caan-baxay, bartamihii qarnigii 20dna nolol ku soo gaarey. Qarnigii kaas ka horreeyey ee 19d bartamihiiisii ilaa waaxdii hore ee kii 20d, meelihii uu gumeysigu xoogga ku qabsaday markii laga reebo, waxaa dalka Soomaaliyeed ka jirey maamullo saddex ah oo ka kala dhisnaa Gobolka Mudug, Dooxada Nugaaleed iyo Gobolka Bari.

Maamuladaas kii ugu baahsanaa, uguna awoodda roonaa wuxuu ahaa

kii Daraawiisheed ee Nugaal bartamaheeda iyo Taleex ay Xaruntiisu ahayd, Sayid Maxamadna uu ka talin jirey. Maamulka labaad oo ka dhisnaa gobollada Bariga waxay xaruntiisu ahayd Baargaal, Boqor Cismaan ayaana ka talin jirey. Kan saddexaadi wuxuu isaguna ahaa Saddanadii magaalada Hobyo ka jiri jirtey ee hoggaankeeda ay isaga dambeeyeen asaasaheedii Suldaan Yuusuf Cali oo 'Keenadiid' loo yiqiin iyo inankiisii curad; Suldaan Cali Yuusuf. In kastoo ay Soomaali wada ahaayeen, heer walbana colaaddoodu way gaari jirtey.

Maamul waliba duullaammadii uu midka kale ku qaadi jirey iyo xoolihii ay kala mooradduugi jireeni kala-joogsi ma yeelan ilaa gumeysteyaashii Ingiriiska iyo Talyaanigu ay madaxbannaanidoodii weysiyeen, dhammaan dhulkii ay ka talin jireenna ay xoog kagala wareegeen.

Dirirtii hubaysnayd ee maamulladaas dhex-mari jirtey ka sokoow, waxaa iyaduna goor noolba aloosnayd colaad xagga dacaayadda ah oo hubkii loo adeegsan jirey ay maansadu ugu xoog badnayd.

Wuxuu maamul waliba lahaa danihiisa maansoyahanno u dooda; maansoyahanno qoyska talada haya ammaana oo magaciisa sare u qaada, mar walbana ka hal-celiya gabayadii kolba uga imaan jirey hal'abuurrada maamulladii kale ee xifaalada, xiniifta iyo xintanku uu kooda ka dhexayn jirey. Tusaale ahaan, qaar ka mid ah maansoyahannadii Reer-Hobyoodka ahaa ee Saddanadii Reer-Keenadiid daafici jirey waxaa laga xusi karaa Gooni Cabdi Xaaji, Axmed-Busur, Ayax Maxamad Dhawre, Xasan Shiil, Cali Sharma'arke, Xuseen Cali-Jiis iyo qaar kale. Boqortooyadii Bari kuwii u doodi jireyna waxaa ugu magac-dheeraa Faratol Maxamad Sharma'arke iyo adeerkiis Yuusuf Sharma'arke Cismaan oo 'Shankukibir' lagu naanaysi jirey. Daraawiishi iyadu cid daafacda uma baahnayn. Carrabkii seefta ahaa ee Sayidka ayaa ku fillaa!

Marar badan ayaa waxaa dhici jirtey gabyaagu intuu ka fallaagoobo maamulkii uu hortii daafici jirey inuu u galo kuwii la colka ahaa midkood. Tusaale ahaan, intay Hobyo ka fakadaan ayay Sayid iyo Taleex u geli jireen, marna intay Baargaal iyo Boosaaso ka tagaan ayay Hobyo sii joogsan jireen; iyaga oo mar walba diyaar la ahaa wax-ka-sheegga maamulkii ay awel hore u doodi jireen, midkaan ay u yimaadeenna ammaantiisu ay debnaha ka saarsaaran tahay. Xasan Shiil oo sidaan soo xusay ka mid ahaa maansoyahannadii daafaca Reer-Keenadiid u heellanaan jirey ayaa beri dambe Hobyo ka soo fogaadey oo degmaystey Waqooyiga fog ee Mudug. Rag malaha doonaayey isaga iyo Suldaan Cali Yuusuf inay isku diraan ayaa waxay faafiyeen inuu maaggan yahay Daraawiish inuu u fakado, sidaas awgeedna uu geeliisii u fogeystey. Warkaas beenta ah, isla

markaasna aanu jeclaysan ayaa gabyaaga dhawr jeer dhegihiisa ku soo noqnoqday. Maalintii dambe ayaa waxaa loo keenay farriin Hobyo looga soo dhiibey oo dulucdeedu ahayd: 'Xasan Shiiloow, Suldaan Cali waa kuu caraysan yahay...wuxuu ka war-helay waxa aad damacsan tahay...inaad rabto inaad Taleex u fakatid ayaa loo sheegay, isaguna wuu rumaystay!'

Markaas buu tiriyey, waayadaas iyo ka dibba, tix gobolka Mudug aad caan ugu noqotay, welina lagu maahmaaho; tix gaaban oo uu isku xujofuraayo, Suldaankana uu ugu sheegaayo wararka looga soo tebiyey inay huf iyo been yihiin iyo talo aan weligeedba dubaaqiisa ku soo dhicin.

Wuxuu yiri:

*Dhammoow Cali Suldaan hadal rag waa dhuuxa ka caddeeye
Waxaan dhimiyo nooloow ahayn lagu dhaqnaan waaye
Haddaan ruux ku dhaafsanahayoon dhacayo geelayga
Dhiidiyo Warraab baan ku furay dhinacyadoodiye
Dharaar iyo habeen maan la tago yaa i dhawrahayey?!*

19

Aan, haddaba, idinku celiyo Xasan Shiil iyo tixdiisii habaarka ahayd ee uu magaca kula bixi doono. Dabayaaqadii 1900 iyo labaatannadii ayaa la soo gaarey. Ingiriis, Talyaani, Xabashi iyo Soomaalidii la jaalka ahaydba waxay beryahaas ku hawllanaayeen si kama-dambays ah sidii Daraawiish loogu jebin lahaa. Ol'olihii dhaqdhaqaaqaas lagu burburin lahaa ayaa si aan hakad lahayn wuxuu uga socdey London, Qaahira, Cadan iyo Berbera oo ahayd halkii lagu uruurinaayey hub iyo xeeldheereyaal dagaal wixii uu Gumeysigu heli karaayey. Sida muuqatana, diyaarinta hawlgalladaas ciidan, Daraawiishi way moogeyd. 'Oo maxaa ugu wacnaa? ma isleedahay? Sahan iyo xuuraan muddo aan yarayn Ingiriiska wareeriyey waxay ku dhaadatoba, markii uu dagaalkii ku dheeraaday ayaa sirdoonkii wadaadku soo gaabtay. Dhulka cadowgu joogo ilaaladii dhinac walba ugu saqaafi jirtey ayaa soo yaraatay. Abaabulkoodii duullaan ayaa kala daatay. Rugihii ay qalcadaha ku lahaayeen ee daafaca iyo ciidanka joogtada ah u baahnaa ayaa ku ballaartay, markaas baa, in badan oo ka mid ah, la soo cidleeyey.

Dhanka kale, waa la isadareensaday...dhexdoodii ayaa is'aamminkii ku yaraaday. Nin waliba dantiisii ayuu raacday, taana waxaa ka dhashay amarradii Sayidka in la fulin waayo iyo nin waliba inuu falo wixii uu doono, isaga oo magaca Daraawiisheed huwan. Ugu dambaystiina, haybaddii Ururka iyo tii hoggaamiyuhuba hoos ayay u dhaceen, markii loo eego Daraawiish gudaheeda iyo dibaddeeda labadaba.

Arrini iyada oo halkaas maraysa ayaa hilaadda 1918kii ama '19kii waxaa geeraar habaar ah Sayidka u soo tiriyeey Xasan Shiil oo, sidaan soo sheegay, ka mid ahaa Saddanadii Hobyood maansoyahannadii taageeri jirey.

Waxaa meerisyadiisii ka mid ahaa:

*Ilaahoow ama dil
Ama doori ninkaas
Ama Diinta ku toosi
Ama gaalada dooni
Isagoo dagan sii!
Ilaahoow duceeyey oo
Dartaahaan u sujuudaye
Dad intiisa kaleto
Ha ka dooran ninkaas!*

Dabadeed, bishii Jannaayo 1920kii waa tii Xarumihii Daraawiisheed lagu soo qaaday duullaan saddex madax ah; cirka, dhulka iyo badda. Markii si kale wax looga qaadin waayeyna waa tii loo soo adeegsadey teknooloojiyadii casriga ahayd ee dagaalka tii ugu dambaysey. Dayuurado aanay aqoon, kana tabaabushaysan waa tay, goor subax ah, ku soo waabberiisteen. Markaasna, waa tay kala yaaceen, nin walibana uu hortiisa u cararay. Sayidkii iyo rag aan afar boqol ka badnayni waa tii ay Galbeed qabteen. Dabadeedna, waa yaabe, xoogaggii adduunka ugu waaweynaa ninkii ay 20 sano iyo ka badan gacan ku dhigi waayeen waa tii ay kaneecadii webi Shabeelle soo riddey, dabadeedna Disembar 1920kii waa tii, Allaha u naxariistee, uu limey ku geeriyooddey.

Dhacdooyinkaas xanuunka badnaa ee ay Daraawiishi ku burburtay, hoggaamiyaheediina uu sababsaday waxaa jirey Soomaalida qaar wax ka saaray Xasan Shiil iyo geeraarkiisii habaarka ahaa. Sidaas darteed bayna ugu bixiyeen naanaysta waayadii dambe magaciisa ka hari weydey ee ahayd 'Gabay-Aweyti'; taas oo ilaa maantaba loo yaqaan.

20

Weli waa habaarkiiye, waxaa la yiri: Galbeedka dhulka Soomaalida ayaa bartamihii qanigii 19d waxaa ka soo baxay wadaad quraan-ruug ah oo aad looga aflaxay. Wuxuu ahaa degaankii uu joogi jirey oo idil macallin la isaga sheegay; macallin ardadiisa dhab ugu hagar-baxa, sidaas darteedna dadku si fudud ayay u kala garan jireen iyaga iyo dugsiyada

wadaaddadii kale kuwii wax ka baran jirey. Col iyo abaari haddii aanay u diidinna, aabbe waliba wuxuu ku taami jirey wadaadkaas inuu la derso, si inammadiisa midkood uu dugsigiisa u geysto.

Dhaqanka waxbarashada ee Soomaalidu siduu ahaan jireyna, waxaa la bixin jirey xoolo aan badnayn oo ijaar ah, macallinkaas oo kalena uu ka qaadan jirey waalidka dhalay kolba ardayga uu wax baraayo, kuwaas oo ay ugu qiime roonayd qaalin geel ah oo wadaadka la guddoonsiin jirey kolka wiilasha midkood uu Quraanka u dhammeeyo.

In kastoo uu sano-kontonaad madaxa la galay, haddana macallinku weli reer ma uu yeelan. Weli ma uu guursan, maxaa yeelay xoolo uu yarad isaga bixiyaa xeradiisa kuma jirin. Guurkuna, sida la og yahay, waayadaas ma fududayn oo nin waliba gabadha uu dhalay ee u korta wuxuu ka filan jirey in laga siin doono geel faro badan oo kolkolka qaarkood lixdan halaad ay tiradiisu kor u dhaafi jirtey. Sidaas awgeed, gabdhaha way ku xisaabtami jireen oo inta badan ninkii laba laga guursadaa wuu ka hodmi jirey, in kastoo, dhaqan ahaan, ay wiilasha ka jeclaayeen.

Wadaadkaas oo la oran jirey Macallin Axmed Muxumad Aw-Ibraahin Aw-Siddiiq ayaa maalintii dambe waxaa dugsigii ugu yimid nin uu, muuqaal ahaan, u garanaayey, dadka degaankaasna ka tirsanaa. Waxaa ninka la socdey wiil markaas 10-jirsadey oo uu keligiis wiilal ka lahaa; kaas oo uu dugsiga u keenay in Quraanka lagu baro. Madigaas ka sokoowna, wuxuu lahaa laba gashaantimood oo ciddii aragtaaba ay quruxdooda la ashqaraartay. Labada midda weyni way doonnanayd oo yaradkeedii odaygu waxna waaba qaatay, waxna wuu sugaayey, tan yarise maalmahaas ayayba timaha tidcatay.

Wadahadal aan sidaas u dheerayn ka dib, odaygii wiilka dhalay iyo macallin Axmed way heshiiyeen. Waxay isku afgarteen macallinku inuu wiilka Quraanka u bilaabo iyo, markuu u dhammeeyo, in odaygu, abaalgud ahaan, uu u siin doono labadiisa gabdhood midda yar ee dhowaanta guudka loo dabay. Nin xilo la'aan ku raagey buu ahaaye, aad buu macallinkiina heshiiskaas ugu farxay. Kolkaas buu isla markiiba intuu wiilkii guddoomay, '*Alif-wax-ma leh*' looxii ugu xarriiqay. Maalmihii xigeyna, isagaas ma ahee, ardadii kale inuu illoobo ayuu ku sigtay. Goor noolba, isaga ayuu gacanta haystaaye, haddiiba ma seeddigiis rumaad buu u aqoonsaday? U malee. Jimce iyo fasax kale toona uma oggolaado. Halka wiilasha kale ay maalintii hal cashar ka qaataan, isaga labuu siin jirey. Sida muuqatana, wiilku fahmo miiran buu ahaaye, casharkii la siiyoba, intaan laba tuke isdaawan, ayuu kor ka qaybaa. 'Macallinoow ii dhegayso'diisa' ayay ardada kale la wada yaabi jirtey.

Wax la isla soo marayba, dharaartii Quraanka loo bilaabay kolkay

laba sano ka soo wareegtey ayuu wiilkii casharkii ugu dambeeyey ka soo baxay. Halkaas ayuu qalinkii ku jebiyey, isaga oo 12kii gu' ay markaas u dhammaadeen! Dabadeedna, ballantaa ahayde, goor subax ah ayuu macallin Axmed kabihisii illaday. Wuxuu u dhaqaaqay xagga reerkii wiilka dhalay. Iyadoo markaas ay xoolihii dareereen ayuu u tegey odaygii oo golihii geeliisa hor-fadhiya. Isnabdaadin ka dibna, wuxuu weyddiistey ballantii ay lahaayeen inuu fuliyo, gabadhiina uu u dhiso. Kolkaas baa odaygii cabbaar hadalkii ku xirmay. Marba dhinac ayuu u jeestey. Dabuubta wadaadka wax uu kaga jawaabo ayuu doondoonaay. Ugu dambaystii ayaa waxaa Alle ka keenay, 'Wadaadoow, *'runi rag kama nixiso'* waa tii lagu maahmaahay. Tu' kalena waa tay ahayd, *'geelna waa galgashaa, ragna ways geddiyaaye'* ballanteennii sideedii ahaan mayso. Waxaad igu leedahay qaalintii geela ahayd ee aad ka qaadan jirtey kolba wiilka aad Quraanka u dhammayso. Sidaas awgeedna, arrintii gabadha iska illoow oo isaga samir, awel baan ku fududaadaye!'.

Macallinkii, dhegihiisii ayuu rumaysan waayey. 'Alloow riyo iiga dhigay' ayuu hoos ugu ducaystey. 'Warkaad tiri iigu soo celi' ayuu odaygii dhawr jeer ku yiri, ha yeeshee, wixii hore wax ka duwan ka maqli waa. Show isagu ma ogee, gabadha rag guurdoon ah ayaa soo doonay. Show geel faro badan bay odayga u ballan-qaadeen oo, sidaas ayuu ballantii kaga baxay.

Wadaadkii bay kolkaas indhihii madoobaadeen! Barqay ahayde, qorraxdii baa u muuqan weydey! Isaga oo aad u gidaadsan, luguhuna ay xajin la' yihiin ayuu ka kacay, isagana tegey golihii uu odaygu fadhiyey. Dabadeedna, inuu dagaallamo ayaa ka go'day. Hubkuse waa kala kaane, isaga kiisu warmo iyo fardo ma ahayn. Kiisu wuxuu ahaa Quraan, asmo iyo asraare, Allaylehe iyaga ha ku ku aarsado. Oo suuraduhu kala astaan lehe, reerkii ku ballan-furay Ancaam ha ku gano, markaasna ha warjeefto: odayga ha wareento, wiilka ha curdan-dhariso, hooyadiisna intay ku durduriso dhasha ha ka qabsato! Siduu filaayeyna, taasi markay dhacdo waxaa xigi doonta inay u yeeraan, tuftiisa iyo tahliishiisa inay ka baryaan, intay xaal-mariyaanna ay u dhisaan gabadhii ay u diidi jireen. 114 jeer hadduu akhriska suuraddaas toddobaad idil u soo jeedey ayuu habeenkii dambe reerkii ku halgaadey, tix gabay ahna kula ballamay.

Wuxuu yiri:

Rag hadduu irdhooboo qalbigu aammin kala waayo
Ninba awlaxiisuu dagaal kula ordaayaaye
Ancaameey! maxaad fali adaan ku arsiilaayaaye!
Sow eebadaydoo aan ritiyo aaho noqon maysid?
Sow inanka keliyuu dhaliyo ubadka layn maysid?

Sow ooridiisuna dhalmada ka afur-deyn mayso?

Sow aramiduu qabi jiriyo eel ku kicin maysid?!

Sow *awgi doonaay!* markaas layma odhan doono?!

Gugii kaa xigey goor duhurkii ah ayaa macallinkii nin soconayaa dugsigii ugu yimid oo war uu ka naxay uga tibixsiyey. Wuxuu ku leeyahay: "Macallin Axmadoow, gabadhii lagu diidi jirey niman ardaagal u ah ayaa dhawr cisho aabbaheed marti u ahaa. Wixii kale oo dhanna waa laga heshiiyaye, tirada geela yaradka ah ayaa intaas lagu gorgortamaayey. Saaka ayaa arrintaasna la isku af-gartay, taladuna waxay tahay, geed-hebel, in galabta loogu meheriyo! Wadaadkii baa markaas haddiiba go'aan gaarey. Wuxuu goostay gabadhaas iyo ninka soo doonay inuu isgefsiiyo. Inuu goobtaas tago, kana tiriyo gabay habaar ah oo kaas soo doonay iyo ninkii kale oo maqlaaba ay kaga cararaan. Wax yar ka dibna, geedkii gabadha lagu meherin lahaa oo aad loo soo buuxiye ayuu isa sii taagey. Nin garanaayey iyo nimaan garanaynba, mar qura ayaa la wada aamusay. Isna meel laga wada maqli karo intuu joogsadey, gabadhii oo gabdho kale kob gees ah la fadhidana murugsatada ku fiqay ayuu yiri:

Naagtaa gedaafaha qabtiyo culimmo gaaddeeda

Naagtaan gugeedii marraha tiro ku gaw-siiyey

Guduudkeeda uun bay arkiye kuma gudaayaane

Allahayoow ninkii guursadoow aadan ku guuleysan!;

Guryo ba'ay caydh iyo ka qaad goobataal madhane

Gablan wiil la'aaneed Ilaah gorodda kuu saarye

Waa meel inkaar lagu gubaye dhaxal lagu gooye!;

Gurbood iyo carruur ay dhashaa kuma gargaaraane

Gadhka kuma qabtaan oo wiilasheed gogol ha qooqsiine

Gaafaha raggaad qaybsataan geedka kugu ciilye!;

Gaaniyo irman guun ah iyo goodir iyo qaalmo

Gu'-dhalka iyo gaadiid la raro goonni ha u soofsan!

Ganuun xoor leh ood soo shubtana Eebbe kugu gaabi!

Rag ninkii hungurigeed galoow minadu kaa guurtey

Gaanniga la taageero iyo gamasku ka leexay

Geedkiyo (guska) xiniinyaha jidhkoo gudhanna laallaadi!

Mar qura ayaa geedkii lagu kala cararay. Ninkii guurdoonka ahaa iyo raggii la socdeyna geel wixii ay hormariyeen ayay odaygii ka ceshadeen. 'Wadeeco Alla' iyaga oo ku haya ayay reerahoodii u jiciirteen. Gabadhiina laba dambe isuguma imaan. Gabaygaas ninkii maqlay iyo kii loo sheegayba afar geeddi buu ka fogaadey. Sida la sheegay, iyada oo weli gabar ah ayay gabowdey. Waayadii dambena waxay ku sheekayn jireen: 'Macallin Axmed baa laga gaarey!'.

21

Maansoyahannadii Soomaalida dhexdeeda magaca weyn ku lahaa ee inta qof habaaray la helay waxaa ka mid ahaa gabyaagii Reer-Hargeysaad ee Faarax Nuur la oran jirey, ninkii muddada dheer qoladii uu ka dhashay hoggaamiyaha u ahaa, tixihiisii quursidiidka ahaana ku mutaystay aqoonsiga bulsho-weynta; mar hore iyo mar dambeba. Rag ay isku da' iyo isku degaanba ahaayeen, gabyina ogaa ayay colaad maanso Faarax ka dhexayn jirtey, iyada oo mid waliba reerkii uu ahaa uu maansadiisa ku ammaanaayo amaba uu ku gar-siinaayo, kan kale qoladiisana uu ku darraabaayo, marar kalena uu ugu hanjabaayo.

Raggii, haddaba, muddada dheer, ay gabyaaga isu gabyi jireen, meelaha fogfogna ay isla gaareen waxaa ugu magac dheeraa gabyaagii isaguna caanka ahaa ee la oran jirey Qawdhan Ducaale Suldaan. Waxay ahaayeen laba nin oo isku beegmi karey, miisaan la wada saari karo, geeridoodii ka diba inooga tegey silsilad maanso oo hodontooyada suugaanta Soomaalida wax badan ku soo kordhisey.

Maalintii dambe ayaa safro hawdka ka yimid, xeebna u socdaa waxay Faarax Nuur u keeneen gabay isaga loo soo tiriyey oo aad u foolxun, hase ahaatee xagga Qawdhan Ducaale aan uga imaan. 'Yaa gabaygaan ii soo tiriyey?' ayuu nimankii weyddiiyey? Markaas bay u sheegeen inan dhallinyaro ah oo Ina-Warfaa Suldaan la yiraahdaa inuu u soo dhiibey. Haa! Markaas buu wax gartay. Markaas bay wax u kala caddaadeen. Inanka soo gabyey Qawdhan Ducaale ayay xigto dhow ahaayeen, sidaas darteedna isaga ayuu u hiilinaayey.

Taasiso wax layaab leh Faarax kuma ahayn oo gabyaagu inuu u garbeeyo ku' kale oo ay qaraabo yihiini dhaqankii jirey ayay ka mid ahayd. Wuxuuse liqi kari waayey aflagaaddada uu wiilku tixdiisa ka soo buuxiyey, maxaa yeelay maansoyahannadii isaga la da'da ahaa gabayga kuma ay caytami jirin. Way ku wada doodi jireen, way ku xifaaltami jireen, way ku faantami jireen, way isugu gooddiyi jireen, isla markaasna waxay ka ilaalin jireen erayo cay ama deelqaaf kaleba xanbaarsan, kumana ay dari jirin.

Sidii dhici jirtey, gabyaagu haddii uu maansadiisa ku caytamo intay ka mashiigsadaan ayay ku takoori jireen, waayada dambena in maansoyahannada lagu tiriyo ayuuba seegi jirey. Taariikhda suugaanta Soomaalida markii inta dib loogu noqdo arrintaas laga toydana, waxaa xusuusteenna ku soo dhacaaya maansoyahankii murtida iyo miraha waaweynaa ee, malahayga, maalin uu dhab u carooday, haweeneydii uu qabey tixdiisii foosha xumayd u tirin jirey; tixdii '*Dannood*' loo bixiyey ee markuu shaaciyey ka dib lagu qoonsaday, laguna wada darraabay; taas oo sabab u noqotay gabayadiisii kale oo idil in dhegaha laga furaysto, eeggana aan wax qumman laga hayn!

Dhinaca kale, bulshada dhexdeeda dhaqankii laga yiqiini wuxuu ahaa gabyaaga dhallinta yar ee markaas soo kacayaa inuu ka gabbado gabyaaga ka da'da weyn ee inta caanka noqda geyiga oo dhan uu magaciisu ku faafo. Caadadii loo bartay waxay ahayd gabyaaga soo korayaa inuu gabyaaga weyn ka xishoodo, inuu wax ka barto oo tixihiisa kor ka qaybo, waayada hore oo dhan inuu weriye u noqdo, wax uu isagu tiriyeyna aanu ka marin gabyaaga weyni gole uu ku sugan yahay.

Dhawr jeer ayuu Faarax tixdii wiilka maankiisa ku soo celiyey! Waxaa, malaha, ka degi weydey inankan yari sida uu ugu soo dhiirradey oo weliba tix ay afxumadu muush ka tahay uu ugu soo dhiibey. Kolkaas buu isweyddiiyey: Bal haddaan ka weynahay, bal haddaan ka gabaysanahay oo dhulka oo idil magacayga lagaga haasaawo, bal haddaan ahay af-ku-leeble daymadiisu aanay dhulka dhicin; bal intaasba inaan ahay haddii aan muran ka taagneyn, sidee buu waa axdare, inankan yari ii salooshay, ma mid ay xigaaladiisu nacday baa? 'Toloow, wiilka maxaa qaaday?' ayuu debin ku celceliyey.

Dabadeed, waxaa Faarax ku soo dhacday maahmaahdii ahayd, '*Gal dad liq ah ul baa lagu dayaa!*' oo loola jeedo ballida iyo harooyinka ay biyuhu ceegaagaan la iskama galo uune, horta waa la iska hubiyaa. Si aan loogu hafan, moolkooda ayaa, marka hore, la sugtaa, ul dheerna waa la isaga hilaadiyaa. Faarax wuxuu isu arkaayey inuu ahaa gal *dad-liq* ah oo inankii u soo gabyey, ogaal la'aan, uu ugu soo dhex-dhacay! Maxaa xigey?

Badanaa, gabay-baradku kolka maansoyahan caan ah oo Faarax la heer ah uu gabay ugu soo bareero, laba sababood middood ayaa ku xanbaarta: Inuu magac ku doonaayo oo 'isaga iyo hebel baa isu gabyey' in la maqlo uu uga jeedo. Iyo inuu ugu hiilinaayo gabyaa ay isxigaan oo in laga wado uu istusay. Markaas oo kalena, gabyaaga weyn ee la maagay saddex waddo middood ayuu raaci jirey. Gabay-baradka isku soo dhereriyey inuu u jawaabo oo tix hanjabaad miiran ah uu isaga aamusiiyo. Inuusan u juuqin oo jiritaankiisaba uu ismoogeysiiyo, si labadooda magac aan iskummar

loo xusin, dabadeedna aanay isku meekhaan u noqon. Iyo waddada saddexaad oo ah inuu u gudbo, weerarna uu ku qaado gabyaaga kale ee uu u malaynaayo kan gabay-baradka ah inuu gadaal ka soo riixaayo, markaasna uu labadooda isu maro!

Wuxuu maskaxda daaliyo, hadbana uu talo istusaba, ugu dambaystii wuxuu Faarax ka badin waayey inaanu wiilka toos ula gabyan oo tixdii uu u soo dhiibey arrimihii ku jirey aanu ka jawaabin, isla markaasna aanu ka aamusin. Tix gaaban oo uu maantaas tiriyey ayuu ku bilaabay murtida laga baran karo maahmaahdii ahayd '*Gal dad liq ah ul baa lagu dayaa!*'; taas oo dulucdeeda shishe ay tahay inta aan halista madax-madax la isugu tuurin in la dhudhumiyaa inay wanaagsan tahay.

Wuxuu yiri:

*Gal dad-liq ah ul baa lagu dayaa laga dambeeyaaye
Weligiinba ceel dawlis leh yaad dalaq tidhaahdaane
Dirkii kula dhashiyo aabbahaa kuguma daayeene
Malaa miduu Warfaa dayriyoo daahan baad tahaye;
Aarkii Daboolaan ahoon dibedda joogeyne
Duddada geela yaan sidii dawri kala boodi
Ama doon yaxaas uga dhacaa waa dad aakhiro e!*

Sidaynu garan karayno, meerisyada saddexda ah ee dambe waa kuhaan iyo habaar uu maansoyahanku ku halgaadey inankii ku soo dhiirradey. Allaha u naxariistee, gabyaagii la oran jirey Cabdi Iidaan oo ay Faarax Nuur xigaalo ahaayeen, taariikhdiisiina in badan nooga sheegi jirey toddobaatannadii qarnigii 20d rag aan ku jirey siduu ugu warramay, habaarkii Faarax dhulka ma dhicin, wiilkiina lama uu seegine, wuu la helay. Waxaa la yiri: Goor ay fiid-horaad tahay oo markaas xoolihii la soo xeraystey ayaa libaax aan cid kale wax yeelini yarkii dusha kaga dhacay oo geeljirihii kale kala dhex-baxay!

Dabadeed, dadkii dhacdadaas goobjoogga u ahaa in door ah oo ka mid ah ayaa waxay rumaysatay Ina-Warfaa Suldaan bahalkii la tegey libaax run ah inaanu ahayne, uu ahaa Faarax Nuur qudhiisiisii oo aarkii Daboole isaga soo dhigay; taas oo inoo muujinaysa af-ku-leebnimada iyo awoodaha dahsoon ee bulshadii hore ee Soomaalidu ay gabyaaga u oggolayd, Faarax Nuur oo kalena ay isaga ilaalin jirtey.

22

Sidaan meelo hore ku soo xusay, waxay u badnayd gabyaaga Soomaaliyeed markuu habaarramaayo ruux ka gardarraaday oo isaguna Soomaali ah inuu habaaro. Ha yeeshee, qarnigii labaatanaad barkiisii hore ayaa maansada Soomaalida waxaa ku soo biiray habaar nooc kale ah oo hal'abuurrada qaar ka mid ahi ay soo rogeen.

Waxaan u jeedaa, iyada oo dhib laga tirsanaayo, habaarka lagu halgaado Dawlad hebla'; kaas oo gumeysigii Reer-Yurub ka hor aan ku jiri jirin ujeeddada habaarka ee maansadeenna kalaasigga ah. Waxaan, haddaba, halkan ku soo qaadi doonaa habaarka noocaas ah oo geeraar iyo gabay loo xanbaariyey, ayna kala tiriyeen laba maansoyahan oo meelo aad u kala fog ku kala noolaa, asii isku waayo ahaa. Kolka horese, maanso walba sababta loo tiriyeey baa la sheegaaye, bal aan maanta geeraarka iyo siduu ku yimid idiin soo hormariyo.

Taariikhda casriga ah ee Geeska Afrika sida laga akhrisan karo, waqooyiga ka sokoow, Ingiriisku qayb ka mid ah koonfurta dalka ayuu intii muddo ah ka talinaayey. Waa dhulkii Jubbaland loo aqoon jirey oo u dhexeeya magaalooyinka Kismaayo iyo Doolow, galbeedka webiga Jubbana ku yaal; dhulka soohdinta la leh geyiga Soomaaliyeed ee waagii Ingiriisku haystey NFD ku magacawnaa, haatanse waqooyi-bari Keenya loogu yeero.

Sida la xusuusan yahay, heshiisyadii kolba dhex-mari jirey gumeysteyaashii Reer-Yurub, kuna saabsanaa qaybo ka tirsan dhulka Soomaaliyeed waxaa ka mid ahaa dagaalkii 1d ka dib mid Dawladaha Ingiriiska iyo Talyaanigu ay kala saxiixdeen. Markiisii horeba, Ingiriisku wuxuu Jubbaland ka ijaartey Carabtii Sanjibaar ka talin jirtey ee Reer-Cummaan, dabadeedna, wuxuu ku beddasheyba, sannadkii 1926kii ayuu ku wareejiyey Dawladda Talyaaniga; maantaas oo koonfurta Soomaaliya oo idili ay Rooma u gacan-gashay. Waa yaabe, Jubbaland siday u ahayd dhul uu Ingiriis ka taliyo ayay Soomaalidii degganayd goor subax ah soo toostay iyada oo uu Talyaani ka talinaayo! Waa amankaage, in kastoo ay iyagu dalka lahaayeen, haddana Carabtii Reer-Cummaan mar ay ka mulkiyeen lalama socodsiin, waagii ay Ingiriiska ku wareejiyeenna looma sheegin. Markii dambena, cidda xukumaysa lagama talo-gelin, sida loo xukumayona lagalama tashane, labadii awoodood ee Reer-Yurub ayaa midiba mooggeeda summaddeeda ku dhigtay! Gardarro badanaa!

Si kastaba ha ahaatee, Dawladdii Talyaanigu si degeg ah ayay gobolkii ula wareegtey. Kismaayo oo awelba uu Ingiriisku ka maamuli jirey ayaa

mar kale xarun u noqotay, waxayna u soo magacawdeen sarkaal derejadiisu sarrayso oo u maamula. Kaasina wuxuu istusay inuu hawshiisa ka bilaabo diiwaan-gelinta hodontooyada dhaqaale ee gobolkan ay dhowaanta la wareegeeni uu leeyahay. Markaas buu ku dhaqaaqay siduu ku ogaan lahaa dadka iyo xoolaha ku nool tiradooda. Maalintii dambe ayuu sodcaal ku yimid degaanka Gedood oo ka tirsanaa Jubbaland, halkaas oo uu ku shirsaday qabaa'ilkii dhulkaas ku dhaqnaa odayadii madaxda u ahaa. Wax badan buu maantaas u sheegay, hase ahaatee arrinta keliya ee dareenkooda gilgishey waxay ahayd markuu ku amray in qoys waliba uu soo tiriyo geela xeryaha ugu jira, dabadeedna tiro guud ay odayadu si degdeg ah ugu soo gudbiyaan; maalin hebla' iyo meel hebla'!

Raggii meesha fadhiyey argaggax baa ka meel-waayey, maamuluhuse ma dareemin! Guurtidii goobta ku shirsanayd umal baa saaqay, maamuluhuse ma dhaagin! Waxay garan waayeen waxa uu geela ka rabo. Dantii uu arrinta ka lahaa si fiican uguma sheegin, haddii uu u sheegona ma ay garteen, haddii ay gartaanna kama ay garaysteen. Turjubaankii oo weli warkii Maamulaha u soo gudbinaaya ayay inta ka sii jeesteen waxay hoos isu weyddiiyeen: War Ingiriisku xoolaha aan haysanno iyo noloshayada hoose ma faroggelin jirine, maxaa ninkaan nagu maagay?!

Dadka uu u yimid inuu u taliyo dhaqankoodka ayaa ka daahnaaye, haddii uu hiddahooda wax ka aqoon lahaa Maamuluhu marnaba tirada geelooda ma weyddiiyeen! Wax kaleba yeelkoode, ninka Soomaaliyeed lama haybin jirin geela xeryaha ugu jiraa inta uu le'eg yahay iyo tirada wiilasha uu dhalay, gaar ahaan kuwa markaas u nool! Lama weyddiin jirey, haddiise inta lagu dhiirrado la weyddiiyase kama uu jawaabi jirin. Waxay ka baqi jireen in la cawryo...in hantida iyo wiilasha lagu kuunyo, dabadeedna isha lala helo oo inta afka iyo carrabka lagu qabto laga kala dhantaalo. Haddii inta aad loo doocdoociyo ayba dhacdo su'aalahaas oo kale inuu ka jawaabona, 'waa la dhaqan yahay' ayuu oran jirey, hadduu geeliisa ka hadlaayo, haddii tirada wiilashiisa la haybiyona 'rag waa joogaa---alxamdulillah!' ayuu ku gaabsan jirey!

Iyada oo aan la isu calool-fayoobeyn ayaa shirkii lagu kala dareeray. Amarkii Maamulaha ee ahaa, 'geela soo tiriya' ayaa isla habeenkiiba meel walba ka dhacay. Odayadii haddii ay arrin isugu noqdeenna, 'yeeli mayno' ayay talo kaga ibo-beeshay. Waase la baqayaa oo ciidan Talyaani ku soo dhardhaaro daafad uma hayaan. Maxay, kolka, yeelaan? Alle-bari aan kala-joogsi lahayn ayay guddoonsadeen. Shir aan loo kala kicin ayay isugu dhawaaqdeen. 'Sheekh-hebel ha la doono' ayaa la isku guubaabiyey. Markaas baa la bilaabay Quraan-akhris iyo bun-dubasho asmo looga gol-lahaa oo Maamulaha Talyaaniga lagu dhaawanaayo. Dhinaca kalena,

'maya' oo qura in laga roon yahay intay istuseen ayay Ugaaskii reeraha Kismaayo u direen, si uu Maamulaha uga soo dhaadhiciyo amarkiisii ahaa 'geela soo tiriya' inuu ka noqdo.

Dhawr todobaad ka dib ayuu Ugaaskiina soo laabtay. Shir weyn oo lagu waraysanaayo ayaa la wacay. Gabyaagii caanka ahaa; Guuleed Jucfe Samatar oo ka mid ahaa raggii maantaas joogey ayaa lagu yiri, 'Guuleedoow, Ugaaska noo warayso'. Halkaas buu isna ka bilaabay geeraar uu ku waraysanaayo, isla markaasna uu uga warramaayo intii uu sodcaalka ku maqnaa wixii degmada ka dhacaayey oo Quraan-akhris iyo asmo ahaa. Ugaaskiina wuxuu madashii ka sheegay Talyaani inuu ka wado 'maya' iyo 'amar dawlo mar hadduu soo baxo waa la fuliyaaye, ka-xaajaaod dambe ma laha'.

Dabadeedna, geeraarkii waraysiga ahaa markuu dhammeeyey ayaa raggii goobta joogey oday ka mid ahi wuxuu ku yiri: "Guuleedoow, afku-leeblaad tahaye, Talyaani habaar oo si gaar ah Maamulaha gawska ugu qabo, boqol halaad baa lagu siine!'. Markaas buu isla xarafkii inta ka qaaday Eebbe-weyne ammaantiisa ku bilaabay, isaga oo isla markaasna ka mahad-naqaaya barwaaqooyinka aan la tirin karin ee uu Aadanaha ku bantookhay.

Wuxuu yiri:

Maalintii dad la uumay oo

Nebi Aadan dushiisa

Loo ekaaday quraanyo

Ilaahii asmaceenna

Ashahaado ka yeelay

Abaal baan la gudeyne

Asxaan waa ka qabnaa;

Ayaantii ka dambeysey oo

Ay Qurayshtu irdhawdayoo

Odayaasha la laayey oo

Dulqafaar rag afaystay

Ilaahii Nuurre-Udgoone

Ummaddiis naga yeelay

Abaal baan la gudeyne

Asxaan waa ka qabnaa;

.....

Ilaahii afar naas iyo

Ib yaroo ka daloosha

Ameel nooga caddeeyey oo
 Amarkiisa ku yeelay
 Abaal baan la gudeyne
 Asxaan waa ka qabnaa;

Ilaahii sawjad islaamahoon
 Aadmi nooga sokaynin
 Aqid noogu xarriiqay oo
 Dabadeed ilmihii iyo
 Ubadkii naga siiyey
 Abaal baan la gudeyne
 Asxaan waa ka qabnaa;

Ilaahii axad roori
 Ka abuuray candhuufo oo
 Dabadeed indhihii
 Afka noo kala qaaday oo
 Addin xoog leh na siiyey
 Abaal baan la gudeyne
 Asxaan waa ka qabnaa;

Ilaahii Ebedkii iyo
 Aallihii ka korreeyiyo
 Inshaad Diinta u yeelay oo
 Noogu dhiibey ikhwaanka
 Abaal baan la gudeyne
 Asxaan waa ka qabnaa;

Ilaahii ajasheenna
 Indhaheenna ka duugayaan
 Aleen koor ah u yeelin
 Iimaan nooma sugmeene
 Abaal baan la gudeyne
 Asxaan waa ka qabnaa;

Markaas buu u daaddegayaa ujeeddadii geeraarka oo ahayd inuu ku
 habaaro Dawladda Talyaaniga iyo Maamulihii inay geelooda soo tiriyaan
 ku adkaystay.

Wuxuu yiri:

Gabayse waa afkuleeble
 Wadaad waa akhriigiisa
 Gobi waa tan ergeysa
 Naago waa indhahooda
 Sabi waa aqlinnaaqus;
 Ilaahii cirka uumayoo
 Dhulka hoos ka aslaaxshayow;
 Ilaahaan amarkiisa
 Aadni diidi karaynoow;
 Ilaahoow nin uraayoo
 Nebi Aadan ka leexdaan
 Arrinkiis isu keennay;
 Ilaahoow Ingiriis iyo
 Amxaartii Shawa joogtiyo
 Suldaan-Ruun ka adeejiyoo
 Udubkiisa la siibo!
 Rag armaatiga qaatoow
 Naxariis il ha saarin!
 Eydii baando ahayd iyo
 Goglahoow ka idlaada!
 Aqiidka iyo bandaaskoow
 Ibleys haydin dhammeeyo!
 Afnaqa iyo booygoow
 Asmo beerka ku goysey!
 Siinka meel walba aadoow
 Irid haw dhaqdhaqaaqin!
 Markabkii badda aadoow
 Irjic meel isu taag!
 Baabuurkay ordiyaanoow
 Omos meel ah laa jiiifso!
 Lixlihii ololaayoow
 Ilmaha iyo ooryiyo
 Aboor haw taliyeen!
 Dadkuse waa kala oode
 Ninka geela af-saartayoow
 Ayaantaan aynu joogno
 Ayaanteedaa kaleeto
 Amarkaagu ma gaaroo
 Asmo beerka ku gooysey!

Dhacdadaan dadkii goobjoogga u ahaa siday sheegi jireen, maalmo tiro yar ka dib ayaa Guuleed habaarkii laga aqbalay, qayb ahaan. Si degdeg ah ayaa Maamulihii ay ka cabanayeen Kismaayo looga beddaley. Taasise wax ma ahayne, habaarka intiisii ugu ba'nayd Dawladdii Talyaaniga ee xilligaas jirtey ayaa loo kaydiyey. 15 sano ka dib ayuu inta ku habsado geesaha u dhigi doonaa. Waa sida ay Reer-Gedoodku ku sheekeeyaan!

23

Guuleed Jucfe ka sokoow, waxaa isaguna jirey maansoyahan kale oo, sidaan soo sheegay, laba degaan oo kala fog ay ku kala noolaayeen, asii ay isku Gedo ahaayeen, isla markaasna habaarka Dawladda Talyaaniga ay isaga ekaayeen. Waxaa lagu magacaabi jirey Axmed Maxamad, wuxuuna ku noolaan jirey magaalada Berbera ama agagaarkeeda. Habarkiisii wuxuu Axmed u xambaariyey gabay waagii dambe si baahsan caan u noqday oo, in kastoo aanu tiro badnayn, haddana dhulka Soomaalida wada maray. Su'aashuse waxay tahay: Goorma ayuu gabaygaas tiriye, maxaase ku dhaliyey?

Si, haddaba, aydun dhab ugu garataan wixii Axmed Maxamad iyo Talyaani isu geeyey aynu xoogaa dib u milicsanno taariikhda casriga ah ee Geeska Afrika iyo waayihii soo maray ee isbeddallada badnaa. Iyada oo horayba uu u haystey dalalka Soomaaliya iyo Eriteriya ayay Dawladdii Fashiistada ahayd ee Talyaanigu waxay 1935kii weerar ballaaran ku qaadday dalka Itoobiya; kaas oo ay, malaha, kaga aarsanaysey, 40 sano ka hor, jabkii xasuuqa u ekaa ee Xabashidii Boqor Menelik ay ku dhigtay ciidammadooda. Waxay ahayd guutooyinkii labada dhinac goobtii ay foodda isku dareen ee Cadwa loo yiqiin; goobtii ay Roomi ku guuldarraysatay ee dhacday sannadkii 1896kii.

Sabab kastaaba duullaankaas isaga ah ha ku riixdee, si degdeg ah ayuu Talyaanigii dactal ilaa dactal, Itoobiya oo idil, gacanta ugu dhigay, isaga oo hawl-gelinaaya askar ciidaas masaalkeed ah oo caddaan iyo madowba lahayd, Soomaalise u badnayd. Askartaas iyo baabuurtii gaashaannayd ka sokoowna, waagii beryaba dayuurado ugaarsada ayuu guutooyinkii Xabashida ku soo kiciyey; kuwaas oo ciidammadoodii afarta garjaho u kala firdhiyey. Meeshii ay u guuraan iyo meeshii ay ku gabbadaanba intay kaga dabo-tagaan bay nag kaga dhigi jireen. Markaas bay bilo dhan madaxa kor u qaadi waayi jireen, ugu dambaystiina hubkii bay inta daadiyeen Janannadii Talyaaniga boqol-boqol isugu dhiibeen!

Boqor Xayle Selaase iyo qoyskiisii waa waagii ay naftoodii u baqeen, dabadeedna ay carriga Ingiriiska qaxa ku tageen. Askartii Soomaaliyeed

ee Baandada ahaydna waa markay inta dhaantada qabsadeen ay oran jireen:

Amxaaro jabtoo

Jug baa ku dhacdo

Jigjiga Janannaarki baa degey!

Maalintaas buu inta aad isu mahadiyey, Talyaanigii wuxuu isbiday inuu yahay awood Reer-Yurub ah oo aan sina uga dhicin kuwii kale ee ummadihii taagta darraa kala qaybsaday sida Ingiriiska iyo Faransiiska. Markaas buu Itoobiyadii uu dhowaanta hantiyey halhaleel ugu darsaday Soomaaliya iyo Eriteriya oo ahaa meelihii uu Gobolka horay uga haystey. Dabadeedna, iyaga oo aad mooddo inay u hilawsan yihiin Imberaadooriyaddii Roomaanka ee beri hore magaalada Rooma ay xarunta u ahayd ayay hoggaamiye Benito Mussolini iyo sarreeyeyaashisii ciidammadu waxa ay wadajirka dhulkii gacantooda galay waxay ula baxeen, '*Africa Orientale Italiana*' oo macnaheedu yahay, 'Afrikada Bari ee Talyaanigu mulkiyo!'. Maxaase ka dambayn?

Iyada oo arrini ay halkaas marayso ayuu 1939kii Dagaalkii 2d ee Duniidu Yurub ka qarxay. Wuxuu ku bilawday Jarmal iyo Talyaani oo isku jaal ah iyo Ingiriis iyo Faransiis oo isku dhinac ah, gaashaanbuurna la baxay. Haddiiba Bari iyo Galbeed, Yurub inteedii badnayd gacantii Jarmalkii ayay ku dhacday. Lamaddegaannada Masar iyo Liibiya ayay haddana Ingiriiska iyo Jarmalku foodda isku dareen. Hal sano ka dibna, goobihii ay dagaalladu ku fidiyeen waxaa ka mid noqotay Afrikada Bari oo Ingiriiska iyo Talyaanigaba ay ciidammo xoog lihi ugu urursanaayeen. Qacdii horeba, Waqooyiga oo Ingiriisku haystey, ahaana Geeska Afrika oo idil halkii uga harsanayd ayuu Talyaanigii ku dhabaabaceeyey, haddiibana gacanta ku dhigay. Berbera iyo Hargeysa ayay ciidammadiisii salka dhigeen oo xeryo ciidan ka samaysteen. Maantaas bay inta baal dheer gashadeen, or iyo geeraar u baxeen!

Wax diimoqraaddiyadda ku xajiimooda oo Faashi ah ayay ahaayeene, gacan naxariis daran ayay reer-waqooyigii ku qabteen. Qofkii ay ka shakiyeenba, maxkamad la'aan, bay ciqaab kulul ku soo rogeen. Maamulkii cararay ee Ingiriiska raggii ka shaqayn jirey ayay indho gaar ah ku eegeen, wixii ay u maleeyaan inay weli xiriir la leeyihiinna xabsiyada ayay ka buuxiyeen.

Isla beryahaasba, maraakiibtii dagaalka ee Ingiriiska ayaa Gacanka Cadmeed iska soo buuxisay, si ay isu hortaagto, hub iyo badeeco, wixii soo geli lahaa dhulalkii uu Talyaanigu ka talinaayey. Maantaas baa gaajo lala

wada taahay. Arrad baa lala kala dhuuntay. Daranayo iyo dandarraa lala wada tiicay. Markaas baa, 'Ilaahow Talyaani kol naga kaxee' hoos loogu ducaystey, saa in lagu dheeraysto laguma dhici karine! Waa halkaan, haddaba, gabyaagii aan soo magac-dhebey ee Axmed Maxamad la oran jirey iyo Talyaani halkii ay iskala qaadeene, bal dhegta u dhig.

Axmed isaga oo ka mid ahaa Reer-Waqooyigii ku darxumooday gumeysigii Talyaaniga ee dhowaanta qabsaday ayaa, haddana, waxaa isaga u raacday dhibaato ku gaar ahayd. Wixii ay ku maageen nalooma sheegine, inan uu Axmed dhalay ayaa ciidammadii Talyaanigu Berbera ku xireen. Kolkaas buu, waa beer wax dhalaye, wuxuu isa sii taagey xafiiskii Taliyihii Talyaanigu uu wax ka maamulaayey, kana codsaday in wiilka loo soo daayo. 'Waa laguu sii deyne, berri u soo noqo' ayuu Taliyihii ugu qalbi-qaboojiyey. Ballantaa ahayde, Axmedna, waabberigii buu isa soo dhigay. Markaas buu Taliyihii u yeerray ilaaliyihii xafiiskiisa, k una yiri: 'Xabsiga tag oo wiilka hebel la yiraahdo ha la ii keeno, si aan aabbihis u raaciyo'. Wax yar ka dibba, askarigii oo keligiis ah ayaa inta ku soo noqday Taliyihii ku yiri: 'Sinyoore, inankii aad ii dirtay maxaabbiiistii shalay-galab Harar loo qaaday ayaa lagu daray!'.

Markaas baa gabyaagii miyir ugu dambaysey. Cirkii iyo dhulkii baa isaga darmay. Xafiiskii buu ka luuday, isaga oo aan garaneyn meel uu u socdo; isaga oo sidii carsaanyada hadba dhinac u dillaamaaya! Dabadeedna, daar nin Carab ahi lahaa intuu kadalloob u fariistay ayuu tixdaan gaaban oo habaarka Talyaani guudka u suray.

Wuxuu yiri:

Talyanow sidii duur la gubey dab isu kaa dhaafye
 Degalladu ku wada naaqusoo damug lagaa yeelye
 Dekedaha wax kugu qayliyaa kaaga soo dege e
 Duufaan Ilaahay ku geli sida dabayleede
 Deegaanta seeg oo gugaa da'ay ha noolaane!

Sidii adhi wadeecuu dib-jirey weer ku dabo-yaacye
 Dawgaad martaba kaaga yimid danab ku xooraaeye
 Mayl soo dabbaashaa ku qabey oo waaga soo degaye
 Dusha kaaga soo dhace xabbado Sheeri soo diraye!

Durriyaadka Sheekhaannu nahay laga ducaystaaye
 Raggii Keenya soo wada derderey kugu damaashaadye
 Dayuuraduhu kaa joogsade oo Dawlad-waa noqo e
 Dalkayaga Ilaah kaa kaxee duhur dharaareede

Dibna hawgu soo noqonnin waa kama-dambaystiiye!

Wixii ka dambeeyey lama mooga. Waa 1941kii. Kutubta taariikhda ayaa laga heli karaa, jab iyo guuldarro, wixii Talyaani Geeska Afrika ka qabsaday oo faahfaahsan. dhulsaraadka Eriteriya, Buuraleyda Itoobiya iyo bananka Soomaaliya ayaa ciidammadoodii laga ugaarsaday, dhulkii ay Gobolka ka haysteen oo idilna, maalmo kooban, ayuu Ingiriiskii kagala wareegey.

Saraakiil iyo askarba, waxay noqdeen wax la laayey, wax la qafaashay iyo wax, iyaga oo baxsad ah, hawdka iyo lamaddegaannada kulul ee Afrika oon ku baabbi'iyey. Culuunta askartu siday qabtana, Talyaaniga waxaa jabkaas ugu wacnaa awooddii sarraysey ee Ingiriiska iyo xeeladihii uu dagaalka u adeegsadey.

Ha yeeshee, Soomaalidii xilliyadaasi waxay dareensanayd geeraarkii Guuleed Jucfe iyo gabaygii Axmed Maxamad ay ku gani jireeni inay iyaguna qayb weyn ku lahaayeen Dawladdii Mussolini guuldarradii ku dhacday. Waxay rumaysnaayeen habaarka gabyaagoodu inuu cid walba halis ku noqon karo oo, xataa, Dawladahana uu wax yeeli karo.

1. Dala
 2. ga
 3. Ma
 4. ga
 5. dala
 6. ga
 7. Ma
 8. ga
 9. dala
 10. ga
 11. Ma
 12. ga
 13. dala
 14. ga
 15. Ma
 16. ga
 17. dala
 18. ga
 19. Ma
 20. ga
 21. dala
 22. ga
 23. Ma
 24. ga
 25. dala
 26. ga
 27. Ma
 28. ga
 29. dala
 30. ga
 31. Ma
 32. ga
 33. dala
 34. ga
 35. Ma
 36. ga
 37. dala
 38. ga
 39. Ma
 40. ga
 41. dala
 42. ga
 43. Ma
 44. ga
 45. dala
 46. ga
 47. Ma
 48. ga
 49. dala
 50. ga
 51. Ma
 52. ga
 53. dala
 54. ga
 55. Ma
 56. ga
 57. dala
 58. ga
 59. Ma
 60. ga
 61. dala
 62. ga
 63. Ma
 64. ga
 65. dala
 66. ga
 67. Ma
 68. ga
 69. dala
 70. ga
 71. Ma
 72. ga
 73. dala
 74. ga
 75. Ma
 76. ga
 77. dala
 78. ga
 79. Ma
 80. ga
 81. dala
 82. ga
 83. Ma
 84. ga
 85. dala
 86. ga
 87. Ma
 88. ga
 89. dala
 90. ga
 91. Ma
 92. ga
 93. dala
 94. ga
 95. Ma
 96. ga
 97. dala
 98. ga
 99. Ma
 100. ga

SUUGAANTA BAADIDA IYO BAADI-DOONKA

1

Sida aynu wada og nahay, Soomaalida reer-miyiga ahi xoolaha ay dhaqato ee nolosheedu ay muddada dheer ku xirnaydi waa saddexda meesi ee kala ah geela, lo'da iyo ariga oo ido iyo riyo isugu jira. Faa'iidooyinka nololeed ee ay ku qabaan dartood ayay saddexdaas meesi u dhaqdaan, uguna mintidaan. Hilibkooda iyo caanahooda ayay dheefsadaan; iyagaas ayaa waayeelka iyo carruurta cunno joogto ah u ah, macaluushana ay kaga gaashaantaan.

Ratiga ayaa isaguna wuxuu u leeyahay waxtar aan la dhayalsan karin oo si walba noloshooda lagama-maarmaan ugu ah. Mar waa ku guuraan oo isaga ayay, geeddi iyo gurashaba, aqalka ku rartaan, mar kale waa dhaansadaan oo haamo biyuhu ka buuxaan ayay ceelasha uga keensadaan. Mar kale waa ku safraan oo anfaca beeraha ka baxa ayay reeraha ugu doontaan. Mar kale doonka aan socon karin iyo maatida ayay fuushadaan oo kolba meeshii ay u rabaan ku geystaan. Mar kalena intay rakuub ka dhigtaan bay dhul kala fog ugu kala tallaabaan.

Faa'iidooyinkaas faraha badan in kastoo ay u leeyihiin, haddana dhaqista xoolahaasi ma dhibaato la'a. Mar walba waxay dibedyaal u yihiin dugaagga libaaxa iyo dhurwaagu ay ka midka yihiin oo habeennadii xeryaha ugu soo dhaca ama carshintaba ku warjeefa. Waxay halis ugu jiraan tuug inta ilbaasada qoyskii lahaa neefafkii ay ugu jeclaayeen ka dareersada ama col bareer ugu soo duula oo reerihii dhaqay galab ka mooradduuga. Waxay u baabba'aan dhukaan iyo dhugato, qanje iyo sanbab iyo cudurro aysan daawo u hayn. Waxay u naaftaan baad iyo biyo-yari aad u daran oo abaaraha dalka ku soo noqnoqdaa ay u sabab yihiin, sida middan ay

Soomaali badani hadda la silcayso.

Intaas ka sokoow, dhibaataada kale ee reermiyiga Soomaalida la soo gudboonaataa waa baxsadka iyo baadida xoolahooda; taas oo, mararka qaarkood, kala dhantaasha tirada hantida ay haystaan. Ama goosan idil ha ahaado ama neef qura ha ahaadee, xooluhu markay baxsadaan qofka lihi baadiggoob buu ugu dhaqaaqaa. Kolba dadka uu la kulmo ayuu haybiyaa. Wuxuu ku raadiyaa summad uu markii hore ku dhigtay oo dab ama sarid midkood ah.

Waxaa jira tabo ay baadida ku doonaan iyo meelo inay u baxsadeen ay u malaynayaan oo ay abbaaraan. Raadkooda ayay qaadaan. Markaas buu qofkii ayaan lihi waxa uu dul-tagaa kuwii oo bedqaba oo kob caleen leh uu neefba dhinac ugu faalalay. Kii kalese wuxuu raadka hayoba, wuxuu kaga dhammaadaa neefkii ama neefafkii oo inta bahal helay baabbah ka dhigay.

Baadiduse kala daran oo, haddii sac ka baxsado ama neefaf ari ahi ay ka goosmaan oo intuu raadiyo uu soo waayo, qofka reermiyiga ahi wuu isaga samri karaa. Ha yeeshee, waxa uu ku dabo-lumaa, naftiisana halis u geliyaa waa baadida geela. Meel kasta ayuu ugu dhacaa. Wuu u gaajoodaa oo wuu u harraadaa. Weligiis iyo Allihiis dhul aanu arag ayuu ugu sodcaalaa. Kolkolka qaarkoodna, isaga oo aan is'ogeyn oo hasha maqan uu maankiisu ku maqan yahay ayuu demmaadaa; markaas buu is'arkaa degmo ay qoladiisa col ahaayeen isaga oo dhex-taagan! Halkaas oo wixii Eebbe u qoray uu kala kulmo.

Inta badan, haddaan bahal dilin, neefka baadida ahi kolba xoolaha la caynka ah ayuu ku biiraa. Hadduu ari yahay, ari kale ayuu dhex-galaa. Hadduu lo' ahayna, lo' kale ayuu la daaqaa oo ku gole-noqdaa. Hadduu geel yahayna, geel ay reero kale leeyihiin ayuu ku darmaa; kaas buu, inta uu maqan yahay, la foofaa oo la arooraa, lana fulaa. Ninka baadidaasi ay xoolihiisa soo gashaa durba wuu ogaadaa, nin Alle yaqaan hadduu yahayna, sida kuwiisa ayuu u dhaqaaleeyaa. Damac kama galee, kii lahaa intuu ku simo ayuu markuu u yimaado guddoonsiiyaa, isaga oo aan wax baadifad ah ka jeeqaaqin. Dadkuse iskummid ma aha oo waa la kala anshi duwan yahay. Sidaas darteed, waxaa isaguna jira neefkii la haybiyo nin haya oo xeradiisa iyo xoolihiisa uu ku jiro, asii markii la weyddiiyo qarsada oo 'maan arag' kii lahaa ugu jawaaba. Waa tay ku maahmaahi jireen, '*Baadi kugu raagtey inaad leedahaad mooddaa!*'

2

Taas dambe oo kale waxay la soo gudboonaatey, Allaha u naxariistee, gabyaa la oran jirey Maxamad Guuleed Faarax-Cadde oo 'Waalane' lagu naanaysi jirey. Hal uu lahaa oo Gooraan lagu magacaabi jirey ayaa ka baxsatay. Waxay ahayd hal madi ah oo uu jiilaallada isku hallayn jirey. Meel walba oo uu ku malaynaayey ayuu cagta dhigay, helise waa, raqdeed iyo ruuxeed toona.

Maalintii dambe ayaa waxaa loogu baytiyey degaankii uu ku noolaa degmo ka fog oo ay qoladiisa eed hore lahaayeen, asii nabad caabuq ahi ay markaas ka dhex-jirtey. Dabadeedna, intuu dhiirradey ayuu go'aansaday inuu Gooraan kabaha u illado oo, wixii ka dhacayaa ha ka dhaceene, geelasha ay ku jirto iyo ragga haysta uu isa sii dhex-taago.

Taladaas ayuu ku dhaqaaqay, hor iyo abbaatona wuxuu ka kor-dhacay reerihii Gooraan loogu baytiyey geed ay shiran ku ahaayeen; halkaas oo uu ka yaaheeyey. Cid wax ugu yaboohdase kama uu helin. Dharaartii xigtey ayuu haddana tegey ceelashii ay xoolaha ka waraabsanaayeen; halkaas oo uu, mar kale, hashii ka haybaariyey. Mooggaanna, 'ma arag' iyo 'geelayga kuma jirto' ayuu nin waliba ku gaabsaday. Hase ahaatee, jawaabahaas gaaggaaban Maxamad Guuleed kuma uu qancin. Waxaad mooddaa inuu hubey hashiisii inay geelasha degmada ku jirto, asii loo diiddan yahay.

Markaas buu go'aansaday, Soomaalidu waa tan gabyaaga maamuusta, dhaawashadiisana ka baqdee, inuu tiriyo geeraar uu ku habaaraayo qofkii inta haya hashiisa ka qarsada, isla markaasna kii gacanta ka geliya uu ugu ducaynaayo. Markaas buu raggii degmadu geedkii ay ku shiri jireen oo lagu dhan yahay intuu tegey geeraarkaan kaga naxsaday.

Wuxuu yiri:

Waagii geedku dhisnaayoo
 Duumo loo gebranaayoo
 Dadku geesta u yiilley
 Hasha gaaf-bacadkaahoo
 Gaabanoo gu'-dhalkaahoo
 Goosankii ka hallowday
 Gooraan yaa ku yabooha?

War yaan gaari haween iyo
 Gamaas loogu jalbeebiyo
 Gurbood aabbe yiraahdiyo

Aqal geesta u weyn iyo
Gaadiid loo raro waayin oo
Gooraan iigu yabooha?

War yaan gaajo dulleyn oo
Giniyaal lacageed iyo
Geela Geydhiyo Laan iyo
Giir la soofasado waayin oo
Gooraan iigu yabooha?

Gabar yaan u dhisaayoo
Abaal yaan u galaayoo
Duco loo gundhigaayoo
Gooraan iigu yabooha?

.....
Galaaloow jilbiskii iyo
Golfo-weynta abeesiyo
Good habeennimo joogiyo
War yaan gaade qaniinin;
Dhulka yaan laga gaarin oo
Gooraan iigu yabooha?

Gololooyin surkaa iyo
Genef baa ku dhignaa;
Dabadeeda gunkeeda
Car baa gees ka dillaacay oo
Gunud bay ku lahayd;
Jeeray gaawe ku yoonto oo
Gurbaankeedu ka yeerana
Curad weeye gamuuxan oo
Ninna wuusan gateen!

Shan waw gaajo-tirtaa
Afarna waa gam'isaayoo
Candhadaa gedef weyn leh;

Ayadoo Gocoy-Mayro
Gob cagaar leh ka fooftay
Sida gaariga hawdku
Meel uu goome ku jiiidey

Geedahay jebisaa
Dhulkana waa yar-goddaa;

Gobaaddii la jeclaa iyo
Goodirkii candho weyn iyo
Middii gaabis ahayd
Gadaal bay hitiqaan!
Waa adduunka geddiise
Guuto maalmo u oontay
Gelin yayan ka meerin oo
Gooraan iigu yabooha?

Mar qura ayaa habaarkii laga wada bismillaystey. Nin waliba kii xigey ayuu eegay, isaga oo aad mooddo inuu ku leeyahay, 'War yaadan eedine, hasha baas haddaad hayso iska sheeg!'.

Ha yeeshee, cidina intay qiratay 'anigaa haya' goobtii kagama dhawaaqin. Markaas buu gabyaagu isla halkii uu taagnaa ka bilaabay geeraar kale oo mooggaan uu ugu ducaynaayo ninkii inta hashas haya u sheega, dabadeedna guddoonsiiya.

Wuxuu yiri:

War maantii hir-qiyaame
Dadka haarta la tuuraan
Dhar la soo huwaneyn
Anaa haybta saraa iyo
Anaa kaa hanti roon iyo
Anigaa hubab weyn iyo
Hadalkaasi ma joogo e
Aayar baa la hogtaa!

Ninkii tuugo hogeystey
Ninkii baadi hagaajey
Nin salaadda halleeyey
Nin agoon ku haliiley
Ninkii waarid habaaray
Hadqar bay ku jiraan!

War kee Eebbe hanuunshoo
Jannadii haraceediyo
Halalkeeda macaan

Hoosta loo geliyaayoon
Hashaydii ka helaa?

Ninkee baa hanad wiil ah
Haweentiisu dhashaa?
Ninkee baa guga hooray
Caano loogu hirtaa?
Ninkee Haybada geela
Xero weyn hif ka siista?
Ninkee baan la hageynoo
Indhuhuu ku hoyaado
Hamag Eebbe ka siinoo
Hashaydii ka helaa?

Markuu tixdaas dhammeeyeyna, nin baa shirkii ka dhex-kacay. Wuxuu ahaa Gooraan ninkii ay geeliisa ku jirtey oo habaarkii hore ee gabyaaga ka baqay, ducadiisan dambe in loo aqbalona jeclaystay. 'Aanaa haya' markuu yiri ayaa intii shirka fadhidey indho quursi ku wada eegtay. Markaas buu nin tuug ah oo ceeboobey isula ekaaday.

Ha yeeshee, habaarka iyo ceebta, isaga habaarka ayaa u darraa, waana sababtii uu ku huray hashii uu awel hore isa siiyey!

3

Maalintaas haddii dhawr bilood laga joogo ayaa, waa maqaaddiire, waxaa mar kale iyaguna Maxamad Guuleed ka baxsaday saddex rati oo uu lahaa. Qoladii loogu sheegay inay u tageen ayuu u sodcaalay. Intii toddobaad ah hadduu geelashii ka dhex-goobaayey, cid u sheegtana uu waayey ayuu, inuu isaga samro, nafta kula sheekaystay. Waxaase, siduu u joogey, ku soo dhacday, 'kalkii geelashu waa kan soo galaye, aroorka degmada iska raac oo celka la tag; bal inaad awrtii ka heshid!'

Dabadeedna, geelashii markay inta shubeen ay geeljirihii nasanayaan ayuu geeraarkan habaarka ah kala dhex-kacay.

Wuxuu yiri:

Awrtaydii saddex weeyoo
Sebaankay baxsadeenoo
Summad baan ku badnayn oo
Furaan qaar ku saxaa;

Ilaahii la sugaayoo
La su'aalan ogaa iyo
Ugaaskaannu siyaarro oo
Sinjigiisa ahayn iyo
Samaday ku yabooh!

Miduun baw sarrax dheer
Samaysow Ina-Gaaf
Haddii uu soconaayo
Sanqaroorkiyo bayrka
Senge heense la saarood
Saqlaeyaad u qabtaa;

Ninkii seeto ku gaabshey
Safar kii ku kaxeeyey
Subax kay u tageen
Sennef kii ku maqlaayey
Ninkii geela ku soofshey oon
Saacaddaas iska sheegin
Sidii aan u habaaro
Ilaahii la sugaayoo
La su'aalan ogaa iyo
Ugaaskaannu siyaarro oo
Sinjigiisa ahaynow
Layla saarsado maanta!

Reerkaagoo subax jooga
Sunbulooyin ku daare!
Halahaagu salaafe!¹
Lo'da saanta ka jiid!
Arigaa sanbab laa!
Saqiir caano u waa!
Samiroo dadka tuugso!
Saabka feero ka qaad!

Maalintaasna, siduu ku warramay, awrtiisii waa loo sheegay. Afkiisa ayuu ku soo dhacsaday! Habaarkiisii laga baqay baa u caymiyey!

1 Salaaf: Cudur geela ku dhaca.

MAANSADA BARYOOTANKA

1

Hiddaha Soomaalida markaad dib u milicsato ee dhan walba aad suugaanteedaa ugu faalasho waxaad ogaaneysaa baryadu inay ka mid tahay dhaqammada aan la jeclayn. Qofka baryootanka lagu bartaa haddii uu soo muuqdo waa ka nixi jireen, la-kulankiisa waa ka warwareegi jireen, waayaha dambena wuxuu ku dambayn jirey waayeelka dhexdiisa ruux aan laga tixgelin, lana yaso.

Waxay ku maahmaahi jireen: "*Baryo badan iyo bugto badanba waa laysku naca!*". Weliba waxay ugu daran tahay ruuxa baryootanka ku caan-baxaa kolka uu gabyaa yahay. Had iyo jeer, hal'abuurkii hore ee Soomaaliyeed wuxuu ku dedaali jirey dhaqan-ceebeed oo idil inuu ka fogaado; dhaqan-ceebeedkaas oo baryada iyo hunguri-xumadu ay ugu sii liiteen. Xiddiggiisa ayaa dhici jirey maalinta la isu sheego madal la isugu yimid inta looga gabaysiiyey in wax lagu siiyey. Wax kastoo gabyaaga ay tilmaamahaasi ku tirmaani uu tiriyona dhab uma ay dhegeysan jirin, si fududna waxaa ugu haadsan jirey maansoyahannada kale ee laga yaabo, berri-ka-maalin, 'colaad maanso' intay dhex-marto inay isu gabyaan.

Gabyaa la oran jirey Xasan Shiil oo bilawgii qarnigii 20d ka mid ahaa dadkii Hobyo looga talin jirey ayay taas oo kale intay ku dhacday kol dambe lagu haadsaday. Wuxuu ku jirey saddanadii Hobyood ee reer Keenadiid maansoyahannadii daacadda u ahaa, waxaana magaciisa cirka ku shareeray geeraar habaar ah oo uu Sayid Maxamad ku kuhaamey; kaasoo dartiis naanaysta 'Gabay-Aweyti' uu gadaalkii kula baxay.

Waa geeraarkii uu ku oran jirey:

Ilaahoow ama dil
Ama doori
Ama diinta ku toosi
Ama gaalada dooni
Duhur maalin ah sii!

Ilaahoow duceeyey oo
Dartaahaan u sujuudaye
Dad intiisa kaleeto
Ha ka dooran ninkaas!

Dabadeed, bartamihii 1900 iyo afartannadii goor lagu wado ayaa gabyaagii la oran jirey Ismaaciil Mire wuxuu maqlay saraakiil Ingiriis ahi goob ay joogeen in 'Gabay-Aweyti' loogu yeeray, gabayo inuu ku maaweeliyo in la weyddiistey, markuu dhammeeyeyna hoo aan sii ridneyn in halkii lagu guddoonsiiyey. Ismaaciil oo Xasan Shiil ugu ciil-qabey Sayidka iyo Daraawiish tixihii uu ku canjarafayn jirey ayay la noqotay inay habboon tahay dhacdadan inuu gabyaaga ugu hal-qabto! Markaas buu gabay dheer oo uu tiriyeey wuxuu ku daray tuduc uu maansoyahanka ku maagay oo ahaa:

.....
Inaad Gabay-Aweytow lafaha gebi ka xooreyso
Oo aad Galbeed tegi adaan guuyo badan haysan
Aad googgo' yar iyo u xilan rodol la soo gooyey
Aad - gacaliyow - cuni callaal lagugu gaadaayo
Aad dhalashadaadii ku gadan gelin waxaad quudan
Oo lagu geyeysiin wixii Halacba loo geystey
Aad ceeb la gulublayn inaan garanayaan sheegay!

2

Bulshadii raacatada ahayd ee Soomaalida sidii ay baryadu ula foolxumayd iyo gabyaaga baryootamaa sidii uu ugu magac-beeli jirey waxaa inoo sii iftiimin karta bilawgii qarnigii 19d sheekadan lagu wado inay dhacday ee weriyeyaashu ay inagu soo simeen.

Waxay dhex-martay laba nin oo ilmo'adeer ahaa, degaankii ay ku noolaayeen iyo ka fogbana uu magacoodu dhab ugu faafay. Labada mid waa gabyaagii caanka ahaa ee haddana dagaalyahanka ahaa; waa Faarax Xasan Cali oo 'Faarax-Afcad' lagu naanaysi jirey. Maansoyahannadii qarnigii 19d raggii ugu miraha iyo magaca weynaa ayuu ka mid ahaa,

si gaar ahna taariikhda suugaanteenu waxay ku xusuusataa ujeeddada *naftihafarka* loo yaqaan ee isagu uu maansada Soomaalida ku soo kordhiyey.

Ninka kale waa Gaashaan Cabdille Cali. Isaguna, waxba yuu gabyaa ahaane, wuxuu ahaa ammaanduule iyo hoggaamiye la wada muuneeyo, degaankooda raggii laga tammadin jireyna ugu horreeyey.

Labada mid waliba wuxuu lahaa qoys iyo carruur wiilal iyo gabdhoba leh oo qaarkood intay koreen ay guryo yeesheen. Mar hore ayaa laba hablood oo Afcad dhalay gu' iyo dayr isxiga isla degaanka lagu guursaday. Looma soo gole-fariisan, lagama soo doonin, lamana weyddiisane, labadaba inta lala baxay ayaa wadaaddo lala raadsadey oo inta laga mehersaday lala aqal-galay. Tuur markay lahaayeen iyo markay tidcadeenba, waa gabdhihiisii intii ay baarka firanayeen uu hantida badan ka filanaayey. Ha yeeshee, wuu ku hungoobey: labadoodii midna yarad lagama siin, reerihii guursadeyna kuma ay xididin. Waxay ahayd arrin uu aad uga gam'i waayey oo gocashadeedu ay sina u deyn weydey. Dabadeedna, gabdhihii iyo nimankii guursadeyba wuu ka calool-go'ay!

Faarax-Afcad oo taasi ay ku taagan tahay ayaa goor subax ah waxaa gole-fardoodka ugu yimid nin ay qaraabo ahaayeen. Kii baa ku yiri: "Faaraxow, ma xusuusan tahay ganacsatadii awruhu u rarraayeen ee gu' saddexaad inta inoo timid markay inaga ambo-baxayeen Gaashaan Cabdille gabadha weyddiisan jirey?". Faarax oo dulucda su'aashu ay weli ka daahan tahay ayaa yiri: "Haahoo, aad baan u xusuusanahaye, maxaad ku keentay?". "Shalay-galab ayay nimankii soo noqdeen. Reer Gaashaan ayay ku dul-furteen, waxayna gabadhii ka keeneen fardo baxdow miiran ah oo yarad ah iyo, weliba, bundado dhar ah oo xeebaha Waqooyi ay ka soo rogeen, shan ratina ay ku soo rareen!". Ninkii baa sidas ugu warramay.

Markaas baa Faarax la galay. Wuu murugoodey. Wuxuu garan waayey, waaba ilmo'adeer rumaade, isaga iyo Gaashaan waxa kala ayaan badnaysiiyey. Haddana intuu isqabtay ayuu hoos ka istaaqfurullaystay. Wuxuuse ku tashaday halhaleel inuu Gaashaan ugu tago, si uu wax uga soo helo xoolaha moodka iyo noolkaba isugu jira ee yaradka loogu keenay. Intii uu u sii socdey ayuu tiriyey tix ay wax yari naga soo gaareen oo ina'adeerkiis Gaashaan uu mar ku xusuusinaayo sida uu isagu hablihiisii labada ahaa ugu hungoobey ee aanu waxba uga dheefin, mar kalena uu ugu soo jeedinaayo dharka loo keenay inuu qayb ka siiyo, haddii kale uu fardaha ku qabsan doono ama uu ka dhici doono, in iyaga loogu garnaqona ay xaajo ku dambayn doonto!

Wuxuu yiri:

*Ninkii ina'adeer door ah leh baa diirsan weligiise
 Dugaag bayga cunay gabadha tii iila da' ahayde
 Tii iiga dambeysana shalaa jiir la daw-galaye
 Dharka iiga door yaan farduhu daawo noo noqone!*

Gaashaan Cabdille Cali dhulkaa la wareegey. Dubka iyo dubaaqaba, naxdin baa ku baahdey. Welwelkiisu kama dhalan dharka oo laga yaabo inuu qayb ka bixiyo ama fardaha oo ay suuraggal tahay Afcad inuu qaar ka boolyado. Wixii gilgilay gabayga ayuu ahaa. Dhab wuxuu uga naxay tixda uu maqlay. Haddiiba waxaa ka dhaadhacday, haddii ay bulshadu la maqasho, magaciis dambe inaan la qaadqaadi doonin. Wuxuu istusay: in kastoo baryootan toos ah aan lagu sheegi karin, haddana tixdu sidaas kama ay foga, marba haddii 'wax i sii' iyo 'gacmo-warasho' ay ka dhadhamayaan. Waa ina-adeerkiis uu ku dhaato oo waa gabyaa, bari iyo galbeed, ay Soomaalidu maansadiisa isu tebis. Wuxuu ka welwaley maansada baryootanka xanbaarsan inuu u barto, hadhowna bulshada dhexdeeda uu ku maamus-beelo, wax uu yiraahdo oo dambena aan 'dhegey jalaq' loo siin!

Kolkaas buu ku tashaday gabyaaga inuu waxna siiyo, waxna u sheego ama uu axdiba ka xiro. Wuxuu ku yri: "Dharka iyo fardahaba, Faaraxow, wax baan kaa siin, ka horse waa inaad dhaar iigu martaa, maanta dabadeed, inaad tirin doonin gabay baryootan ah iyo tixo aad wax ku dooneyso!". Hadalkaas Gaashaan, Faarax wuu garaystay. Wuxuu ku jawaabey: "Hawraarsan iyo guddoon", waxayna u eg tahay inuu kaga dhabeeyey, maxaa yeelay wuxuu dhintay iyada oo gabayadiisa ay Soomaalidu aad u tammadiso, laguna wada jalbeebto.

3

Sidaan soo iri, iyada oo baryada aan cidnaba loogu dul-qaadan jirin ayay haddana gabyaaga ugu sii darrayd. Af iyo murtiba meel ha dhigtee, hal'abuurka baryootama maan iyo maskax furan toona maansadiisa kuma ay dhegeysan jirin. Qofka ugu roon ayaa wuxuu ku hiifi jirey: "Inkaar-qabuhu waa gabyi og yahaye, baryootan baa tixihiisa ka buuxa!".

Haddii ay, kolka, baryadu tahay wax ay bulshadu darawdo, hal'abuurkuna uu sidaas ugu maamuus-jabo, waxaa iska cad, maansada caynkaas ahi, ujeeddo ahaan, inay suugaanta Soomaalida aad ugu yar tahay, inta laga yaqaanina dhawr kama badna. Runtiina, bulshadeennii hore qofkeedna ma jeclayn inuu dadka u sheego tixo baryootan ah oo aabbihiis ama awowgiis uu tiriye, haddiiba uu weriyeyaal kale ka maqlona

kuma uu farxi jirin!

Iyada oo, guud ahaanba, ay arrintu sidaas tahay ayaa, haddana, waxaa na soo gaarey gabay baryootan kii ugu darraa xanbaarsan, isla markaasna maansoyahankii tiriyey aanu quursi ku mudan, laguna haaraamin. 'Oo maxay sidaas ku noqotay' ma isleedahay? Kol dhow baad ogaane, bal hadalkayga dhegaha u raarici.

Waxay sheekadaani dhacday xilliyadii ay Soomaalidu ahayd raacatada dhabta ah ee aanay magaalooyinka yeelan. Guud ahaanna, degaanka xoolaleydu waa oommane cimiladiisu ay kulushahay, sidaas darteedna kol walba baahida biyuhu waa joogto. Jiilaal muggay tahay ayayna ugu daran tahay. Waxaa kala fogaada halka ay ceeshu ku taal iyo berrimmada ay xooluhu ku bar-bixi karaan ee daaqa ku hara awgiis loo eexaysto. Waa xilli dhib badan, si xalled lehna waxaa uga soo doogi kara uun kolba ciidan ku filan iyo gaadiid xoog leh qoyskii haysta.

Haddaba, sheekadan gabayga baryootanka ah dartiis ku waartay waxay ka dhacday degaammada hababkaas looga noolaa midkood, gaar ahaan koonfurta Hargeysa. Waxay dhex-martay laba reer oo labaduba xoolo-raacatada Soomaalida ka mid ahaa, isla markaasna xidid ahaa. Barbaar labada reer midkood u dhashay ayaa reerka kale gabar ka doonay, dabadeedna waa la siiyey, waana loo dhisay, ka dib markuu bixiyey, xoolo iyo xarrago kaleba, wixii yarad ahaa ee lagu heshiiyey.

Waayadii dambe markii la isa sii bartayna wuxuu noqday nin la mahadiyey oo u xil-qaba gabadha aabbaheed, hooyadeed iyo dhammaan, xigto iyo xigaalo, wixii ay iyada hilbo ahaayeen. Weliba, wuxuu si gaar ah ugu roonaa nin seeddigiis ah oo saboolnimo iyo xaas weyn la isugu daray. Seeddigiisaas oo gabyaana ahaa ayaa u tegi jirey xilliyada kulkulul ee nacfiga xooluhu uu gabaabsiyo. Dhaaxuu kala soo noqday geel maal ah ama ari siismo ah oo jiilaallada uu ku dhaafay.

4

Wax sidaas la ahaadaba, gabadha ninkii qabey ayay, waa dambe, tii Alle u timid. Nin wanaagsan buu ahaaye, waa loo wada baroortay. Waa la wada tebey, waxaase ugu darraa afadii da'da yarayd ee uu ka geeriyooday, Ibraahin iyo Ciise oo ahaa labadii wiil ee ay u dhashay iyo gabyaagii u seeddiga ahaa ee tabantaabada gaarka ah ku qabey.

Dabadeedna, kolkuu dhawr bilood mootanaa ayaa ku' ay walaalo ahaayeeni qoyskii soo dhex-fariistay; iyadoo ay dantiisu tahay gabadhii inuu dumaalo, sidaasna uu ku buuxiyo halkii uu walaalkiis banneeyey. Waa siduu xeerku ahaaye, looma diidin. Waa la siiyey, waana loo meheriyey,

isaga oo aan yarad la weyddiisan, isna aanu ku yaboohin.

Lase ogaayoo, dadku iyaga oo walaalo ah ayay haddana kala anshi duwan yihiin. Iyaga oo uur-hooyo ka soo wada baxay ayay kala dabeecad noqdaan. Ninkii gabadha ka geeriyookey haddii wanaag lagu bartay, lana wada jeclaa, walaalkiisii dumaaley sina ula mid ma ahayn. Wuxuu noqday nin aan dan iyo heello ka yeelan soddog, soddoh iyo seeddi toona, dadka kalena aanay auga soocnayn.

Maalintii dambe, iyada oo, in yar mooyee, bulsho-weyntu aysan sidaas wax u wada ogaan ayaa xoolo-raacatadii degaanka waxaa ku habsataey abaar kulul oo dad iyo duunyoba loo baqay. Xilliga sidaas ah iyadoo lagu jiro ayaa gabyaagii dhibaato weyni la soo gudboonaatey. Waxaa ka baqtiyey gaadiidkii uu carruurta u dhaansan jirey, markaas bay biyo-ceel u beeleen. Saa qoyskiisii iyo harraad baa mataanoobey! Tol iyo qaraabo wixii ay degaan-wadaagta ahaayeen ayuu wada holliyey, wax gacan ah markay u fidin waayeenna waxaa ku soo dhacay reerkii ay walaashiis carruurta u lahayd iyo dhowaanta ninkii dumaaley ee ay ku xidideen. Ma laballabayne, intuu kabihii halhaleel u illaday ayuu u sodcaalay reerkaas oo uu u malaynaayey in wax uga go'i karaan. Dantiisu waxay ahayd awr uu dhaansado inuu ka soo eryoodo; qaalin uu abaarta kaga soo doogo, doonka iyo maataadana uu ku bedbaadsado.

Ha yeeshee, habeenkuu u hoydeyba, waa loo dayriyey. Haddiiba wuxuu ogaadey reerku kii uu yiqiinney inaanu ahayn. Waxaa u caddaatay ninka gabadha dumaaley kii ka dhintay inuu si walba uga duwan yahay. Mar buuba u maleeyey inuu soo habaabay oo qofkan uu la hadlayaa aanu ahayn kii uu awrka u soo doontay ee ay walaashiis u dhaxdey! Si walba wax u tusaalee, si walbana ugu cabey, waxbase kaga heli waa. Dabadeedna, hadal debecsanna, Allaha ka dhigee, wax xididin ah kolkuu ka dareemi waayey ayuu candhuuf dib u liqay.

Kolkaas buu isyiri: "Tiraabkii waa kan oo kuugu jixinjixi waaye, bal xagga maansada ula bayr oo gabay wax ugu sheeg". Suu wuxuu tiriyey gabay baryootan ah oo uu seeddigiisna ugu faahfaahinaayo sababaha ay tahay inuu awrka ku siiyo. Hor iyo horraanba, wuxuu u sheegayaa oomasooraha uu reerkiisii kaga yimid iyo oonka ba'an ee jifadiisa ku haystey. Wuxuu xusuusinayaa walaalkiisii geeriyookey taakuladii uu ku qabi jirey iyo sidiisii oo kale inuu isagana ka filanaayo. Haddana wuxuu dareensiinayaa dantiisu awr uun inay tahaye, aanay ahayn fardo iyo wax uu nin weyni u baryootamo, nin weynina uu u diido! Markaas buu ku beer-dulucsanayaa gabadha iyo wiilasha labada ah ee ay haysato, isaguna uu adeerka u yahay. Wuxuu ka digayaa haddii awrka la siin waayo gocasho aan harin inay wiilashaas ku reebi doonto, weligoodna ay uurka ku hayn

doonaan sida abtigood loo galay iyo, maalin maalmaha ka mid ah, sida reerkooda loogu hungeysiiyey! Meel kale, wuxuu ugu ballan-qaadayaa muraadkiisa hadduu helo weligiis iyo allihiis inuu u ducayn doono, walaashiisna ay u dhali doonto wiilal kale oo kuwii hore la mid ah; kuwaasoo, iyaga oo aan dhalanba, uu tixda ugu magac-bixinaayo.

Wuxuu yiri:

Ooguu¹ degaa Ciidaggale adhaxda jiilaale
Waa nimanaan oommane ka tegin abadan Xaawaade
Agtoodaan harraad ugu dhintaye awr ha la i siiyo;

Adduun badan nimaan uga bartaad ehel wadaagtaane
Adigaa ifkii kaga hadhaye awr ha la i siiyo;

Waxa lagu adkaystaa sengiyo ubaxa Laaleyse
Afku nirig hadduu igaga dhacay awr ha la i siiyo;

Agoontii walaalkaa ka tegey ha uurkutaallayne
'Abtigood la qadi' waa xuntee awr ha la i siiyo;

Inay inammo badan kuu dhashoo Aadan iyo Nuur leh
Ibraahin iyo Ciisoo kalaad ka abdaneysaaye
Ifka intaan ku noolahay ducaan kula ag joogaaye
Ardaageedanaa lagu dhergiye awr ha la i siiyo;

Abtirsiiinaday waa ragguu ubaxu saarraaye
Adiguna irdaha Samatar iyo oodantaa tahaye
Rag gobaa adduun kala gurtee awr ha la i siiyo!

Malahayga, wuxuu ahaa gabyaaga keliya ee inta maanso ku baryootamay loogu dul-qaatay, welibana loogu garaabay! Sababtuna, siday ila tahay, waa tixda ninkii lagu baryey siduu kaga jawaabey!

Weriyeaashu waxay noo soo tebiyeen gabadha ninkii qabey inaanay tixdaasi innaba dhaqaajin, seeddigiisna uu awrkii ka lexo-jecelaystay! Waxaa hubaal ah haddii gabyaaga neefkaas la soo siin lahaa inuu bulshada ku dhex-ceeboobi lahaa. In la canbaarayn lahaa oo maansada baryootanka ah uu yasid ku mudan lahaa.

Ha yeeshee, wixii la oran lahaaba, waxaa loo wareejiyey ninkii uu sidaas

1 Oogo (dhul):

u baryey; ninkii walaashiis qabey; dhabcaalkii qaalinku la weynaadey; ninkii inta gabayga si walba loogu baryey ku soo loodsami waayey!

Allaha u naxariistee, Xaaji Aadan Cali-Wadaad oo sheekadaan ii mariyey wuxuu ku soo gebaggabeyn jirey, markuu gabyaagu noqday, tixdiisiina la maqlay in la xooleeyey oo nimankii uu ka dhashay ay awr iyo geelba inta u qaaraameen barqo ay xeryaha u buuxiyeen!

Tolow, ma seeddigiisii soo qadiyey bay sidaas kula xintamayeen? U malee.

5

1800 iyo toddobaatannadii qarnigii 19d ayaa waxaa xeebaha bari ee gobolka Mudug ka hirgashay Saddano cusub oo Suldaan Yuusuf Cali uu magaalada Hobyood ka asaasay. Dhawr-iyoo-konton sano oo keliya, in kastoo ay jirtey, haddana waxaa ka haray raadad weli aad u muuqda oo xagga magaalaynta dalka ku saabsan. Hobyoo oo xarunta ahayd, Ceelbuur, Gaalkacyo, Ceeldheer, Dhuusamarreeb, Garacad iyo Jarriiban; intuba waa magaalooyin ilaa maanta jira oo aan iyada ka horreyne ay Saddanadaasi abuurkooda ku abaal leedahay.

Waxaase aniga intaba igala weyn sidii suugaanta iyo dadkeeda halkaas loogu baal-gelin jirey ee ay maansadu ugu bulaashay, maansayahannadana loogu karaamayn jirey. Raggii gabyi ogaa ee tirada iyo tayadaba badnaa, dhulkaasna magaca dheer ku yeeshay waxaa ka mid ahaa Cali Sharma'arke, Ayax Maxamad Dhawre, Gooni Cabdi Xaaji, Geyllan Nuur-Gureey, Jaamac-Lugeey Madaxey Diini Axmed, Xasan Maxamad Dhuunkaal, 'Xasan-Kharaab', Axmed-Busur iyo tobannaan kale oo maansoyahannada Soomaaliyeed ee raca hore lagu tirin karo.

Tartanka maansada ee fardaha iyo geela ku saabsan ayaa joogto ahaa, gabyaagii wax isku hayaana bersadda Suldaanka ayuu ku soo bandhigi jirey. Si kale kuma garatide, silsiladda maanso ee *Halac-dheere* ku magacaabani waa halkii ay ka curatay, maansoyahannadii miisaankoodu cuslaa ee xilliguna ay ku xifaaltameen.

Maansoyahannadii Saldanada iyo dadkeeda ka tirsanaa ka sokoow, waxaa iyaguna jiri jirey qaar degaankoodu midka Hobyood uu aad uga fogaa, saas oo ay tahayna sodcaal dheer ku soo gaari jirey; iyaga oo gacanta iyo waxsiinta Suldaanka quudarraynaaya. Kuwaasna waxaa ka mid ahaa laba-Yuusuf: Yuusuf-Dheere iyo Yuusuf-Madoobe, Buraale Cali Seexde, Cali-Dhuux, Sharma'arke Cilmi Xaryan, Khayrre-Gabay iyo Saalax-ma-lay-diray oo ahaa geeraarka soo socda gabyaagii tiriyeey, Suldaan Cali Yuusuf hortiisana ka mariyey.

6

Waa bartamihii 1900 iyo dhawr-iyo-tobankii qarnigii 20d. Waa magaalada Neyroobi oo markaas aad u yarayd. Soomaalidii halkaas joogtey oo iyaduna aad u tiro yarayd waxaa ka mid ahaa Saalax Maxamad nin la oran jirey oo 'Saalax-Mallaydiray' lagu naanaysi jirey, ahaana gabyaa si weyn loo yiqiin. Maalin maalmaha ka mid ah ayuu Saalax la kulmay nin ay aqoonni ahaayeen oo magaalada Hobyood u xirxiran. Qudhiisa waxay ahayd talo uu muddoba ku taamaayey, asii, hawlo ka kala daadsan awgood, aanu jeerkaas kansho u hayn. Markaas buu ninkii u sii dhiibey tix gabay ah oo Suldaanka iyo walaalihiis uu ugu ducaynaayo, inuu ku soo socdana uu ugu sheegaayo.

Muddo ka dib, hadduu malaha danihii ka kala baahsanaa isku duwdey ayuu go'aansaday sodcaalkii Hobyood ee uu ku hammiyi jirey inuu u faarumaysto. Baabuur dhawr aqoolood la sii socdey ayuu ku tegey Bambaasa oo xeebta Badweynta Hindiya ku taal. Ku-dhowaad laba bilood hadduu halkaas joogey oo uu ku sugaayey gaadiid uu Hobyo u raaco ayaa dharaartii dambe waxaa la naadiyey markab Talyaani leeyahay inuu furdada ku soo xirtay, Isniintana uu Hobyo u goosan doono. Toddoba cisho ka dib ayuu gabyaagu Hobyo tegey; isaga oo ku jirey socotadii uu markabkaasi halkaas ku rogey.

Dhawr maalmood hadduu nasanaayey ayaa galabtii dambe waxaa la geeyey bersaddii jalbeebta oo uu Suldaankuna uu fadhiyo, halkaas oo uu ka tiriyey geeraar aad u qurxoon oo saddex qaybood ka kooban, warbixin, baryo iyo ducana ay ku wada dhan yihiin.

Qaybta hore wuxuu si faahfaahsan ugu tilmaamayaa sodcaalkiisii Neyroobi ka soo bilawday, Bambaasa uu ku soo maray, Hobyona ku soo dhammaaday. Isla qaybtaas wuxuu haddana kaga cabanayaa markabkii uu soo raacay siduu ugu madax-wareeray iyo shaqaalihii saarraa aflagaaddo iyo gardarro wixii ay kula kaceen. Markaas buu Suldaanka ka durraansanayaa inuu siiyo deeqdii waxaas oo dhib ah uu ku halmaami lahaa.

Wuxuu yiri:

Suldaanoow arligiinna
 Kol indhaa inaan saaro
 Sida beydka Islaamkoo
 Beryo loo xarmanaayo
 Abbaaraha lix sanaadba
 Uurka waydin ku haayey oo

Adduun hawshi kaleetiyo
 Ashqaal bay xayirtay oo
 Soonqaad oo aan idlaan oo
 Iiddi maalmo hadheen baan
 Soo alaab-xidhxidhay oo;

Baabuur ay eryayeenoo
 Ishu meel ay fageyso
 Amminkiiba ku geeyaan,
 Ku soo joogey ayaamoo,

Ayaantii ka dambaysey
 Bambaasuu² irriddeeda
 Goor alleyl ah na keenay oo
 Halkaasaan bil idlaatiyo
 Mid kaleeto inteedba
 Ku akhbaaro-sugaayey oo,

Ayaantii ka dambaysey
 Maylki³ waa la arkaayoo
 Isniin buu baxayaa bay
 Oodharkii ku baxsheenoo,

Ayaantii ka dambaysey
 Talyankaa lacag aad ah
 Oogadiisa kireeyey oo
 Iiga qaatay ijaaroo,

Toddobuu orod yaab leh
 Badda uurada weyn leh
 Nala soo anbanaayoo
 Birri aanu na joojin oo
 Isha noo tusa mooyee
 Aanu meel beled oo dhan
 Addin nooga lalmin!

Halkay laabtu u oonto

2 Bambaasa (Mombasa): Magaalo weyn oo ku taal xeebta badweynta Hindiya. Hadda waxay ka mid tahay dalka Keenya.

3 Mayl: Markab.

Ajashaan ka hor-joogsan
 Kol uun bay aragtaaye
 Imaadkayguna Hoobyo
 Imminkuu xugmanaaye,
 Waxaan uur-ka-waareerkiyo
 Urkiisii markabkii iyo
 Adyaddii iga gaadhey
 Ku illaawi lahaa baan
 Eegga kaaga socdaaye
 Suldaanoow arrintaydiyo
 Ammuurtayda dhammee!

Qaybta labaadi waxay ku saaabsan tahay deeqda uu Suldaanka weyddiisanaayey sababihii ay la ahayd inuu ku mudan yahay; kuwaas oo uu saddex ku sheegay, si aftahannimo ku idishahayna uu u kala dhigdhigay.

Marka hore waa afmaal la weheliyo oo ducadiisu ay kacdo, magaca ninkii wax tartana samada sare geyn kara. Marka labaadna, wuxuu ka soo jeedaa, tan iyo aammanuu, jilib dhuubka Boqortooyo huwanaa oo, abaalkii loo galaa aanu habaabine, la yaqaan meel loogu hagaago. Marka saddexaadna waa nin Muslin ah oo Eebbihiis garanaaya, oga inuu keligiis yahay, in aanu lahayn carruur, aabbe iyo hooyo toona, sidaas darteedna, deeqda oo idil waxaa ugu fadli badan middii isaga oo kale la siiyo!

Wuxuu yiri:

Waxaan ahay nin afmaal ahoo
 Erayguu la tiraabo
 Ishaartiisu kacdaayoo
 Isimkii nin ragoo dhan
 Arfaca oo durkiya oo,
 Sida ooggiyo waaga
 Uga yeela iftiin oo
 Haddii ooldhan la siiyo
 Ayaan looga gam'aa!

Waxaan ahay nin Isaaqa oo
 Hadduu sii odayeeyo oo
 Awrba awr dib u reebo
 Meesha ay ku idlaatiyo
 Ismaaciil ka dhashay oon
 Abaalkiisa hadhowto

Anbad looga baqayn!

Waxaan ahay nin Islaama oo
 Ummaddii nebigii ahoo,
 Aan Ilaah mushrig yeeline
 Inuu kii na abuuray oo
 Axad oo keligiis ahoo
 Aanu aabbiyo hooyiyo
 Ubad toona lahayn oo
 Aayaadkiisa rumeeeyey oo
 Deeqda tii la ammaanay
 Taydu waa aflalkii!

Qaybta saddexaad, geeraarkana ugu dambaysaa waa duco aad ah oo uu ku bantookhay Suldaanka iyo dhammaan xigaaladiisa, carruurtiisa iyo askartiisa. Si gaar ah wuxuu isaga ugu duceeyey magaciisa oo dheeraada iyo, maalinta uu il-geeriyaaad yeesho, inuusan ashahaadada seegin. Markaas buu yiri:

Ilaahoow arladaada
 Taan abaar iyo doogba
 Lagu iilan ka yeeloo,

Ilaahoow ehelkaaga
 Kaan waqiis urugoon oo
 Istareexa ka yeeloo,

Ilaahoow ubadkaaga
 Tiir malaa'igi aasaan
 Abid liicin ka yeeloo,

Ilaahoow askartaada
 Tii wixii adyadeedya
 Arnaa'uudka sidiisa
 Ka adkaata ka yeeloo,

Ilaahoow isimkaaga
 Wax Islaan iyo gaalba
 La aqoodo ka yeeloo,

Ilaahoow eraygaaga
Aakhir kuugu dambeeyana
Ashahaado ka yeel!

Waa geeraar inta ujeeddadiisii hore la iska indho-tiray
farshaxannimadiisa loogu dul-qaatay, qabka gabyaaga oo weli ku dhex-
nool darteedna loo tuuri waayey. Runtii, Saalax deeqdii uu Hobyo kala
soo noqday iyo xaddigeedii toona kuguma dhaamo, geeraarkuse nin
Suldaan ah mid wax lagaga waayi karo igala culus!

Waxaa halkan ku dhammaatay Qaybtii Koowaad ee Silsiladda Xulka Suugaanta, waxaana xigi doonta tii labaad, hadduu Eebbe idmo.

TUSE

A

Aabbe 39, 40, 91, 95, 100, 105, 111,
145, 167, 181, 186, 194, 199,
208, 215, 216

Aabbeyaal 120

Aabbow 170

Aabi 97

Aadaan 121

Aadaminnimo 137

Aadan 2, 30, 32, 40, 42, 43, 80, 115,
121, 127, 148, 163, 166, 167,
171, 189, 191, 211, 212

Aadan Axmed Dubbe 160

Aadan-Carab 2, 40, 42, 148

Aadan-Dhagax 171

Aadan-Dinix 152, 153, 154

Aadane 1, 40, 65, 73, 77, 83, 99, 112,
118, 121, 145, 189

Aadan-Gurey 2

Aadan-Gurey Maxamad Cabdille 2,
145

Aadan Xasan Kooshin 152

Aadan Yuusuf Axmed 148

Aadmi 4, 52, 190

Aadni 13, 14, 91, 96, 191

Aafaad 68, 119

Aafo 131, 132

Aagaan 55

Aaho 182

Aakhir 217

Aakhiro 3, 14, 15, 73, 104, 114, 121,
131, 139, 147, 148, 158, 159,
160, 161, 172, 173, 177, 186

Aakhir-seben 75, 79

Aalo 131

Aamiinso 71

Aammanuu 215

Aammiin 119

Aammin 91, 106, 120, 182

Aamus 130, 131

Aano 167

Aanyawsi 131

Aaqiliin 98

Aar 16, 54, 59, 71, 87, 115, 143, 186

Aaran 24, 35, 65, 132, 133, 141

Aardoon 154

Aarkii Daboole 186

Aar-laa 167

Aarsi 86, 91, 98, 182

Aas 91

Aayaad 216

Aayad 52, 96

Aayado 120, 158, 168

Aayar 90, 120, 132, 134, 169

Aayitaan 148, 149

Aayo 151

Aayoxumi 95

Ab 98

Abaal 189, 190, 200, 215

Abaal-dhac 71

Abaalgud 143, 174, 181

Abaal-marin 118, 120, 121, 127

Abaar 55, 65, 68, 92, 93, 118, 119,
121, 122, 123, 124, 126, 127,
128, 129, 131, 132, 133, 134,
135, 136, 137, 138, 139, 141,
161, 181, 197, 210, 216

Abaaro 118, 121, 122, 129, 136

Abbaato 138, 199

Abbokor Seed 173

Abdaneyn 211

Abeedsad 131

Abeeroow 68

Abeeso 200

- Abeey 132
 Abgaal 61
 Aboor 191, 123
 Abraar 91
 Absaxan 100
 Abshiraysi 130
 Abtadde 96
 Abti 84, 97, 211
 Abtirin 47, 120
 Abtirsi 59, 144, 152, 163
 Abtirsino 171, 211
 Abtiyaallo 171
 Abuur 20, 32, 40, 62, 63, 65, 130,
 141, 208
 Abwaan 90
 Adari 61, 113
 Addimaad 121
 Addin 98, 170, 190, 214
 Addis Ababa 102
 Addoolo 131
 Adduun 15, 65, 73, 74, 78, 79, 87,
 112, 113, 114, 130, 147, 160,
 180, 201, 211, 214
 Adduunyo 26
 Adduunyo-geddoon 73
 Adeeg 119
 Adeer 86, 131, 206, 207, 208, 210
 Adhi 114, 119, 167, 194
 Adyad 215
 Af 12, 14, 27, 39, 46, 48, 52, 59, 62,
 68, 74, 79, 85, 86, 92, 94, 96,
 97, 107, 115, 120, 127, 130,
 145, 149, 150, 151, 158, 159,
 169, 170, 171, 175, 177, 183,
 185, 186, 188, 189, 190, 191,
 208, 211
 Afaaf 52
 Afaafad 92
 Afatahannimo 65
 Afeef 14
 Afgarooc 39
 Afgenbi 102, 108
 Afguri 130, 131
 Af-ku-leeble 175
 Afkuleeble 191
 Aflagaaddo 93, 174, 184, 213
 Aflaggaaddeyn 149
 Afial 216
 Afloow 57
 Afmaal 215
 Afnaq 191
 Afo 85, 134, 136, 137, 138, 139, 140,
 172, 209
 Afqabeen 170
 Af-qashuushle 86
 Afrika 45, 61, 101, 102, 117, 187,
 192, 193, 195
 Af Sawaaxili 74
 AfSoomaali 12, 45, 46, 49, 51
 Aftahammo 52, 93, 122, 150, 161
 Aftahan 39, 150
 Aftahannimo 149, 215
 Aftahanno 52
 Afti 16, 68
 Afur-deyn 183
 Afxumo 185
 Afyaqaan 47
 Agab 90, 134, 171
 Agoomoow 120
 Agoon 31, 201, 211
 Agoosto 176
 Aguujaaye 130
 Ajal 190, 215
 Ajar-doon 163
 Ajiib 130, 131
 Akademiyadii Cilmiga iyo Fanka ee
 Xamar 19
 Akal 120
 Akhbaar 68, 75
 Akhbaaro 214
 Al'aan 98
 Alalaas 91, 120
 Ala'lad 28, 103
 Alalad 109
 Alhuumeyn 120
 Alif-ka-ya' 12

- Alifyeen 12
 Alkaxayn 98
 Allaahu Akbareey 52, 96, 98
 Allah 11, 13, 15, 16, 28, 29, 32, 40,
 41, 42, 47, 49, 52, 53, 54, 56,
 69, 78, 85, 104, 106, 107, 108,
 121, 122, 126, 127, 129, 132,
 140, 146, 148, 149, 157, 158,
 170, 177, 180, 186, 199, 210,
 212
 Allahayoow 183
 Alle ix, 45, 47, 48, 70, 72, 80, 118,
 127, 130, 150, 156, 182, 188,
 198, 209
 Allebbari 126, 127
 Alleyl 68, 75, 91, 214
 Allow-sahal 92
 Almaan 58
 Aloosnaan 61, 127, 150, 178
 Amankaag 76, 95, 165, 187
 Amar 14, 52, 68, 96, 170, 189
 Amar-ku-taaglayn 92
 Amiir 90, 97
 Ammaan 6, 21, 29, 30, 31, 36, 53, 67,
 107, 130, 142, 161, 178, 184,
 189, 216
 Ammaanduule 154, 164, 165, 166,
 176, 207
 Ammaano 120
 Amnac 96
 Amuud 92
 Amxaar 191, 117, 131, 193
 Anbad 214
 Ancaam 182
 Andheego (Andega) 74
 Anfaco 93
 Angaraf 145
 Angarafaleey 145
 Anqaas 102
 Anqarin 131
 Anshax 26, 80
 Anshaxdarro 128, 145
 Anshi 67, 88, 198, 210
 Anthropologists 83
 Aqal 40, 76, 85, 88, 90, 91, 113, 121,
 137, 197, 200, 207
 Aqbal 119, 175
 Aqid 190
 Aqiid 191
 Aqli 90
 Aqli-naaqus 90, 92
 Aqlinnaaqus 191
 Aqool 130
 Aqoon 3, 12, 14, 25, 28, 31, 36, 50,
 54, 59, 61, 64, 65, 73, 76, 89,
 121, 123, 133, 147, 157, 158,
 162, 163, 172, 180, 187, 188
 Araar 51, 58
 Arab 10
 Arad 50, 68, 119
 Aragti 74
 Arami 183
 Arar ix, xi, 16, 30, 36, 51, 52, 53, 54,
 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62,
 63, 64, 67, 69, 71, 93, 96, 114,
 134
 Araro 51, 56
 Arbe 91
 Ardaa 132, 138, 211
 Ardaagal 183
 Arday 126, 181
 Ardo 119, 158, 163, 180, 181
 Argaggax 188
 Ari 20, 21, 35, 131, 132, 133, 139,
 153, 197, 198, 209
 Arji 107
 Arli 213
 Arlo 4, 61, 68, 76, 216
 Arnaa'uud 68, 216
 Aroor 72, 91, 94, 96, 100, 113, 130,
 132, 135, 198, 202
 Aroorin 20
 Aroos 22, 36, 113, 131, 132, 172, 173
 Arrad 105, 119, 120, 194
 Arrad-tir 69
 Arrafo 13

Arraweelo 83, 87, 88, 89, 90, 92
 Arsaaq 65, 131
 Arxamo 131
 Arxan 14, 120, 170
 Aryo 132
 Asaruur 96, 97
 Asaxaabo 171
 Asay 7, 115, 120
 Ashahaado 52, 92, 96, 120, 171, 189,
 216, 217
 Ashqaal 214
 Ashqaraar 75, 149, 165, 181
 Askar 69, 101, 102, 109, 192, 195,
 216
 Askari 175
 Asman Xasan-Deri 166
 Asmo 106, 143, 164, 175, 182, 188,
 189, 191
 Asqaysiin 119
 Asqo 92, 96, 173
 Asraar 182
 Astaad 159
 Astaan ix, 6, 24, 35, 47, 52, 133, 144
 Asxaan 189, 190
 Atoor 52, 93, 94, 95, 96, 97, 98
 Atoor-guuyo-sagaaro 52
 Aw 183
 Awaare 132, 157
 Awal 156
 Aw-Bariis 96
 Awdal 61, 75
 Aweyti 143, 180, 205, 206
 Aw-Jaamac Cumar Ciise 49, 72, 87,
 161
 Awlax 182
 Awliyo 143
 Aw-Maroodi 96, 97
 Awooweyaal 84, 143, 148
 Awoowow 91
 Awow 208
 Awr 20, 39, 51, 56, 68, 90, 92, 125,
 132, 134, 135, 136, 202, 203,
 207, 210, 211, 212, 215

Awrka gurgur 39, 100
 Awro-daaqeen 51
 Axad 120, 121
 Axan 63
 Axdi 14, 104, 120
 Axkaan 158
 Axmaar 103
 Axmadiya 160
 Axmed v, vi, 30, 32, 40, 68, 167, 172,
 178, 181, 182, 184, 192, 194,
 195, 212
 Axmed-Busur 212
 Axmed-Dirir 167
 Axmed Maxamad 192, 194, 195
 Axtaad 68
 Ayaan 28, 33, 39, 80, 92, 108, 114,
 122, 127, 132, 141, 146, 198,
 207
 Ayax Maxamad Dhawre 2, 178, 212
 Ayeeyo 122
 Ayl 49, 61
 Aynab 14, 95
 Ayro 120

B

Ba' 12, 57, 71, 101, 133, 139, 145, 147
 Baabba' 133, 141
 Baabbaco 108
 Baabbah 198
 Baabbul 56
 Baabuur 25, 58, 73, 77, 78, 191, 192,
 213, 214
 Baad 14, 27, 121, 135, 139, 152, 161,
 169, 172, 173, 186, 197, 209
 Baaddil 105
 Baadi ix, 3, 56, 161, 197, 198, 201
 Baadi-doon ix, 161, 197
 Baadifad 198
 Baadiggoob 198
 Baago 78
 Baahi 80, 122, 209

- Baajin 55
 Baakuri 56
 Baal 55, 61, 62, 108, 161, 176, 193,
 212
 Baaldi 105, 106
 Baali 105
 Baali Sheekh Xuseen 61
 Baando 193
 Baaniyaal 69
 Baaq 108
 Baaqi 107
 Baarax 107
 Baaraxnimo 105
 Baardheere 61, 163
 Baargaal 61, 67, 178
 Baariis 36
 Baarlamaan 57
 Baarqab 136
 Baaruud 58, 76
 Baas 63, 71, 113, 201
 Baase 106, 161
 Baashiyow 64
 Baasiin 139
 Baastaaleey 118, 122, 128
 Baayac 55
 Babac-dhig 89, 176
 Bacad 108, 161
 Bacadle 56
 Bacdi 106
 Bad 3, 36, 37, 57, 61, 65, 66, 105,
 108, 117, 121, 130, 141, 161,
 166, 168, 180, 191, 214
 Badaawi 105
 Badalli-roor 55
 Badeeco 193
 Badhasaab 135
 Badhax 161
 Badhi 55
 Badhi-siin 79
 Badraan 108
 Badweynta Hindiya 213
 Bah 149
 Bahal 56, 79, 95, 186, 198
 Bahal 23, 56, 71, 75
 Bajin 95
 Bakayle 94
 Bakhayl 80
 Bakhaylnimo 80
 Balanballe 130, 132
 Ballan 182, 194
 Balli 35, 51, 185
 Ballishiil 7
 Balwo 25, 26, 28
 Bambaasa 213, 214
 Bambo-atoomig 58
 Ban 41, 90, 118, 212
 Banaadir 104
 Ban-cadde 161
 Bandaas 191
 Bannaanbax 126
 Bantookh 69, 161, 189, 216
 Baqal 55, 56, 160, 161
 Baqar 56
 Baqdin 89
 Baqe-eryasho 150
 Baraar 55
 Baraarujin 90
 Barabbax 69
 Barako 161
 Barasho ix, 39, 41, 42
 Barbaar 10, 69, 100, 131, 209
 Barbar 55
 Bareer 98, 105
 Bareyaal 164
 Bari 13, 48, 49, 60, 65, 88, 102, 104,
 107, 117, 158, 163, 177, 178,
 187, 188, 193, 208, 212
 Bariga Dhexe 13
 Barkad 135
 Baro-kac 129
 Baroor 31, 63, 78, 112, 113, 134, 141,
 177, 209
 Baroordiiq 5
 Barqo 77, 106, 113, 150, 167, 182,
 212
 Bartilmaameed 137

- Baruur 55, 86
 Barwaaqayn 108
 Barwaaqo 68, 114, 128, 172, 189
 Baryo 48, 51, 71, 106, 109, 119, 122, 123, 126, 127, 128, 130, 143, 175, 182, 205, 206, 208, 213
 Baryootan ix, 108, 153, 205, 206, 208, 209, 210, 211
 Basaasow 105
 Basanbaas 71
 Basarin 161
 Basra 61
 Bataax 61
 Batar 24, 25
 Bawdo 55
 Bawsi 42
 Baxdoow 55, 77, 160, 207
 Baxsad 198
 Baxsoon 105
 Bay 61
 Bayaan 105
 Baydhabo 61, 85
 Baylaad 114
 Baylihin 133, 167
 Baynuun 85
 Bayr 105, 210
 Baytaalis 161
 Baytin 199
 Bedbaadin 123, 138
 Bedbaado 70
 Bedertan maanso 142
 Bedqab 104, 198
 Beec 55, 139
 Beel 35, 55, 92, 103, 161
 Beeldaaje 111
 Been 8, 14, 28, 42, 60, 81, 146, 171, 179
 Beenloow 31
 Beer 10, 26, 37, 161, 176, 191, 194, 210
 Beer-dillaacshe 26
 Beer-dulucsad 210
 Beero 197
 Beerreey 24, 106
 Beeso 55
 Belaayo 143
 Belaayo-xijaab 71
 Beled 47, 48, 214
 Beledweyne 32, 61
 Belel 108
 Belo 61, 106, 113, 124, 125, 176
 Belo-xijaab 106
 Benaadir 13
 Benito Mussolini 75, 193
 Berbera 36, 37, 61, 63, 69, 117, 134, 135, 139, 154, 155, 175, 176, 179, 192, 193, 194
 Berkad 20
 Berri-ka-maalín 88, 205
 Berrimmo 137
 Berrin 55
 Bersad 68, 212, 213
 Beyd 106, 146
 Biciid 20
 Bidhaan 108
 Biid 56, 60, 105, 108
 Biil 79
 Biimo 106
 Biisay 55
 Bil 20, 55, 61, 66, 68, 133, 134
 Bilaash 105
 Bilcan 108
 Bili 130
 Bilic 105
 Biliq 108
 Binii-aadni 107, 109
 Bir 114, 150, 152
 Birbiriso 158
 Biri-ma-geydo 157
 Birjoone 105
 Birqalax 25
 Birri 108, 166, 214
 Bisimmo 106
 Bisin 52, 55, 96
 Bismillaahi 107
 Bismillaysi 201

- Bisqanyo 56
 Biyo 35, 56, 70, 93, 94, 99, 101, 105,
 106, 108, 111, 117, 118, 121,
 124, 129, 132, 133, 161, 185,
 197, 209, 210
 Biyo-kama-dhibcaan 101
 Biyo-mareen 117
 Bog 27, 108
 Bohol 61
 Booc 63
 Boodh 55
 Boog 28
 Boojin 99
 Boolis 108
 Boolyad 208
 Boor 70, 106
 Booraan 42
 Boorama 25
 Booran 61
 Boosaaso 15, 178
 Booy 191
 Boqoole 161
 Boqoolsiin 108
 Boqor 49, 67, 84, 86, 89, 94, 100, 101,
 102, 111, 139, 148, 149, 177,
 178, 192
 Boqorad 87, 89, 92
 Boqor Cismaan 49, 67, 178
 Boqorka maansada 113, 177
 Boqor Menelik 100, 101, 192
 Boqortooyadii Bari 104
 Boqortooyo 101, 215
 Boqor Xayle Selaase 192
 Boqran 112
 Budul 56, 161
 Bugto 205
 Bukaysiin 108
 Bulaalid 31, 141, 212
 Bullaxaar 7, 61
 Bulsho 1, 12, 24, 26, 32, 39, 46, 62,
 66, 73, 76, 77, 78, 80, 83, 84,
 87, 89, 90, 92, 99, 100, 102,
 106, 111, 121, 122, 126, 127,
 129, 143, 144, 145, 146, 147,
 148, 150, 151, 152, 153, 158,
 159, 162, 163, 164, 165, 166,
 169, 170, 171, 172, 174, 175,
 177, 184, 185, 186, 206, 208,
 210, 211
 Bulsho-weyn 66, 92, 184, 210
 Bumbay 36, 37
 Bundad 207
 Bun-dubasho 188
 Buraale Cali Seexde 212
 Buraanbur 24
 Buraanburin 55
 Burburin 107, 179
 Burcaad 175
 Burco 50, 61, 74, 75, 176
 Burde 106
 Burrus 56
 Bus 55, 161
 Bushimo 108, 161
 Buste 28
 Buuhoodle 61, 148, 169, 170
 Buuni 107
 Buuraley 102, 117, 195
 Buureed 147
 Buurhakaba 125
 Buuro 108, 117, 130
 Buurriye 56
 Buurta Iimey 85
 Buur-yar 61
 Buuryo-goys 56
 Buux 7, 65, 66, 132, 208

C

- Caabuq 199
 Caacid 51
 Caad 66, 137, 139, 156, 167
 Caaddil 66, 139
 Caado 93, 139, 146, 171
 Caalami 121, 137
 Caalin 59, 78, 159, 162, 165

- Caalle 72
 Caal-weyn 150
 Caammo 162
 Caamo 12, 118, 144, 158, 165
 Caan 4, 10, 28, 32, 40, 59, 66, 87, 89,
 126, 127, 143, 159, 184, 185,
 189, 206
 Caano 10, 20, 21, 59, 72, 90, 113,
 123, 124, 131, 135, 137, 138,
 139, 168, 169, 176, 197, 202,
 203
 Caaq 65
 Caaqil 78
 Caarad-dhuub 24
 Caari 65, 66
 Caarooti 78
 Caasi 65, 146
 Caawa 59, 74, 78, 173
 Cabaad 59
 Cabasho 25, 89, 105, 123, 156, 213
 Cabaso 78
 Cabdi-Gahayr 2, 36, 164
 Cabdi-Galayax 2, 54, 61, 130
 Cabdi Iidaan Faarax 2, 25, 36, 38, 54,
 61, 106, 107, 108, 109, 130,
 164, 166, 178, 186, 212
 Cabdikariin-Jiir 32
 Cabdillaahi Suldaan Timacadde 30,
 38, 56, 127
 Cabdille-Laba-Maar 54
 Cabdi Maxamad Aw-Magan 54, 61
 Cabdirrashiid Cali Sharma'arke 107
 Cabdirraxmaan Xasan 146
 Cabdi-Siinamoo 25
 Cabdullaahi Macallin Axmed 32, 40
 Cabdulqaadir Xirsi Siyaad 28
 Cabudwaaq 130, 140
 Cadaab 80, 108, 158
 Cadan 10, 11, 26, 36, 37, 61, 74, 139,
 179, 193
 Cadar 22, 66, 70
 Cadceed 109
 Caddaan 37, 109, 139, 192
 Caddaysin 89, 90
 Cadduur 90
 Cadow 6, 10, 65, 71, 106, 123, 150,
 151, 153
 Cadrad 139
 Cadwa 192
 Cafis 108, 109
 Cag 10, 59, 67, 70, 74, 76, 78, 102,
 109, 150, 151, 155, 199
 Cagaar 141, 200
 Cagaaran 13
 Cageey 176
 Cagociid 7
 Cagomurux 147, 148
 Cajab 66
 Cajalad 32
 Calaacal 25, 27, 31, 49, 64, 95, 114,
 122, 134, 142, 146, 153, 157
 Calaacalo 113
 Calaaqaad 139
 Calan 31, 65, 101, 159
 Calansaar 31, 107
 Calas 59
 Caleemo-saar 111
 Caleen 112, 123, 125, 136, 139, 198
 Cali 157, 173
 Cali Aadan-Goroyo 166
 Cali-Baashi v, vi, 2, 3, 5, 13, 15, 16,
 30, 38, 53, 54, 59, 60, 63, 64,
 65, 69, 87, 105, 127, 139, 163,
 166, 167, 168, 169, 170, 171,
 172, 173, 178, 179, 206, 207,
 208, 212
 Cali Cilmi Afyare 2, 16, 38, 53, 54
 Cali-Dhuux 2, 3, 16, 54, 166, 167,
 168, 212
 Cali Diniqo 85
 Caligeri 135
 Cali Jaamac Haabiil 5, 63
 Cali Sharma'arke 166
 Cali Xuseen Xirsi v, vi, 2, 3, 5, 13, 15,
 16, 30, 38, 53, 54, 59, 60, 63,
 64, 65, 67, 69, 74, 75, 85, 87,

- 104, 105, 107, 119, 120, 121,
 127, 139, 163, 166, 167, 168,
 169, 170, 171, 172, 173, 178,
 179, 206, 207, 208, 212
 Cali Yuusuf 67, 105, 139, 178, 212
 Callaal 206
 Calool 59, 64, 94, 122, 123, 188, 207
 Caloolacad 150
 Calool'adayg 153
 Caloolo-cad 10
 Calwasaad 139
 Camaaryaley 6
 Camal-guhaadood 95
 Cammuuddaas 66
 Canaan 119, 126, 134, 138
 Canbaar 173
 Canbaarayn 126, 160, 211
 Candho 21, 35, 200, 201
 Candhuuf 190, 210
 Canfar 173
 Canjarafayn 206
 Canla' 150
 Canshuur-madax 101
 Caqiido 158
 Caqli-celin 95
 Caqlinnaaqus 140
 Carab 2, 40, 42, 139, 194
 Carabi 12, 13, 26, 27, 30, 96
 Carabtii Sanjibaar 187
 Caraf 78
 Carays Ciise Kaarshe 122, 124, 126,
 127
 Carbeed 54, 60
 Cargaagtan 59
 Caro 24, 36, 84, 86, 92, 95, 128, 134,
 138, 145, 185
 Carraabo 74
 Carrab 58, 59, 63, 139, 151, 178, 188
 Carrab-baab 176
 Carro 66, 74, 78, 132, 139
 Carroole Maxamad Kali 2
 Carruur 20, 30, 35, 59, 65, 69, 78, 83,
 88, 92, 97, 131, 132, 139, 144,
 149, 176, 183, 197, 207, 210,
 215, 216
 Carruur-maaweelis 20
 Carsaanyo 194
 Carshi 109
 Carshin 66, 152, 197
 Caruusa 85, 86
 Casaan 37
 Casabo-gooyin 140
 Cashar 58, 68, 181, 182
 Cashayn 135
 Casiis 165
 Casilid 139
 Casri ix, 25, 26, 31, 32, 46, 146, 163,
 174, 180, 187, 192
 Cataabid 126
 Cawdu-billaysi 77
 Cawl 7, 20, 78, 128, 173
 Cawo 65, 66
 Cawro 139
 Cawryid 188
 Cawryo 173
 Caws 59, 74, 118, 139, 157
 Cay 55, 56, 93, 174, 184
 Cayaar 19, 24, 25, 35, 36, 65, 72, 135
 Caydh 183
 Caydhoow 135
 Cayl 139
 Cayn 135
 Caynaan 59, 78, 140
 Caynab 59
 Cayo 59
 Cayr 49, 78, 123, eeg Caydh
 Cayrnimo 71
 Caytan 184, 185
 Ceeb 4, 29, 37, 78, 100, 111, 146,
 153, 202, 206
 Ceego 140
 Ceel 20, 51, 56, 94, 95, 97, 98, 129,
 130, 133, 139, 152, 166, 175,
 186, 197, 199, 202, 210
 Ceelaayo 88
 Ceel-Axmed 129

- Ceelbuur 212
 Ceelcad 137, 138
 Ceeldheer 212
 Ceelgaab 61, 147
 Ceeriggaabo 160
 Ceesaan 78
 Cibaado 65, 158
 Cibaarooyin 66
 Ciddiyo 173
 Ciid 76, 94, 104
 Ciidaggale 211
 Ciidammo 7, 45, 75, 101, 102, 104,
 105, 107, 139, 164, 192, 193,
 194, 195
 Ciidan 6, 7, 46, 75, 88, 102, 107, 112,
 140, 150, 164, 165, 167, 170,
 175, 176, 179, 188, 193, 209
 Ciil 65, 85, 86, 134, 138, 206
 Ciil-bax 78
 Ciirsi 89
 Ciise 209, 211
 Cillaal 157
 Cilmi 19, 49, 62, 65, 66, 121, 131,
 139, 162
 Cilmi 2, 5, 16, 38, 53, 54, 63, 93, 165,
 212
 Cilmiga sinjiyada 83
 Cilmi-ugaareed 93
 Cimaamad 77, 78
 Cimilo 65, 117, 121, 133, 141, 142,
 209
 Ciqaab 99, 104, 118, 127, 175, 193
 Cir 27, 31, 35, 41, 65, 66, 68, 70, 73,
 76, 83, 90, 91, 103, 112, 118,
 119, 123, 131, 132, 134, 137,
 139, 141, 170, 175, 180, 191,
 194, 205
 Ciraab 64, 65, 66
 Ciribxumo 144, 145, 168
 Cirif 74, 102, 117
 Ciriq 139
 Cirroole 16, 54
 Cirweyni 22
 Cismaan Yuusuf 16, 49, 54, 64, 65,
 66, 80, 104, 105, 178
 Ciyaal 78, 139
 Ciyoon 92
 Cod 59
 Codkarnimo 157
 Cod-sameeye 32
 Cokad 132
 Col 5, 6, 10, 23, 45, 67, 68, 71, 89, 99,
 150, 151, 152, 153, 154, 156,
 158, 165, 174, 178, 181, 197,
 198
 Colaad 5, 6, 10, 61, 65, 104, 106, 112,
 127, 128, 150, 151, 152, 154,
 155, 158, 162, 178, 184, 205
 Colaad-maanso 93
 Col-wad 154
 Colwadeen 166
 Coobir 157
 Cood 139
 Coon 66
 Cubtan 78
 Cudud 100, 140
 Cudud 140
 Cudur 121, 131, 144, 149, 150, 173,
 197
 Culaab 65
 Culan 59
 Culimo 12, 13, 24, 26, 29, 65, 77, 78,
 118, 144, 145, 153, 158, 159,
 162, 163, 164, 165, 171, 172,
 173, 183
 Cumar 16, 54, 84, 87, 161, 164, 166,
 170
 Cumar-Isteelliya 16, 28, 29, 30, 54,
 84, 87, 161, 164, 166, 170
 Cumar Xuseen 29
 Cummaan 187
 Cunno 103, 140, 197
 Cunsuraaleey 74, 77
 Cunsuro 74, 78
 Cuqaal 156
 Curad 111, 167, 178

Curad 78, 200
 Curasho 66, 166, 212
 Curdan-dharin 182
 Cureeji 78
 Curin ix, 5, 9, 12, 19, 20, 21, 24, 26,
 28, 31, 32, 38, 39, 40, 41, 42,
 47, 58
 Curiye 32
 Curuf 64
 Cusayb-nacayb 73
 Cusri 140
 Cuud 78

D

Daacad 3, 10, 79, 127, 205
 Daacadnimo 58, 171
 Daadduun 79, 171
 Daadgurayn 129, 137
 Daahan 186, 207
 Daajin 20
 Daal 3, 36, 71, 147, 172, 173
 Daan 89, 99, 126, 133, 144
 Daandaansi 60
 Daan-ku-qalinle 118
 Daaq 35, 51, 99, 111, 117, 131, 132,
 133, 134, 155, 165, 209
 Daar 81, 103, 203
 Daarad 138
 Daaro 29, 30, 76, 79
 Daarood 135, 173
 Daasad 33
 Daawo 172, 173, 197, 208
 Dab 24, 119, 173
 Dabandeeb 71
 Dabaqad 162
 Dabato 20, 93
 Dabayl 65, 66, 74
 Dabayshad 171
 Dabbaaldeg 6, 107, 111
 Dabeecado 65, 133, 142, 146
 Dabin 93, 155

Dabjoog 141
 Dabo-dheer 118, 129, 136, 137
 Dacayad 172, 178
 Dacal 32, 148
 Dacar 103
 Dacdarro 131, 138
 Dacwi 149
 Dad-liq 185, 186
 Dadqalato 83, 122
 Dadweyne 16, 45, 66, 67, 77, 89, 119,
 129, 137, 147, 158, 159
 Daf 26
 Dagaal 6, 7, 10, 20, 23, 26, 45, 46, 57,
 58, 62, 69, 75, 76, 91, 98, 99,
 107, 112, 128, 133, 142, 150,
 152, 154, 158, 162, 164, 174,
 179, 180, 182, 187, 193, 195
 Dagaal-afeed 62
 Dagaalkii 1977kii 107
 Dagaallo sokeeye 69
 Dagaalyahan 152, 154, 162, 164, 166,
 206
 Dahab 36, 37
 Dalaaq 95, 98
 Dalag 121
 Dalaq 89, 113, 186
 Dalfin 134
 Daliil 128, 135, 172
 Dalool 84, 86
 Dal-weyne 100
 Damaashaad 194
 Dameer 55, 79, 89
 Damug 194
 Danab 194
 Dandarro 102, 147, 152, 194
 Dangiigsi 101
 Dannood 185
 Daraawiish 5, 6, 7, 49, 50, 67, 69, 71,
 85, 87, 102, 104, 160, 161, 164,
 165, 169, 170, 171, 175, 176,
 177, 178, 179, 180, 206
 Daranayo 194
 Darar 35, 146

- Darbuugo 26
 Dardaaran 6, 15
 Dareen 24, 62, 63
 Dareen-taabad 63
 Dareen-wadareed 146
 Dariiqo 15, 85, 87, 159, 160, 163,
 167, 169, 170, 173
 Darmaano 79
 Darraabid 30, 185
 Daruur 27, 51, 65, 66, 83, 137
 Darwiish 50, 69, 78, 173, 176
 Darxumo 79, 131
 Daryeel 102, 105
 Daw 71, 194
 Dawaco 70, 71, 84, 86
 Dawin 75
 Dawlad 31, 78, 111, 123, 129, 137,
 163, 174, 175, 187, 190, 192,
 194
 Dawlis 186
 Dawlo-damiin 24
 Dawooy 84
 Dawri 186
 Da'yar 58
 Dayax 65, 83, 89, 124
 Dayax-weerar 150, 164
 Dayo 87
 Dayr 56, 76, 104, 118, 134, 207
 Dayrin 186
 Dayuurad 73, 74, 75, 76, 77, 137,
 180, 192, 194
 Debin 1, 88, 157, 185
 Debo 41, 178
 Deegaan 194
 Deelqaaf 12, 35, 36, 37, 40, 47, 68,
 149, 184
 Deeq 33, 48, 72, 112, 119, 124, 128,
 137, 163, 167, 213, 215, 216,
 217
 Deeqsi 39
 Deeqsinnimo 64, 108, 112, 157
 Deeq waxbarasho 163
 Deero 173
 Degaammo 129, 137, 209
 Degaan xi, 13, 59, 60, 61, 62, 112,
 117, 118, 121, 122, 126, 127,
 129, 130, 132, 133, 134, 136,
 145, 147, 151, 155, 159, 163,
 164, 170, 174, 175, 180, 181,
 184, 188, 192, 199, 206, 207,
 209, 210, 212
 Degallo 194
 Degmo 13, 69, 88, 113, 157, 159,
 164, 167, 169, 176, 189, 198,
 199, 202
 Dekedo 194
 Deleb 173
 Dembi 99, 100, 108, 118, 127, 172,
 173
 Dembi-cigaabheed 108
 Dembiile 100
 Derejo 112
 Derin 63
 Dersi 33
 Deryaan 58
 Dhaadasho 79, 103, 179
 Dhaanto 24, 25, 26, 27, 30, 193
 Dhaar 81, 208
 Dhaawac 29, 158
 Dhaawasho 143, 174, 199
 Dhaax 115, 127, 134
 Dhabab 103
 Dhaban 84, 101
 Dhabar 80, 138, 156
 Dhabbe 39, 60, 157
 Dhabcaal 80, 212
 Dhac 69, 73, 100, 158, 165
 Dhacammo 103
 Dhadandhatayn 103
 Dhadhamo 104
 Dhagagsi 104
 Dhagar 6, 81
 Dhagax 73, 81, 103
 Dhal 4
 Dhalan-rogmad 105
 Dhallaan 92, 103

- Dhallaan 30, 81, 85
 Dhalliil 4, 69, 80, 127
 Dhallinyaro 1, 3, 6, 24, 25, 26, 28, 29,
 30, 35, 57, 58, 59, 65, 77, 79,
 146, 150, 151, 152, 153, 154,
 167, 170, 174, 184
 Dhalmo 183
 Dhalo 76
 Dhammoow 179
 Dhanqalan 70, 139
 Dhantaallan 49, 68
 Dhanyo 47, 48
 Dhaqaale 129, 188
 Dhaqan xi, 1, 12, 25, 26, 46, 57, 61,
 64, 73, 77, 78, 79, 80, 83, 89,
 90, 100, 111, 124, 126, 127,
 128, 136, 137, 141, 143, 145,
 146, 147, 149, 150, 153, 154,
 155, 162, 165, 175, 181, 184,
 185, 188, 205
 Dhaqan-ceedeed 205
 Dhaqanxumi 80
 Dhaqasho 4, 30, 47, 48
 Dhar 9, 139, 201, 208
 Dharaar 3, 26, 60, 65, 66, 71, 83, 90,
 91, 95, 109, 111, 122, 123, 135,
 179, 181, 194, 199, 213
 Dharbaan 104
 Dharbaaxo 84, 86, eeg Dhirbaaxo
 Dhareer 153
 Dhawritaan 174
 Dhaxal 63, 83, 95, 101, 104, 142, 145,
 147, 158, 183
 Dhaxaltooyo 111
 Dhay 160
 Dhayalsi 197
 Dheddig 78, 93
 Dheddigood 132, 133
 Dhedo 103
 Dheef 21, 29, 33, 55, 80, 148, 163
 Dheelmad 55, 103
 Dheemman 30
 Dheg-dheer 83, 122
 Dhego 7, 36, 40, 50, 58, 62, 63, 64,
 68, 131, 152, 167, 182, 185,
 209
 Dhenged 103
 Dhereg 4, 81
 Dhexsocoto 126
 Dhextaal 30, 60, 130
 Dhib 20, 21, 22, 70, 81, 163, 187,
 209, 213
 Dhidar 71
 Dhiid 179
 Dhiidhi 39, 88
 Dhiifoonaan 84
 Dhiig 6, 10, 20, 23, 84, 102, 103, 106,
 108, 127, 153, 155, 157
 Dhiil 135
 Dhiiqo 90
 Dhiirri 53, 56
 Dhillaysi 80
 Dhimasho 158
 Dhir 37, 103, 113, 119, 122, 141
 Dhirbaaxo 4, eeg Dharbaaxo
 Dhirfin 95
 Dhirif 81, 84, 103
 Dhogor 89, 103
 Dhoobo 94, 127
 Dhoodaan 32, 40
 Dhooddi 6, 9
 Dhooddi-meer 6
 Dhoof 81
 Dhoollotus 48, 61, 95
 Dhoon 104
 Dhoon-danbeed 56
 Dhoon-horaad 56
 Dhoorwiil 36
 Dhudhumin 186
 Dhudhummo 103
 Dhufaan 88, 89
 Dhugato 197
 Dhukaan 104, 197
 Dhul 45, 51, 57, 58, 59, 62, 63, 65,
 69, 70, 74, 75, 76, 79, 83, 85,
 87, 89, 95, 103, 104, 108, 113,

- 117, 118, 119, 124, 126, 130,
 131, 133, 137, 139, 141, 142,
 144, 147, 148, 162, 178, 179,
 180, 185, 186, 187, 191, 192,
 193, 194, 195, 197, 198, 200,
 211
 Dhulbare 117
 Dhulsaraad 117, 195
 Dhurwaa 15, 70, 71, 81, 84, 86, 103,
 197
 Dhutiye 56
 Dhuun 59
 Dhuuni 81
 Dhuunyid 104
 Dhuusamarreeb 212
 Dhuux 179
 Dibbira' 150
 Dibedyaal 197
 Dibi 56, 68, 132
 Dibindaabyo 104, 105
 Dib-jir 173, 194
 Digasho 15, 171, 176, 177
 Digniin 42
 Digo 98
 Diif 79
 Diihaal 81, 84, 138
 Diimoqraaddiyad 193
 Diin 12, 13, 24, 26, 33, 39, 47, 48, 50,
 64, 65, 78, 100, 107, 118, 120,
 127, 131, 145, 146, 158, 159,
 162, 164, 165, 169, 171, 172,
 173, 180, 190
 Diirato 122, 135
 Diirnax 79
 Diiwaan 9, 15, 49, 66, 72, 80, 160,
 161
 Dikri 13, 159, 168
 Dikri-salaan 159
 Dil 69, 88, 100, 127, 151, 152, 157,
 162, 180, 206
 Diraac 51, 118
 Diraddire 166
 Dirgasho 103, 122
 Diriqsi 107
 Dirir 5, 16, 95, 167, 174
 Dirir Warsame 5
 Disembar 85, 180
 Diyaarado 129
 Dogob 70
 Doh 61, 147
 Doob 20, 35
 Doobi 79, 113
 Doobir 33
 Doobke 173
 Dood 52, 66, 92, 134, 135, 178, 184
 Doodaa 52, 149
 Doofaar 15
 Doog 55, 124, 125, 138, 139, 148,
 216
 Doolaal Jiciir 60
 Doollo 61, 69, 130
 Dooloow 187
 Doonyo 156
 Doorashooyin 57
 Dooryaanle 128
 Dooxada Nugaaleed 13, 177
 Dooxo 13, 148, 177
 Doqon 42, 80, 95
 Dubaaq 167, 179
 Ducayn 67, 68, 70, 149, 155, 159,
 190, 199, 201, 206, 213, 216
 Ducaysi 119, 144, 182, 194
 Duco 6, 23, 24, 33, 51, 67, 68, 69, 70,
 71, 79, 104, 112, 119, 124, 126,
 128, 130, 131, 143, 148, 149,
 157, 160, 161, 173, 175, 200,
 202, 211, 213, 215, 216
 Duddo 186
 Dugaag 54, 70, 71, 83, 84, 113, 141,
 158, 197, 208
 Duggaal 160
 Dugsi 37, 62, 173, 180, 181, 183
 Dugsi-quraan 118
 Duhur 183, 194, 206
 Dujuuma 129
 Dukaanleey 81

Dulin 15
 Dullaal 80, 81
 Dulleyisi 105
 Dulmadoobe 176, 177
 Dulmane 143
 Dulmi 173
 Dulqaad 10, 39, 64, 78, 132, 145
 Dulqafaar 189
 Duluc xi, 20, 27, 30, 46, 52, 53, 58,
 59, 64, 70, 71, 119, 141, 153,
 155, 172, 179, 186, 207
 Dumaal 85, 209, 210
 Dumar 2, 7, 26, 33, 59, 62, 77, 79, 80,
 85, 87, 88, 89, 90, 92, 99, 108,
 118, 122, 136, 142, 144, 158,
 163
 Dunida 57, 60, 65, 74, 83, 100, 107,
 121, 129, 130, 137, 139, 141,
 177
 Duni-geddoon 77
 Duq 85, 87, 149
 Duq 87
 Durbaan 33
 Durraamasho 103, 106, 124, 126,
 159, 168, 173, 213
 Duubi 149
 Duubnaan 112
 Duudsi 149
 Duud-xammaal 69
 Duufaan 141, 194
 Duug 65, 105
 Duul 3, 14, 33, 43, 128, 171
 Duullaan 6, 46, 101, 120, 155, 164,
 166, 169, 171, 174, 178, 179,
 180, 192
 Duumo 199
 Duunyo 80, 119, 121, 122, 126, 129,
 136, 173
 Duur 29, 194
 Duurjoog 70, 93, 94, 141
 Dux 33, 148

E

Eber 90, 119, 121
 Ebyood 91
 Edeb 89
 Eebbe 12, 27, 39, 41, 51, 65, 66, 68,
 70, 71, 76, 78, 79, 95, 98, 102,
 103, 104, 105, 106, 107, 109,
 118, 119, 120, 122, 124, 126,
 127, 128, 129, 130, 131, 137,
 138, 140, 141, 142, 143, 146,
 158, 159, 163, 165, 174, 175,
 183, 189, 198, 201, 202, 215,
 218
 Eebbow 103, 104, 105, 115, 153, 168
 Eebo 11, 91, 182
 Eed 69, 95, 119, 131, 133, 134, 135,
 138, 140, 199
 Eedaad 68
 Eedaan 171
 Eedayn 71
 Eedi 97
 Eed-sheegasho 69
 Eedsiin 95, 100
 Eggga 114, 185
 Eel 91, 120, 183
 Eeqo 97
 Eeraggo'an 14
 Eersad 146, 150
 Eersi 149
 Eex 81, 112, 146, 149, 162
 Eey 121, 127
 Ehel 120, 216
 Ehelu-khayr 92
 Ehelu-naar 171
 Engegen 90
 Eray xi, 3, 5, 12, 35, 39, 47, 51, 52, 57,
 58, 62, 63, 64, 74, 89, 114, 128,
 138, 141, 143, 145, 150, 175,
 184, 215, 217
 Ergeyn 64, 172, 191
 Ergo 7, 8, 69, 71, 102, 102, 103, 130,

131

Ergood 172

Eriteriya 192, 193, 195

Ey 171, 191

F

Faalal 198

Faalallow 31

Faan 29, 31, 42, 58, 63, 86

Faantan 184

Faarax-Afcad 2, 206, 207, 207

Faarax Afey 4

Faarax-Caytame 166

Faarax Nuur vi, 2, 4, 9, 10, 11, 42, 52,
85, 89, 90, 93, 94, 96, 106, 107,
129, 166, 173, 184, 185, 186,
199, 206, 207, 208

Faaraxow 63, 207, 208

Faarax Xasan Cali 206

Faarax Xuseen Sharma'arke vi, 2, 4,
9, 10, 11, 42, 52, 85, 89, 90, 93,
94, 96, 107, 166, 173, 184, 185,
186, 199, 206, 207, 208

Faarumaysasho 68, 69, 131, 213

Faashi 193

Facshar 145

Fadaq 149

Fadhi 3, 26, 36, 76, 113, 132, 175,
213

Fadli 109, 215

Faduul 156

Fagaare 4, 145, 170

Fahmin 68

Fahmo 38, 181

Fahrenhey 117

Fal 75

Falaad 90

Fallaagoobid 178

Fallaaro 46

Fallar 84

Falsafad 83

Faltanka 75

Fan 32, 141

Fannaan 26, 29, 32, 146, 147

Faraas 58

Faransiis 16, 57, 101, 193

Faras 6, 10, 1, 55, 160

Faratol Maxamad Sharma'arke 178

Fardo 6, 7, 9, 20, 56, 64, 71, 77, 78,
79, 111, 135, 142, 182, 207,
208, 210, 212

Faro 22, 25, 79, 88, 126, 127, 197

Faro-xumayn 99

Farriimo 19, 74

Farriin 49, 52, 67, 68, 69, 84, 151,
155, 179

Farsamo ix, 2, 3, 12, 25, 41, 73, 76,
133, 134, 141

Farsamo-aqoon 76

Farsamooyin 77, 123, 137

Farshaxan 29

Farshaxannimo 90, 217

Fartoon 118

Farxad 84

Fasax 181

Fashiiste 192

Feedho 86

Feermaannimo 155

Feero 16, 22

Fekar 75, 143

Feleg 66

Ferenji 155

Fidno 91

Fiid 23, 35, 51, 106, 113, 164, 186

Fiid-horaad 186

Fiin 16

Fiuro 74

Fikrad 4, 31, 111, 168, 172

Fiqhi 158

Fiqi 13, 38, 162

Fiqi-Buraale 38

Food 60, 62, 99, 132, 137, 155, 175,
192, 193

Foof 198

Foofin 139
 Fool 42, 95, 104, 113, 138
 Foolaadsan 123
 Foolxumo 141
 Foori 26
 Fuley 23, 91, 153
 Fulin 20
 Furdaamin 88
 Furdo 213
 Fuullaasan-fardood 64

G

Gaacin 113
 Gaaddaweyn 118
 Gaade 200
 Gaadiid 1, 74, 131, 160, 183, 200,
 209, 210, 213
 Gaaf 199
 Gaafe 183
 Gaag 85
 Gaag-ma-reeba 126
 Gaajo 22, 75, 119, 120, 121, 126, 147,
 172, 177, 193, 198, 200
 Gaajo-tir 200
 Gaal 5, 37, 75, 76, 103, 160, 168, 171,
 177, 180, 206, 216
 Gaalkacyo 132, 212
 Gaamur 111
 Gaanni 183
 Gaari 21, 25, 48, 55, 66, 69, 149, 155,
 162, 178, 199, 200, 212
 Gaaroodi 154
 Gaashaamad 197
 Gaashaan 91, 155, 160, 161
 Gaashaanbuur 193
 Gaashaan Cabdille Cali 207, 208
 Gaasirmid 118, 121
 Gaawe 22, 200
 Gabaabsi 2, 70, 118, 123, 132
 Gababax 16, 55
 Gabadh 10, 11, 79, 90, 91, 113, 114,
 146, 181, 182, 183, 184, 207,
 208, 209, 210, 211 eeg Gabar
 Gaban 99, 120, 122
 Gabar 10, 36, 37, 113, 139, 184, 200,
 209, eeg Gabadh
 Gabarey-maanyo 83
 Gabay ix, xi, 2, 3, 4, 5, 9, 12, 13, 16,
 19, 24, 25, 26, 29, 30, 32, 33,
 36, 37, 38, 40, 42, 45, 46, 47,
 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56,
 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74,
 75, 85, 86, 87, 89, 90, 93, 94,
 96, 104, 106, 107, 114, 119,
 122, 127, 130, 132, 134, 135,
 136, 138, 139, 142, 145, 148,
 154, 156, 157, 159, 160, 161,
 166, 172, 174, 175, 176, 177,
 178, 180, 182, 183, 184, 185,
 186, 187, 191, 192, 195, 205,
 206, 208, 209, 210, 212, 213
 Gabay-Aweyti 180, 205, 206
 Gabay-barad 49, 185
 Gabay-ku-faan 53, 59, 61, 62, 63
 Gabaysiin 205
 Gabay-xanbaar 36, 67, 68
 Gabayxoog 160, 161
 Gabbal 35, 63, 85
 Gablan 22, 144, 183
 Gablool 132
 Gaboodfal 99, 100, 175
 Gabow 65, 157
 Gabyaa 4, 6, 15, 28, 30, 31, 32, 36, 38,
 40, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 56,
 59, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 74,
 75, 78, 80, 89, 90, 93, 96, 104,
 106, 112, 113, 119, 126, 127,
 128, 129, 130, 131, 132, 134,
 135, 136, 137, 144, 148, 152,
 153, 154, 157, 164, 165, 166,
 167, 169, 170, 172, 174, 175,
 176, 177, 178, 179, 184, 185,
 186, 187, 189, 194, 195, 199,

- 201, 202, 205, 206, 207, 208,
 209, 210, 211, 212, 213, 217
 Gabyid 29, 42, 49, 54, 55, 59, 129,
 152, 160, 171, 184, 205, 208,
 212
 Gacal 5, 17, 63
 Gacalle 86
 Gacan 27, 32, 49, 51, 62, 68, 85, 88,
 94, 101, 102, 104, 112, 119,
 126, 135, 149, 150, 151, 152,
 153, 154, 155, 159, 160, 171,
 173, 174, 175, 180, 181, 187,
 192, 193, 199, 208, 210, 212
 Gacanka Cadmeed 193
 Gacansaar 176
 Gacashaysi 71
 Gacmo-warasho 126, 208
 Gadaal 71, 186
 Gadh 183
 Gaggabis 93
 Gahayr 2, 16, 54, 164
 Gal 16, 51, 54, 103, 185, 186
 Galaal 200
 Galab 55, 155, 194, 197, 207, 213
 Galaw 16
 Galbeed 48, 59, 85, 101, 102, 112,
 117, 167, 180, 193, 206, 208
 Galgalad 63
 Galguduud 137
 Gallad 148
 Galow 70, 71
 Gama' 63, 200, 215
 Gamaas 199
 Gamas 183
 Gamuute Cabdille Cali 74
 Gamuuxan 53, 200
 Ganaax 175
 Ganacsato 207
 Ganacsiga badaha 121
 Ganbo 139
 Gantaal 56
 Ganuun 183
 Gar 3, 5, 52, 62, 86, 90, 112, 124, 134,
 135, 138, 139, 146, 149, 150,
 156, 162, 167, 175, 184
 Garaad 17, 65, 88, 111, 112, 135, 148
 Garacad 212
 Gar-aqoon 64
 Garasho 138
 Garaw 169
 Gardaad 16
 Gardarro 7, 10, 17, 27, 85, 95, 100,
 105, 119, 134, 136, 143, 144,
 145, 150, 162, 187, 213
 Gargaar 137
 Garjaho 192
 Garmadow 36, 152
 Garnaqsi 6, 41, 71, 138, 155, 207
 Garoor 113
 Garran 92
 Garre 61
 Garsoor 149
 Garsooreyaal 164
 Gashaanti 35, 181
 Gasiin 63
 Gaw 177, 183
 Gawrac 55, 162
 Gaws 63, 189
 Gebranaan 199
 Gedaafe 183
 Geddoon 24
 Gedef 200
 Gedo 54, 61, 89, 166, 188, 192
 Gedood Toga 61
 Geed 3, 4, 5, 16, 28, 37, 54, 74, 92,
 94, 95, 97, 100, 114, 120, 123,
 128, 133, 134, 149, 150, 151,
 152, 165, 174, 183, 184, 199,
 201
 Geeddi 20, 75, 133, 161, 184, 197
 Geeddi-gelin 20
 Geedgaab 94
 Geedjoog 52, 149, 150
 Geed-nagaar 95
 Geel 10, 16, 20, 21, 22, 23, 29, 30, 35,
 37, 54, 71, 77, 78, 99, 119, 123,

- 125, 130, 131, 132, 133, 142,
 149, 151, 155, 156, 162, 163,
 164, 165, 166, 167, 168, 169,
 171, 172, 173, 174, 176, 179,
 181, 182, 183, 184, 186, 188,
 189, 190, 191, 197, 198, 199,
 200, 202, 203, 209, 212
 Geeldoon 154, 167
 Geeljire 20, 21, 22, 186, 202
 Geelloow 49
 Geenyo 161
 Geeraar xi, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11,
 12, 19, 24, 25, 32, 36, 38, 46,
 47, 52, 56, 61, 69, 74, 94, 96,
 106, 132, 165, 174, 180, 187,
 189, 190, 193, 195, 199, 201,
 202, 205, 212, 213, 216, 217
 Geeraarid 111, 152
 Geeri ix, 4, 13, 15, 17, 21, 63, 74, 85,
 89, 101, 111, 112, 113, 114,
 115, 121, 131, 132, 141, 142,
 153, 158, 167, 177, 180, 209,
 210
 Geeryood 115
 Gees 5, 36, 56, 71, 124, 132, 144,
 177, 183, 192, 200
 Geesi 5, 6, 21, 39, 157, 167
 Geesinnimo 64, 174, 175
 Geeska 45, 61, 101, 102, 117, 187,
 192, 193, 195
 Geeska Afrika 45, 61, 101, 102, 187,
 192, 193, 195
 Gef 2, 20
 Gel 150
 Gelingaalle 49
 Genef 200
 Geri 70, 71
 Geydho 200
 Geyeysiin 143
 Geyi 13, 29, 59, 66, 88, 89, 99, 118,
 130, 131, 134, 138, 147, 174,
 185, 187
 Geyllan Nuur-Gureey 212
 Gharam 30
 Gidaad 16, 182
 Gidhliggaan 177
 Giir 200
 Giiryaale 39
 Gindhir 85
 Giniyaal 200
 Gob 47, 48, 191, 200
 Gobaad 201
 Gobannimaddoon 119
 Gobannimo 17, 114, 153
 Gobeyasane 169
 Gobolka Bari 177
 Gobolka Mudug 177
 Gocasho 207, 210
 Gocondho 70
 Gocoy-Mayro 200
 God 89, 154
 Godob 95, 154
 Gofa' 119, 175
 Gogol 16, 54, 63, 126, 159, 183
 Gogoldhaaf 78
 Gogol-dhig 16, 52, 54
 Gogol-dhigasho 126
 Gol-cas 93
 Gole 5, 36, 185, 198, 207
 Gole-fardood 207
 Gole-joog-wanaag 64
 Golfo-weyn 200
 Golihii Sare ee Kacaanka 58
 Golis 117
 Gololooyin 200
 Goobataal 177, 183
 Goobjoog 59, 129, 149, 186, 192
 Good 200
 Gooddi 53, 184
 Goodir 183, 201
 Goof 51, 92
 Gool 68
 Goome 200
 Gooni Cabdi Xaaji 166, 178, 212
 Goonni 16, 54, 166
 Gooraan 199, 200, 201, 202

- Goosan 198, 199
 Goow 63
 Goray 21
 Gorgoro 55
 Gorgortan 183
 Gorod 183
 Gorof 149
 Goroyo 20, 39, 55, 85, 166
 Gu' xi, 9, 16, 35, 40, 51, 55, 66, 104,
 107, 108, 118, 129, 133, 134,
 169, 177, 182, 183, 194, 199,
 202, 207
 Guba 166
 Gubad 70
 Gubni 177
 Gudcur 113
 Guddoomin 112, 148
 Guddoon 100, 112, 139, 149, 208
 Guddoon-ciqaabeed 100
 Gu'-dhal 183, 199
 Gudniin 56
 Guduud 183
 Gulublayn 206
 Guluf 101
 Gumaad 75, 102
 Gumeysi 15, 16, 29, 31, 46, 77, 99,
 100, 104, 105, 123, 135, 154,
 177, 179, 187, 194
 Gumeysi-diid 67, 159
 Gumeysigii Faransiiska 16
 Gumeysigii Talyaaniga 15
 Gumeyste 104, 164, 178, 187
 Gunbo 21
 Gunnayn 174
 Gunud 200
 Gurbaan 200
 Gurbood 183, 199
 Gurmada 46, 121, 137
 Gurubsi 112
 Gurxan 16
 Guubaabin 6, 31, 61, 69, 71, 106,
 107, 132, 167, 174
 Guubis 92
 Guud-cadde 16, 55
 Guugguu 149
 Guul 1, 16, 45, 52, 55, 62, 149, 150,
 174
 Guuladarro 63, 95, 145, 147, 148,
 155, 159, 195
 Guuleed 38, 74, 77, 132, 189, 192,
 195, 199, 202
 Guuleed Jucfe Samatar 38, 74, 77,
 189, 192, 195
 Guulguul 53, 139
 Guumeys 16
 Guun 16, 54, 183
 Guur 36, 37, 85, 113, 181
 Guurdoon 182, 184
 Guursi 21, 183
 Guurti 5, 149, 155, 188
 Guuto 6, 7, 16, 55, 101, 161, 175,
 192, 201
 Guux 20, 71, 177
 guuyo 52, 93, 96, 98, 206

H

- Haabasho 94
 Haabhaabad 123
 Haad 28, 72, 75, 79, 124
 Haadaaqsi 94
 Haadsad 205
 Haagid 123, 131
 Haakaalle 124
 Haalufo 71
 Haan 24, 56, 72, 135, 197
 Haaneed 169
 Haanhaansad 124
 Haantool 145
 Haaraamid 80, 127, 134, 138, 144,
 171, 172, 209
 Haaro 135
 Haarriya 118
 Haarriye 135
 Haarufle 135

- Haaruun 157
 Haasaawe 66, 112, 185
 Haawad 72, 123
 Haawey 71, 94
 Haayir 71
 Habaabin 150
 Habaar ix, 28, 71, 73, 119, 138, 143,
 144, 145, 146, 147, 148, 149,
 150, 151, 154, 158, 159, 163,
 165, 173, 175, 176, 177, 179,
 180, 183, 184, 186, 187, 189,
 190, 192, 194, 195, 199, 201,
 202, 203, 205
 Habaarqabe 144
 Habaarran 169, 187
 Habaas 70, 105, 106, 125
 Habaas-weyne 125
 Habacsasho 72
 Habaqsi 135
 Habar 55, 68, 91, 92
 Habardugaag 84
 Habaryoonis 56, 62
 Habaw 124, 125
 Habdhac 12, 13, 24, 25, 41
 Habdhis 52
 Habeed 22
 Habeen 9, 24, 25, 26, 61, 63, 65, 71,
 83, 90, 109, 122, 123, 124, 132,
 135, 159, 168, 170, 179, 182,
 188, 197, 200, 210
 Habheebe 71
 Hablo 26, 30, 36, 37, 79, 207
 Habsasho 113, 128
 Hab-suugaaneed 83
 Hadaf 125
 Hadal 16, 40, 42, 52, 54, 112, 138,
 139, 151, 179, 210
 Hadhac 70
 Hadhsimo 161
 Hadhuub 169
 Hadimmo 71
 Hadiyad 160
 Hadow 70
 Hadraawi 32
 Hadwis 135
 Hafaryo 112
 Hafsad 115
 Hagaf 71
 Hagar 119, 135, 136, 180
 Hagoog 70, 125, 151
 Hah 144
 Hal 11, 20, 31, 84, 151, 166, 168,
 181, 189, 198, 199, 201, 202
 Halaq 71
 Halab 71
 Halabo 72
 Halabsi 70
 Hal'abuur 2, 3, 5, 6, 9, 19, 20, 24, 27,
 28, 29, 30, 31, 32, 48, 56, 57,
 62, 63, 64, 74, 75, 84, 92, 93,
 94, 106, 122, 129, 130, 141,
 142, 170, 178, 187, 205, 208
 Halac 206
 Halac-dheere 166, 212
 Halaq 63, 70, 71
 Halcasho 135
 Hal-celin 29
 Haleelo 20, 72, 124
 Halgaad 62, 146, 147, 148, 165, 176,
 182, 186, 187
 Hal-gabay 174
 Halgamaa 102
 Halgan 6, 69, 119, 159, 160, 164,
 171, 172
 Hal-geeraarshe 174
 Halhaleel 57, 84, 86, 145, 155, 169,
 176, 207, 210
 Haliil 71, 201
 Halis 88, 109, 149, 195, 197, 198
 Halkudheg 30
 Hal-muceed 89
 Halo 203
 Haloosi 70, 72
 Halow 70
 Halowyaale 71
 Halqabsi 3, 89, 135, 137, 174

- Halqooq 72
 Hamag 202
 Hammi 72, 86, 118
 Hanad 135, 202
 Hanaq-go' 71
 Hanbalyayn 32, 102, 171
 Hanbo 135
 Hanbo-qabasho 123, 124, 125, 126
 Handad 71
 Handasada 13
 Handhar 135
 Hanjabaad 53, 60, 62, 184, 185
 Hankoobsi 71
 Hanqaare 71
 Hanqar 124
 Hanqarin 76
 Hantaaturro 123
 Hanti 29, 42, 69, 72, 80, 121, 122,
 158, 162, 163, 164, 188, 198,
 201, 207
 Hanuun 71, 165, 201
 Har 123, 146, 151
 Harac 201
 Harag 28, 89, 93, 124, 173
 Haramcad 71
 Harar 102, 194
 Hareer 71, 176
 Hareeri 167
 Hargeysa xi, 37, 61, 107, 125, 154,
 184, 193, 209
 Hargo-cuna 118
 Haro 70, 135, 185
 Haro-Doollood 85, 130
 Haro-Xagarrey 85
 Harraad 70, 123, 126, 198, 210, 211
 Harraadsiin 70
 Harraati 71
 Harsad 94, 123, 147
 Harti 61
 Haruub 131
 Hawaara 118
 Hawaare 128
 Hawaas 61
 Hawaash 125
 Hawd 31, 70, 74, 76, 104, 124, 147,
 166, 184, 195, 200
 Haween 8, 21, 88, 90, 92, 113, 138,
 185, 199, 202
 Hawhaw 71
 Hawiye 61
 Hawkar 70
 Hawl 19, 32, 169, 192
 Hawo 64, 76, 81, 118, 121, 141
 Hawraar 125, 133
 Hawraarsan 52, 62, 84, 208
 Hayaakiil 71
 Hayaan 62, 69, 75, 103, 125, 136,
 137, 158, 164, 170, 174, 188
 Hay'ad 137, 163, 174
 Hayb 69, 125, 201
 Haybaarin 199
 Haybad 125, 170, 179
 Haydaar 143
 Haydhaf 72
 Hayrabo 71
 Hed 28, 71, 94
 Heeg 72
 Heegma 71
 Heechaab 71, 73, 74
 Heel-dhabasho 72
 Heellanaan 178
 Heello 26, 27, 28, 29, 30, 31, 57, 135,
 210
 Heemaal 64, 168
 Heen 135
 Heensato 136
 Heensayn 176
 Heense 72
 Heeraar 71
 Heerkul 117
 Heeryo 136
 Hees ix, 1, 2, 3, 4, 5, 9, 11, 19, 20, 21,
 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31,
 32, 33, 46, 141, 146, 166
 Heesaa 29, 32, 47
 Hees-cayaareed 19, 24

- Hees-dhaqameed ix, 19, 24, 25, 31, 46
 Hees-hawleed 19, 20
 Heesid 57, 146
 Heestii casriga 32
 Heetayn 94
 Helikobtar 129
 Heshiis 104, 152, 153, 155, 187
 Heydaarto 72
 Hibasho 135
 Hibo ix, 3, 39, 40, 41, 42, 71, 107, 119, 130, 135, 141, 142, 174
 Hidde xi, 1, 24, 29, 32, 46, 57, 100, 111, 136, 145, 169, 188, 205
 Hidde-xumo 145
 Hididdiilo 101
 Higgaadin 156
 Higlo 123
 Hiif 136, 138, 144, 171, 172, 208
 Hiije 70, 71
 Hiil 70, 123, 157, 160, 184, 185
 Hiiraan 70, 125
 Hiirta waabberi 70
 Hilaadin 185
 Hilib 28, 55, 84, 86, 93, 94, 123, 124, 125, 132, 135, 136, 197
 Hilimmo 136, 150
 Hilin 70, 92, 136
 Hillaac 27, 36, 37, 124, 131, 161
 Himilo 146
 Hinbilyootan 71
 Hindi 69
 Hindiya 13, 213, 214
 Hinni 70
 Hinqad 108
 Hir 125
 Hirasho 72, 202
 Hirdi 71
 Hirdin 95
 Hirgin 136
 Hiriifleyn 71
 Hirqasho 72, 135
 Hirrig 70
 Hitiqis 168
 Hobyo 61, 67, 68, 69, 80, 104, 105, 125, 166, 178, 179, 180, 205, 212, 213, 215, 217
 Hodon 71, 92, 123, 124, 125, 126, 132, 135
 Hodontooyo 65, 126, 141, 184, 188
 Hog 123
 Hogasho 72, 201
 Hogeysi 201
 Hoggaamiye 10, 85, 102, 180, 184, 193, 207
 Hoggaan 67, 125, 135, 171
 Hogob 136
 Hogotus 106
 Holac 70
 Hoo 22, 72, 206
 Hoob 123, 124, 125, 126
 Hoobaan 103
 Hoobaaq 150
 Hoobal 29, 32
 Hoog 57, 63, 95, 99, 101, 133, 143, 145, 147, 150
 Hooge 125
 Hoolaa-Wajeer 125
 Hoolasho 123
 Hooli 114
 Hoolnaan 123
 Hoor 132
 Hootooyin 93
 Hooy 71
 Hooyo 12, 39, 40, 122, 125, 145, 182, 210, 215, 216
 Hor 71, 138, 210
 Hordhac 61, 119
 Horjoog 136
 Hormuud 3, 29, 167
 Horor 31, 71
 Horritaan 124
 Horseed 45, 46, 136
 Horumar 73, 76, 77
 Horweyn 20, 72, 124
 Hoyasho 20, 71

Hub 6, 22, 45, 58, 70, 72, 75, 88, 101,
105, 112, 124, 135, 158, 162,
175, 178, 179, 182, 192, 193,
201

Huf 174, 126, 179

Hugun 63, 124

Huleel 72

Hulganaan 155

Hungoow 109, 207

Hunguri 20, 71, 85, 94, 205

Hunnufaa 71

Hunrigo 70

Hurdan 71

Hurdiya 125

Hurdo 63, 123, 136, 146

Hurgun 70

Huritaan 123, 124, 125, 126

Hurmood 70

Hurre Aadan 30

Huruuf 135

Huur 70, 118

I

Ibleys 76, 91, 92, 121, 127, 191

Ibraahin 209, 211

Ibraahin Mire 38

Ibtilo 75

Idifley 97

Idiin 78, 173

Ido 133, 134, 135, 136, 197

If 15, 40, 54, 56, 57, 101, 139, 141,
144, 148, 162, 211

Ifafaale 83, 141

Iftiin 55, 83, 109, 215

Igaar 120

Iglan 75

Iid 68, 214

Iiddoor 62, 173

Iil 63, 85

Iilasho 107, 112, 216

Iimaan 190

Iimey 85, 131, 180

Ijaabo 97, 145, 159

Ijaar 181, 214

Ijtihaad 120

Ikhwaan 190

Ikhyaar 97, 131

Ikraam 130

Il 6, 15, 50, 77, 84, 86, 91, 92, 131,
138, 149, 150, 151, 188, 191,
214, 216

Ilaah 9, 13, 26, 33, 52, 53, 68, 73, 74,
76, 81, 87, 96, 97, 107, 108,
109, 119, 120, 121, 126, 127,
128, 130, 164, 183, 189, 190,
191, 194, 203, 216

Ilaahoow 108, 123, 124, 125, 126,
130, 131, 132, 180, 191, 194,
206, 216, 217

Ilaalo 50, 179

Ilaaq 96

Ila dheel 26

Ilaxir 132

Ilaysi 150

Ilbaadsi 152

Ilbax 83

Ilgeyr 149

Il-hel 150

Illaaco 143, 149

Illasho 169, 182, 199, 210

Ilmirigle 144, 150, 151, 152, 153,
154, 157

Ilmo 63, 91, 97, 102, 191, 206, 207

Ilmo'adeer 120

Imaam 111

Imaarad 102

Imberaadooriyaddii Roomaanka 193

Imru'ulqays 54

Ina Afey 4

Ina-Ammaan 55

Ina-Gaaf 203

Inan 91, 92, 132, 146, 184, 194

Ina-Nuur-Yey 113

Ina-Warfaa Suldaan 184, 186

Ina-Weyso-Xume 176, 177
 Inbiib 131
 Indho 32, 45, 59, 70, 75, 83, 94, 98,
 108, 114, 128, 131, 138, 141,
 151, 182, 190, 191, 193, 202,
 213, 217
 Indho-saab 70
 Indho-xumo 138
 Ingiriis 6, 7, 69, 85, 101, 135, 154,
 155, 160, 164, 175, 176, 177,
 178, 179, 187, 188, 191, 192,
 193, 195, 206
 Inkaar 143, 145, 159, 183
 Inkaar-qabe 208
 Inkir 91, 120
 Innammo 132
 Inshaad 190
 Iraab 121, 127
 Irdo 52, 91, 96, 155, 182, 189
 Irid 191
 Irjic 191
 Irkad 100, 158
 Irkig 75, 101
 Irmaan 56, 68, 183
 Isaaq 10, 135, 215
 Is'ammaanid 53, 54
 Isaxaaq 135
 Isbaanish 101
 Isbihinbihin 108, 124
 Isbitaal 109
 Isgaarsiin 121, 137
 Isguursi 158
 Ishaar 215
 Isim 120, 215
 Iskaashi 121
 Isku-hallayn 55
 Islaam 12, 13, 52, 64, 96, 118, 123,
 124, 125, 126, 127, 145, 158,
 159, 162, 213, 216
 Islaan 111, 216
 Islaannimo 120, 122, 128, 160
 Islaw 86, 91
 Ismaaciil Mire 41, 78, 79, 176, 206,

215
 Isniin 130, 213, 214
 Istaakulayn 79
 Istaaqfurullaysi 207
 Istanbul 101
 Istixayn 120
 Isxifaalayn 55
 itaal 91, 95, 143
 Itoobiya 100, 101, 102, 107, 192, 193,
 195

J

Jaah 109
 Jaajaale 157
 Jaajuus 15, 81
 Jaal 69, 160, 179, 193
 Jaamac 114, 160
 Jaamac-Dayuurad 137
 Jaamac-Lugeey Madaxey Diini
 Axmed 212
 Jaamac Xasan Shirwac 5, 37, 49, 50,
 63, 72, 87, 137, 138, 139, 140,
 161, 166, 170, 171, 212
 Jaan 24, 36, 156, 166
 Jaandheer 24
 Jab 38, 40, 85, 108
 Jabbaan 58
 Jabuuti 9, 16, 25, 49, 61, 72, 87, 161
 Jacayl 22, 27, 28, 30, 31, 40, 57, 130,
 146, 163, 166, 167
 Jafaliille 15
 Jahaad 176
 Jahannama 14, 48, 177
 Jalaaleyn 15
 Jalasho 139, 176
 Jalbeeb 199, 208, 213
 Jamaad Shiikh Cabdille 85, 86, 87
 Janan 192
 Janannaar 193
 Jannaayo 180
 Janno 48, 104, 108, 121, 162, 201

Jarmal 57, 101, 193
 Jarriiban 212
 Jawaab 59, 60, 66, 95, 97, 140, 154,
 160, 174
 Jawhar 26, 61
 Jeeb 146
 Jeedal 170
 Jeefaaf 62
 Jeel 105
 Jeenyo 95
 Jeeqaaq 55, 131, 198
 Jeer 5, 19, 42, 45, 61, 69, 71, 89, 95,
 101, 104, 130, 143, 166, 167,
 171, 179, 182, 185, 205
 Jeer 49
 Jeerjees 14
 Jibaad 49
 Jiciir 99, 165, 184
 Jid 14, 59, 68, 177
 Jidaal 71
 Jidbaale 49
 Jidhaammo 51
 Jidiin 132
 Jifo 170, 210
 Jigjiga 48, 61, 193
 Jigre 48
 Jiib 20, 24, 27
 Jiic 48
 Jiidh 173
 Jiifto 2, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 19,
 24, 25, 38, 46, 47
 Jiilaal 35, 94, 128, 133, 147, 175, 199,
 209, 211
 Jiinley 49
 Jiir 14, 208
 Jil 163
 Jilbis 200
 Jilbo 65, 113
 Jilib 14, 152, 154, 170, 215
 Jillab 95, 98
 Jimce 15, 68, 181
 Jimic 177
 Jinni 14, 15, 59, 62, 138

Jino-tuur 14
 Jir 40, 121, 132
 Jiscin 14
 Jixinjix 210
 Jubba 117, 187
 Jubbaland 187, 188
 Jugleey 71
 Juqraafi 100
 Juuq iyo jaaq 113

K

Kaadi 22
 Kaahiye Gaareey 149, 150
 Kaal 120, 163
 Kaalmayn xi, 119, 123
 Kaban 26
 Kabeebeey 24
 Kabo 67, 169, 182, 199
 Kabti 71, 75
 Kacaan 58
 Kadalloob 194
 Kadeed 108
 Kadimmo 132, 155
 Kaftan 36, 113
 Kal 202
 Kalgacal 69
 Kaliil 70
 Kaliishad 59
 Kal iyo laab 103, 105, 126
 Kalluumaysi 73
 Kalluun 83
 Kaneeco 180
 Kaniisad 101
 Kansho 67, 104, 213
 Karaamo 55, 130, 148, 212
 Karin 115
 Karuur 72, 168
 Kaymo 117
 Kebdo-samays 20
 Keenadiid 66, 69, 104, 105, 178, 205
 Kenya 187, 194, 214

Keli-talisnimo 88
 Khabaar 156
 Khaliif Shiikh Cabdille 85
 Khalqi 66, 81, 108
 Khamiis 135
 Kharduun 42
 Khasnad 109
 Khatar 81
 Khayr 79, 118, 143, 145, 148, 159,
 161
 Khayrre-Gabay 212
 Khiyaamo 42
 Kibir 94, 95, 128, 175
 Kirishtaan 101
 Kismaayo 187, 189, 192
 Kitaab 3, 158, 160, 168, 172, eeg
 Kutub
 Koofil 175, 176, 177
 Kool 107
 Koonfur 61, 117
 Koox 32, 33, 143, 150, 175
 Kooxdii Waabberi 32
 Koox muusig 32
 Koron 41, 136
 Kortag 105
 Kufri 81, 91, 139, 177
 Kuhaan 143, 174, 186, 205
 Kulayl 70, 94, 117, 118, 119, 122,
 126, 128, 133, 134, 147, 161,
 175, 193, 195, 210
 Kullaab 42
 Kumaankun 129
 Kuman 71, 72
 Kumanyaal 71
 Kun 72
 Kuray 51, 56, 167, 168
 Kurtunwaarrey 129
 Kurus 86
 Kutub 65, 87, 163, 164, 168, 195, eeg
 Kitaab
 Kuudud 109
 Kuulcadde 153
 Ku-wiirsi 177

L

Laab xi, 58, 59, 63, 66, 70, 86, 103,
 105, 113, 126, 214
 Laaleys 211
 Laaluush 80
 Laas 51
 Laasoole 61
 Laaxin 107
 Lab 78, 156
 Labood 88, 93, 132
 Lacaaf 42
 Lacag 77, 78, 79, 80, 155, 200, 214
 Laciif 52, 96
 Laddifan 117
 Ladnaan 128
 Lafaggur 62
 Lafaggureyaal 166, 177
 Lafo 131
 Lafo-jebis 55
 Lamaddegaan 193, 195
 Lamaddegaan-la-moodka 100
 Laqbayn 143
 Lax 30, 55, 134
 Laxan 26, 29, 31
 Layaab 12, 37, 48, 57, 76, 88, 90, 93,
 114, 135, 136, 169, 184
 Laylyan 59
 Leeb 148
 Le'esho 119, 129, 137
 Leg 55, 86
 Lexo-jeclaysi 145, 211
 Leyl 78
 Libaax 23, 49, 56, 84, 86, 87, 89, 94,
 186, 197
 Libeysi 66
 Liibaan 159, 160
 Liibiya 193
 Li'iilaafi Qureysh 71
 Liij Ilyaasuu 101, 102
 Liiraad 78

Liire 77
 Liishaan 76
 Lixle 191
 Lo' 20, 35, 56, 131, 132, 133, 167,
 197, 198, 203
 Lo'jir 135
 Lo'ley 131
 London 43, 148, 179
 Loodsamid 168, 212
 Loog 55, 159, 165, 169
 Loollan 99, 111
 Looshad 152
 Loo-taliye 65
 Loox 118, 181
 Looxul-maxfuud 103
 Looyo 61
 Loxod 14
 Luggooyo 144
 Lugo 56, 182
 Lulasho 131
 Luqun 173
 Luud 97, 113, 121, 131, 173, 194
 Luul 26
 Luuq 13, 19, 20, 24, 26, 29, 30, 31,
 32, 38, 42, 47, 57, 58, 59, 107,
 141
 Luuqayn 13, 20, 29, 32, 38, 107

M

Maacaleesh 37
 Maad 83
 Maadhiin 37
 Maahmaah 3, 42, 53, 55, 90, 93, 96,
 98, 109, 149, 153, 162, 179,
 182, 185, 186, 198, 205
 Maal 31, 72, 124, 162
 Maalin 3, 6, 7, 28, 46, 50, 51, 65, 75,
 83, 86, 88, 89, 92, 93, 108, 114,
 126, 130, 142, 154, 159, 162,
 164, 185, 188, 205, 206, 211,
 216

Maamin 75
 Maamul 29, 31, 67, 69, 104, 137, 154,
 155, 177, 178
 Maamus-beel 208
 Maamuus 4, 5, 6, 30, 57, 59, 64, 102,
 104, 111, 112, 148, 158, 164,
 165, 174, 199, 208
 Maamuus-jab 208
 Maan 2, 10, 32, 38, 46, 49, 52, 59,
 100, 144, 146, 155, 163, 198
 Maandeeq 31
 Maangaab 5
 Maansada xabsiyada 103
 Maanso ix, 1, 2, 3, 9, 10, 12, 15, 24,
 25, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37,
 38, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 48,
 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
 57, 58, 61, 62, 63, 64, 67, 73,
 75, 80, 84, 85, 89, 93, 94, 103,
 107, 113, 119, 122, 126, 129,
 130, 140, 141, 142, 154, 156,
 164, 166, 174, 177, 178, 184,
 185, 187, 205, 207, 208, 210,
 211, 212
 Maanso-curin 12, 40, 42, 53, 54
 Maansood 2, 3, 19, 77, 142
 Maansoyahan xi, 2, 4, 6, 12, 13, 16,
 19, 24, 29, 32, 35, 36, 37, 38,
 40, 41, 42, 47, 48, 49, 52, 53,
 54, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 66,
 67, 74, 77, 78, 84, 85, 89, 93,
 102, 104, 106, 107, 126, 127,
 130, 141, 142, 145, 164, 166,
 177, 178, 180, 184, 185, 186,
 187, 192, 205, 206, 209, 212
 Maanyo 20
 Maarseey 37
 Maarsi 58
 Maaruuq 141
 Maati 197
 Maato 120, 162
 Maaweelo 19, 36, 49, 83, 92, 174, 206
 Macallin 37, 40, 43, 57, 180, 181,

- 182, 183
 Macallin Axmed Muxumad
 Aw-Ibraahin Aw-Siddiiq v, vi,
 30, 32, 40, 68, 129, 148, 160,
 167, 172, 178, 181, 182, 183,
 184, 192, 194, 195, 212
 Macarifo 43
 Macawis 37
 Macluul 103, 121, 122, 131, 197
 Madaafiic 45, 46, 105
 Madad 43
 Madaddaalo 19, 24, 25, 35, 36
 Madal 3, 37, 42, 149, 158, 189, 205
 Madax 6, 7, 31, 37, 47, 48, 51, 53, 67,
 68, 69, 71, 77, 83, 84, 95, 101,
 102, 113, 118, 132, 134, 138,
 142, 144, 148, 149, 159, 161,
 166, 171, 175, 180, 181, 186,
 188, 192, 213
 Madaxbannaani 31, 100, 119, 178
 Madheedh 36, 37
 Madhibaan 79
 Madi 181, 199
 Madluun 109
 Madow 11, 37, 109, 139
 Mag 155
 Magaalo 13, 25, 26, 30, 36, 37, 67, 77,
 78, 79, 102, 104, 107, 132, 140,
 163, 168, 178, 187, 192, 193,
 209, 212, 213
 Magac-beel 206
 Magan 5, 41, 79, 85, 109, 164
 Mahiigaan 51
 Majeerteen 61
 Maka 9, 61, 164
 Makalid 7, 152
 Makhaayad 77, 78
 Malaa'ig 216
 Malaakh 111, 148
 Malab 41, 113
 Malag 14
 Male 109
 Male'awaal 92, 100, 122
 Malyanneer 57
 Manjo 113
 Manjo-cas 93
 Manjo-marayn 115
 Maqaaddiir 42, 43, 121, 202
 Maqaawiir 102
 Maqal 20
 Maqal-wadis 20
 Maqoorad 137
 Maqrib 109
 Marag 14, 15, 52, 171
 Maraykan xi, 58
 Mareeraale 61
 Marka 2, 10, 12, 13, 55, 100, 123,
 130, 153, 168, 215
 Markab 46, 58, 105, 155, 191, 193,
 213, 214, 215
 Markhaati 40, 84, 130, 146, 152, 157
 Marmarsiinyo 153
 Maroodi 54, 70, 93, 94, 95, 96, 97, 98
 Maroori 42
 Marqo 131
 Marre 164, 183
 Marreexaan 61
 Marreey 90
 Marti 39, 45, 46, 49, 102, 109, 111,
 183
 Martiggelin 159
 Marwo 5
 Maryo 105
 Masafo xi, 2, 11, 12, 13, 15, 46, 50,
 54, 161
 Masalo 159, 172
 Masar 42, 193
 Masayr 43
 Mas-ciideed 37
 Mashiiqsad 185
 Maskab 42
 Maskax 19, 42, 46, 73, 134, 148, 186,
 208
 Maslaxo 91, 174
 Maso 4
 Mawd 98

- Mawjad 36, 37
 Mawliidka 158
 Maxaabbiis 105, 108, 109, 194
 Maxamad 2, 9, 26, 48, 49, 54, 61, 67, 69, 72, 85, 87, 102, 104, 109, 130, 132, 160, 161, 163, 164, 166, 169, 171, 172, 178, 192, 194, 195, 199, 202, 205, 212, 213
 Maxamad Guuleed Faarax-Cadde 129, 130, 132, 199, 202
 Maxamuud 156
 Maxamuud Cali Beenaleey 50, 59, 60
 Maxamuud Cali-Beenaleey 59, 60, 74, 75
 Maxamuud-Daallin 50
 Maxamuud Garaad 135
 Maxamuud Jaamac 50
 Maxamuud Muuse Mataan 93, 96
 Maxas 5
 Maxbuus 109
 Maxkamad 108, 193
 Maydhax 41
 Mayl 194, 214
 Mayn 4
 Mayrac 20
 Meekhaan 2, 19, 66, 112, 122, 144, 158, 186
 Meeris 3, 4, 5, 12, 25, 26, 27, 31, 35, 38, 40, 41, 42, 47, 55, 57, 58, 60, 63, 74, 102, 113, 127, 128, 134, 135, 147, 157, 180, 186
 Meesi 20, 29, 99, 130, 133, 134, 197
 Meher 37, 79, 120, 158, 183, 207, 209
 Meleg 56
 Menelik-kii-Labaad 100, 101
 Meydal 11
 Meygaag-ciidan 150
 Mici 49, 71, 84
 Miciinow 109
 Midayn 31
 Midho 42
 Midig 4, 84
 Midnimo 31
 Midowgii Soofiyeeti 129
 Mihindis 43
 Miile 5, 95, 97
 Miinshaar 164
 Miisaan 5, 12, 24, 26, 31, 32, 38, 40, 42, 130, 142, 166, 184, 212
 Milgo 37, 49, 103, 174
 Milicsi 205
 Milif 138
 Minawaar 58
 Mindhismo 113
 Mindi 42, 172
 Mindi-raacin 157
 Mintid 197
 Mir 49
 Mirasho 120
 Miro 19, 26, 27, 28, 29, 57, 65, 118, 185, 206
 Miskaansad 109
 Miyi 6, 20, 24, 29, 30, 37, 45, 51, 63, 75, 79, 80, 147, 148, 150, 169, 170, 197
 Miyirin 94, 145
 Mombasa 214, eeg Bambaasa
 Mood 29, 30, 80, 207
 Moog 14, 65, 105
 Mool 185
 Mooradduug 99, 164, 167, 172, 178, 197
 Mr Hunt 135
 Mu'allif 32
 Mudane 57
 Mudug 59, 67, 104, 132, 137, 138, 177, 178, 179, 212
 Mufti 13, 146
 Mug-weyn 118, 150
 Mulacyeyn 148
 Munaasabad 107
 Munasilul-quraankow 109
 Muqdishow 105
 Muquunin 112
 Muraad 4, 36, 146, 163

Muraayad 37
 Muran 36, 174, 185
 Murrugmaarrug 90
 Murti 20, 28, 30, 33, 41, 42, 69, 83,
 84, 92, 98, 104, 146, 160, 161,
 174, 185, 186, 208
 Murti-dhaari 160
 Murugo 64, 102, 112, 113, 114, 131,
 142, 146, 151
 Murugood 62, 105, 122
 Murugsato 183
 Mus 115
 Mush 89
 Mushaar 77
 Mushrig 216
 Muslim 5, 14, 99, 101, 102, 118, 123,
 124, 126, 127, 140, 143, 160,
 166, 168, 172, 177, 215
 Mussolini 75, 104, 193, 195
 Mutaysasho 119
 Muudal 39
 Muumin 37
 Muuminnimo 5
 Muunad 37
 Muuneyn 12, 153, 207
 Muuse 49, 58, 68
 Muuse Galaal 49
 Muush 185
 Muusig 26, 31, 32, 33, 46, 57
 Muusood 63, 167
 Muxumad 57, 181

N

Naado 87
 Naado Buraale 85, 86
 Naag 78, 79, 81, 91, 92, 183, 191
 Naago'oodays 122
 Naanays 32, 40, 50, 119, 127, 129,
 152, 160, 167, 178, 180, 199,
 205, 206, 213
 Naar 79

Nabaaddiino 71
 Nabad 6, 7, 10, 48, 85, 88, 95, 105,
 112, 114, 115, 146, 162, 165,
 199
 Nabadgelyo 88
 Nabsi 27, 28
 Nacas 80
 naf 14, 63, 65, 69, 86, 95, 98, 99, 101,
 102, 103, 108, 114, 131, 138,
 142, 146, 151, 153, 202
 Nafaqodarro 131
 Nafle 62
 Naftihafar 207
 Nahaar 75
 Namruud 139
 Nasiib 33
 Naxariis 80, 122, 191, 193
 Naxariisdarro 88, 102
 Naxdin 128, 151, 208
 Nayjeeriya 175
 Nayl 55, 133
 Nebi 8, 14, 15, 48, 52, 80, 96, 125,
 130, 160, 189, 191, 216
 Nebi Ibraahiin 160
 Neef 16, 114, 132, 134, 160, 176, 198
 Negaansho 76, 133
 Neyroobi 61, 67, 213
 NFD 187
 Nimco 128
 Nin 3, 4, 5, 6, 7, 10, 14, 15, 21, 24, 25,
 28, 36, 37, 40, 41, 42, 53, 54,
 63, 64, 67, 68, 69, 79, 85, 86,
 88, 90, 91, 94, 101, 103, 112,
 114, 130, 132, 134, 137, 138,
 144, 146, 148, 149, 150, 151,
 152, 153, 154, 157, 159, 160,
 165, 167, 168, 171, 174, 175,
 176, 177, 179, 180, 181, 183,
 184, 191, 194, 198, 199, 201,
 202, 203, 206, 207, 208, 209,
 210, 213, 215, 216, 217
 Nin-door 63, 89, 152
 Nirig 131, 211

Nolol 4, 10, 21, 26, 29, 30, 60, 73, 76,
83, 92, 108, 121, 146, 154, 166,
177

Nool 29

Nugaal 13, 61, 69, 74, 85, 104, 170,
177, 178

Nugul 51, 133

Nur 35, 118

Nuur 115

Nuurre-Udgoone 189

Nuux 85, 86, 87, 135

Nuux Daadhi 86, 87

Nuux Muxumad Daadhi 85

Nuxur 163

O

Oday 6, 36, 27, 68, 77, 85, 90, 108,
113, 130, 132, 133, 134, 138,
148, 149, 152, 153, 154, 155,
156, 157, 160, 162, 181, 182,
184, 188, 189

Oday-Biiqe 88, 89, 91

Odayeyn 215

Ogaadeen 62, 163, 170

Ogeysiin 120, 121

Ogog 147

Okobban 111, 165

Ol'ole 179

Omos 14, 92, 97, 191

Onkad 27, 128, 131

Ood 5, 91, 94, 97, 103, 108, 120, 121,
127, 135, 171, 183, 211

Oodafo 94, 122

Oodhar 214

Ood-jiid 97

Oodkac 113

Oof 92, 98

Oofin 120

Oofa 120

Oog 91, 215

Oogle 171

Oogo 39, 68, 211, 214

Oohin 30, 86, 97

Ooldhan 215

Oomasoore 92, 210

Oomin 94, 96

Oomman 92, 95

Oommane 209, 211

Oon 4, 7, 8, 21, 41, 70, 75, 76, 94, 97,
98, 108, 114, 147, 172, 173,
195, 203, 214, 215

Oori 90, 91, 120, 132, 133, 134, 138,
183

Ooryo 191

Ooyitaan 113, 120

Or vi, 97, 120, 193

Oraah 93, 144

Orgi 132

Orobba 58

Orod 75, 91, 103, 121, 171, 172, 214

P

Peace Corps 58

Punt 117

Q

Qaac 87

Qaafiyad 3, 5, 12, 24, 35, 38, 47, 48

Qaahira 179

Qaali 58

Qaalin 54, 134, 135, 181, 182, 210,
212

Qaalli 80, 81

Qaalmu 183

Qaan 40, 167

Qaanso-roobaad 88, 91

Qaaraamid 212

Qaare 70

Qaaryare 87

Qaaxo 86

- Qab 41, 58, 87, 217
 Qabaal 99
 Qabanqaabin 129
 Qabbirnaan 107, 151
 Qabiil 87, 160, 175, 176, 188
 Qabow 1, 17, 23, 39, 48, 94, 145
 Qabri 14, 15
 Qabyaalad 56, 57, 127
 Qaddar 87
 Qaddarin 59
 Qadduuc 39
 Qadhqadh 86
 Qadin 40, 145
 Qado 87
 Qafaal 195
 Qahar 87
 Qalab 26, 32, 45, 46, 74, 142
 Qalad 30, 57
 Qalanjo 70, 71
 Qalbi 76, 81, 87, 115, 168, 182, 194
 Qalcad 58, 179
 Qalin 31, 58
 Qalqaalin 126
 Qamaan 2, 3, 4, 16, 54
 Qamaan Bulxan 2, 3, 4, 16, 54, 102, 103, 104, 166
 Qanbaruursi 86
 Qanjaafulo 86
 Qanje 197
 Qaraabo 63, 65, 79, 90, 112, 131, 136, 184, 207, 210
 Qaraam 27
 Qaraami 27, 28, 30, 57
 Qaraamiga yaryar 57
 Qaran 55, 108
 Qareen 66
 Qarraaf 78
 Qarsoodi 105
 Qasaare 58
 Qasab 3, 5, 12, 42, 47, 58
 Qasad 58
 Qawaaniin 30, 57
 Qawad 84
 Qawdhan Ducaale Suldaan 106, 184
 Qax 49, 69
 Qayb-libaax 84, 86, 87
 Qaybsiin 69, 85
 Qayd 27, 99
 Qayl 56
 Qaylodhaan 129, 143, 176
 Qiil 42, 172
 Qiimi 142
 Qiiq 48, 128
 Qir iyo qir 114
 Qisaas 86
 Qiyaame 15, 42, 108, 161, 201
 Qodax 70
 Qolo 3, 4, 6, 42, 60, 61, 66, 114, 137, 142, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 162, 163, 170, 174, 175, 176, 184, 198, 199
 Qoob 58, 114
 Qoob-cuslaan 121
 Qoolad 42
 Qoomamo 167, 173
 Qoon-dunuunuc 86
 Qoonsi ix, 73, 77, 86, 149, 171
 Qooq 87, 134
 Qoor 42
 Qoor-iyoxero 80
 Qoraa 13
 Qoraal xi, 46
 Qorrax 27, 65, 83, 90, 113, 118, 138, 182
 Qoryo 45
 Qosol 36, 42, 87, 153
 Qoys 92, 101, 112, 114, 126, 129, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 178, 188, 207
 Qullaab 42
 Qulqul 64, 102, 117, 162
 Quluud 60
 Qumanyo 144
 Qumay 144
 Qummud 86
 Qun 42

Qunbe 131
 Qunbulad 58
 Quraan 24, 71, 106, 118, 119, 126,
 146, 158, 168, 169, 173, 175,
 180, 181, 182, 188
 Quraan-akhriis 126, 188, 189
 Quraan-ruug 146
 Quraanyo 189
 Quraanyow 61
 Qurac 95, 152
 Quraysh 189
 Qurux 10, 20, 30, 37, 58, 60, 69, 85,
 87, 89, 107, 141, 142, 161, 181
 Qushuuc 77
 Qusle 98
 Qusleey 93
 Qusur 42
 Quud 87
 Quudarrayn 212
 Quursi 10, 32, 62, 138, 202, 209
 Quursidiid 184

R

Raacatannimo 73
 Raacato 73, 99, 132, 133, 206, 209
 Raacdo 168, 177
 Raacis 48
 Raad 56, 198
 Raadco 147
 Raage ix, 2, 16, 54, 55, 111, 113, 115
 Raage Ugaas Warfaa 2, 54, 112
 Raar 90
 Raas-Casayr 117
 Raaxeeye 26
 Raaxo 48
 Rabbi 8, 15, 48, 65, 70, 73, 87, 94,
 102, 108, 112, 119, 125, 128,
 130, 131, 137
 Rabbi-bari 102, 107
 Raca hore 2, 212
 Raca labaad 19

Rafaad 146, 147
 Rafiiq 146, 147
 Rag 2, 3, 4, 7, 10, 12, 14, 16, 20, 23,
 26, 29, 30, 32, 36, 37, 40, 41,
 48, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61,
 62, 63, 64, 69, 72, 77, 78, 79,
 80, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92,
 93, 99, 102, 106, 107, 108, 112,
 113, 114, 115, 118, 122, 129,
 134, 137, 138, 144, 145, 146,
 149, 150, 151, 152, 153, 154,
 155, 157, 158, 159, 160, 162,
 163, 164, 165, 166, 167, 170,
 171, 174, 176, 178, 179, 180,
 182, 183, 184, 186, 188, 189,
 191, 193, 194, 199, 206, 207,
 211, 212, 215

Rakaadasho 94
 Rakuub 197
 Rakuubley 175, 176
 Ramaas 147
 Raq 199
 Raro-gubyood 54
 Rarooyo 51
 Rasaas 45, 75, 176
 Rasuulka 158
 Rati 54, 89, 90, 197, 202
 Raxan 75
 Raxan 54
 Raxmaan 48
 Raxmad 119
 Rayad 69, 108, 177
 Reebtoon 118
 Reen 16, 71
 Reer 6, 24, 36, 52, 55, 99, 113, 114,
 119, 149, 151, 157, 165, 174,
 189, 197, 198
 Reer-Bariga 26
 Reer-Ciideed 4, 75
 Reer-Daadhi 85
 Reer Ducaale 157
 Reer-Gedood 74
 Reer-guuraa 51, 100

Reer-Khayre 171
 Reer-magaal 29, 31, 32, 45, 57
 Reer-miyi 6, 20, 24, 35, 37, 45, 51,
 75, 80, 100, 129, 132, 133, 134,
 136, 137, 147, 148, 150, 169,
 170, 174, 197, 198
 Reer-Sayid 85
 Reer-Suure 36, 37
 Reer Warfaa 60
 Reer-Xamar 171
 Reer Xasan-Nuur 85
 Reer-xeebeed 45
 Reer-Yurub 45, 46, 187, 193
 Ri' 53
 Richard Corfield 175, 176
 Rifdoor 26
 Riibi 153
 Riig 147
 Rillo 48
 Rimic 84
 Risqi 81
 Riwaayad 31, 32, 84
 Rixin-goysnimo 65
 Riyo 78, 103, 182, 197
 Rodol 206
 Roob 9, 16, 48, 51, 65, 66, 83, 118,
 120, 122, 124, 126, 127, 128,
 132, 133, 134, 138, 141, 147
 Roob-doon ix, 117, 119, 122, 126,
 127, 129, 130, 132
 Rooma 75, 187, 192, 193
 Rooxaan 75, 143
 Rubbad 80, 147
 Rucleyn 147
 Rug 48, 79
 Run 60, 130, 146, 182
 Ruuga 176
 Ruugcaddaa 106
 Ruuman 51
 Ruush 131
 Ruux 40, 65, 93, 103, 109, 133, 138,
 144, 148, 152, 166, 173, 179,
 187, 199, 205

S

Saab 115, 203
 Saabadeyn 156
 Saabasho 126
 Saacad 75, 113
 Saadaal 121, 130
 Saaddambe 115
 Saaddannimo 113
 Saadin 130
 Saafi 115
 Saahid Qamaan 4, 41
 Saajacnimo 156
 Saakimi 10, 11
 Saakumid 114
 Saakuun 115
 Saalax-Mallaydiray 67, 68, 212, 213,
 217
 Saalax Maxamad 67, 68, 212, 213,
 217
 Saalixiin 8
 Saalo 93, 95
 Saalo-uruurin 96
 Saamax 114, 128
 Saami 114, 156, 174
 Saamo 76
 Saanad 46, 101
 Saancadde 45
 Saanmadoobe 45
 Saanyad 174
 Saanyasho 173
 Saar 24, 31, 114, 122, 124, 126, 156
 Saawir 114
 Saaxil 7, 61, 75, 113, 135, 155
 Saayiqnimo 76
 Sabaaleyn 115
 Sabca-seynab 113
 Sabciin 114
 Sabeen 133, 134
 Sabi 191
 Sablaale 129

- Sabo 137, 156
 Sabool 21, 65, 77, 111, 132, 149, 209
 Sac 21, 198
 Sacab 22, 24, 36, 109
 Sadaado 113
 Sadaqo 167
 Sadar 128
 Saddano 212
 Saddexley 105
 Saddex-qayd 27
 Sadhaayo 128
 Safarsad 55, 132
 Safro 66, 156
 Sagaar 94
 Sagaarayste 21
 Sagaaro 20, 52, 93, 94, 95, 96, 97, 98
 Sahal 108, 115, 154
 Sahan 69, 133, 136, 179
 Sakaar 114, 128
 Sakaar adhi 114
 Sakaaro 93
 Sako 165, 167
 Sal 114
 Salaad 9, 11, 23, 76, 106, 119, 126,
 128, 153, 166, 171, 201
 Salaaf 203
 Salaamo 115
 Salaan 4, 16, 54, 94
 Salaan Carrabey 4, 94
 Salaax 114
 Salaw 114
 Salcad 114
 Saldanadii Mudug 67
 Saldano 212
 Saldhig 104
 Salfan 150
 Sallaan 76, 115
 Salli 11
 Saloog 128
 Salsal 20
 Saluug 127
 Samaan 156
 Samaley warmala' 88
 Samatar 2, 74, 115, 189, 211
 Samatar Baxnaan 2
 Samatar-Fooljeex 115
 Samato-bixin 108
 Samir 76, 128, 182, 203
 Samo 71, 74, 75, 76, 91, 120, 121,
 127, 128, 175, 215
 Samoolad 9
 Samrid 198, 202
 Sanbab 11, 197, 203
 Sanco 123
 Sanco-lala-fajacalow 76
 Sanfi 114
 Sanjibaar 187
 Sanqaroor 203
 Sansaan 121
 Sanyaraan 115
 Saqaaf 20, 128, 179
 Saqdii dhexe 114
 Saqiir 203
 Sar 22, 55
 Sarac 76
 Saranseerin 156
 Sarar 11, 22, 115
 Sarbeeb 84
 Sarejoog 113, 122
 Sariir 10
 Sarkaal 107, 108, 109, 175, 177, 188,
 195, 206
 Sarrax 203
 Sarreen 113
 Sarriigasho 131, 162
 Sarsar 76, 115
 Sarseer 114
 Sasabane 115
 Sawaad 9
 Sawaxan 95
 Sawjad 190
 Saxal 128
 Saxar 156
 Saxariir 89, 103, 147
 Saxiimad 114
 Say 114, 132, 134, 140

- Sayaariin 76
 Sayid Maxamad 2, 5, 6, 7, 9, 16, 47,
 48, 49, 50, 54, 67, 69, 71, 72,
 85, 87, 102, 104, 158, 159, 160,
 161, 164, 166, 169, 170, 171,
 172, 173, 175, 176, 177, 178,
 179, 180, 205, 206
 Saymo 156
 Sayncadde 115
 Sayn-dheere 128
 Saynis 76, 118
 Saynsaab 146
 Sebaan 76, 79, 115, 119, 128, 135,
 137, 150
 Sebaan-ka-sebaan 7, 8, 10
 Seben-aakhir 80
 Sed 76, 114, 119
 Sede Marreexaan 156
 Seed 22, 113
 Seeddi 10, 181, 209, 210, 211, 212
 Seef 178
 Seemad 114, 128
 Seenyoon 53
 Seeraarid 156
 Seexad 76, 170
 Senge 70, 156, 161, 173, 203, 211
 Sennef 203
 Shaac 169
 Sh. Aadan-Cawro-ma-leh 163
 Shaafici 15
 Shaah 168
 Shaaxin 169
 Shabaxsi 169
 Shabeel 70, 71
 Shabeelle 117, 170, 180
 Shacab 168
 Shahaadooyin 163
 Shahiid 168
 Shaki 62, 160, 169, 171
 Shamaal 168
 Shamal 24
 Shamso 66, 91
 Shankukibir 178
 Shansho 55
 Shaqaaqo 100
 Shaqal 12, 47
 Shaqal-ka-warqab 47
 Shar 143
 Sharad 168
 Sharaf 166, 168
 Sharaf-laawe 168
 Sharaysi 70, 147
 Shardi 47, 48
 Shareeco 48, 158
 Shariif 165
 Shariif Cabdalla Shariif Cumar 164
 Sharma'arke Cilmi Xaryan 212
 Shawa 191
 Sh. Cabdullaahi-Baardheere 163
 Sh. Cabdullaahi-Qudubi 163
 Sh. Cali-Nayroobi 163
 Shebeg 42, 168
 Sheed 169
 Sheekaxariiro ix, 83, 84, 85, 86, 87,
 90, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 122
 Sheekh 43
 Sheekh 26, 50, 61, 87, 163, 166, 168,
 172, 188
 Sheekh Jaamac Cumar Ciise 166
 Sheekh Maxamad Xasan 26
 Sheekhyo 173
 Sheeko ix, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 92,
 93, 122, 133, 136, 143, 146,
 152, 154, 171, 206, 209, 212
 Sheema 169
 Sheeri 194
 Sheyb 169
 Shibbane 12, 47
 Shicir-ku-aadaan 168
 Shiddo 94
 Shiidaad-bax 89
 Shiikh 85, 86, 159, 162, 163
 Shiikh Yuusuf 85, 86
 Shiikh Yuusuf Cabdille Xasan 85
 Shiilaabo 147
 Shiin 168

- Shiinqin 171
 Shiinqsi 41, 54, 169
 Shilaabo 169
 Shilis 159, 169
 Shin 134
 Shinbir 89, 150
 Shin-tirin 66
 Shir 3, 114, 115, 148, 149, 150, 174, 188, 189, 199, 202
 Shirib 24
 Shirqool 102, 154
 Shirrabin 168
 Shisheeye-nacayb 73
 Sh. Muxyiddiin-Celi 163
 Shubid 20
 Shuhuur 66
 Shukri 169
 Shuqul 168
 Shuruud 38, 47, 58
 Shuumid 77
 Sh. Uweys-Baraawi 163
 Sh. Xasan-Barsane 163
 Sh. Yuusuf-Direed 163
 Sibro 22
 Sidig 169
 Siibad 76
 Siifad 76, 128
 Siig 7
 Siigo 76, 115, 128, 132, 156
 Siimaan 155
 Siin 156, 191
 Siinley 114, 115
 Siiq 115
 Siismo 23, 209
 Sikhil 115
 Silic 109, 147
 Silloon 78, 90, 115, 128
 Silsilad xi, 29, 109, 117, 156, 166, 184, 212, 218
 Sinji 203
 Sinjibaar 114
 Sinnaan 4, 29, 41, 67, 94, 149
 Sino 78
 Sinyoore 194
 Siqoon 171
 Sir 156
 Siraad 14, 76, 114
 Sirdoon 179
 Sirgaxan 156
 Sixin 10, 113, 156
 Sixir 75, 76
 Siyaab 114
 Siyaakho 156
 Siyaaro 163, 203
 Siyaasad 31
 Siyaax 156
 So' 55, 71, 136
 Socod 56, 76, 103, 121
 Soddog 210
 Soddoh 210
 Sogob 11
 Solmay 128
 Solohdey 128
 Sonkor 113
 Soobir 7, 21
 Soofe 114, 156
 Soofsasho 124
 Soohdin 12, 76, 100
 Soohid 58
 Soo-jeede 115
 Soo-jireenno 128
 Sool 76
 Soomaaliya 15, 29, 57, 88, 104, 107, 117, 145, 149, 187, 192, 193, 195
 Soonqaad 13, 214
 Soor 9, 86, 113, 139
 Sooraame 115
 Soo-seexis 157
 Sooyaan 115, 156
 Su'aal 40, 53, 59, 84, 119, 136, 154
 Subac 128
 Subag 79, 131, 132
 Subag-siin 79
 Subax 8. 28, 102, 128, 134, 180, 182, 187, 203, 207

Subcis 26
 Subeyr 156
 Sud 76, 115, 156
 Suhayr 114
 Sujuud 180, 206
 Suldaaan Cali Yuusuf 178
 Suldaan 30, 38, 56, 67, 68, 69, 104,
 105, 111, 127, 148, 155, 156,
 178, 179, 184, 186, 191, 212,
 213, 215, 216, 217
 Suldaan Cali Yuusuf 67, 105, 178,
 212
 Suldaan Yuusuf Cali 67, 104, 178,
 212
 Sulub 11, 115
 Sulub Cumar 11, 28
 Sulunsulxayn 76
 Sumal 11, 133, 134, 136
 Summad 198, 202
 Sumuc 76
 Sun 76
 Sunbulooyin 203
 Suqayar 114
 Suququl 133
 Sur 128, 200
 Sur-dhagaxeed 114
 Surdubo 156
 Surin 156
 Surkaxan 128
 Surrad-Cad 117
 Suruq 128
 Suryo 156
 Susubin 156
 Suub 11, 21, 23, 166
 Suudal 76
 Suufiyoona 172
 Suugaan iii, v, ix, 2, 9, 24, 31, 32, 36,
 46, 49, 52, 62, 66, 83, 84, 86,
 89, 92, 93, 99, 117, 143, 145,
 146, 156, 166, 176, 177, 184,
 185, 197, 205, 207, 208, 212,
 218
 Suugaanyahanno 141

Suuldaarid 156
 Suuli 9
 Suuq 80, 114
 Suur 76, 77, 80, 90
 Suweyn 8
 Suxulkaa ka soo leef 115
 Swayne 8
 SYL 15

T

Taabi 12, 23, 42, 45, 148
 Taagdarri 123
 Taah 108
 Taajir 62
 Taakulo 163
 Taallo 61
 Taangi 58
 Taani 62
 Taar 74
 Taarash 62, 68
 Taariikh 49, 50, 54, 87, 99, 129, 136,
 149, 150, 154, 163, 164, 166,
 176, 192, 195, 207
 Taawo 153
 Tabaabushaysi 121, 180
 Tabaale 112, 137, 139
 Tabaaloow 129, 131, 137
 Tabardarro 126
 Tabcasho 173
 Tacaalid 133
 Tacab 30, 61
 Tacaddi 153
 Tacajab 62
 Tafantoof 147
 Tafsiir 158
 Tahajud 153
 Taharo 170
 Tahlid 122
 Tahlil 158, 182
 Takoor 78, 153, 185
 Taleex 61, 67, 69, 160, 176, 178, 179

- Talis Dhexe 46, 100, 101, 111
 Taliye 65, 109
 Taliye jiitaa ah 112
 Tallaabo 123, 147, 150
 Talo 14, 60, 65, 69, 78, 86, 88, 91, 94,
 95, 108, 112, 121, 127, 131,
 138, 145, 148, 149, 151, 153,
 155, 174, 175, 176, 179, 186,
 187, 188, 199, 213
 Talyaani 15, 57, 75, 77, 78, 85, 101,
 104, 105, 178, 179, 187, 188,
 189, 190, 192, 193, 194, 195,
 213
 Talyan 214
 Tammadin 111, 159, 163, 207, 208
 Tarab-tarab 133, 134
 Tareene 61
 Tarrarid 153
 Tarsaasi 153
 Tartan 45, 55, 107, 212
 Tashi 37, 69, 86, 88, 151, 155
 Tawaawac 153
 Tawxiid 106
 Taxaab 170
 Taxniigood 153
 Taxtaxaash 77, 113, 115
 Tebin 74, 174, 176, 211
 Teeb 62
 Teeri 170
 Teknoloojiyad 77, 180
 Temeshlayn 62
 Teneg 25
 Teyin 61
 Tigaad 124
 Tiiraanyo 62, 63, 114, 115, 142, 170
 Tiirdhexaad 170
 Tiirri 83, 153
 Tilmaan ix, 2, 6, 13, 31, 35, 38, 40,
 106, 112, 128, 141, 142
 Timacadde 30, 38, 56, 57, 58, 127,
 128
 Timildhow 153
 Timir 113
 Timirre 61
 Timo 181
 Tinbi 153
 Tiraab 143, 145, 210
 Tiraab-faneed xi, 52
 Tiraabid 128
 Tirooyin 132
 Tirtiirsi 6
 Tix xi, 2, 3, 4, 5, 9, 12, 15, 16, 21, 24,
 26, 30, 35, 36, 37, 38, 40, 41,
 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55,
 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
 64, 66, 67, 68, 74, 76, 77, 79,
 80, 89, 93, 102, 103, 105, 106,
 109, 113, 119, 126, 127, 128,
 129, 130, 131, 132, 134, 135,
 136, 137, 145, 152, 153, 156,
 160, 164, 166, 169, 170, 171,
 174, 176, 177, 179, 182, 184,
 185, 186, 194, 202, 206, 207,
 208, 211, 212, 213
 Tixgelin 39, 62, 66, 106, 112, 144,
 174, 175, 205
 Tixgelinxumo 89
 Tixraac 46
 Tog 61, 117
 Togan 170
 Togdheer 59
 Tol 5, 6, 37, 46, 59, 61, 62, 66, 69, 89,
 100, 111, 121, 122, 135, 140,
 148, 152, 154, 157, 158, 160,
 163, 164, 172, 174, 175, 210
 Toltol 57, 162
 Too 31, 55, 134, 144, 158
 Toobad 120, 127, 153
 Toobi 61
 Toojey 153
 Tookh 153
 Toolmoon 64
 Toon 167
 Torog 176
 Tub 61, 136, 165
 Tuduc 3, 4, 6, 13, 27, 32, 41, 48, 50,

54, 55, 74, 77, 79, 89, 94, 145,
148, 152, 156, 161, 206
Tuf 182
Tuf-ku-khayre 126
Tuke 162, 181
Tulud 167, 168, 174
Tumaallaysi 153
Tun 61, 93
Tunni 61
Tur 61
Turaab 62, 98
Turjubaan 188
Turki 101
Turriinsho 69, 128
Turunturro 70
Turuq 61, 153
Tusaale 6, 19, 28, 56, 61, 63, 95, 152
Tusbax 121, 168
Tuuf 61
Tuug 71, 80, 81, 126, 128, 131, 165,
197, 201, 202, 203
Tuurcadde 61

U

Ubad 182, 190, 216
Ubax 27, 120, 131, 132, 211
Ubbo 168, 171
Udub 75, 88, 120, 191
Udub-dhexaad 91
Udug 48
Ufood 155
Ugaandha 131
Ugaar 20, 93, 94, 119, 120, 124
Ugaarsad 93, 195
Ugaas ix, 2, 4, 41, 90, 102, 111, 112,
113, 114, 115, 148, 175, 189,
203
Ugaas Xaashi 4
Ugaas Xuseen ix, 111, 114
Ugaas Xuseen Ugaas Warfaa 112
Ugub 92

U1 91, 151, 185, 186
Ummul 22
Ummuuruddiin 160
Unug 52, 100
Unuun 131
Ur 215
Urugood 216
Uskag 105
Uubateyn 171
Uumi 119
Uun 68
Uunsi 22
Uur 40, 42, 50, 79, 97, 108, 120, 127,
169, 171, 210, 213
Uur-gasloow 171
Uur-ka-waareer 215
Uurkutaallayn 211
Uuro 214

V

VOA 46

W

Waa 91, 109, 150, 194, 215
Waabaayo 70
Waabasho 159
Waabay 42, 71
Waabberi 36, 113, 176, 194
Wajib 47, 137, 144, 148, 159
Walan 24, 49, 129, 169, 199
Waalid 29, 64, 81, 144, 145, 146, 147,
148, 181
Waamo 59
Waano 13, 15, 64, 95, 120, 147, 159,
165, 168
Waantoobid 65, 119
Waanwaan 155
Waaqsi 87
Waarliis 75

- Waax 84
 Waaxidnimo 107
 Waayeel 1, 2, 3, 5, 26, 29, 31, 35, 54,
 59, 77, 83, 92, 121, 129, 132,
 133, 138, 148, 159, 165, 197,
 205
 Waayo'aragnimo 83
 Wabar 111, 148
 Wabiinnimo 159
 Wacdi 12, 13, 65, 158, 159, 165, 168
 Wadaad 12, 13, 26, 29, 49, 50, 70,
 104, 119, 121, 126, 143, 144,
 145, 146, 155, 158, 159, 160,
 161, 162, 163, 164, 165, 167,
 168, 169, 170, 171, 172, 173,
 174, 175, 179, 180, 181, 182,
 183, 191, 207, 212
 Wadajir 32, 42, 73, 118, 126, 149, 193
 Waddani 54
 Waddo 73, 118, 147, 155, 169, 185
 Wadeeco 194
 Wadeeco Alla 165, 184
 Wadhi 159
 Wahan 62, 146
 Wajeer 31, 61, 125
 Wakiil 141
 Walaac 62, 88, 159
 Walaal ix, 39, 85, 105, 111, 112, 113,
 131, 159, 209, 210, 211, 213
 Walamsad 160
 Walanqe 160
 Walasaqo 24
 Walbahaar 62, 146, 159
 Wan 68, 134, 160, 165, 169
 Wanaag 31, 39, 46, 48, 101, 127, 138,
 143, 144, 148, 159, 210
 Waqiis 216
 Waqooyi 106, 117, 135, 193
 Waqti 66, 73
 War 20, 54, 59, 63, 69, 102, 121, 137,
 156, 159, 169, 176, 179, 183
 Waraabe 31, 79, 157
 Waraabin 22
 Waraabsad 199
 Warac 159
 Waran 27, 46, 141, 147, 152, 153,
 157, 170, 182
 Waranle 162, 164, 171
 Waraso 64, 145, 148
 Warbixin 69, 213
 Wardheer 61
 Wareen 182
 Warfaa 60, 112, 184, 186
 Warfaafin 32, 174
 Warfidiyeen 174
 Warjeef 182, 197
 Warmoog 164
 Warqad 15
 Warraab 179
 Wasaaraddii Warfaafinta ee
 Soomaliya 32
 Watiin 71
 Waxbarasho 40, 163, 181
 Waxgarad 112, 114
 Waxtar 29, 130, 142
 Waxyeello 132, 137, 150, 165, 170
 Webi 61, 115, 117, 129, 141, 169,
 170, 180, 187
 Webi Ganaane 89
 Wed 14, 23, 65, 91
 Weedh 112, 159
 Weer 70, 71, 87, 194
 Weerar 101, 150, 164, 165, 172, 174,
 192
 Weerarro 175
 Weeso 105, 171
 Weli xi, 13, 16, 22, 35, 40, 46, 48, 54,
 66, 71, 88, 89, 102, 106, 113,
 117, 118, 122, 127, 129, 132,
 133, 137, 144, 150, 152, 154,
 157, 164, 170, 181, 184, 188,
 193, 207, 212, 217
 Welwel 88, 132, 163, 208
 Werdi 48, 168, 171
 Weris 172
 Weyd 103

Weylaalis 160
 Weyrax 151
 wiil 22, 56, 78, 85, 90, 99, 157, 169,
 181, 183, 188, 202, 207, 209,
 211
 Wiyeer 16, 54
 Wiyil 70, 71, 94, 95, 96, 98

X

Xaaji Aadan Cali-Wadaad 212
 Xaaji Axmed 172
 Xaaji Axmedow 173
 Xaaji Cali Cabdirraxmaan Fiqi 13
 Xaaji Cali-Majeerteen 13, 15, 163
 Xaaji Maxamad-Ogaadeen 163
 Xaajiyo 172
 Xaajo 4, 5, 41, 60, 68, 114, 135, 156,
 159, 164, 174, 177, 207
 Xaal 48, 182
 Xaal-marin 182
 Xaaluf 118, 137
 Xaaraamo-cuna 118
 Xaaraan 4, 145, 158, 172
 Xaas 209
 Xaashi 172
 Xaashi Cali 38
 Xaasid 172
 Xaawaad 211
 Xaawo 80
 Xabaal 85
 Xabashi 75, 85, 179, 192
 Xabbad 23, 176, 194
 Xabbis 102, 105
 Xabsi ix, 99, 100, 102, 103, 104, 105,
 107, 108, 109, 155, 156, 157,
 193, 194
 Xaddi 217
 Xadhig 108
 Xadiisyo 168
 Xadreyn 172
 Xafiis 107, 194

Xagaa 55, 57, 118
 Xagar 70
 Xaj 47, 48
 Xajuub 88
 xalay 56, 61, 63, 99, 114, 138, 139,
 156
 Xalay-dhaley 138, 152
 Xamar 19, 61, 66, 79, 105, 121, 173
 Xamarro 72
 Xamarweyne 61
 Xamil 133, 134
 Xanuun 173, 180
 Xaq 15, 93, 107, 137, 158, 159, 172
 Xaraf 3, 5, 12, 14, 30, 33, 35, 47, 48,
 49, 57, 189
 Xarbi 23, 47, 48
 Xarig 32, 106, 108, 134, 144
 Xarrago 4, 10, 77, 113, 209
 Xarumaha Daraawisheed 7
 Xarun 67, 101, 104, 162, 163, 175,
 178
 Xasad 47, 48
 Xasan 6, 26, 32, 47, 68, 70, 87, 160,
 163, 166, 169, 177, 178, 179,
 180, 205, 206, 212
 Xasan Aadan 32
 Xasan Gaaruf Qaloonbi 69
 Xasan-Kharaab 212
 Xasan Maxamad Dhuunkaal 212
 Xasanoow 68, 70
 Xasan Shiil 177, 178, 179, 180, 205,
 206
 Xasarad 66
 Xeeb 13, 104, 117, 155, 156, 168,
 207, 212, 213, 214
 Xeebad 79
 Xeel 143
 Xeelad 42
 Xeeldheereyaal 179
 Xeer 37, 48, 100, 111, 172, 209
 Xeewal 48
 Xer 13, 163, 164, 165, 169, 171, 172
 Xeraysi 107, 163

- Xero 10, 20, 51, 71, 72, 80, 99, 122,
 132, 133, 134, 136, 137, 151,
 158, 164, 171, 181, 188, 193,
 197, 198, 202, 212
 Xerow 163
 Xiddig 170, 205
 Xiddigis 13
 Xidid 47, 48, 63, 112, 113, 207, 209,
 210
 Xifaalo 178, 184
 Xigaalo 63, 69, 154, 186, 209, 216
 Xigmad 66
 Xigto 5, 10, 63, 79, 105, 112, 131,
 154, 171, 184, 209
 Xiirexiire 67, 178
 Xiisad 47, 48, 101
 Xiiso 53, 66
 Xiito 47, 48
 Xijaas 13
 Xil 148
 Xilasho 48
 Killi 2, 94, 100, 112, 118, 121, 133,
 134, 136, 137, 166, 209
 Xilo 95, 146, 181
 Xilo-dalaaq 95
 Ximaar 48
 Ximan 145
 Xinif 178
 Xinif maanso 53, 60
 Xiniinyo 41, 88, 183
 Xinjir 23
 Xintamid 155, 178, 212
 Xirrib 112
 Xirsi Cilmi Goolle 5, 15, 28, 38, 63,
 64
 Xirsi-xir 71, 158
 Xisaab 40, 121, 172
 Xisbiga Leegada 119
 Xisbiyo 106
 Xishood 128, 185
 Xodxodo 36
 Xoghayaha warfaafinta 85
 Xogwarran 49, 176
 Xoog ix, 45, 47, 48, 58, 84, 95, 105,
 108, 136, 164, 178, 190, 193,
 209
 Xoogga Dalka Soomaaliyeed 107,
 108
 Xoog-sheegad 86
 Xoolaley 209
 Xoolayn 69, 111, 212
 Xoolo 10, 11, 20, 35, 48, 51, 55, 57,
 65, 72, 80, 99, 112, 113, 118,
 119, 121, 122, 123, 124, 129,
 130, 131, 132, 133, 135, 137,
 138, 141, 145, 146, 152, 154,
 158, 159, 161, 163, 164, 165,
 167, 168, 169, 171, 172, 175,
 176, 178, 181, 182, 186, 188,
 197, 198, 199, 207, 209, 210
 Xoolo agoomeed 146
 Xoolo Dariiqo 163
 Xoolo-raacato 73, 76, 99, 133, 209
 Xoolo Xereed 163
 Xoor 47, 48, 183
 Xorayn 31
 Xudeyda 61
 Xujeyn 170
 Xukun 107
 Xukuumad 75, 104, 108, 123, 129
 Xun 5, 7, 14, 37, 46, 47, 48, 49, 81,
 86, 89, 94, 104, 106, 135, 137,
 145, 156, 159
 Xunguruf 83
 Xurguf 93
 Xurmo 48, 80
 Xuseen-Dhiqle 85, 86, 87
 Xuseen Maxamuud Faarax 85
 Xuseenoow 155, 159
 Xuseen Xasan Rooble 154, 155, 157
 Xusul-duub 172
 Xusuus-wadareed 150
 Xuunsho 39, 55
 Xuuraan 179

Y

Yaab 2, 29, 36, 53, 57, 62, 73, 74, 88,
90, 94, 99, 101, 126, 130, 131,
136, 145, 146, 152, 164, 165,
180, 181, 187, 205, 208, 214

Yaasiin 71, 106, 128

Yabooh 199, 200, 201, 203

Yac 93

Yahuud 139

Yamyam 28

Yarad 77, 181, 183, 207, 209, 210

Yasid 205

Yawaad 136

Yawle 2

Yaxaas 186

Yeey 70, 71

Yoon 200

Yu'asho 143

Yurub 45, 46, 57, 100, 187, 193

Yusri 140

Yuub 128

Yuurur 106

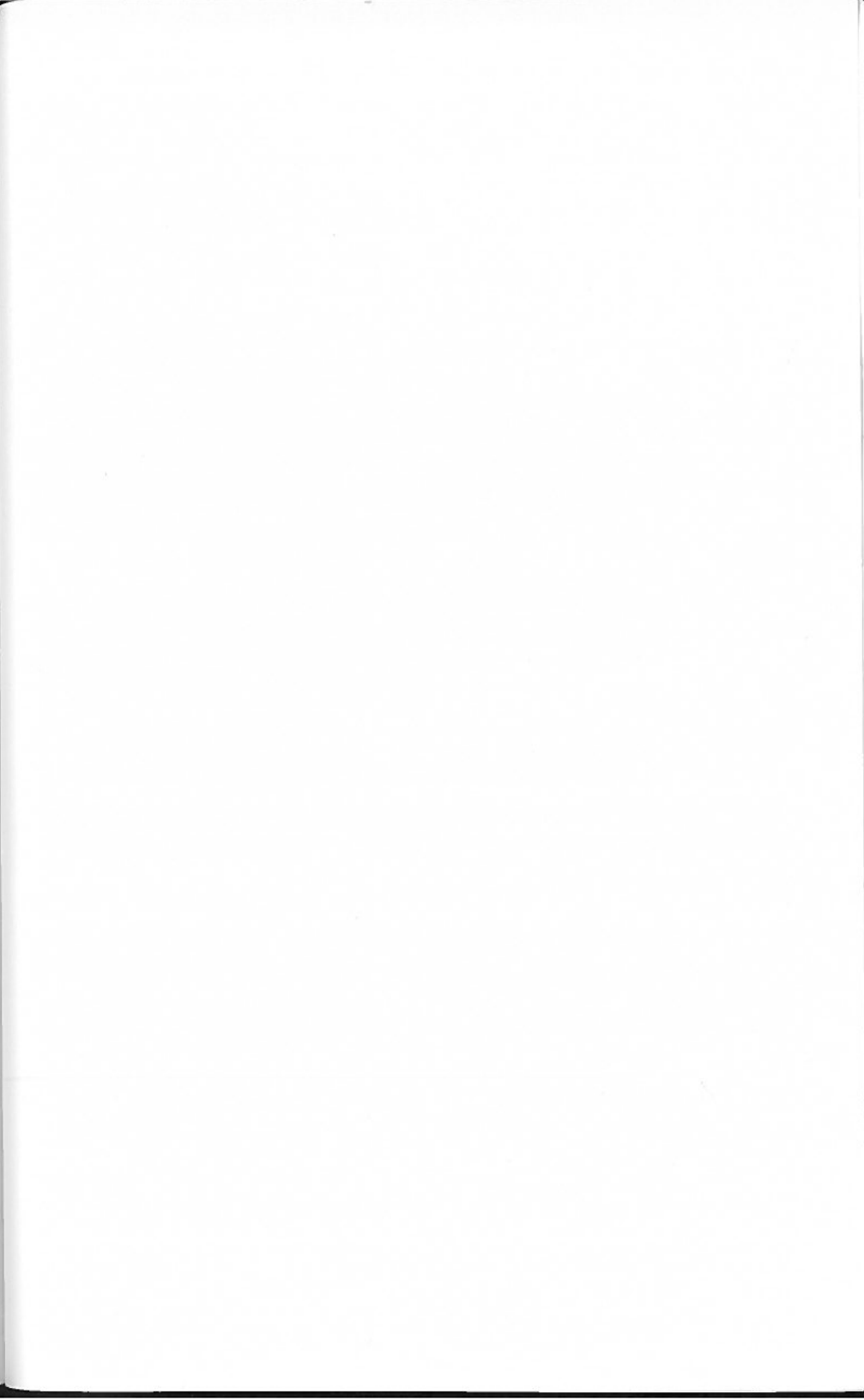
Yuusuf 115

Yuusuf-Dheere 212

Yuusuf-Madoobe 212

Yuusufow 62

Yuusuf Sharma'arke Cismaan 178

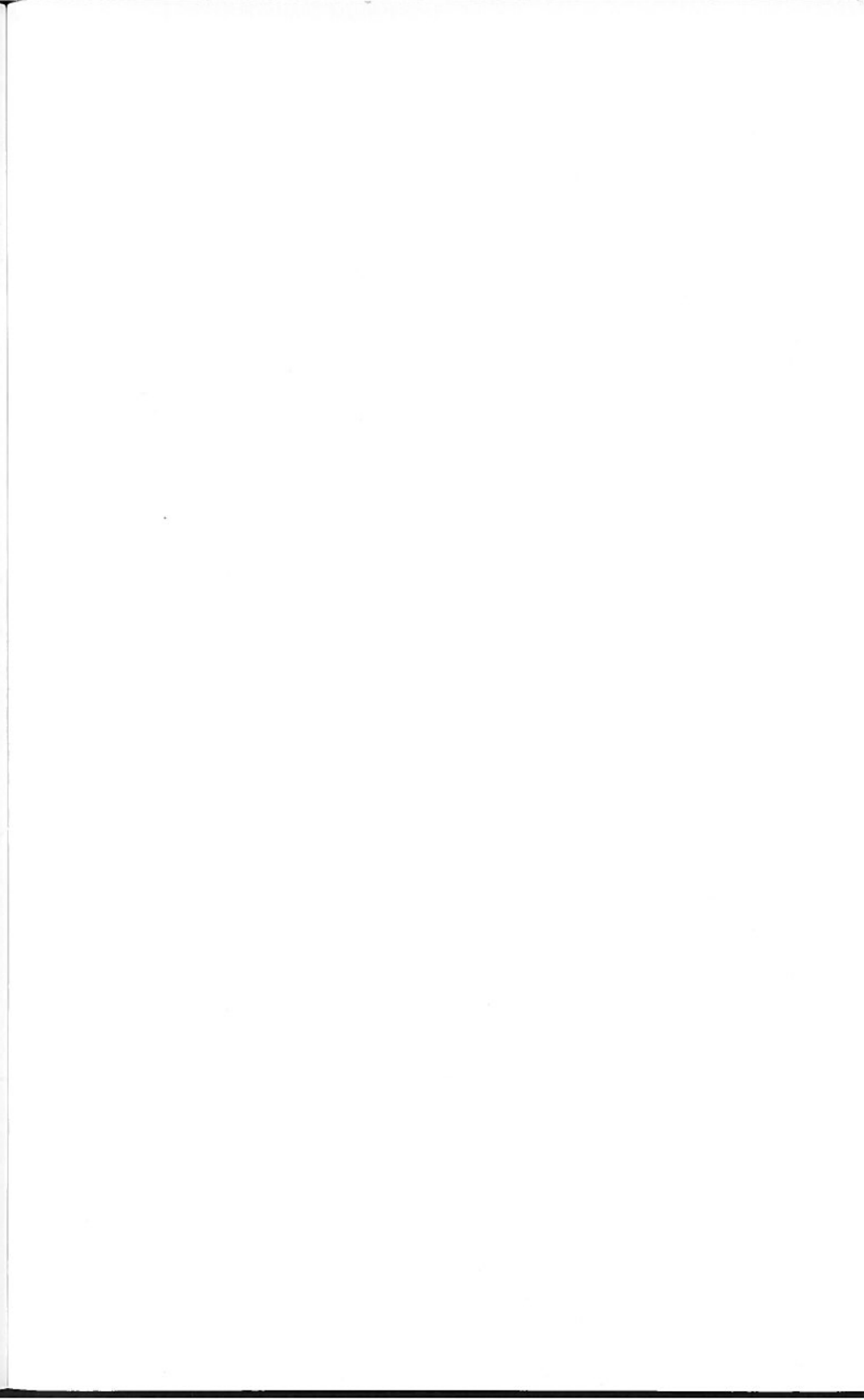

CPSIA information can be obtained
at www.ICGtesting.com
Printed in the USA
LVHW101407080522
718211LV00013B/49

BUUGGAN KU HOR-YAAL (Qaybta 1d) iyo kuwa la eyniga ah ee xigaaba waxay xanbaarsan yihiin qoraallo silsilad ah oo kala duwan, hase ahaatee, ku wada saabsan suugaantii hore ee Soomaaliyeed qaybo ka mid ah, hadday tix ahayd iyo hadday tiraab-faneed ahaydba. Dhammaan waxay ku salaysan yihiin barnaamijyo Dhaqanka iyo Hiddaha Soomaalida aan kaga faalloon jirey, kana baxay idaacadaha Afsoomaaliga ku hadla qaarkood sida Raadyo Muqdisho, Raadyo Hargeysa, Laanta Afsoomaaliga ee BBCda iyo, ugu dambaysta, Laanta Afsoomaaliga ee Codka Maraykanka, magaceedana Voa lagu soo gaabiyo.

Barnaamijyadan oo weli 'Voa'da laga baahiyaayi waxay soo jiitamayeen muddo 40-gu'-ku-dhowaad ah, laga soo bilaabo sannadkii 1979kii. Dhegeysteyaal faro badan oo kala da' iyo kala degaan ah, in badanna ku taxnaa ayaa barnaamijyadaas jeclaystay; kuwaas oo qaarkood ay igula taliyeen inaan u rogo buugaag isxiga oo la daabaco, lana faafiyo, si Soomaalida iyo Afsoomaaliguba ay, timaaddada, wax uga dheefaana. Aniguna kama diidine, waan ka yeelay. Badanaa, gabayada, geeraarrada iyo masafuoyinka qoraalladaan ku xusani ma dhammaystirna. Waa tusaaleyaal aan ka soo dhanbashay gabaygii ama geer-aarkii weynaa ee, asal ahaan, ay ka midka ahaayeen.

Ha yeeshee, waxaan isku dayey akhristaha inaan farta ugu fiqo buugga, iyaga oo dhammaystiran, ay markoodii horeba ku soo baxeen, haddiiba buug ay ku soo baxeeni uu jiro. Sidaas oo kale. waxaan isku dayey inaan sharax dheeraad ah ka bixiyo (footnotes) erayada aan is'iri in la laqbeeyo ayay u baahan yihiin; taasina, siday ila tahay, waxay akhristaha ka kaalmayn doontaa garashada dulucda dhabta ah ee maansoyahan-hebel uu u dan lahaa. Ugu dambaysta, waxaan diyaar u ahay inaan laab furan ku dhegeysto wixii dhalliil

AXMED FAARAX CALI "IDAAJAA" waa qoraa ka mid ahaan jirey xubnaha Guddigii Afsoomaaliga iyo Akademiyadii Cilmiga, Fanka iyo Suugaanta intii u dhexaysey 1973-1991. Wuxuu qoray, isla markaasna faafiyey buugag iyo maqaalado cilmibaaris ku salaysan oo hilaadda ilaa dhawr-iyso-soddon ah. Waxaa ugu magac dheer; Ismaaciil Mire (Xamar, 1974); Dabkuu Shiday Darwiishkii; Riwaayad (qoraha iyo Yamyam; Xamar, 1975); Robinso Crusoe, soomaaliyayn (Xamar, 1978); Poesia Orale Somala; Storia di Una Nazione (qoraha iyo Prof. F. Antinucci; Roma, 1986); Maansadii Deelleey: Ururin iyo Faallo (qoraha iyo Ibraahin Cawed); Afsoomaaliga iyo Warfidiyeenka Cusub (London, 2003); Aadan-carab 1917-2001 (London, 2004); Murtida maahmaahda Soomaalida (Qaahira 2005); Federaalnimada Soomaaliya: Maxaa looga gol leeyahay? (London, 2004); Caleemo-saarkii Garaadka, Birmingham, England (2006); Samatar Baxnaan (2016); 5 Sheeko (Neyroobi, 2017); Silsiladda Xulka Suugaanta Soomaalida; Qeybta 1d (Leicester, 2017). Waxa kaloo iyaguna jira buugag uu qoruhu diyaariyey, asii daabacaad sugaya sida Carays Ciise, Sheekooyinka Quraanka, Cali Afyare, Cali Xuseen, Aqalkii Caasha (sheeko), Waa Inoo Berri (riwaayad) iyo qaar kale.

LOOH PRESS

**56 LETHBRIDGE CLOSE
LEICESTER, LE1 2EB
UNITED KINGDOM**

WWW.LOOHPRESS.COM

ADMIN@LOOHPRESS.COM

+447946686693

£13.00 €14.00 \$15.00

ISBN 978-1-912411-18-4

WWW.LOOHPRESS.COM